

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

MUHTÂR B. EBÎ UBEYD ES-SEKAFÎ'NİN HAYATI,
SİYASÎ VE ASKERÎ FAALİYETLERİ
(1/622-67/687)

YASİN KURNAZ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. İSMAİL HAKKI ATÇEKEN

KONYA - 2018

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yasin KURNAZ		
	Numarası	128110023004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI / İSLAM TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN		
Tezin Adı	MUHTÂR B. EBÎ UBEYD ES-SEKAFÎ'NİN HAYATI, SİYASÎ VE ASKERÎ FAALİYETLERİ (1/622-67/687)			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî'nin Hayatı, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri (1/622-67/687)” başlıklı bu çalışma 12/10/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	İsmail Hakkı ATÇEKEN	
2	Prof. Dr.	Mehmet Ali KAPAR	
3	Prof. Dr.	Bilal SAKLAN	
4	Prof. Dr.	M. Bahaüddin VAROL	
5	Dr. Öğr. Üyesi	Murat GÖK	

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
---	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yasin KURNAZ		
	Numarası	128110023004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI / İSLAM TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN		
Tezin Adı	MUHTÂR B. EBÎ UBEYD ES-SEKAFÎ'NİN HAYATI, SİYASÎ VE ASKERÎ FAALİYETLERİ (1/622-67/687)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Yasin KURNAZ

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yasin KURNAZ		
	Numarası	128110023004		
	Ana Bilim/Bilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI / İSLAM TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN		
Tezin Adı	MUHTÂR B. EBÎ UBEYD ES-SEKAFÎ'NİN HAYATI, SİYASÎ VE ASKERÎ FAALİYETLERİ (1/622-67/687)			

ÖZET

Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî, 1/622 yılında doğmuştur. Babası Hz. Ömer'in komutanlarından Ebû Ubeyd b. Mes'ûd'tur. Babası 13/634 yılında Köprü Savaşında şehit olmuştur. Muhtâr, bu tarihten bir süre sonra Medâin'de amcası ile birlikte yaşamaya başlamıştır.

Muhtâr, Hz. Ali taraftarı olarak bilinmektedir. Bununla birlikte 40-41/661 yılında Hz. Hasan'ın yönetimi Muâviye'ye devretme kararından dolayı Hz. Hasan'a düşmanca bir tutum sergilemiştir.

Bu olaydan sonra Muhtâr'ın, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edildiği döneme kadar çok fazla faaliyeti yoktur. Kerbelâ olayında, Kûfe'de Hz. Hüseyin adına çalışmış olmasından dolayı vali Ubeydullah b. Ziyad tarafından şehirden sürülmüştür. Daha sonra Mekke'ye gelmiş ve Abdullâh b. Zübeyr'le birlikte hareket etmiştir. 64/683 yılında tekrar Kûfe'ye dönmüş ve başlattığı isyanla Abdullâh b. Zübeyr'e bağlı olan Kûfe yönetimini ele geçirmiştir. Muhammed İbnü'l-Hanefiye tarafından görevlendirildiğini ve Kerbelâ'da öldürülen Hz. Hüseyin ve ailesinin intikamını almak istediğini iddia ederek taraftar toplamıştır. Hz. Hüseyin'i şehit eden Ubeydullâh b. Ziyad komutasındaki orduyu yenmeyi başarmıştır. Şehirde kendisine karşı çıkarılan isyanı bastırmayı başaran Muhtâr, Hz. Hüseyin'in intikamını almayı gerekçe göstererek kendisine muhalif olan bu kimseleri öldürmüştür. 67/687 yılında Basra valisi Mus'ab b. Zübeyr'le girdiği savaşta yenilerek öldürülmüştür.

Hz. Hüseyin'i ve ailesini şehit edenleri öldürmeyi başarmasından dolayı Şîf dünyada çok sevilmektedir. Bununla birlikte Sünnî dünyada ise kendisine çok fazla eleştiri yöneltilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhtâr, Hz. Hüseyin, Ehl-i Beyt, Muhammed İbnü'l-Hanefiye, Abdullah b. Zübeyr, Kûfe, Kerbelâ, Ubeydullah b. Ziyad, Mevâlî

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Name Surname	YASİN KURNAZ		
	Student Number	128110023004		
	Department	Islamic History and Arts / History of Islam		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN		
Title of the Thesis/Dissertation	The Life, Political and Military Activities of Mukhtar b. Abi Ubeyd al-Thaqafi (1/622-67/687)			

ABSTRACT

Mukhtar was born in 1/622. His father Abu Ubaid b. Masood was one of the commanders of the Khalife Umar. His father was martyred in 13/634 at the battle of the Bridge. After a while from the war, he moved to al-Madain to live together with his uncle.

Mukhtar is known as a partizan of the Khalife Ali. Nevertheless, he became hostile towards his son Hasan once he turned over the ruling rights to Muawiyeh in the year 40-41/661.

After this event Mukhtar does not react a lot until Husain was dead as a martyr. He was banished by Ubaidullah b. Ziyad for he served for the name of Husain in Karbala event. Later on he came to Mecca and acted with Abdullah b. Zubair. In the year of 64/683 he turned again back to Kufa and handled the Kufa parliament related to Abdullah b. Zubair with the rebellion he started. He gained supporters claiming that he was charged by Muhammed bin al-Hanafiyah and he wanted to take revenge on Husain and his family killed in Karbala. He managed to beat the army under the control of Ubaidullah b. Ziyad the killer of Husain. After succeeding in suppressing the rebellion against him in the city, Mukhtar killed his opponents showing the taking revenge for Husain as the reason to justify it. Mukhtar is defeated by Mus'ab b. al-Zubair, the mayor of Basrah and killed on the battlefield in 67/687.

He is well-liked by Shias for his achievements in annihilating of the murders of Husain and his family while being criticized by the Sunni world.

Key Words: Mukhtar, Husain, Ahl al-Bayt, Muhammed b. al-Hanafiyah, Abdullah b. Zubair, Kufa, Karbala, Ubaidullah b. Ziyad, Mawali

İÇİNDEKİLER

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU	ii
BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	x
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Önemi ve Kapsamı	1
2. Araştırmanın Kaynakları.....	3
3. Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekaffî'nin Tarih Sahnesine Çıkışı.....	8
3.1. Nesebi ve Doğumu.....	8
3.2. Muhtâr'ın Hayatı Açısından Sakîf Kabîlesi	9
3.3. Ailesi ve Yetiştigi Ortamın Kişiliğine Etkileri.....	11
3.4. Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Döneminde Muhtâr	16
3.4.1. Hz. Peygamber ve İlk Üç Halife Döneminde Muhtâr	16
3.4.2. Hz. Ali Döneminde Muhtâr.....	18
3.5. Hz. Hasan Döneminde Muhtâr	20
3.6. Muâviye b. Ebî Süfyân Döneminde Muhtâr	25

BİRİNCİ BÖLÜM

KÛFE ŞEHRİNİ ELE GEÇİRMESİNE KADAR MUHTÂR B. EBÎ UBEYD ES-SEKAFÎ

1.1. Kerbelâ Hadisesinde Muhtâr	28
1.2. Hicâz Sürgününden Tekrar Kûfe'ye Dönüşüne Kadar Muhtâr	40
1.2.1. Muhtâr'ın Hicâz Yolculuğu İle İlgili Rivayetlerin Tahlili	40
1.2.2. Muhtâr'ın Hicâz'daki İlk Faaliyetleri	43
1.2.3. Mekke Savunmasında Muhtâr'ın Rolü	49
1.2.4. Mekke Muhasarasından Sonra Muhtâr'ın Faaliyetleri.....	53
1.3. Muhtâr'ın Kûfe'ye Dönüşü ve Şehri Ele Geçirmesi.....	54
1.3.1. Muhtâr'ın Kûfe'ye Dönüş Hazırlıkları.....	54
1.3.2. Muhtâr'ın Mekke'den Ayrılması ile İlgili Tartışmalar	59
1.3.3. Yezîd'in Vefatından Muhtâr'ın Gelişine Kadar Kûfe'deki Siyasî Gelişmeler	61
1.3.4. Muhtâr'ın Mekke'den Ayrılması ve Kûfe'de İlk Temasları	62
1.3.5. Muhtâr'ın İkinci Kez Hapse Atılması	68
1.3.6. Muhtâr'ın İkinci Hapis Hayatı.....	74
1.3.7. Kûfe Valiliğine Abdullah b. Mutî'in Atanması.....	82
1.3.8. Muhtâr'ın Abdullah b. Mutî' ile İlişkileri	83
1.3.9. Ehl-i Beyt Taraftarlarının Muhtâr'dan Şüphe Duymaları	86
1.3.10. Muhtâr'ın İbrâhîm b. el-Eşter'le İşbirliği Yapması	92
1.4. Muhtâr'ın Kûfe'yi Ele Geçirmesi ve Kûfe'nin Ele Geçirilmesinden Sonra İbn Mutî'in Durumu.....	100
1.4.1. Muhtâr'ın Kûfe'yi Ele Geçirmesi	100
1.4.2. Kûfe'nin Ele Geçirilmesinden Sonra İbn Mutî'in Durumu.....	111

İKİNCİ BÖLÜM

KÛFE ŞEHRİNİ ELE GEÇİRMESİNDEN SONRA MUHTÂR B. EBÎ UBEYD ES-SEKAFÎ

2.1. Kûfe Şehrini Ele Geçirmesinden Sonra Ubeydullâh b. Ziyâd'ın Öldürülmesine Kadar Muhtâr	114
2.1.1. Muhtâr'ın Şehir Yönetimindeki İlk İcraatları.....	114
2.1.2. Muhtâr'ın Kûfe Hâkimiyetinin İlk Dönemlerinde Abdullah b. Zübeyr ile İlişkileri	125
2.1.3. Muhtâr'ın Ubeydullâh b. Ziyâd ile Karşılaşması.....	130
2.1.4. Eşrâfin Muhtâr'a Karşı İsyân Çıkarmaları	134
2.1.5. Eşrâf İsyânının Sonuçları	147
2.1.5.1. İsyânın Bastırılmasından Sonra Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'in İntikamını Almaya Başlaması	149
2.1.5.2. Şemir b. Zilcevşen'in Öldürülmesi	153
2.1.5.3. Abdurrahmân b. Saîd b. Kays el-Hemdânî'nin Öldürülmesi ...	155
2.1.5.4. Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Oğlu Hafs'ın Öldürülmesi	156
2.1.5.5. Kays b. el-Eş'as'ın Öldürülmesi.....	163
2.1.5.6. Öldürülen Diğer Bazı Kimseler.....	164
2.1.5.7. Muhtâr'ın Sürâka b. Mirdâs el-Bârikî'yi Serbest Bırakması ...	169
2.1.5.8. Diğer Bazı Uygulamalar.....	170
2.1.5.9. Esmâ b. Hârice'nin Evinin Yıktırılması.....	173
2.1.5.10. Eşrâf İsyânından Sonra Yapılan Uygulamalar Hakkında Değerlendirmeler	174
2.1.6. Muhtâr'ın Ubeydullâh b. el-Hurr el-Cu'fi ile İlişkileri.....	178
2.1.7. Muhtâr'ın Basra'daki Çalışmaları.....	183

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHTÂR B. EBÎ UBEYD ES-SEKAFÎ'NİN UBEYDULLÂH B. ZİYÂD VE MUS'AB B. ZÜBEYR İLE KARŞILAŞMASI, ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

3.1. Muhtâr'ın Ubeydullâh b. Ziyâd'la İkinci Kez Karşılaşması ve Kürsü Meselesi	187
3.1.1. Muhtâr'ın Ubeydullâh b. Ziyâd'la İkinci Kez Karşılaşması	187
3.1.2. Kürsü Meselesi.....	201
3.2. Muhtâr Taraftarlarından Bazılarının İbnü'l-Hanefiyye'ye Katılmaları ve Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye'yi Abdullah b. Zübeyr'den Kurtarması.....	210
3.2.1. Muhtâr Taraftarlarından Bazılarının İbnü'l-Hanefiyye'ye Katılmaları.....	210
3.2.2. Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye'yi Abdullah b. Zübeyr'den Kurtarması.....	212
3.3. Muhtâr'ın Mus'ab b. Zübeyr ile Karşılaşması ve Ölümü	220
3.4. Muhtâr'ın Şahsiyeti.....	244
SONUÇ	253
BİBLİYOGRAFYA.....	259
ÖZGEÇMİŞ	272

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: bin, ibn (oğlu)
b.y.y.	: Baskı yeri yok
bkz.	: Bakınız
bl.	: Bölüm
bnt.	: Bint
bs.	: Baskı/Basım
çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
h.	: Hicrî
H.Ü.İ.F.D.	: Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
H.z.	: Hazreti
H.zr.	: Hâzirlayan
İA.	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
m.	: Miladî
nşr.	: Neşreden
sav.	: Sallallahu aleyhi ve Sellem
S.Ü.İ.F.D.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy.	: Sayı
şrh.	: Şerh
thk.	: Tahkik eden
tsh.	: Tashih
trsz.	: Tarihsiz
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: Ve devamı/ ve diğerleri
yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in vefatından sonraki hemen yarım asırlık dönem idarî, siyasî ve askerî sahalarda meydana gelen önemli olaylar ve bu olaylarda rol oynayan bazı simalarla dikkat çekmektedir. Bu simalardan biri de hayatı ve faaliyetleri ile yankıları günümüze kadar devam eden Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafi'dir. Kerbelâ süreci ile tarih sahnesinde ismi duyulmaya başlanmış ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden birkaç sene sonra Ehl-i Beyt'in intikamını almak üzere geliştirdiği siyaseti ile Irak'ta iki seneye yakın süre hüküm sürmüştür. Hicâz'da Abdullah b. Zübeyr'le, Şam'da Ubeydullâh b. Ziyâd'la, Kûfe'de şehir eşrâfiyla ve özellikle mevâlî ile çeşitli siyasî ve askerî ilişkiler içerisinde olmuştur. Bu ilişkiler Muhtâr'ın öldürülmesinden sonra sosyal ve dinî birçok değişimin ve çatışmanın temeli konumunda gösterilmiştir.

Bu değişimleri ve çatışmaları anlamlandırmak, bu görüntünün altında yatan sosyal, siyasal, ekonomik şartların bilinmesiyle mümkündür. Özellikle eski dinlerine ait kültürel taşınımlarıyla birlikte yeni din İslâm'la yaşamaya başlayan mevâlînin kabul ve beklentileri hesaba dâhil edilmelidir. Burada altını çizmemizi elzem kılan mevâlî unsurunun, Muhtâr'ın yanında, sahabenin yaşam tecrübesinden ve Kur'ân'ın nüzûlüne olan tanıklığından bir ölçüde uzak olarak yetişmeleri, yaşamaları ve bazı kültürel, dinî kavramları İslâm'ın aslından saymaya eğilimli olmalarıdır. Neticede *vasî-mehdi-bedâ* gibi kavramlarla din-kültür-tarih terakümünün bir mezhep sınırları çizmeye başladığı yorumlarına neden olmuştur. O döneme ait bu siyasal söylemler, zamanla kendi sınırları içinde tamamen dinin aslından olduğu iddiası taşıyan, İslâm'ın yahut mezhebin bir parçası olmuştur. Günümüzde ise bu kavramlar, toplumsal çatışmayı, ayrışmayı devamlı besleyen dogmalar haline gelmiştir. Şii inanış ancak bu süreçlerin ve özellikle Muhtâr'ın hayatının ve yaşadığı toplumun ihtiyaçlarının bilinmesiyle daha iyi anlaşılacaktır.

Çalışmamız giriş bölümü ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın kapsamı, önemi, kaynakları ve Muhtâr'ın doğumu, yetişmesi, gelişmesi, Hz. Hasan dönemindeki faaliyetleri ve Muâviye dönemine kadar yaşantısı yer almıştır.

Birinci bölümde Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirmesine kadar olan süreçteki yaşantısı incelenmiştir. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin dönemlerindeki ve Kerbelâ faciasından hemen sonraki dönemde Muhtâr ve Muhtâr'ın ilk muhalif unsurlarla olan münasebetleri ele alınmıştır. Abdullah b. Zübeyr'in Yezîd b. Muâviye hilafeti karşısında direnişine gösterdiği destek ve İbn Zübeyr'le olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Özellikle Tevvâbûn hareketi ile olan münasebetinin üzerinde durulmuştur. Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye ile kurduğu iddia edilen yakınlık ve bu yakınlık üzerinden Muhtâr'ın Kûfe'de geliştirdiği siyaset üzerine mülâhazalarda bulunulmuştur. Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirme mücadelesi anlatılmıştır.

İkinci bölümde ise, şehrin yeni hâkimi hüviyeti ile şehirde geliştirdiği stratejik planlamalar, siyasî yönetimi, çevre yerleşim yerlerine yapılan atamalar ve karşılaşılan sorunlar ele alınmıştır. Abdullah b. Zübeyr'in valisi Abdullah b. Mutî'e olan yaklaşımı İbn Zübeyr ile anlaşmaya çalışması ve Ubeydullâh b. Ziyâd'la ilk karşılaşması bu bölümde incelenmiştir. Muhtâr'ın Kûfe'deki hoşgörü siyasetine karşın şehir eşrâfının kendisine karşı başlattığı kıyam, bu kıyamın bastırılması ve hemen akabinde Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'in intikamını almak adı altında şehirde gerçekleştirdiği infazlar aktarılmıştır. Detaylıca yer verdiğimiz söz konusu bahislerden genel çıkarımlarda bulunulmuştur.

Üçüncü bölümde Muhtâr'ın Ubeydullâh b. Ziyâd ile ikinci kez karşılaşması ve kürsü meselesi izah edilmiştir. Esasında bu bahis İslâm mezhepler târihi alanını ve bu alanın kaynaklarını ilgilendiriyor gözükmektedir. Ancak tarihin akışı içerisinde değerlendirilmeyen ve sırf akâid bahsi olduğu için İslâm mezhepler tarihi alanına hasredilen konu kendi tarihsel gerçekliğinden koparılmak gibi bir tehlike ile karşı karşıya kalmıştır. Muhtâr'ın hayatı incelenirken kendisine yöneltilen eleştirilerin başında gelen hadise bu yüzden çalışmamızda yer almıştır. Aynı bölüm Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye'nin Abdullah b. Zübeyr'in baskısından kurtarılması için gerçekleştirdiği operasyonu ve ardından İbn Zübeyr'in Muhtâr'ı yok etmek için kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'i göndermesi ile bitirilmiştir.

Çalışmamızla ilgili belirtilmesi gereken birkaç husus şu şekildedir:

1-Faydalanılan eserler ilk geçtikleri yerlerde tam olarak verilmiştir. Daha sonra bir eserini kullandığımız müelliflerin sadece isimleri belirtilmiştir.

2-Birden fazla eserini kullandığımız müelliflerin sadece eser isimleri kısaltılarak zikredilmiştir. Kısaltmalar bibliyografyada ilgili eserin sonunda parantez içinde gösterilmiştir.

3-Muhtâr'ın ismi aslen harf-i ta'rîf ile kaynaklarda geçmektedir. el-Muhtâr ifadesi, Türkçenin dil kolaylığı ve ilgili şahsın şöhret bulduğu şekliyle harf-i ta'rîfsiz olarak kullanılmıştır. Benzer bir kullanım kolaylığına, çalışmamızda fazlaca geçtiği için Abdullah b. ez-Zübeyr ismindeki harf-i tâ'rîf kaldırılarak gidilmiştir.

Bu çalışmamızın tamamlanmasında yardımlarını esirgemeyen başta danışman hocam, Sayın Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken'e, değerli hocalarım Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar'a, Prof. Dr. Bilal Saklan'a, konu seçiminde ve genel hatların oluşumunda desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin Varol'a teşekkür etmeyi bir görev telakki ediyorum.

Yasin KURNAZ

KONYA, 2018

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi ve Kapsamı

Sorunları aşmanın gerek vahiy, gerekse güçlü lider varlığı ile kolay olduğu Asr-ı Saâdet dönemi, Hz. Peygamber'in vefatıyla sekteye uğramış ve İslâm âlemi siyasî otorite başlığı altında zor bir imtihan vermeye başlamıştır. Üstelik bu imtihan, Hz. Peygamber'in irtihalinden birkaç gün dahi geçmeden ortaya çıkmış, Hz. Ebûbekir'in sert ve kararlı tedbirleriyle önemli ölçüde zayıflatılmıştır. Hz. Ömer dönemi, iç buhranlar bakımından Hz. Ebûbekir dönemine nazaran daha huzurlu gözükse de, Hz. Ömer'in, kendisinden sonraki halifeyi tespit etmekle görevlendirdiği şûra, Hz. Osman'ı halife seçmekle, tarihte silinmeyecek izler bırakmıştır. Hz. Osman hilafetinin ikinci yarısıyla başlayan ve halifenin şehadeti, Hz. Ali'nin hilafete gelişi, bunun akabinde Muâviye'nin Hz. Osman'ın kanını talep adıyla otoriteye direnişi, İslâm coğrafyasında binlerce inananın kardeş kanına bulaşmasına neden olmuştur. Hz. Ali'nin, bir suikastla, kendinden önceki diğer iki halife gibi şehadeti, işin esasta ne kadar derin olduğunun habercisidir. Zira Hz. Ali'nin canına kasteden Muâviye değil, yeni bir akım olan Hâricîler'dir. Anlaşılan o ki; toplumsal bölünme ikiden fazlaya çıkmıştır. Hz. Hasan'ın Muâviye ile anlaşarak hilafeti Muâviye'ye devretmesi, müslüman kanının daha fazla dökülmemesi amacı taşırken, Hz. Hasan'ın vefatına kadar da bu amaca hizmet etmiştir. Ancak bundan sonrası, tarihin hiçbir zaman izlerini silemediği, aksine her geçen gün daha da büyüyen yaraların açılmasına sahne olmuştur.

Hz. Hüseyin, hilafetin verasete dönüşmesine sessiz kalamamış, kendisinin liderliğine muhtaç olduğuna inandırıldığı kitlenin desteğini arkasına aldığına olan kanaatiyle kıyam etmiştir. Bu kıyamın birden çok siyasal, sosyal, ekonomik ve dinî sebebi olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da sadece kıyam ettiği kesimin değil, kendisini kıyama çağıran Kûfeliler'den de katılımının olduğu bir ordu tarafından şehid edilmesi, tarihin çoğu zaman anlamakta

zorlandığı noktalardan birisi olmuştur. Dolayısıyla böylesine acı bir neticenin yankılarının kısa bir süre içinde dinmeyeceği açıktır.

Kerbelâ, tarihte kendisinden sonraki birden çok kıyama ve belki de bölgedeki tüm kıyamlara sebep gösterilmek gibi bir kadere sahip olarak gerçekleşmiş hadisedir. Sosyal, ekonomik, politik düzeyde gerekçeler son zamanlarda yapılan çalışmalarda ortaya konmakla birlikte, benzeri çalışmalara hâlâ ihtiyaç duyulmaktadır.

Zamanla dinî duyguların istismarı artmış ve bu isyanlar her geçen gün îtikâdî bir nitelik kazanmıştır. Yeni kavramlar ve imâmiye teorileri ile siyasî çekişmelerin îtikâdî alana çekilmeleri hep bu dönemden sonra başlamıştır. Yaşanan toplumsal kırılmaların sadece din kaynaklı olup olmadığının tartışılması bir yana, sonraki süreçlerde ortaya çıkardığı kavramlarla îtikâdî alanda yaşanan farklılıklara ve günümüze kadar daha da karmaşıklaşan derin çizgilere temel atılmıştır.

Muhtâr es-Sekafi, tüm bu kırılma ve şekillenmelerin tohumlarını atan ilk kimselerden birisi olarak karşımıza çıkması hasebiyle, onun hayatı daha da önem arz etmektedir. Rivayetlere göre “Mehdî”, “Vasî” gibi kavramları ilk kez kullanan, “Eh-i Beyt”, “Hz. Hüseyin’in kanı” vb. söylemlerle hareketine hatırı sayılır destek bulan ve hatta belli bir ölçüde başarı da sağlayan Muhtâr es-Sekafi, tarihte kendisinin başlattığı bu tarz söylemlerle dinî karakterli yeni bir akım ve inanç terminolojisi nüvelerinin sahibidir. Tüm bu nedenlerden, Muhtâr es-Sekafi’nin hayatının incelenmesinin ve onun siyasî, sosyal etkilerinin araştırılmasının ne kadar elzem olduğu ortaya çıkmaktadır. Çalışmamız; tarihin o dönemlerinde yaşananların daha iyi anlaşılmasını, birçok karanlık kalan meselenin aydınlatılmasını, gün yüzüne çıkarılmamış bilgilere ulaşılarak düşünce zenginliği kazandırılmasını amaçlamaktadır. Kendisinden sonraki çalışmalara referans olma özelliği taşıyıp, birçok konunun önünü açmak, sadece İslâm tarihi değil, İslâm mezhepler tarihi alanında da birçok konuya ışık tutabilmek diğer hedeflerimiz arasındadır.

Çalışmamızda Muhtâr es-Sekafi’nin hayatı incelenmiştir. Muhtâr’ın 1/622’de doğduğu yönünde rivayetler ağırlık kazanmış olsa da, Kerbelâ sürecine kadar olan hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Muhtâr’ın hayatına,

ailesinin İslâm'ı kabul süreci ele alınarak başlanmış olup vefatına kadar yaşadıkları değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Muhtâr'ın tarihte bıraktığı izler, Keysâniyye ve bugünkü Şîa gibi mezhepler Muhtâr'ın ölümüyle son bulmamıştır. Ancak bu mezhepler ve bu mezheplere Muhtâr'ın kattığı “Mehdî”, “Vasî” gibi kavramların hepsinin ayrı bir çalışmanın ürünü olabilecek mahiyet arz ettiği açıktır. Bu açıdan, mevcut konulara sınırlama getirilmiştir. Muhtâr'dan çok sonraları ortaya çıkan bazı oluşumlara da ilham kaynağı görüntüsü veren, görüşlerini onunla temellendiren bazı oluşumlar da vardır. Dolayısıyla onun hayatının merkeze alınarak incelenmesi siyasî, sosyal ve dinî olaylardaki karanlık noktaların aydınlanmasına, olayların daha doğru anlaşılmasına fayda sağlayacaktır.

Muhtâr es-Sekafi ile ilgili yapılmış çalışmalar son derece sınırlıdır. Kanaatimizce bu çalışmalar içerik itibariyle konuya bütüncül ve derinlikle bakmış değillerdir. Bizi daha derin, bütün kaynakların incelendiği bu tezi Hâzırlamaya ve bu konuda bir boşluğun doldurulma amacına hizmet etmeye yönlendiren, günümüze kadar yapılan çalışmaların muhtasar olmasıdır. Böylece bütün detaylarıyla ve rivayetleri birbiriyle kıyas ederek hazırlamaya çalıştığımız tezimizde, kaynaklarda dağınık bilgiler halinde bulunan bu konu, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır.

2. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızda istifade ettiğimiz bütün eserler, yerli-yabancı makaleler ve ansiklopedi maddeleri vb. bibliyografyada belirtilmiştir. Ancak önemi bakımından bazı eserler çalışmamızın bu bölümünde ayrıca zikredilmiştir.

İbn Sa'd (230/884)'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eseri çalışmamızın temel taşlarından olma özelliğine sahiptir. Tabakât kitaplarının ilki kabul edilen eser, Muhtâr'ın nesebi, doğum tarihi vb. bilgiler edinilmekle birlikte çalışmamızın her aşamasında başvurduğumuz bir kaynaktır.

İbn Abdilber (463/1071)'in *el-İstîâb*'ı, İbnü'l-Esîr (630/1230)'in *Üsdü'l-Ğâbe*'si, Zehebî (748/1374)'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'sı, İbn Hacer (852/1448)'in *el-İsâbe ve Tehzîbü't-Tehzîb*'i de bibliyografyamızda yerini almıştır. Bu eserler Muhtâr'ın eşleri, çocukları, ailesi ile ilgili bilgilerle çalışmamıza katkı sağlamıştır.

Ensâb kitapları, Muhtâr'ın ailesi, nesebi vb. konulara başlıca kaynaklık etmiştir. Zübeyrî (236/851)'nin *Neseb-i Kureys*'i, Belâzurî (279/892)'nin *Ensâbü'l-Eşraf*¹, İbn Hazm (456/1064)'ın *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*'ı bunlardandır. Ensâb kitaplarından Belâzurî'nin *Ensâbü'l-Eşraf*'ına ayrıca değinmek gerekir. Zira bu eser sadece neseb bilgileri vermeyen, hatta daha çok genel tarih kitabına benzeyen, bu itibarla da kendisinden çokça yararlandığımız bir eser hüviyeti taşımaktadır. Diğer kaynaklarda bulamadığımız birçok bilginin bu kaynaktan bulunmasının yanı sıra birbirleriyle çelişen rivayetlerin de yer alması, işimizi zorlaştırmıştır.

Genel İslâm tarihi eserleri ise çalışmamızın tamamlanmasında başvurduğumuz kaynakların başında gelir. Dîneverî (282/895)'nin *el-Ahbâru't-Tivâl* isimli eseri, çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde çokça istifade ettiğimiz bir kaynaktır. Muhtâr'ın Kûfe'ye hâkim olma ve Hz. Hüseyin'in intikamını alma iddiasıyla başlattığı hareketin seyri hakkında diğer kaynaklarda karşılaşmadığımız bilgilerle bize yeni ufuklar açmıştır. Eser, Muhtâr'ı zaman zaman sempatik gösteren, zaman zaman da onun ihlâsını sorgulamamıza neden olan rivayetlerle dikkat çekmektedir.

Ya'kûbî (292/905)'nin *Târîh*'i, müellifinin sosyal ve kültürel tarihçi kimliği ve Şîi olmasına rağmen tezimizi zenginleştirmiştir. Taberî (310/922)'nin *Târîh*'i de oldukça yoğun bilgi edindiğimiz bir eserdir.

İbnü'l-Esîr (630/1232)'in *el-Kâmil fi't-Târîh*'i, İbn Kesîr (774/1372)'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserini de belirtmemiz gerekmektedir. Özellikle İbn Kesîr Muhtâr'a karşı eleştirel tutumunu tüm eseri boyunca sürdürmektedir. Hatta bazı bölümlerde, müellifin ifadeleri abartılı bulunarak gerekli tahlillerle konuyu açıklama ihtiyacı hissedilmiştir.

Fütûhât kitaplarından Belâzurî'nin *Fütûhu'l-Büldân*'ı ve İbn A'sem el-Kûfî (314/926)'nin *Fütûh* isimli eseri de faydalandığımız kaynaklardandır. Buraya kadar sıraladığımız eserlerden özellikle İbn A'sem'in *Fütûh*'u, Muhtâr'la ilgili diğer kaynaklarda rastlamadığımız birçok bilgi ve detay içermesi yönüyle temayüz

etmektedir. Kendisinin Şîî olduğu hakikati unutulmamakla birlikte, konuları farklı açılardan geniş olarak değerlendirme imkânı sağlamıştır.

Şîî müelliflerden olduğunu anladığımız İbn Nemâ el-Hulîy'in (640/1183) *Risâletü Zevbi'n-Nüzzâri fî Şerhi Ahzi's-Sâr* isimli eseri, incelediğimiz kadarıyla, hiçbir çalışmada kullanılmamıştır. Çoğunlukla İbn A'sem'in *Fütûh* isimli eserindeki bilgilerle örtüşen rivayetlerle birlikte, bunun dışında kalan bilgiler de vardır. Her iki eserde de Muhtâr'a ait mektuplarda ve konuşmalarda daha belli ifadeler kullandığı şekilde aktarımlarda bulunmuşlardır. Bundan dolayı Muhtâr'a ait hitaplarda konuşma metinleri daha uzun verilmektedir.

Çalışmamızda Şîî rivayetleri incelemede titizlik gösterme gayretinde olunmuştur. Şîî hadis dünyasının bilinen isimlerinden Keşşî ve Tûsî'ye ait *Ricâl* kitapları, sınırlı başlıklarda kullandığımız eserlerdendir.

Kullanılan temel kaynaklardan bazıları kısaca ele alındıktan sonra, tezimizle ilgili doğrudan yapılmış çağdaş araştırmalara geçilebilir.

Türkiye'de yapılan çalışmalara göz attığımızda konunun gereken önemden yoksun bırakıldığı göze çarpmaktadır. Hasan Yaşaroğlu'nun "*Muhtâr es-Sakafî*" isimli bir yüksek lisans tezinden (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul,1991) başka müstakil bir çalışmaya rastlanılmamaktadır. 1991 yılında Hazırlanan tez yüksek lisans tezi olmasından dolayı kaynak sayısının sınırlılığı ve konunun gerekli derinliğe sahip olamaması gibi bazı problemlere sahiptir. Bununla birlikte tezimizin genel muhtevasında bu tezden istifade edilmiştir. Yaşar Kocadağ'a ait "*Keysâniyye'nin Doğuşu Gelişimi ve Düşünceleri*" isimli yüksek lisans tezi, Muhtâr'ın hayatını anlatmakla başlamaktadır. Ancak söz konusu bu bölüm Hasan Yaşaroğlu'na ait *Muhtâr es-Sakafî* isimli tezle benzer yönler taşımaktadır.

Bunun dışında İslâm tarihi ve mezhepler tarihi alanında yazılmış birkaç çalışma içinde, bazen adına açılmış başlıklar içerisinde sınırlı hacimde Muhtâr'dan bahsedilen eserler, bize zaman zaman yol göstermekle birlikte bu çalışmaya olan ihtiyacı da ortaya koyar niteliktedir.

Ahmet Lütfi Kazancı'nın kaleminden çıkan "*Kerbelâ'nın Hesabı*" isimli eser Kerbelâ hadisesinden hemen sonrası ile başlayan ve Haccâc'ın Mekke'de Abdullah b. Zübeyr'i öldürmesine kadar olan sürede olup bitenleri anlatmaktadır. Dipnotlarla bazı kaynakları kullandığını anladığımız çalışmada, zaman zaman duygusal ifadelerle bir roman havası vardır. Bazen güncel siyasî meseleleri de bulduğumuz bir eser olarak ilmî disiplinden uzak, halka hitap eden bir çalışma olarak dikkat çekmektedir.

Mustafa Asım Köksal'ın "*Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*" isimli eserinin dördüncü ve beşinci bölümleri Müslim b. Akîl'in Kûfe'ye Hz. Hüseyin tarafından gönderilmesinden İbnü'l-Hanefiyye'nin Abdullah b. Zübeyr'in baskısından Muhtâr eliyle kurtarılmasına kadar olan süreci ele almaktadır. Daha çok Taberî'nin konu ile ilgili rivayetlerinin derlemesi mahiyetinde bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ali Hüsnî el-Harbutlu'ya ait "*el-Muhtârü's-Sekafî Mir'âtü'l-Asri'l-Emevî*" isimli çalışma, Muhtâr'ı, Hz. Hüseyin'in katillerini öldürmüş olması itibarıyla takdir etme çabasında olan ve kaynakçası nisbeten sınırlı tutulmuş bir eserdir.

Hind Ğassân Ebû's-Şa'r'ın kaleme aldığı "*Hareketü'l-Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî fi'l-Kûfe*" ise, Muhtâr hakkında yapılmış diğer çalışmalara nazaran daha derli toplu gözükmetedir. Kitabın içerisindeki yaklaşık 80 sayfalık bir bölüm Muhtâr'ın hayatını anlatmaktadır. Diğer bölümlerinden bir kısmı ise hayatına ait kesintileri; olay, şahıs ve îtikad bağlamları ile aktarmaktadır. Çalışmada, rivayetler konusunda seçici davranılarak sığ kalınmış, bu rivayetlerde Muhtâr hakkında müspet tanımlamalara ağırlık verilmiştir.

1881 yılında Leiden'de H. D. Van Gelder tarafından hazırlanmış olan "*Mohtar de Valsche Propheet*" (Yalancı Peygamber Muhtâr) isimli doktora tezi de bibliyografyamızda yerini almıştır. Söz konusu kitap, Muhtâr hakkında yapılan hemen hiçbir çalışmanın bibliyografyasında görülmemektedir. Kitap sekiz bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm Muhtâr'ın tarih kaynaklarında sıkça rastlanılmaya başladığı döneme kadar bir özet mahiyetindedir. Diğer bölümlerde ise asıl konunun incelendiği göze çarpar. Beşinci kısımda İbnü'l-Hanefiyye'yi tanımaya yönelik

rivayet derlemesi vardır. Muhtâr hakkında “kurnaz, insan sarrafi, akıllı, açık göz, yalancı vb.” sıfatlar kullanmıştır. Çalışma temel İslâm tarihi kaynaklarından Taberî'nin *Tarih*'inden rivayetlerin derlemesi ile yapılmıştır. Zaman zaman Dîneverî'nin *el-Ahbârü't-Tivâl* isimli eserinden de faydalanmıştır.

İslâm Mezhepler Tarihi alanında çalışmalarını yürüten Prof. Dr. Hasan Onat'ın doktora tezi olan “*Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*” isimli çalışması da bibliyografyamızdaki yerini almıştır. Sözü edilen eser, müellifin ifadesi ile söyleyecek olursak *fikirlerle hadiselerin irtibatı* metodu ile yazılmış ve Muhtâr'a nisbet edilen îtikâdî yönelimlerin, cârî tarihteki canlılığına bir ölçüde değinilmiştir. Tezde genel olarak, Tevvâbûn hareketi, Muhtâr es-Sekafî hareketi vb. gibi *İlk Şîîlikle* tanımlanan oluşumların hakikatte ilk Şîî oluşumlar olarak adlandırılabilmesinin mümkün gözükmediği, hatta bunlara Şîî hareket olarak bakılmasının da doğru olmadığı ispat edilmektedir. Muhtâr es-Sekafî, İslâm Tarihi alanının konusu olduğu gibi, İslâm Mezhepler Tarihi'nin de sınırları içindedir. Ancak meydana getirdiğimiz çalışmayla Muhtâr'ın doğumundan ölümüne kadar hayatına bütüncül bakmak, ona yöneltilen îtikâdî kavramların doğruluk değerini izahta araştırmacıya kuvvet kazandıracaktır.

Akdes Nimet Kurat'a ait “*Ebû Muhammed Ahmed b. As'am Al-Kûfi'nin Kitab Ü'l Futuh'undan “Muhtar Vakası”* isimli bir makale vardır. Bu makale esas itibariyle isminde de geçtiği üzere İbn A'sem'in *Fütûh* adlı eserinden kısa bir bölümün tercümesinden ibarettir.

3. Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekâfî'nin Tarih Sahnesine Çıkışı

3.1. Nesebi ve Doğumu

Muhtâr'ın nesebi; el-Muhtâr b. Ebî Ubeyd b. Mes'ûd b. Amr b. Umeyr b. Avf b. Ukde b. Ğiyera b. Avf b. Sakîf (Kasî) es-Sekâfî¹ b. Münebbih b. Bekr b. Hevâzin'dir.² Künyesi; Ebû İshâk'tır.³

Annesi Sakîf kabilesinden Dûme binti Amr b. Vehb b. Muattib'tir. Rivâyet edildiğine göre iri ve kuvvetli bir kadındır.⁴ Muhtâr'ın babası ise Ebû Ubeyd b. Mes'ûd'tur. Kaynaklardan anlaşıldığına göre babası sahâbîdir.⁵

Muhtâr'ın 1/622'de doğduğu hususunda kaynaklar neredeyse ittifak halindedir.⁶ Bu konuda kafa karışıklığına neden olabilecek tek bilgi vardır: 40/660 yılında Hz. Hasan, taraftarlarınca tartaklanıp Medâin'e sığınmıştır. Medâin'de Hz. Ali'nin valisi Sa'd b. Mes'ûd vardır. Sa'd, Muhtâr'ın amcası olup, Muhtâr'la birlikte yaşamaktadır. Taberî bu olayı anlatırken Muhtâr'ın genç bir delikanlı olduğunu ifade

¹ İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed İbn Sa'd el-Hâşimî (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrût, 1990, VIII, 345; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî (276/889), *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kâhire, 1992, 400; Belâzurî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Ensâbü'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, Beyrût, 1996, VI, 375; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrût, 1986, VIII, 289.

² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 375; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrût, 1992, IV, 1465; İbnü'l-Esîr, İzzüddîn b. Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (630/1232), *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrût, 1989, IV, 346; İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed (852/1448), *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz, Beyrût, 1994, VII, 223.

³ İbn Abdilber, IV, 1665; Neşvân el-Himyerî, Ebû Saîd (b. Neşvân) b. Saîd b. Ebî Himyer b. Ubeydillâh el-Himyerî el-Yemenî (573/1178), *el-Hûru'l-Ûyn ve Tenbihü's-Sâmi'in 'an Kütübî'l-İlmi's-Şerâif Dûne'n-Nisâi'l-'Afâ'if*, thk. Kemâl Mustafâ, Kâhire, 1948, I, 43; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 346; İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 275.

⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 375.

⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 375; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 347; İbn Kesîr, VIII, 289; İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 275.

⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 375; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu't-Taberî, Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Beyrût, 1967, II, 402; İbnü'l-Esîr, İzzüddîn b. Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (630/1232), *el-Kâmil fî't-Târih*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrût, 1997, II, 6.

etmektedir.⁷ Bu bilgide infirad eden Taberî'den ziyade, kaynaklarımızın çoğunluğunda geçen 1/622 doğumu esas alındığında Muhtâr'ın 40 yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır. Zira Taberî, 1/622'de doğduğu rivayetine de yer vermektedir. Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi'nde Muhtâr maddesini kaleme alan Levi Della Vida, söz konusu rivayetin sağlam bir temele dayanmadığına, bu rivayetin Muhtâr düşmanı Abdullah b. Zübeyr'in de aynı yılda doğmuş olması ile irtibat kurulması gayesiyle uydurulduğuna inandığını söylemektedir.⁸ Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere kaynaklarımızın çoğu 1/622'de doğduğuna dair ittifak halindedir. Muhtâr'ın 1/622 yılında doğmuş olması daha isabetli görülmektedir.

3.2. Muhtâr'ın Hayatı Açısından Sakîf Kabilesi

Muhtâr, Sakîf kabilesine mensuptur. Sakîf kabilesi Tâif'tedir. Tâif; Kur'ân-ı Kerîm'de: "Ve dediler ki: bu Kur'ân, iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı? Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar?"⁹ âyetiyle yarımadanın iki büyük şehirden biri olduğu vurgusuyla geçmektedir

Tâif denince akla Sakîf kabilesi gelir. Muhtâr'ın ailesi, Sakîf kabilesi arasında önemli bir yere sahiptir. Zira Hz. Peygamber Tâif'e çıktığında Sakîf kabilesiyle irtibata geçmiştir. Hz. Peygamber Tâif'te üç önemli kişi ile görüşmüştür ki bunların tamamı Sakîfli'dir. Bunlar: Abd-i Yalîl b. Amr b. Umeyr b. Avf, Mes'ûd b. Amr b. Umeyr b. Avf, Habîb b. Amr b. Umeyr b. Avf'tır.¹⁰ Hz. Peygamber'in bu üç kardeş ile konuşup olumsuz bir netice alması konumuzun dışında kalıyor olmakla birlikte, burada değinmek istediğimiz nokta, söz konusu kişilerden Mes'ûd b. Amr'ın Muhtâr'ın dedesi ve diğer iki kişinin de Muhtâr'ın dedesinin kardeşleri yani büyük

⁷ Taberî, V, 159.

⁸ Vida, Levi Della, "Muhtâr", *İ.A.* İstanbul, 1979, VI, 513.

⁹ Zuhuruf 31-32. Hz. Peygamber'e inanmayanlara göre Kur'ân, Mekke'nin zenginlerinden Velîd b. Muğîre'ye veya Tâif'in zenginlerinden Urve es-Sekafi'ye indirilmeliydi. Velîd b. Muğîre şöyle demişti: Kureyş'in büyüğü ve efendisi olan ben yahut Sakîf'in ulusu Ebû Amr b. Umeyr es-Sekafi dururken Kur'ân Muhammed'e mi inecek. Bkz. İbn Hişâm, I, 361.

¹⁰ Taberî, II, 344. Habîb b. Amr ve Mes'ûd b. Amr hakkında Bakara sûresinin 279. ayeti inmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 62. Bununla birlikte aynı ayet hakkında İbn Hacer, söz konusu ayetin Rebîa b. Amr b. Umeyr hakkında indiğini ifade eder. Bu durumda Muhtâr'ın babası Ebû Ubeyd'in, dördüncü bir amcası daha vardır, deriz. İbn Hacer, II, 391.

amcaları olduğudur. Anlaşılan o ki; Muhtâr, Tâif'in önemli bir kabilesi Sakîf'ten, Sakîf denilince de kabilede söz sahibi olmalarıyla öne çıkmış Rasûlullah'ın davetine destek aradığında kendilerine başvurmayı tercih ettiği önemli bir aileden gelmiştir. Bu davette olumsuz cevap alan Rasûlullah; başarıya daha sonraki yıllarda yine Muhtâr'ın ailesinden olan bir kimse yani amcası Urve ile ulaşacaktır.

Tâif'te İslâm adına çalışan ilk kimse, Muhtâr'ın amcası Urve b. Mes'ûd'dur. Urve'nin, bir taraftan annesinin Kureyşli olması hasebiyle, diğer taraftan Rasûlullah'ın bacanağı olması itibariyle Hz. Peygamber'le bağlantısı vardır. Zira Urve, Ebû Süfyân'ın kızı Âmine'yle evlidir.¹¹ Rivayete göre Zuhrûf 31'de Kur'ân'ın kendisine indirilmesi gerektiği müşrikler tarafından savunulan kişilerden birisidir.¹² Rasûlullah'la ilk teması Hudeybiye'de, annesinin Kureyşli olmasını gerekçe göstererek elçilik üstlenmiş olmakla kuran Urve, başarısızlıkla sonuçlanan bu görüşme esnasında sahâbenin Hz. Peygamber'e olan bağlılığından etkilenmiştir.¹³ Rasûlullah'a 8/630'da ittiba eden Urve, kabilesi ve şehrinde muteber bir kimse olması,¹⁴ Hudeybiye'de çözüme yönelik hamlelerini görmesi,¹⁵ aralarındaki akrabalık bağının varlığıyla¹⁶ müslüman olarak, Rasûlullah'ı çok sevindirmiştir. Kabilesine dönüp İslâm'ı anlatmak istediğinde Rasûlullah onun için endişelenerek önce buna müsaade etmemiştir. Ancak “Yâ Rasûlallah! Ben onlara kendi evlatlarından daha sevimliyim” demesi üzerine Rasûlullah ikna olmuştur.¹⁷

Urve, evinin çatısında ezan okuyup kabilesini İslâm'a davet ettiği esnada okla vurularak yaralanmıştır. İntikam almak isteyen akrabalarına, şehit olmanın onuruyla mutlu olduğunu ifade ederek kan davası gütmemelerini tembihlemiştir. Tam da bu haliyle Rasûlullah'ın; Yâsîn sûresinde anlatılan, kavmi tarafından şehit edilen

¹¹ Taberî, III, 84.

¹² İbn Hişâm, I, 361.

¹³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (255/869), *Sahih*, İstanbul, 1981, Şurût, 15; Taberî, II, 625; İbn Abdilber; III, 1066; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 529.

¹⁴ İbn Abdilber; III, 1066; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 529.

¹⁵ Taberî, II, 625; İbn Abdilber; III, 1066; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 529.

¹⁶ Taberî, III, 84.

¹⁷ İbn Abdilber; III, 1066; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 529.

kimseye benzetilme onuruna erişmiştir.¹⁸ Urve'nin şehid olmasından sonra oğlu Ebû'l-Melîh, Medîne'ye gelip müslüman olmuştur.¹⁹ Muhtâr'ın dört amcası vardır: Bunların isimleri Sa'd b. Mes'ûd,²⁰ el-Hakem b. Mes'ûd,²¹ el-Esved b. Mes'ûd,²² Urve b. Mes'ûd'tur.²³ Bu beş kardeşten sadece el-Esved müşrik olarak ölmüştür.²⁴

3.3. Ailesi ve Yetiştığı Ortamın Kişiliğine Etkileri

Muhtâr'ın babası Ebû Ubeyd b. Mes'ûd, Hz. Peygamber döneminde müslüman olmuştur.²⁵ Sahâbenin ileri gelenlerinden olduğu söylenmektedir.²⁶ Ebû Ubeyd'in Hz. Peygamber döneminde ve Hz. Ebû Bekir'in hilafetinde kaynaklarımızda belirtilen herhangi bir faaliyeti bulunmamaktadır. Ebû Ubeyd, tarih sahnesine Hz. Ömer'in hilafetinde çıkmıştır.²⁷ Hz. Ömer, hilafetinin ilk yıllarında, bey'at aldığı dönemde, Hz. Ebû Bekir'den kalma bir hesap olan Irak'ta konuşlanmış orduya takviye gücü gönderme konusunu çözmeye teşebbüs etmiş ancak Medîne halkından umduğu iltifatı görememiş hatta bunu sitemkâr bir dille ifade etmiştir.²⁸ Hz. Ömer'in çağrısına ilk icabet eden Ebû Ubeyd olmuştur. Hz. Ömer bu büyük ordunun²⁹ komuta işini, harbe çekimser yaklaşımın aşikâr olduğu ortamda, ilk

¹⁸ İbn Sa'd, I, 237; Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamdiveyh b. Nuaym b. en-Nisâbûrî (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ, Beyrût, 1990, III, 713; İbn Abdilber; III, 1066; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 529.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 530.

²⁰ İbn Abdilber; II, 602.

²¹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 279.

²² İbn Sa'd, VI, 46.

²³ İbn Abdilber; III, 1066.

²⁴ İbn Sa'd, VI, 46. Bu kardeşlere Abdullâh isminde biri daha eklenmektedir. Bkz. Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr b. Ebî Hubeyre eş-Şeybânî el-Ufurî el-Basrî (240/854), *Târihu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, Beyrût, 1977, 124.

²⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 205; İbn Kesîr, VII, 50.

²⁶ İbn Abdilber, IV, 1465; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 346; İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 275.

²⁷ Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn b. Ziyâd b. Bestâm b. Abdirrahmân el-Mürri el-Bağdâdî (233/848), *Târihu İbn-i Maîn (Rivâyetü'd-Dürî)*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, Mekke, 1979, III, 104; Belâzurî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Fütûhu'l-Büldân*, Beyrût, 1988, 247; Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dîneverî (282/895), *el-Ahbâru't-Tivâl*, thk. Abdülmün'im Âmir, Kâhire, 1960, 113.

²⁸ Taberî, III, 445.

²⁹ İbn Kesîr, VIII, 289.

katılanına devretmiştir.³⁰ Halkın bu savaşa karşı çekimser tavrı, Sasânîler'i ordu, techizat vb. yönleriyle İslâm ordularından daha güçlü görmelerine ve daha açık ifadeyle korkmalarına bağlanmaktadır.³¹ Halife, Müsennâ b. Hârise'ye yazdığı mektupta Ebû Ubeyd'e itaat etmesi gerektiğini emretmiştir.³²

Muhtâr'ın babasının daha önce ordu komutanlığı yaptığına dair bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Hz. Ömer'in Muhtâr'ın babasına bu görevi neden vermiş olduğu meselesi harp esnasında almış olduğu ve doğrudan harbin sonuçlarına tesir eden keskin kararlardan dolayı bir tartışma konusu haline gelmiştir. Komutanın yanlış bir yöntemle belirlenmiş olmasına dair eleştiriler kaynaklarımızda yer almamış ancak günümüze ait bir çalışmada eleştirilen bir yorum olarak karşımıza çıkmıştır.³³ Kanaatimizce Hz. Ömer savaşa katılımın az olduğunu görünce daha sonraki asker toplanmalarda etkisi olacağı düşüncesiyle Muhtâr'ın babasını seçmiştir. Tâifliler'in de savaşta yer almasını sağlamak bir diğer gayesi olabilir.

Tarihte acı ile hatırlanan Köprü Savaşı'nda 10.000 kişilik ordudan 4.000 şehit verilmiştir.³⁴ Kaçanlar, şehre geldiklerinde savaştan kaçmış olmalarına vurgu yapılarak halkın eleştirisini almışlardır. Hz. Ömer ise onlara sahip çıkmıştır.³⁵ Muhtâr'ın babası komuta şekliyle eleştirilen değil, ordusuyla birlikte korkusuzca ölümü göze alarak çarpışan bir kahraman olarak algılanmıştır. Zira kaynaklar 4.000 şehit vermiş bir ordudan kaçanların eleştirildiğini aktarmaktadır. Ebû Ubeyd, savaş esnasında, tek başına bir fili hortumunu kesmek suretiyle öldürmeyi başarmıştır.³⁶

---

³⁰ Taberî, III, 445; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 273.

³¹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 273.

³² Belâzurî, *Fütûh*, 247; Dîneverî, 113,

³³ Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, Ankara, 2013, 85-86.

³⁴ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 273; İbn Kesîr, VII, 31.

³⁵ Taberî, III, 459.

³⁶ Taberî, III, 458.

Bu savaşa Muhtâr'ın annesi Dûme de katılmıştır.³⁷ Belâzurî, Muhtâr'ın da harbe katıldığını zikretmektedir.³⁸ İbn Nemâ, Muhtâr'ın savaşa katıldığını ve hatta savaştan kaçmaya teşebbüs ettiğini ancak buna amcası Sa'd'ın engel olduğunu söylemektedir.³⁹ Muhtâr'ın savaştan kaçmaya çalıştığını söyledikten sonra Muhtâr'ın hiçbir şeyden korkmadığını, çok cesur olduğunu sıralaması dikkat çekmektedir.⁴⁰ Bu iki bilgi dışında Muhtâr'ın harbe katıldığını ifade eden bir başka rivayete daha rastlanılmamaktadır. Muhtâr'ın yaşının küçük olması sebebiyle bu harbe götürülmemiş olduğunu düşünmek daha isabetli bir tercihtir. Bununla birlikte Ebû Ubeyd diğer üç oğlunu harbe götürmüştür ve çocukları bu harpte şehit olmuşlardır.⁴¹

Bu savaşa birçok Sakîfli şehit olmuş ve Muhtâr'ın babası cesurca mücadele etmiştir. Bu cesaretinde İranlılar'la yapmış olduğu yakın zamanlı mücadelelerden galip gelmesinin rolü vardır.

³⁷ Dûme'nin, rüyasında, gökten bir adam indiğini, yanında bir kap olduğunu ve o içecekten Ebû Ubeyd, Cebr b. Ebî Ubeyd ve onların ehlinden insanların içtiğini gördüğü rivayet edilir ki bu kimselerin şehit olacağı yönünde adeta mistik bir haber alma yetisinin varlığı mesajı taşımaktadır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 277.

³⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 376.

³⁹ İbn Nemâ, Ca'fer b. Ebî İbrâhîm Muhammed b. Ebi'l-Bekâ Hibetüllâh el-Huliyî (640/1183), *Risâletü Zevbi'n-Nüzzâr fî Şerhi's-Sâr*, b.y.y. trsz. 61.

⁴⁰ Ayrıca Muhtâr'ın zeki, Hâzir cevap, ferasetiyle her şeyi anlayan bir kimse olduğunu ifade eder. İbn Nemâ, 61.

⁴¹ İbn Abdilber, Köprü Savaşında Cebr b. Ebî Ubeyd'in şehit olduğu bilgisini verir. Bkz. İbn Abdilber, IV, 1710. Halife b. Hayyât; Ebû Ubeyd'in "Eğer şehit olursam yerime Cebr b. Ebî Ubeyd geçsin. O da şehid olursa Ebû Cebr b. Ebî Ubeyd geçsin. O da şehid olursa Habîb b. Ebî Rebîa b. Amr b. Umeyr geçsin..." diye başlayan bir komuta talimatnamesini bizlere sunar. Bkz. Halife, *Târîh*, 124. İbn A'sem ise Ebû Ubeyd'in sırasıyla Vehb, Mâlik ve Cebr isimlerini taşıyan oğullarının kendisinden sonra liderlik etmesi için vasiyette bulunduğunu bildirir. Ayrıca bu üç oğlunun, çarpışarak şehit olduğunu ifade eder. Bkz. İbn A'sem, Ebû Muhammed, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Kûfî (314/926), *el-Fütûh*, thk. Ali Şîrî, Beyrût, 1991, I, 134-135. İbn Hacer ise Belâzurî'den Ebû Ubeyd'in şehid olduktan sonra sancağı kardeşi el-Hakem'in, o şehid olduktan sonra da Cebr b. Ebî Ubeyd'in aldığı söylenildiği rivayeti aktarır. Bkz. İbn Hacer, VII, 223. Cebr b. Ebî Ubeyd bu savaşa şehit olmuştur. Bkz. Dârakutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer Ahmed b. Mehdî (385/955), *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir, Beyrût, 1986, II, 376. Ebû Ubeyd'in kendi yerine kimlerin komuta etmesi gerektiği tavsiyesi kayıtlardadır. Birçok Sakîfli'nin şehid olduğu harpten, Bedir ve Uhut ehlinden olanların da var olduğunu anladığımız savaşta İbnü'l-Esîr Ebû Ubeyd'in kardeşi Hakem'in ve onun oğlu Cebr'in de şehit olduğunu zikreder. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 277-279. Dîneverî ise Ebû Ubeyd'den sonra sancağı Ebû Ubeyd'in kardeşi Hakem aldı der. Bkz. Dîneverî, 113. Kanaatimiz odur ki burada isimler karıştırılmıştır. Ebû Ubeyd'in yerine kendi oğullarını bıraktığı rivayetinde yeterli desteği bulamadığımız İbn A'sem'in rivayeti yanında, Ebû Ubeyd'in oğlu Cebr'in, Ebû Ubeyd'in kardeşi Hakem'in oğlu Cebr olabileceği tercihi akılda tutulmalıdır.

Muhtâr'ın üç erkek kardeşi vardır ve üçü de bu savaşta şehit olmuştur. O, annesiyle birlikte kalmıştır. Bir de kız kardeşi Safiye vardır.⁴² Muhtâr'ın 1/622 doğumlu olduğu çıkış noktası alındığında, onun Köprü Savaşı esnasında henüz 13 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Muhtâr'ın babasının toplumda kötü bir yönetim sergileyen komutan olarak algılandığına dair bir rivayet yoktur. Tüm erkek kardeşlerini, babasını, amcasını ve kabilesinden birçok kimseyi şehit vermiş olması, Muhtâr'ın karakterinin şekillenmesine de tesir etmiştir.

Muhtâr'ın kız kardeşi Safiye Köprü Savaşı'ndan hemen sonra Hz. Ömer'in hilafetinde Abdullah b. Ömer'le evlenmiştir.⁴³ Düğünün tarihi 16/637 olarak verilir.⁴⁴ Abdullah b. Ömer'in Safiye'den olma çocuğu Abdullah b. Abdullah b. Ömer, Muhtâr'ın kızı Ümmü Seleme ile evlenmiştir.⁴⁵ Bu evlilikten de Ömer isminde bir oğlu olmuştur.⁴⁶ Bu vesileyle Abdullah b. Ömer ile Muhtâr'ın akrabalık bağı daha da kuvvetlenmiştir.⁴⁷

Muhtâr'ın birden fazla evlendiği görülmektedir. Eşlerinden birincisi Ümmü Sâbit binti Semüre b. Cündeb el-Fezârî'dir.⁴⁸ Kayınpederi aslında sıkı bir Muâviye taraftarıdır. Ziyâd b. Ebîh ile birlikte uzun yıllar uyumlu çalışmıştır. Ziyâd b. Ebîh'ten sonra 18 ay daha valilik yapmış ve azledilmiştir. Azledilmesine kızarak kızı Ümmü Sâbit'i Hz. Ali taraftarlığıyla bilinen Muhtâr'la evlendirerek Muhtâr'la ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlamıştır.⁴⁹ İkinci evliliğini ise Amra binti en-Nu'mân

⁴² Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr b. Ebî Hubeyre eş-Şeybânî el-Uşfurî el-Basrî (240/854), *Tabakâtü Halîfe b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkâr, b.y.y. 1993, 428; Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil (255/869), *et-Târihu'l-Evsât*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid, Halep, 1977, I, 146; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 233; İbn Kuteybe, *Maârif*, 186.

⁴³ İbn Sa'd, VIII, 345; Halîfe, *Tabakât*, 428; İclî, Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-Kûfî (261/875), *Târihu's-Sikât*, Beyrût, 1984, 520; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, IV, 347; İbn Kesîr, VII, 31; İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 276.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 351.

⁴⁵ İbn Sa'd, V, 155.

⁴⁶ İbn Sa'd, V, 155. Ömer'in Müzdelife gecesi doğduğu, bu yüzden annesi Ümmü Seleme'nin vazifesini, halası Safiyye'nin yaptığı bildirilir. İbn Sa'd, VIII, 345.

⁴⁷ Yüksel, Ahmet Turan, *Abdullâh b. Ömer (Hayatı ve Şahsiyeti)*, Konya, 2004, 13.

⁴⁸ İbn Kuteybe, *Maârif*, 401; Dîneverî, 309.

⁴⁹ Taberî, VI, 66; Erul, Bünyamin, "*Semüre b. Cündeb*", DİA, (XXXVI, 501-502), 501.

b. Beşîr el-Ensârî ile yapmıştır.⁵⁰ Kayın pederi en-Nu'mân b. Beşîr de Emevî taraftarıdır. Uzun yıllar Kûfe'de görev yapmış, bazı Ehl-i Beyt taraftarlarının şehirde yarattığı hareketlenmelere karşı tedbirlerinin yeterince sert olmadığı eleştirilerinin Yezîd b. Muâviye'ye bildirilmesinden sonra görevinden azledilerek, yerini Ubeydullâh b. Ziyâd'a bırakmıştır.⁵¹ Sınırlı sayıdaki kaynakta gördüğümüz Ümmü Zeyd es-Suğrâ binti Saîd b. Zeyd isimli bir başka hanımından daha söz edilmektedir.⁵² Mus'ab'ın Muhtâr'ı öldürdükten sonra kalede bulunan tüm yakınlarını da katletmesi esnasında orada bulunmamasından dolayı Ümmü Zeyd ile bir nikâh bağının kalmadığı anlaşılmaktadır.⁵³

Muhtâr'ın çocuklarının sayısı hakkında, kaynakların birbirinden farklı bilgiler sunduğu görülmektedir. İsimleri Cebr b. el-Muhtâr ve Ebû Ümeyye b. el-Muhtâr, Ümmü Seleme binti el-Muhtâr olan üç çocuk tespit edilmektedir.⁵⁴ Ricâl kitapları kendisinde ihtilaf ettikleri bir oğlundan daha bahsetmektedir. İsmi; Ebû Muhammed b. el-Muhtâr,⁵⁵ ya da el-Hakem b. el-Muhtâr'dır.⁵⁶ Tûsî'nin Bilâl isminde bir oğlunu daha kaydettiği görülmektedir.⁵⁷ Ümmü Sâbit bint-i Semüre'den olma İshâk ve Muhammed isimleri ile de karşılaşılmaktadır.⁵⁸ Belâzurî, ismini vermediği bir kız çocuğunu daha rivayette infirad etmiştir.⁵⁹ İbn Kuteybe ve Neşvân el-Himyerî ise isim vermeksizin Muhtâr'ın Kûfe'de çok çocuğu olduğunu bildirir.⁶⁰ Muhtâr hareketi hakkındaki rivayetler toplandığında çocuklarının herhangi bir

⁵⁰ Dîneverî, 309.

⁵¹ Belâzurî, *Ensâb*, II, 77; Taberî, VI, 356-358.

⁵² İbn Sa'd, III, 292; İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî el-Bağdâdî (245/859), *el-Muhabber*, thk. Eliza Lichtenstater, Beyrût, trsz., I, 70.

⁵³ Dîneverî, 309.

⁵⁴ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî (456/1064), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, thk. Komisyon, Beyrût, 1983, 268.

⁵⁵ Keşşî, Muhammed b. Amr (h. 4. asrın yarısı/ m. 4. asrın yarısı), *Ricâlü Keşşî*, thk. Ahmed el-Hüseynî, Kerbelâ, tsz. 115

⁵⁶ Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan (460/1607), *Ahbâru Ma'rifeti'r-Ricâl*, tsh. Hasen el-Mustafâ, Tahrân, 1347, 131.

⁵⁷ Tûsî, 236.

⁵⁸ İbn Kuteybe, *Maârif*, 401.

⁵⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 233.

⁶⁰ İbn Kuteybe, *Maârif*, 401; Neşvân el-Himyerî, 182.

eylemi bulunmamaktadır. Bundan dolayı çocukların küçük yaşta oldukları anlaşılmaktadır. Muhtâr'ın Mus'ab tarafından öldürülmesinden sonra Mus'ab'ın, çocuklarını değil de hanımlarını kaleden indirme çabası da bu görüşümüzü teyit etmektedir. Zira çocuklar imamete eşlerden daha evlâ olmalıdır.⁶¹

3.4. Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Döneminde Muhtâr

3.4.1. Hz. Peygamber ve İlk Üç Halife Döneminde Muhtâr

Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'in intikamını alma iddiasıyla yola çıkmadan önceki hayatı tarih kaynaklarında detaylıca yer almamaktadır. Zaman zaman belli cümleler, vekâletler, harpte gösterdiği kimi kahramanlıklar ve nihayetinde adının zikredildiği şiirlerle hayatı hakkında yeterli açıklamalar yapılamamaktadır. Bu bilgiler bir araya getirildiğinde, belli başlı mevzuları aydınlatmaktan ziyade daha da karışıklığa neden olmaktadır. Tüm bilgiler toplandığında birbiriyle çelişen ifadeler yoruma ihtiyaç duymakta ve tarihi gerçekliği ortaya çıkarmak üzere ayıklanmak zorundadır.

Muhtâr'ın babası, Hz. Peygamber hayattayken müslüman olmuştur. Sahâbîler arasında geçmektedir.⁶² İbn Kesîr, Muhtâr'ın Hz. Peygamber'i görmediğini, bu yüzden de birçok müellifin onun ismini sahabiler arasında zikretmediğini belirtir. Buna ilaveten İbnü'l-Esîr'in Üsdü'l-Ğâbe adlı eserinde Muhtâr'ı sahâbîler arasında zikrettiğini belirten İbn Kesîr,⁶³ İbnü'l-Esîr'in aynı eserinde Muhtâr'ın sahâbî olduğunu bildiren rivayetin sahih olmadığı ifadesini anlaşılan o ki görmemiştir.⁶⁴ Kanaatimizce Muhtâr sahâbî değildir.

Ebû Ubeyd, Hz. Peygamber döneminde, Taif'te yaşamaya devam etmiş olmalıdır. Muhtâr hakkında Hz. Ebû Bekir döneminde de kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte onun, memleketinde kalmaya devam ettiği

⁶¹ Hind Ğassân, Ebû'ş-Şa'r, *Hareketü'l-Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî fi'l-Kûfe*, Ammân, 1983, 189.

⁶² İbn Abdilber, IV, 1465; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 205; İbn Kesîr, VII, 50; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 518.

⁶³ İbn Kesîr, VIII, 289.

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 347.

söylenilebilir. Köprü Savaşı(13/635)'nda yakınlarının neredeyse tamamını kaybeden Muhtâr'ın, hayatının ilerleyen dönemlerinde amcası ile birlikte anılıyor olmasından⁶⁵ anlaşılmaktadır ki; Köprü Savaşı'ndan sonra Muhtâr'ın velâyetini en küçük amcası Sa'd üstlenmiştir. Muhtâr'ın 13/635'te babasının şehit olması üzerine şöyle dediği rivayet edilmektedir; “Allah'a yemin ederim ki bütün minberlere peş peşe çıkacağım. Yok edilmedik ordu bırakmayacağım. Harameyn halkının korkulu rüyası olacağım. Doğu ve Batı'ya korku salacağım. Benim (gönderileceğim) haberlerim eski kitaplarda da yazılmıştır.”⁶⁶

Bu rivayetin doğruluğunu üç noktadan şüpheyle karşılarız. Birincisi: Bu sözü söylediğinde Muhtâr 13 yaşındadır.⁶⁷ 13 yaşında birisinin böylesine iddialı konuşması pek makul gözükmemektedir.⁶⁸ İkincisi: Rivayeti sadece Belâzurî nakleder. Diğer kaynaklarda böyle bir rivayet yer almamaktadır. Üçüncüsü: Harameyn'e korku salmakla Muhtâr neyi kastetmiş olabilir? Zira Muhtâr'ın Harameyn'le bir hesabının olduğunu varsaymamızı destekler mahiyette bilgi bulunmamaktadır.

1/622 yılında doğan Muhtâr'ın, 8 yaşlarında müslüman olduğu tahmin edilebilir. Köprü Savaşı'nda kardeşleri ve babasını kaybedip annesiyle birlikte Medîne'ye dönmüştür. Birkaç yıl içinde ablasının Hz. Ömer'in oğlu Abdullah ile evlendiğine tanık olmuş ve tespit edemediğimiz bir süre sonra da amcası Sa'd b. Mes'ûd'un yanına gitmiştir. Sa'd'ın yanına gelinceye kadarki süreçte bilgilerimiz sınırlı olup, Sa'd'ın yanında geçirdiği zaman dilimini aydınlatan rivayetler de son derece azdır. Bundan önce Sa'd b. Mes'ûd'dan bahsetmek yerinde olacaktır.

Sa'd b. Mes'ûd'un hayatı hakkında tafsilatlı bilgi bulunmamaktadır. Kabilesi ile birlikte müslüman olan Sa'd, sahabîdir.⁶⁹ Hz. Ömer döneminde Köprü Savaşı'nda

⁶⁵ Belâzurî, *Ensâb*, III, 283; Taberî, V, 159; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 5.

⁶⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 376.

⁶⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 375; Taberî, II, 402; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 6-7.

⁶⁸ Yaşaroğlu, Hasan, *Muhtâr es-Sekâfi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991, 8.

⁶⁹ İbn Hazm, 268; İbn Abdilber, II, 602.

kardeşine eşlik etmiş olmalıdır. Savaştan sağ çıkan az sayıda kimseden olan Sa'd, Kûfe'ye yerleşmiştir. Zira fethine iştirak ettiği topraklarda hak sahibidir. Yeğeni Muhtâr'ın da kendisiyle birlikte olduğu aşağıda da ifade edeceğimiz bilgilerden anlaşılmaktadır.

Sa'd'ın ve Muhtâr'ın Kûfe'de pasif bir hayat yaşadığı söylenemez. Kûfe valisi Ammâr, halk nezdinde bazı olumsuz durumlarla karşılaşmış ve halk onun azlini istemiştir. Ammâr'ın azli için uğraşanlardan biri de Sa'd'dır. Sa'd'ın Hz. Ömer'e Ammâr hakkında şikâyetleri dile getirmesi üzerine Ammâr'ı sorgulayan Hz. Ömer Ammâr'ın cevapları karşısında Sa'd'ın şikâyetlerindeki haklılığını anlamıştır. Tüm bu olaylardan sonra Hz. Ömer, Ammâr'ı azletmiştir.⁷⁰ Ammâr'ın azlinde halktan gelen şikâyetler önemlidir. Bununla birlikte Sa'd'ın da Kûfe'nin sorunlarına kulak tıkamayan, Kûfe'nin sözcüsü konumunda bir kimse olduğu görülmektedir. Zira Hz. Ömer'e giden iki kişiden birisidir.⁷¹ Bu bilgilerden Muhtâr'ın yanında yetiştiği amcası Sa'd'ın, Kûfe'nin sorunlarıyla yakından ilgilenen, Hz. Ömer'le yakın irtibatlı bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Muhtâr'ın Hz. Osman döneminde ise ismine tarih kaynaklarında rastlanılmamaktadır.

3.4.2. Hz. Ali Döneminde Muhtâr

Muhtâr'ın, Ehl-i Beyt söylemleri ile anılan bir kimse olması hasebiyle Hz. Ali'nin hilafet yıllarındaki yaşantısına dair bilgiler ayrı başlıkta değerlendirilmelidir. Ne var ki bu dönemde de onun hakkındaki bilgiler sınırlı kalmaktadır.

Muhtâr, Hz. Ali'nin hilafet yıllarında amcası Sa'd b. Mes'ûd'un yanında kalmaya ve ona yardım etmeye devam etmiştir. Sa'd; Cemel'de Hz. Ali'nin kendisine sancak verdiği kimselerden birisidir.⁷² Muhtâr'ın Cemel'e katılıp katılmadığı ise bilinmemektedir. Hz. Ali'nin Medâin valisi olarak görev yapan Sa'd⁷³, Sıffîn

⁷⁰ Taberî, IV, 163.

⁷¹ Taberî, IV, 164.

⁷² Belâzurî, *Ensâb*, III, 32; Dîneverî, 146.

⁷³ Buhârî, *Kebîr*, IV, 50; Dîneverî, 205; Taberî; IV, 565. İbnü'l-Esîr, Hz. Ali'nin Sıffîn'den hemen önce Sa'd'ı Medâin'e atadığını söyler. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 632.

savaşında öncülerdendir.⁷⁴ Muhtâr'ın Sıffîn'de yer aldığına dair bir rivayetle de karşılaşmamaktadır. Sa'd ile Hz. Ali arasındaki yakınlık sadece siyasî değildir. Hz. Ali, Urve b. Mes'ûd'un kızı Ümmü Saîd ile bir evlilik yapmıştır.⁷⁵ Muhtâr'ın ailesi, Ali evladı ile erken dönemde akrabalık bağı kurmuştur.

Muhtâr, Sa'd'ın yanında Medâin'de ikamet etmiştir. Ancak Medâin'deki ikamet süresi hakkında net bilgiler yoktur. Hz. Hasan'ın kendi taraftarları tarafından tartaklanması sürecinde Muhtâr'ın Medâin'de amcası ile birlikte olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁷⁶ Taberî ise Hz. Ali'nin Hâriciler'le mücadelesinde Medâin valisi Sa'd ile olan temasını bildirerek⁷⁷ bize Muhtâr'ın Medâin yılları hakkında ipuçları vermektedir. Sa'd, Hz. Ali safında Hâriciler'le mücadele etmek üzere harekete geçtiğinde yerine Muhtâr'ı bırakmıştır.⁷⁸ Muhtâr'ın Sıffîn'e katıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Sa'd, Sıffîn savaşına gittiğinde şehri Muhtâr'a bırakmış olabilir. Yine Sa'd'ın 38/659'da Hz. Ali'nin emriyle gerçekleştirdiği bir çarpışmadan bahsedilmektedir.⁷⁹

Muhtâr'ın Medîne'de yetiştiği ve Hâşimoğulları'na yakınlığıyla bilindiği ifade edilmektedir.⁸⁰ Ancak bunun hangi yıllar arasında olduğu belirtilmez. Amcası Sa'd'ın Medâin valiliğinde Medâin'den Kûfe'ye Hz. Ali'ye vergi-mal nakliyatını sağladığı rivayetler arasındadır.⁸¹ Bu rivayetlerden bir tanesinde Muhtâr'ın getirmiş olduğu vergilerin arasından 15 dirhemin bulunduğu bir kese çıkardığı ve Hz. Ali'ye: “Bu da fahişelerin ücretlerindedir,” dediği nakledilmektedir. Bunun üzerine Hz. Ali Muhtâr'ı azarlamış ve Muhtâr da gitmiştir. Muhtâr ayrıldıktan sonra Hz. Ali: “Allah onu kahretsin! Şayet şimdi kalbi yarılrsa Lât ve Uzza sevgisi ile dolu olarak bulunur,”

⁷⁴ Belâzurî, *Ensâb*, III, 80.

⁷⁵ ez-Zübeyrî, Ebû Abdillâh, Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab b. Sâbit b. Abdillâh b. ez-Zübeyr, (236/851), *Neseb-i Kureys*, thk. Levi Provençal, Kâhire, trsz. 44; Taberî, V, 154-155.

⁷⁶ Belâzurî, *Ensâb*, III, 283; Taberî, V, 159; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 5.

⁷⁷ Taberî, V, 75-76.

⁷⁸ Dîneverî, 205; Taberî, V, 76; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 687.

⁷⁹ Belâzurî, *Ensâb*, III, 245.

⁸⁰ İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 277.

⁸¹ İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 275-276.

sözleriyle söylenmeye devam etmiştir.⁸² Söz konusu rivayet diğer kaynaklarda bulunmamaktadır. Ayrıca rivayette aktarıldığına göre o dönemde vergisi toplanan böyle kurumsallaşmış yapı olup olmadığı bazı soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Muhtâr'a ait benzeri bir davranışı hayatı içerisinde bulamamış olmamız da bizi söz konusu rivayetin sıhhatine şüpheyile bakmaya götürmektedir.

3.5. Hz. Hasan Döneminde Muhtâr

Muhtâr, amcasıyla birlikte Hz. Hasan'ın hilafetinde de halifenin yanında yer almıştır. Ancak bu döneme dair kaynaklarda yer alan bir hadise Muhtâr hakkındaki fikirlerimizi karmaşılaştırır. Öyle ki Muhtâr amcasına Hz. Hasan'ı Muâviye'ye teslim etmeyi teklif etmiştir. Söz konusu durum karşımıza çıkan bütün çalışmalarda sorgulanmaksızın kabul edilmiş ve Muhtâr aleyhine bir eleştiri yumağı haline getirilmiştir.

Hz. Hasan kendi taraftarlarınca tartaklanmış hatta yaralanmış ve akabinde Medâin'de vali konağına sığınmıştır. Bunun sebebi olarak Hz. Hasan'ın ordusunda bir isteksizlik gördüğü ve birlik çağrısında bulunduğu⁸³ bunun neticesinde ise taraftarlarından saldırıya maruz kaldığı ifade edilmektedir.⁸⁴ Hz. Hasan çıkan karmaşada yaralanarak Medâin'de vali konağına sığınmıştır.⁸⁵ Muhtâr, amcası Sa'd'a gelerek:

-Zenginlik ve şeref sahibi olmak ister misin? Hasan'ın (elini) bağla ve onu Muâviye'ye teslim et, deyince Sa'd:

---

⁸² İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 275-276.

⁸³ İbn Kesîr, VIII, 290.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 5. Bu kargaşaya Kays b. Sa'd'ın öldürüldüğüne dair bir haberin yayılmasının neden olduğu da belirtilmektedir. Bkz. Taberî, V, 159; İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed (597/1200), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafâ Abdülkâdir Atâ, Beyrût, 1992, V, 166; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 5; İbn Kesîr, VIII, 14. Hz. Hasan'ın o dönemde bu kararı vermiş olması ile ilgili geniş bilgi için bkz. Varol, Mehmet Bahaüddin, *Hz. Hasan*, Ankara, 2014, 125-131.

⁸⁵ Taberî, V, 159; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 166; İbn Kesîr, VIII, 14.

- Allah sana lanet etsin, sen ne kötü adamsın!⁸⁶ Allah seni kahretsin! Teklifini de kahretsin! Ben Rasûlullah'ın kızı Fâtıma'nın oğluna mı ihanet edeceğim, diyerek onu azarlamıştır.⁸⁷ Üstelik Hz. Hasan taraftarı olan Zübyân b. Umâre ve el-Hâris el-A'ver onu bu sözünden dolayı öldürmeye çalışmıştır. Bu davranışından ötürü Muhtâr'ın uzun süre Hz. Osmân taraftarı olarak bilindiği rivayet edilmektedir.⁸⁸

Buraya kadar anlatılanlar, hemen her bakımdan Muhtâr'ın Ehl-i Beyt sevgisini sorgulamamıza neden olmaktadır. Bu nedenle söz konusu hadisenin yeni bir değerlendirmeye ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Siyasî hayatının tamamını Ehl-i Beyt sözü ile canlandırması, Ehl-i Beyt'in en önemli siması olan Hz. Hasan'a karşı bu tutumu ile çelişmektedir. Bu rivayet, Muhtâr'a yöneltilen eleştirilerden birisi olmuştur. Özellikle söz konusu rivayet merkeze alınıp, Muhtâr'ın hayatına bir bütün olarak bakılmamasının eksikliği ile söylediği bu sözden dolayı Muhtâr, Hz. Osman taraftarı olarak suçlanmıştır. Kanaatimizce söz konusu hadise yeniden değerlendirilmeye ihtiyaç duymaktadır.

Hilafette hak iddiası taşımasına rağmen Hz. Hasan'ın çeşitli gerekçelerle Muâviye ile anlaşma yoluna giderek bu hakkından ferağat etmesi, oldukça derin etkilere neden olabilecek bir siyasî hamleydi. Adnan Demircan'ın böylesi bir durumun İslâm dünyasında ilk defa karşılaşılan bir gelişme olduğunu ve dünya tarihinde de çok örneğinin görülmediğini belirterek hadiseyi yorumlaması,⁸⁹ bu durumun oldukça beklenmedik, şaşırtıcı ve taraftarlarınca garipsenmesinin normal olabileceği görüşümüzü izah etmektedir.

Nitekim Muhtâr, Hz. Hasan'ın bu politikasına şiddetle karşı çıkmıştır. Kendisinden beklentileri, babası Hz. Ali gibi hilafet için mücadele etmesidir. Üstelik ona karşı çıkan yalnızca Muhtâr da değildir. Hz. Hasan'ın siyasî seçimine karşı olan

---

⁸⁶ Belâzurî, *Ensâb*, III, 283; Taberî, V, 159; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 166; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 5.

⁸⁷ İbn Kesîr, VIII, 14.

⁸⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 376.

⁸⁹ Demircan, Adnan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul, 2016, 13.

diğer muasırları da öfke içindedir.⁹⁰ Hucr b. Adıyy de Hz. Hasan'a öfkelenenlerden birisi olarak karşımıza çıkar. Hz. Hasan'ın yanına gelerek:

-Ey Nebî'nin torunu! Ölmem, bana senin bu yaptığına şahit olmaktan sevimli gelir. Sen bizi adaletten ayırdın ve zalimliğe götürdün. Üzerinde olduğumuz haktan ayırıp, batıla taşıdın. Bizi rezil ettin. Biz de bu rezillığe senin yüzünden muhatap olduk demiştir. Bu sözlerin Hz. Hasan'a ağır geldiği belirtilir.⁹¹ Görüldüğü üzere Hucr b. Adıyy başta olmak üzere taraftarları Hz. Hasan'a tepki göstermiştir. Ancak o ve diğerleri Emevî yanlısı olmakla suçlanmamıştır. Muhtâr'a isnad edilen, maksadı aşan bu sözünden dolayı, onun Emevî yanlılığını ispatlar başka bir rivayet bulunmamaktadır.

50/670 yılında Kûfe'ye vali olarak atanan Ziyâd b. Ebîh, Halife Muâviye'ye gönderilmek üzere muhaliflerden Hucr b. Adıyy hakkında bir tahkikat başlatmıştır.⁹² Hucr'un aleyhine rapor Hâzırlanırken, Muhtâr'ın bu raporda imzası yoktur.⁹³ Oysa Emevî yönetimi ile müspet ilişkiler kurmak için Hucr'un aleyhinde çalışmak, Hz. Hasan'ı Emevîler'e teslim etmekten daha uygun bir zaman dilimine rastlamaktadır.

Muhtâr, Muâviye'nin katında zenginlik ve şeref sahibi olmak için çok fazla girişimde bulunma şansına sahiptir. Ancak onun, yaklaşık 20 sene süren Muâviye iktidarı ile iletişime geçtiğine ve bundan bir menfaat elde etmeye çalıştığına yönelik bir hamlesi kaydedilmemektedir. Şam yönetimi ile köprüler kurma niyeti taşıyan bir kimse için söz konusu süre, yeterli bir zaman iken, onun Emevî yönetimi ile adı anılmamaktadır.

Müslim b. Akîl'in Kûfe'de Hz. Hüseyin adına çalışma yapmak üzere Muhtâr'ın evini tercih etmesi ve burayı bir propaganda merkezi olarak kullanması söz konusudur. Müslim'in Muhtâr'ın evini seçerken onun hakkında herhangi bir

⁹⁰ Harbutlu, Ali Hüsni, *Muhtâr es-Sekafi Mir'âtu'l-Asri'l-Ümevi*, 64/684-67/686, *A'lâmü'l-Arab*, Kâhire, 1962, 52. Hz. Hasan'a karşı geliştirilen bu menfî tavır, Şîa ve Ehl-i Sünnet nezdinde farklı yaklaşımlarla değerlendirilmiştir. Hz. Hasan'ı, bu politikası nedeni ile eleştirilerden kurtarmak için bir yığın hadis manzumesi uydurulmuştur. "Tarihin geriye doğru okunması" olarak ifade edilebilecek rivayetler kaynaklarda yerlerini almıştır. Tüm bu konularla ilgili geniş bilgi için bkz. Söylemez, Mehmet Mahfuz, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara, 2015, 73-105.

⁹¹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 243; Dîneverî, 220.

⁹² Taberî, VI, 171-172. Geniş bilgi için bkz. Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, 105-125.

⁹³ Belâzurî, *Ensâb*, V, 263.

sorgulama yaptığına rastlanılmaz. Üstelik buna Muhtâr'ın kayın pederinin Yezîd b. Muâviye'nin valisi konumunda bulunduğunu bilmesi de eklenmelidir.⁹⁴

Muhtâr'ın Hz. Hasan'ı Muâviye'ye teslim etme fikrini öne sürmesinden sonra Zübyân b. Umâre'nin onu öldürmeye çalıştığı rivayet edilir. Ancak Zübyân b. Umâre yıllar sonra Muhtâr'la birlikte hareket etmiştir.⁹⁵ Aralarında yaşanan bu olay üzerine herhangi bir konuşma kayıtlarda yer almamaktadır.

İbn Kesîr, Muhtâr'ın bu teklifinin, Şîî'lerin ona nefretle bakmasına neden olduğunu ifade eder.⁹⁶ Muhtâr'ın bu tutumunu bir ihanet olarak tanımlayan ve 25 yıl sonra Şîîler tarafından kınanmasına neden olduğunu söyleyen Levi Della Vida'nın⁹⁷ sözlerini ispatlayan herhangi bir rivayet bulunmamaktadır.⁹⁸ Muhtâr'ın Kûfe'ye dönüp "Ehl-i Beyt'in intikamı" sloganını dillendirerek yürüttüğü hareketi esnasında halk içinde Hz. Hasan'a takındığı tutumu hatırlatan olmamıştır. Ne Süleymân b. Surad ne de Sebî' meydanındaki isyanda eşrâf, Muhtâr'a yönelttiği eleştiriler arasında bu konuyu gündeme getirmemişlerdir. Özellikle Süleymân b. Surad'ın, Muhtâr'ın kendi çalışmalarına engel olmasını önleyebilmesini sağlayacak nitelikteki bu söylemini kullandığına rastlanılmamaktadır.

Söylemez'in, İranlı tarihçi Hamdullâh el-Müstevfi'nin Târîh-i Güzîde isimli eserinden naklettiğine göre, Muhtâr'a yöneltilen bu itham öylesi bir hal almıştır ki, Hz. Hasan'ın esasında hilafeti Muâviye'ye devretmek gibi bir niyet taşımadığı, ancak Muhtâr tarafından yakalanarak Muâviye'ye teslim edileceğini anlayınca Muâviye ile anlaşma yoluna gittiği nakledilir olmuştur.⁹⁹ Bazı çalışmalarda ise bu tutumundan

---

⁹⁴ Belâzurî, *Ensâb*, II, 77; Dîneverî, 231; Taberî, V, 355.

⁹⁵ Taberî, VI, 62.

⁹⁶ İbn Kesîr, VIII, 290.

⁹⁷ Levi Della Vida, VI, 513.

⁹⁸ Muhtâr hakkında ileri sürülen bazı eleştirileri temel kaynak eserlerimizde bulamadık. Buna bir başka örnek Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi isimli eserde Muhtâr hakkında: "Muhtâr yeteri dercede güçlendiğini görünce zuhuru ile İslâm'ı ihya edecek Mehdî olduğunu ima etmeye başladı" denilmektedir. Bkz. *Doğuştan Günümüze*, II, 340-341.

⁹⁹ Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, 101.

dolayı Muhtâr'ın psikolojisi sorgulanmaya kalkışılmıştır.¹⁰⁰ Oysa Hz. Hasan bundan çok önce barış fikrine sahiptir.

Onun hakkında, İslâm Tarihi'nde istikrarsız şahsiyeti ile tanındığı, vasıtalar ne olursa olsun mal ve şöhrete ulaşmak istediği, dostken düşman, düşmanken dost olmaya müsait olduğu,¹⁰¹ yukarıda izahını yaptığımız rivayete binaen söylenmiştir.

Muhtâr'ın Hz. Hasan'ı teslim etmeyi önermesini; Hz. Osman katillerine ve katillerin Hz. Ali'yi halife yapan tarafta olmasına, daha sonra Hz. Ali taraftarları safına geçmesini ise; Muâviye'nin dünyevileşen devlet anlayışını, Yezîd'i halife atama çabalarını vb. görmesine bağlamak¹⁰² fazlaca iyimser olmaktır. Muhtâr'ın bu teklifini, onun mal elde etme hırsına bağlayanların yorumlarını haksız bulan ve buna Muhtâr'ın pek çok arazisi ve varlığı olduğunu¹⁰³ delil gösterenler vardır.¹⁰⁴

Tüm bu mülahazalardan sonra; Muhtâr'ın Hz. Hasan'ı Muâviye'ye verme arzusunun onun istikrarsızlığı ya da Hz. Osman yanlılığı ile izah edilmesinin bazı problemler taşıdığını söyleyebiliriz. Hadise, esasında Muhtâr'ın Hz. Hasan yanında bir menfaat elde edemeyeceğini anlamasından ibarettir. Muhtâr'ın bu tutumunu, Hz. Hasan'da liderlik vasfının olmadığına dair kanaat sahibi olması üzerine diğer birçok Hz. Ali taraftarı gibi tepki göstermesi ile açıklamak isabetli olacaktır. Yine bu olay bize, dönemin toplumunda Ehl-i Beyt mensuplarına ruhani bir değer atfedilmeye başlanmamış olduğunu göstermektedir. O dönem halkı için Hz. Hasan, Muhtâr örneğinde olduğu gibi, kendisi ile kazanılacak yönetimin menfaatlerinden faydalanılması için halkı arkasında toplayabileceğine inandıkları bir kimseden ibarettir. Böylece yönetimin Emevîler'e geçmesi halinde Hz. Osman dönemi siyasetine dönülmesinden kurtulmak gibi dünyevi endişelerle arkasına düşülmek istenmiştir. Aksi takdirde de yine aynı endişelerin sevketmesi ile Hz. Hasan'a karşı

---

¹⁰⁰ Yaşaroğlu, IV.

¹⁰¹ *Doğuştan Günümüze*, II, 491.

¹⁰² Harbutlu, 21.

¹⁰³ Taberî, V, 558.

¹⁰⁴ Hind Ğassân, 267. İbn A'sem, Hz. Hasan'ın Medâin'de tedavi gördüğü bu dönemi anlatırken, Muhtâr'ın Hz. Hasan'ı Muâviye'ye teslim etme teklifinden bahsetmez. Bkz. İbn A'sem, IV, 288.

sert bir tutum takınılabileceği görülmektedir. Irak halkının, hilafeti Muâviye'ye bırakmasından dolayı Hz. Hasan'ı kınamakta ittifak etmenin dışında hiçbir konuda birleşmemiş olduğu¹⁰⁵ söylenilebilir. M. Bahaüddin Varol, bu durumu: “Hz. Hasan ise; Muâviye, güven vermeyen bir ordu ve belirli menfaatler karşılığında saf değiştiren samimiyetten uzak kişilerin dışında bir de bu şekilde hiç tahmin etmediği düşmanlarla karşı karşıya idi” sözleriyle yorumlar.¹⁰⁶

Hz. Hasan'ın Medâin'de 40 gün kaldığı rivayet edilmektedir.¹⁰⁷ Bu dönemde Hz. Hasan'ın, Sa'd ve Muhtâr'la çok yakın bir temas içinde olduğunu anlamak mümkündür. Muhtâr bu sırada 40 yaşlarındadır.

3.6. Muâviye b. Ebî Süfyân Döneminde Muhtâr

Hz. Hasan'ın hilafeti Muâviye'ye devretmesi tüm taraftarlarınca olduğu gibi Muhtâr'ı da hayal kırıklığına uğratmış ancak ettiği bey'at gereğince Hz. Hasan'ın barışı sağlayan adımlarını takip etmek zorunda kalmıştır. Bu açıdan bakıldığında Hz. Hasan'ın görmüş olduğu o güvensiz tabloyu, Muhtâr da ilk zamanlarda olmasa dahi, daha sonraları görmüş olmalıdır.

Muâviye iktidarı boyunca Kûfe şehrine fazla güvenmemiştir. Halkın büyük çoğunluğu yeni yönetime mesafeli olmakla birlikte, hemen muhalefete başlamamıştır. Yeni yönetimin icraatlarını görmek için beklemiştir.¹⁰⁸ Bu sebeple Hz. Hasan'ın birkaç yıl sonra vefat etmesine rağmen âmü'l-cemâa denilen birlik süreci Muâviye'nin ölümüne kadar devam etmiştir. Muhtâr ise bu dönemde tarih sahnesinde fazla yer almamıştır. Barış dönemlerinin, ticarete ve üretime fayda sağlayan bir ortam olduğu düşünüldüğünde kanaatimizce sahip olduğu topraklarda fazlasıyla çalışma imkânı bulmuştur. Kûfe'de Muğîre b. Şu'be 50/670'e kadar vali

¹⁰⁵ Harbutlu, 51.

¹⁰⁶ Varol, *Hz. Hasan*, 131.

¹⁰⁷ Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb (463/1071), *Târîhu Bağdâd ve Züyûlihi*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ, Beyrût, 1996, I, 149.

¹⁰⁸ Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, 105.

olarak kalmış, vefatıyla birlikte yerine Ziyâd b. Ebîh gelmiştir.¹⁰⁹ Ziyâd'ın Hucr b. Adiyy hareketini kanla bastırması, mevcut yönetimin tavizkâr olmayacağını şehir halkına ispatlamaya yetecek bir hamledir. Daha sonrasında ise Kûfe'den çıkan muhalif bir ses, kaynaklarda yer almamaktadır. Bu durumda Muhtâr'ın çiftçilikle uğraştığını söylemek yerinde olur. Muhtâr, Muâviye döneminde herhangi bir faaliyet içerisinde görülmemektedir. 51/671 yılında Kûfe valisi Ziyâd b. Ebîh, Hucr b. Adiyy aleyhine düzenlemiş olduğu raporda Hucr'u Emevîler aleyhine bir isyan çıkarmakla itham etmiştir. 70 kişinin imza attığı bu rapora Muhtâr imza atmamış ve şehri terk etmiştir.¹¹⁰

Muhtâr'ın, Muâviye'nin hilafeti döneminde Muğîre b. Şu'be'nin valiliğine rastladığını anladığımız yıllarda Medîne'ye yolculuklar yaptığı, bu seferlerde İbnü'l-Hanefiyye'ye uğradığı ve onunla sohbet ettiği aktarılır.¹¹¹ Ancak bu bilgiyi doğrulayacak başka bir rivayet bulunmamaktadır. Ayrıca Muhtâr'ın hayatının ilerleyen dönemlerinde İbnü'l-Hanefiyye ile önceki yıllardan gelen samimi bir bağ kurduğu izlenimi olmadığı gibi, İbnü'l-Hanefiyye'nin ilerleyen yıllarda kendisine karşı temkinli olduğu görülmektedir.

Muhtâr'ın hayatına dair bu döneme rastlayan bir diğer hâdise ise Muğîre b. Şu'be ile olan konuşmasıdır. Buna göre; Muhtâr bir gün Kûfe çarşısında Muğîre b. Şu'be ile karşılaşır. Muğîre:

-Ben bir söz biliyorum ki; kim bu söz ile topluma seslenirse bütün insanlar onun etrafında toplanır. En çok da mevâlî toplanır, demiştir. Muhtâr, bu sözün ne olduğunu sorduğunda Muğîre:

-Tüm insanları Ehl-i Beyt'e yardıma ve Ehl-i Beyt'in intikamını almaya çağırmaktır, diye cevaplamıştır. Rivayete göre Muhtâr, kendi davetine başlayınca

¹⁰⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (255/869), *et-Târîhu 'l-Kebîr*, Haydârabâd, trsz. VI, 533; Belâzurî, *Ensâb*, V, 210; Dîneverî, 223; Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed b. Abdiddâim el-Kuraşî (733/1332), *Nihâyetü 'l-Ereb fî Fünûni 'l-Edeb*, Kâhire, 1423, XX, 325.

¹¹⁰ Belâzurî, *Ensâb*, V, 263.

¹¹¹ İbn Nemâ, 67.

kadar bu sözü aklında tutmuştur.¹¹² Bu rivayetten ve Muhtâr'ın Muâviye dönemindeki uzun sessizliğinden olsa gerek, Ali Hasan Harbutlu şu yorumu yapmıştır: “Muğîre, Muhtâr için bir öğretmendir. Yüce bir örnektir. Muhtâr Kûfe’de Muğîre’nin valiliği boyunca yaşamıştır. Ancak onun gözle görülür hiçbir siyasî faaliyetine rastlanılmamıştır. O dönemde Muhtâr, Muğîre’den çekinmekte, onu takdir etmekte ve ona amca diye hitap etmektedir. Muğîre hiçbir amaç gütmeyen Muhtâr’a siyasî hareketinde kasıtsız olarak yukarıdaki rivayette geçen sözle yardım etmiştir.”¹¹³ Bu görüşe katılmamız mümkün değildir. Zira Kerbelâ olayından sonra o bölgede Ehl-i Beyt söylemine dayanarak hareket eden birçok girişim olmuştur. Bunlarda önemli sayıda mevâlî unsurunun katılımı göze çarpmaktadır. Tevvâbûn ordusu, Muhtâr hareketi gibi kıyâmlar, benzer dinamiklerle hareket etmiştir. Muhtâr, hareketini, Muğîre b. Şu’be’nin öğretmenliği üzere değil, zaten şehre hâkim olan, herkes tarafından da bilinen çeşitli temel rahatsızlıklar üzere bina etmiştir. Dahası Muğîre’nin vefatı 50/670’dir.¹¹⁴ Kerbelâ olayından önce Ehl-i Beyt intikamını alma söyleminden 10 seneden fazla zaman önceki bir tarihte bu sözleri gerektirecek siyasî, sosyal tecrübeler henüz yaşanmamıştır. Rivayetlere bakıldığında yaşanan süreçte Ehl-i Beyt’in kanını talep sloganının sıradan bir Arap’ı bile başarıya ulaştıracağı, etrafında binlerce kişiyi toplayabileceği bir zemin oluştuğu¹¹⁵ yorumu ile karşılaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere Muhtâr’ın hayatının ilk dönemlerine dair bilgi bulmakta zorlanılmaktadır. Onun hayatının bu devresine kadar kaynaklarda kendisi hakkındaki bilgiler aktarılmıştır. Bundan sonraki süreçlerde o, tarih sahnesinde daha fazla görülmektedir.

---

¹¹² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 387; İbn Nemâ, 67.

¹¹³ Habutlu, 30-31.

¹¹⁴ Taberî, XXI, 513.

¹¹⁵ Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Ankara, 2005, 73.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÛFE ŞEHRİNİ ELE GEÇİRMESİNE KADAR MUHTÂR B. EBÎ UBEYD ES-SEKAFÎ

Çalışmamızın bu bölümünde, Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî'nin Yezîd b. Muâviye'nin iktidara gelmesiyle birlikte Hz. Hüseyin önderliğinde yeniden alevlenen ve Kerbelâ'da acı bir şekilde sonuçlanan hareket sürecindeki yaşantısı ele alınacaktır. Muhtâr'ın dönemin Kûfe valisi Ubeydullâh b. Ziyâd tarafından hapse atılması, Kûfe'den sürülmesi, Muhtâr'ın Hicâz'da Abdullah b. Zübeyr ile birlikte Mekke muhasarasındaki mücadelesi incelenecek; daha sonra Kûfe'ye dönen Muhtâr'ın şehir yönetimini ele geçirmesi üzerinde durulacaktır.

1.1. Kerbelâ Hadisesinde Muhtâr

Muâviye'nin vefatı,¹¹⁶ ardından Yezîd'in iktidara gelerek Hz. Hüseyin'e, bey'at için uyguladığı baskı neticesinde Hz. Hüseyin'in, Yezîd'e bey'at etmeyip Mekke'ye sığınması¹¹⁷ Kûfe halkını harekete geçirmiştir. Dönemin valisi, Muhtâr'ın kayınpederi Nu'mân b. Beşîr'dir.¹¹⁸ Kûfe eşrafı Hz. Hüseyin'e ardarda birçok mektup yazmıştır. Bu eşraftan bazılarının adı zikredilmesine rağmen, aralarında Muhtâr yoktur.¹¹⁹

Hz. Hüseyin ise mevcut durumu görmesi için Müslim b. Akîl'i göndermiştir. Müslim'in şehre gelince Muhtâr'ın evine yerleştiği ve burayı bir karargâh olarak

¹¹⁶ Belâzurî, *Ensâb*, II, 77; Taberî, V, 351; Nüveyrî, XX, 385.

¹¹⁷ Belâzurî, *Ensâb*, II, 77; Dîneverî, 228; Taberî, V, 343; Nüveyrî, XX, 385.

¹¹⁸ Belâzurî, *Ensâb*, II, 77; Dîneverî, 231; Taberî, V, 347; İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb el-Hâzin (421/1030), *Tecâribü'l-Ümem ve Teâkibü'l-Himem*, thk. Ebû'l-Kâsım İmâmî, İran, 2000, II, 40; Nüveyrî, XX, 386.

¹¹⁹ Belâzurî, *Ensâb*, II, 77; Dîneverî, 231; Taberî, V, 347, 352; İbn'ü-l Cevzî, *Muntazam*, V, 325.

kullandığı yönünde rivayetler olduğu gibi,¹²⁰ Müslim b. Avsece el-Esedî'nin evine yerleştiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.¹²¹ Welhausen, Müslim'in Muhtâr'ın evinde kaldığını, Taberî'deki rivayetin bir karıştırma neticesinde İbn Avsece diye zabta geçtiğini bildirmektedir.¹²² İleride de değineceğimiz üzere, Ubeydullâh, Müslim'i yakalamak için bir adamını görevlendirmiş ve bu adam kendini Hz. Hüseyin taraftarı olarak tanıtmıştır. Mescitte İbn Avsece'nin İbn Akîl adına bey'at aldığını öğrenen bu adam, İbn Avsece'ye yakınlık kurmak suretiyle Müslim'in yakalanmasını kolaylaştırmıştır.¹²³ Buradan hareketle; İbn Akîl'in, İbn Avsece'nin evinde kaldığı zamanlar olmuş olabilir. Yahut Müslim b Akîl; Muhtâr ve İbn Avsece'nin evlerinde sabit olmadan dolaşmış da olabilir. Ancak genel kanaat Muhtâr'ın evine yerleştiği yönündedir. Mantıklı olan tercih de bu yönde olmalıdır. Zira Muhtâr, dönemin Kûfe valisi Nu'mân b. Beşîr'in damadıdır.¹²⁴ Bu sebeple Müslim b. Akîl, denetimden uzak kalabilecek, daha geniş bir hareket alanı bulabilecektir. Nitekim umulan hâsıl olmuş ve ilk etapta hemen 18.000 kişiden bey'at alınmıştır.¹²⁵ Müslim'in, Muhtâr'ın evinde gerçekleştirdiği bu başarılı girişim Hz. Hüseyin'e Müslim tarafından bildirilmiş, ancak Muhtâr'ın evinden ayrıldıktan sonraki süreçte gerçekleşen olaylar, Hz. Hüseyin'e karşı Müslim'i yalancı çıkarmıştır.

Müslim'in, Muhtâr'ın evinde kalmasının; Muhtâr ile Hz. Hüseyin'in arasında daha önceden bir tanışıklığın olduğuna yahut en azından ikisi arasında bir mazinin olduğuna işaret ettiği söylenmektedir.¹²⁶ Harbutlu ise daha ileri giderek

¹²⁰ Belâzurî, *Ensâb*, II, 77; Dîneverî, 231; Taberî, V, 355; İbn A'sem, V, 33; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 134; Nüveyrî, XX, 387.

¹²¹ Taberî, V, 347; el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen, Ali b. Hüseyin b. Ali (345/956), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, Kâhire, trsz. I, 372; İbnü'l-Cevzî, V, 325; İbn Kesîr, VIII, 152.

¹²² Wellhausen, Julius (1917), *İslâmiyetin İlk Devrinde Dîni-Siyasî Muhalefet Partileri*, çev. Fikret İşıltan, Ankara, 1989, 99.

¹²³ Dîneverî, 236; Taberî, V, 364; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 136.

¹²⁴ Dîneverî, 231; Taberî, VI, 355-356; Nüveyrî, XX, 387.

¹²⁵ Belâzurî, *Ensâb*, II, 80; Dîneverî, 231; Taberî, V, 368; el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen, Ali b. Hüseyin b. Ali (345/956) *Mürücu'z-Zehab*, b.y.y. trsz. I, 372; İbn Miskeveyh, II, 43; İbn Kesîr, VIII, 152. H. D. Van Gelder bu sayının 12.000 olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Gelder, H. D. Van, *Mohtar de Valsche Propheet*, Leiden, 1881, 11.

¹²⁶ Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, 176.

ikisinin küçük yaştan itibaren birbirlerine sevgi ile bağlı iki samimi dost olduklarını, Müslim'in; Muhtâr'ın, Şif ilkelere ve Ehl-i Beyt'e ihlâsla bağlı olduğunu yakînen bildiğini iddia etmektedir.¹²⁷ Ancak bunu ispatlayabilecek bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye çağırın mektuplarda adı geçmemektedir. Müslim'in şehirde kendisini bekleyen Ehl-i Beyt yanlısı çok sayıda eşrâftan birine değil de Muhtâr'a gelmesi bizi Muhtâr'ın da Hz. Hüseyin'e yapılan çağrılarda katkı sahibi olduğu ihtimaline yönlendirmektedir. Ancak bunlar da, Muhtâr'ın Hz. Hüseyin ile daha önceden bir tanışıklıkları olduğu iddiasını izaha yetmemektedir.

Anlaşılan Muhtâr'ın evi, Müslim için başka gerekçelerle de seçilmiştir. Hiç şüphesiz Muhtâr tüm misafirleri ağırlıyor, onlara ev sahipliği yapıyor ve katılımın daha fazla olması için çalışıyordu. Bu arada her ne kadar gizli tutularak bu işin yürütölmeye çalışıldığı anlaşılrsa da bu ölçüde yüksek sayıda insanın şehirde yarattığı hareketliliğin, şehir yönetimi ve Emevî taraftarlarının gözünden kaçması imkânsızdır. Buradan, vali Nu'mân b. Beşîr'in, azline sebep olacak gevşek tutumunu anlaşılabilir, aynı zamanda hareket üssü olan evin damadına ait olmasının bunda payı olduğu söylenebilir. Muhtâr, bu ev sahipliğinin mâlî külfetini uzun süre üstlenmiştir. Müslim b. Akîl, Muhtâr'ın evinde en güzel şekilde ağırlanmıştır.¹²⁸

Nu'mân'ın, Kûfe'deki hareketlenme karşısındaki Şam yönetimince pasif bulunan tavrını, sadece Muhtâr'ın kayınpederi olmasına bağlamak yeterli değildir. Zira yaptığı konuşmalarda sözde kalan eylemlere müdahale etmeyeceğini, ancak kan dökmek gibi bir girişim olursa bunu bastırma cihetine gideceğini belirtmesi,¹²⁹ onun mevcut durumun ciddiyetini anlayamadığına yahut yapı itibariyle yumuşak başlı olmasına¹³⁰ yorumlanabilir. Müslim'in rahat hareket etme imkânı bulmasında,

¹²⁷ Harbutlu, 63.

¹²⁸ Gelder, 9. Muhtâr'ın evinin, sonraki yıllarda el-Müseyyeb'in evi diye anılmaya başlandığı da kaydedilmektedir. Bkz. Dîneverî, 231; Taberî, V, 355; İbn A'sem, V, 35; İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasen b. Hibetullâh (571/1175), *Târîhu Dimeşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî, Beyrût, 1995, XVIII, 295.

¹²⁹ Belâzurî, *Ensâb*, II, 77; Dîneverî, 231; Taberî, V, 355-356; İbn A'sem, V, 35; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 134; Nüveyrî, XX, 387; İbn Kesîr, VIII, 152.

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 134.

Muhtâr'a çıkarılacak pay abartılı olmamalıdır. Nitekim Şam yönetimine giden ihbarlarda da durum bu şekilde izah edilmiştir.¹³¹

Neticede Nu'mân azledilip yerine Ubeydullâh b. Ziyâd atanmıştır. Ubeydullâh'ın, şehre gelince Hz. Hüseyin zannedilip etrafında toplanılması¹³² şehrin kısa sürede ne kadar hızlı organize edildiğini ve Hz. Hüseyin lehine çok çalışıldığını göstermektedir. Ubeydullâh yaptığı ilk konuşmada halka gözdağı verip beklemiş,¹³³ halk, sonraki günlerde Müslim'in etrafından dağılmaya başlamıştır. Müslim'in gücünü kaybetmesinden sonra Ubeydullâh, Müslim hakkında arama emri vermiş, aranmakta olduğunu duyan Müslim, Muhtâr'ın evinden çıkıp Hâni b. Urve el-Murâdî'nin evine yerleşmiştir.¹³⁴ Hâni'nin Müslim'i evinde istemeyerek ağırladığı rivayet edilmektedir.¹³⁵

Müslim'in evinden ayrılmasından sonra Muhtâr şehir dışındaki arazisine gitmiştir.¹³⁶ Müslim'in ve Müslim'i evinde ağırlayan Hâni'nin feci ölümlerine baktığımızda¹³⁷ Muhtâr'ın tehlikeyi önceden sezerek doğru bir hamle yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Ubeydullâh'ın bundan sonra Müslim'le hareket edenlerden bazılarını daha idam etmesi buna eklenmelidir.¹³⁸

¹³¹ Belâzurî, *Ensâb*, II, 77; Dîneverî, 231; Taberî, V, 356; İbn A'sem, V, 35; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 135; İbn Kesîr, VIII, 152.

¹³² Dîneverî, 232; Taberî, V, 358; İbn A'sem, V, 33; Mes'ûdî, *Mürûc*, I, 373; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî (356/967), *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar, Beyrût, trsz. 99; İbn Miskeveyh, II, 41; İbnü'l-Cevzî, IV, 142; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 136; Nüveyrî, XX, 390.

¹³³ Dîneverî, 232; Taberî, V, 359; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 136-137; Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, 100; Nüveyrî, XX, 390.

¹³⁴ Belâzurî, *Ensâb*, II, 79; Dîneverî, 233; Taberî, V, 362; Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, 100; İbn A'sem, V, 40; Mes'ûdî, *Mürûc*, I, 373; İbn Miskeveyh, II, 45; Nüveyrî, XX, 391.

¹³⁵ Belâzurî, *Ensâb*, II, 79; Dîneverî, 233; Taberî, V, 362; İbn A'sem, V, 40; Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, 100; Nüveyrî, XX, 391.

¹³⁶ Belâzurî, *Ensâb*, II, 79; Dîneverî, 238; Taberî, 378-379, 569; İbn A'sem, V, 40.

¹³⁷ İbn Sa'd, IV, 31; Belâzurî, *Ensâb*, 82-83; Dîneverî, 241; İbn A'sem, V, 58, 61; Mes'ûdî, *Mürûc*, I, 373-374; Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, 109; İbn Miskeveyh, II, 54-55; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 145-146; Nüveyrî, XX, 401-403;

¹³⁸ İbn Miskeveyh, II, 55.

Muhtâr burada bir süre durup beklemiş, Ubeydullâh'a gidebilecek olası muhtemel bir istihbari bilgi neticesindeki sorgulamadan yahut ölümden kaçmıştır. Daha sonra Muhtâr Müslim'in isyan ettiği haberini duyar duymaz adamları ile birlikte silahlı olarak¹³⁹ öğle vakti çiftliğinden ayrılıp yola çıkmıştır. İsyân, taraftarlarca belirlenen zamanda olmadığı için çok fazla Hâzirlık yapamamış olmalıdır. Kûfe'ye doğru mevâlîsiyle birlikte yola çıktığı gün, Kûfe'de Hâni ve Müslim, Ubeydullâh tarafından yakalanmıştı. Muhtâr; Hâni ve Müslim'in idamından sonra sessizliğe bürünen Kûfe'ye akşamüstü gelmiştir. Muhtâr'ın gelişi, hayatı için büyük bir risktir. Onun gelişi, halkta gözle görülebilir bir hareketlilik yaratmıştır.¹⁴⁰

Ubeydullâh, Hâni ve Müslim'i öldürdükten sonra şehirde savaşa katılabilecek durumu olan (eli silah tutan) herkesin mescitte toplamasını emretmiştir. Bu şartı taşımayanlar için sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Muhtâr'ın adamlarıyla, üstelik silahlı olarak şehre girişi tam da böyle bir zamana denk gelmiştir. Adamlarıyla birlikte mescidin girişlerinden birinde beklerken karşılaştığı kişiler Muhtâr'a derhal evlere çekilmelerini yahut mescide gitmelerini tavsiye etmişlerdir. Muhtâr ise şehirde karşılaşmış olduğu bu beklenmedik gelişmelerden dolayı öfkelenmiştir.¹⁴¹ O sırada eli silah tutan birisinin sokakta beklemesinin çok tehlikeli olduğu belirtilmektedir.¹⁴² Muhtâr'ın şehre girdiğini görenlerden bazıları mescitte hemen Amr b. Hureys'in yanına gelip Muhtâr'ın adamları ile birlikte ve muhtemelen silahlı olarak şehre geldiğini ve sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla Müslim'e yapılanlara oldukça sinirli

¹³⁹ Ya'kûbî, 212.

¹⁴⁰ Taberî, V, 570. Ya'kûbî, Muhtâr'ın dönmekteki maksadının, Hz. Hüseyin'i beklemek ve ona yardım etmek olduğunu söyler. Bkz. -Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb (292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, b.y.y. trsz. 212.

¹⁴¹ Belâzurî, Ensâb, VI, 376; Taberî, V, 569.

¹⁴² Yaşaroğlu, 13. H. D. Van Gelder Muhtâr'ın öfkesini izahta, kanaatimizce duygusal ve masalsi bir dil kullanmaktadır: "Müslim b. Akîl'e söz verip, ona Hz. Hüseyin için yardım edecek olan onca kişi içinden sözüne sadık kalan Muhtâr'la birlikte birkaç kişi kalmıştı. Hâni b. Urve'nin tutuklandığı, Müslim'in ayaklandığı söylentilerini duyar duymaz yardım elini uzatmak için adamları ile birlikte Kûfe'ye doğru yola çıktı." Bkz. Gelder, 21. Muhtâr'ın bu davranışlarından olsa gerek, Müslim'in evinden ayrılmasını istemediği, Hânî b. Urve'nin evine gittiği zaman, onun Hânî'nin evinde güvende olacağına inandığı için buna rıza gösterdiği gibi değerlendirmeler yapılır. Bkz. Harbutlu, 68.

olduğunu anlatmışlardır.¹⁴³ Hasan Yaşaroğlu, Muhtâr'ın içinde bulunduğu ruh halini izah ederken oldukça isabetlidir: “Muhtâr ne yapacağına karar veremiyordu. İçeriye girse Hz. Hüseyin'e yardımdan geri kalacaktı. Dışarıda kalsa hayatının tehlikeye girmesi söz konusuydu. Teslim olduğu takdirde Ubeydullâh'ın kendisine nasıl muamele edeceğini bilemiyordu. Müteredit bir şekilde mescidin kapısında kalakalmıştı. Amacı Müslim'in başlatmış olduğu isyana katılmaktı. Ne yazık ki düşündüğünden çok farklı bir manzara ile karşılaştı. Bu da onu tereddüt ve üzüntüye sevketti. Müslim'in idamına çok sinirlenmişti. Muhtâr'ın arkadaşları ile mescidin dışında kalması şehrin güvenliğini sağlamadan sorumlu olan Amr b. Hureys'i telaşlandırdı. Muhtâr Ubeydullâh'ın tamimini çiğneyerek hem kendisinin hem de Amr'ın hayatını tehlikeye sokmuştu.”¹⁴⁴

Amr b. Hureys hemen Abdurrahmân b. Ebî Umeyr'e ve Zâide b. Kudâme'ye: “Kalk! Amcaoğlunun yanına git. Arkadaşının (Müslim'in) nerede olduğunu bilmediğini Muhtâr'a söyle. Kendi başına bir işe kalkışmamasını ona tembihle. Ben ona can emniyeti sözü veriyorum. Eğer İbn Ziyâd'a karşı bir kalkışması varsa, ona en güzel şekilde şahitlik ederim,” dedi. Zâide, Abdurrahmân'la birlikte Muhtâr'ın yanına gelip, Muhtâr'a kendi başına bir isyana kalkışmaması için yemin ettirdiler. Bundan sonra Muhtâr, İbn Hureys'in yanına gelip, sabaha kadar onun sancağının altında kaldı.¹⁴⁵

¹⁴³ Taberî, V, 570.

¹⁴⁴ Yaşaroğlu, 13.

¹⁴⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 376-377; Taberî, V, 570. İbn Asâkir, XVIII, 295-296. Aynı konu Hârûn b. Müslim'in rivayetinde farklı anlatılır. Rivayete göre: “Muhtâr ve Müslim birlikte huruc ettiler. Ubeydullâh, Muhtâr'ı getirene ödül vaat etti ve nitekim bu suretle yakalanıp hapsedildi. Bkz. Taberî, V, 381. İbn Kesîr de Muhtâr'ın, Müslim'in huruc ettiği sırada Müslim'in yanında olduğunu, hatta bir de yeşil sancak taşıdığını, Ubeydullâh'ın verdiği gözdağı ile etrafından dağılıp gidenler arasında olduğunu belirtir. Bkz. İbn Kesîr, VIII, 154. Ancak Muhtâr'ın hapsedilmesine, gözünün yaralanmasına bir açıklık getiremez. Müslim'i istemeyerek evinde ağırlayan Hâni'ye, Müslim ile birlikte infaz uygulanırken, kalkışmanın önemli aktörlerinden Muhtâr'ın sadece hapsedilmesi garip bir durumdur. Bu açıdan söz konusu rivayet tutarsız görünmektedir. Yine İbn Kesîr'in, Müslim öldürüldükten sonra Muhtâr'ın: “Ben Müslim'in intikamını alacağım” dediğini, bu sözünün de Ubeydullâh'a söylenildikten sonra Muhtâr'ın zindana atıldığını bildirdiğini görürüz. Bkz. İbn Kesîr, VIII, 249. Müslim'i, kıyamında yalnız bırakmış, yönetimin sert tutumunu görmüşken, halkın heyecanını kaybettiği bir süreçte intikam düşüncesini dillendirmiş olması uzak ihtimaldir. İbnü'l-Esîr ise Muhtâr'ın, isyanda Müslimle birlikte olduğu rivayetinin varlığına bir cümleyle temas eder. Ancak Müslim'in sancaktarlarını sayarken Muhtâr'dan bahsetmez. Bkz.

Ertesi gün şehir halkının Muhtâr'ın yaptıklarıyla çalkalandığı rivayet edilmektedir.¹⁴⁶ Muhtâr'ın kendi yanında çalıştırdığı adamlarından başka herhangi bir grubu yoktur. Kendisini savunabilecek bir siyasî oluşumun içinde değildir. Kûfe'deki Ehl-i Beyt yanlıları için dahi özel bir yeri olduğu söylenilemez. Hz. Hüseyin'e gönderilen davet mektuplarında ismi geçmemektedir. Nitekim hayatının ilerleyen aşamalarında kendisini halka benimsetirken son derece zorlanmıştır. Tüm bunlara rağmen şehre gelmiş olması onun olaylardan habersiz olduğunu göstermektedir. Halkın Muhtâr'ın gelişine gösterdiği şaşkınlık, onun cesaretinden ziyade şehir yönetiminin böylesi baskıcı bir politika izlediği dönemde, onun şehir içinde adamlarıyla geziyor olmasınadır ve bu durum onun yeni gelişmelerden haberinin olmaması ile birlikte değerlendirilmelidir. Bununla birlikte Müslim b. Akîl'in, Hâni b. Urve'nin ölümlerinde, şehirdeki Ehl-i Beyt yanlılarına yöneltilen eleştiriler Muhtâr'a yöneltilmemelidir. Zira Muhtâr, Müslim'le birlikte iken üzerine düşen vazifeyi yapmıştır.

Muhtâr'ın Amr b. Hureys'in sancağı altına girmesi onun için bir avantaj sağlamamıştır. Zira Ubeydullâh, Kûfe'ye geldikten sonra, Amr b. Hureys'e, şehre hâkim olamadığı için sitem ederken, Umâre b. Ukbe, söze girip Ubeydulâh'a Muhtâr'ın Müslim'le birlikte halkı kışkırttığını ve Muhtâr'ın mescidde olduğunu söylemiştir.¹⁴⁷

İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 147. Görüldüğü üzere Hârûn b. Müslim'e ait rivayet Muhtâr'ı bir kahraman olarak göstermektedir. Kanaatimizce Hârûn b. Müslim'in rivayeti kabul edilebilir bir mahiyet arz etmez. Zira Hârûn b. Müslim rivayetinde Muhtâr, Müslimle birlikte huruc etmiş ve Ubeydullâh'a karşı Amr'a mukavemet göstermek gibi bir vazife üslenmiştir. Ayrıca rivayetin devamında Muhtâr'ın tüm bu olaylar esnasında Kûfe'de olduğu, henüz Müslim'in yakalanmadığı ve idam edilmediği sonuçlarını çıkarabileceğimiz bilgiler aktarmaktadır. Oysa Muhtâr, Ubeydullah'ın vali olarak gelmesi ile Kûfe valisi olma vazifesinden azledilen Nu'mân b. Beşîr'in damadı olabilmenin avantajlarını kaybettiği için Müslim'e eskisi kadar yardım edebilme ve onu koruyabilme imkânını artık taşıyamamaktaydı. Ayrıca Muhtâr'ın evi, bey'at eden halkın sayısının fazlalığıyla gizliliğini kaybetmiş ve bu yüzden olsa gerek, daha emniyetli olabileceğine inanılan Hâni'nin evine gitmişti. Muhtâr ise daha önce zikrettiğimiz üzere şehri terk etmekten başka yol bulamamıştı. Yine rivayetlerde Muhtâr'ın, Müslim'in öldürüldüğünü, şehre girince öğrendiğini anlıyoruz. Zaten şehirdeki baskıcı yönetimin böylesine arttığını bilse yanındaki adamlarıyla silahlı olarak şehre girmenin tehlikesini anlayabilirdi. Anlaşılan o ki; Muhtâr, Müslim'in öldürüldüğünden habersiz olarak, Müslim'e isyanında destek olmak için gelmiştir. Taberî, bu iki farklı anlatımı, eserinin ayrı ayrı bölümlerinde zikreder. Bkz. Taberî, VI, 381,570.

¹⁴⁶ Taberî, V, 570.

¹⁴⁷ İbn A'sem, V, 143. İbn A'sem Umâre ile Muhtâr arasında mazisi olan bir husumeti de naklederek, aslında Umâre'nin oc alma gayesini bizlere göstermek istemektedir: Muhtâr, Mescid-i Nebevî'de

Öğleye doğru Ubeydullâh sarayın kapılarını açtırıp halka içeri girmeleri için izin verdi. Muhtâr da içeri girenler arasındaydı. İbn Ziyâd Muhtâr'ı yanına çağırdı ve Muhtâr'a Müslim'e yardım edip etmediğini sordu. Muhtâr Müslim'e yardım etmediğini söyledi. Amr b. Hureys de Muhtâr'a şahitlik etti. Bunun üzerine Ubeydullah, elindeki değnekle¹⁴⁸ yahut kırbaçla¹⁴⁹ Muhtâr'ın yüzüne vurdu ve Muhtâr'ın göz kapaklarını yukarı sıçrattı.¹⁵⁰ Muhtâr'ın bu olayda bir gözünü kaybettiği söylenir.¹⁵¹ Ubeydullah, Muhtâr'a Amr b. Hureys'in kendisine şahitlik etmemesi halinde boynunu vuracağını söyleyip Muhtâr'ın hapsedilmesini emretti. Muhtâr zindana götürülüp hapsedildi. Hz. Hüseyin'in şehadetine kadar da hapiste kaldı.¹⁵² Ubeydullah'ın, Muhtâr'ın kırbaçlanmasını emrettiği¹⁵³ ve Muhtâr'a 100 kırbaç vurulduğu rivayet edilmektedir.¹⁵⁴

Muhtâr'ın Müslim'e ev sahipliği yapmış olması, Emevî yönetimini, onun muhalif tarafta olduğuna inandırmıştı. Müslim'in öldürüldüğü, halkın sindirildiği bir

---

bir sohbet meclisindeydi. Umâre b. Ukbe de orada bulunuyordu. Sohbet konusu ise Kureyş kabilesinin üstünlüğü, şerefi ve Allah'ın Kureyş'e has kıldığı özellikleriydi. Muhtâr: "Muhakkak ki Allah Kureyş'e inkâr edilemez bir fazilet verdi. Bunu Hz. Muhammed ile verdi. Ancak iş cahiliye dönemine gelirse, biz fazilet bakımından Kureyş'ten daha üstünüz. Allah Teâlâ İslâm'ı, hepimizin evlerinde Kureyş kadınlarından üçer dörder tane varken getirdi" dedi. Bu söz üzerine Umâre b. Ukbe öfkeleni ve kalkıp Muhtâr'ın amcası Sa'd b. Mes'ûd es-Sekafi'nin yanına gitti. Sa'd, yanında birkaç kişi ile birlikte oturuyordu. Umâre, söylediği sözlerden dolayı Muhtâr'ı şikâyet etti. Sa'd: "Ben bu kafasız ve düşüncesiz adama haddini bildireceğim. Bazen onu (hayvan bağlar gibi) bağlamayı istedim" dedi. Muhtâr Sa'd'ın yanına geldi ve: "Amcacığım beni sana şikâyet mi etti" dedi. Sa'd: "Evet senin küstahlığını ve saldırgan bir zalim olduğunu bana bildirdi. Senin, Rasûlullah Kureyş'ten olduğu halde Kureyş'e karşı böbürlendiğini, küstahlık yaptığını ve Kureyş'e bir noksanlık izafe ettiğini bana ilettiler" dedi. Muhtâr: "Ey amcacığım, bu sözle asıl bana haksızlık yapıyor. Senin, onu dinlediğin gibi beni de dinlemen gerekir" diyerek şaşkınlığını ifade etti. Sa'd: "Ben, olan bitenden dolayı Umâre'ye gidip özür dileyinceye kadar, seni ne dinlerim, ne de özrünü kabul ederim. Allah seni kahretsin" dedi. Muhtâr ise: "Ey amca zalim olan Umâre'dir. Ben ise sana itaat ediyorum" dedikten sonra derhal Umâre'ye gitti, ondan özür diledi. Umâre Muhtâr'a karşı olan menfi duyguları hâlâ içinde taşıdığı halde Muhtâr'ın özrünü kabul etti. Bkz. İbn A'sem, V, 143-144. Aktarılan bu rivayette Muhtâr'ın kendisini nasıl savunacağına dair bir iz bulamadık. Bu bilgiye başka kaynaklarda rastlayamadığımızı da itiraf edelim. Neticede Umâre'nin, İbn Ziyâd'ı Muhtâr'a karşı doldurmayı başardığını söyleyebiliriz.

¹⁴⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 377; Taberî, V, 570; İbn A'sem, V, 145. Amr b. Hureys'in Şîa'ya sempatisi için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, III, 179; Taberî, V, 256; Dîneveri, 322-323.

¹⁴⁹ İbn Habîb, *Muhabber*, 302-303.

¹⁵⁰ Mustafa Asım Köksal söz konusu ifadeyi, "göz kapaklarını yukarı fırlattı" olarak tercüme etmiştir. Bkz. Köksal, Mustafa Asım (1998), *Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, İstanbul, trsz. 296.

¹⁵¹ İbn Habîb, *Muhabber*, 302-303; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 377; Ya'kûbî, 212; Taberî, V, 570.

¹⁵² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 377; Taberî, V, 570; İbn A'sem, V, 145; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 29.

¹⁵³ İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 277.

¹⁵⁴ İbn Asâkir, LVIII, 235.

ortamda akrabalarının telkinleriyle Amr b. Hureys'in sancağı altına girerek Ubeydullâh'ın talimatnamesine uyan bir şehirli gibi görünmeye çalışmışsa da Ubeydullâh'ı inandıramamıştır. Bunda Ubeydullâh'a haber taşıyanların rolü vardır. H. D. Van Gelder ise Muhtâr'ın fevri kişiliği ile Ubeydullâh b. Ziyâd'ın gözüne battığını söyleyerek durumu izah etmeye çalışmaktadır.¹⁵⁵ Ubeydullâh b. Ziyâd'ın niyeti Muhtâr'ı öldürmektir. Amr'ın şahitliği ise Ubeydullâh b. Ziyâd'ın Muhtâr'ı idam etme fikrini geciktirmekten başka işe yaramamıştır.

Muhtâr'ın hapis arkadaşlarının sayısı ve kim olduğu hakkında bilgi bulamadığımız gibi, hepsinin Ehl-i Beyt yanlısı olup olmadığı da belli değildir. Ubeydullâh'ın; Muhtâr'ı ve Abdurrahmân b. el-Hâris b. Nevfel'i getirene ödül vaat ettiği rivayet edilse de bu rivayet kaynaklarımızdaki diğer bilgilerle farklılık arz eder. Zira Muhtâr şehre kendi adamları dışında kimseyle gelmemiş ve Ubeydullâh'ın karşısına kendisi çıkmıştır.¹⁵⁶ Muhtâr, hapiste Abdurrahmân b. el-Hâris ile birlikte yatmıştır.¹⁵⁷

Muhtâr'ın hapiste yaşadığı bir olayı aktaran rivayet, onun hakkında karar verirken işimizi zorlaştırmaktadır. Muhtâr'ın hayatı içerisinde istikbale dair bilgiler veren hadise, sınırlı sayıda kaynaktan geçer. İbn Hacer'in Müeyyid b. en-Nu'mân er-Râfizî'nin Menâkıb-ı Alî adlı kitabından naklettiği rivayete göre, Miysem et-Temmâr, Muhtâr'a gelecek hakkında bazı bilgiler vermiştir. Aynı rivayeti İbrâhîm b. Muhammed b. Sa'd es-Sekafî'nin Kitâbü'l-Ğârât isimli eserinde de kaydedildiği bildirilir.¹⁵⁸ Ancak bundan önce Miysem hakkında kısaca bilgi verir. Buna göre;

¹⁵⁵ Gelder, 22. Ubeydullâh b. Ziyâd ile Muhtâr arasında olanlara bu anlatılanların dışında bilgiler sunan rivayetlerle de karşılaşırız. Muhtâr'ın Muâviye'nin hilafetinin son günlerinde Basra'ya gittiği, orada Hz. Hüseyin adına faaliyet başlattığı, bu durumu öğrenen Ubeydullâh b. Ziyâd tarafından yakalatılıp 100 sopa vurdurulmak suretiyle Tâif'e sürüldüğü bildirilir. Bkz. Zehebî, *Târîh*, V, 61. Ancak Emevîler'e karşı muhalefet hareketlerinin Muâviye'nin vefatından sonra yerine Yezîd'in geçmiş olmasına binaen canlılık kazandığı düşünüldüğünde, Muhtâr'ın henüz Muâviye hayattayken Basra'ya gidip faaliyete başlaması ihtimal dışıdır.

¹⁵⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 376; Taberî, V, 381.

¹⁵⁷ Belâzurî, *Ensâb*, V, 384; İbn Nemâ, 69. İbn Nemâ, Muhtâr'ın Abdurrahmân'a İbn Ziyâd'ın kendisini ve Abdurrahmân'ı öldürmeyeceğini aktararak Şîa'nın Muhtâr hakkındaki yaklaşımına bir örnek sunmaktadır. Bkz. İbn Nemâ, 69.

¹⁵⁸ İbn Hacer, VI, 249-250.

Miysem et-Temmâr el-Esedî; Esed kabilesinden bir kadının kölesi iken, Hz. Ali onu satın alıp, asıl adı olan Sâlim yerine ona Rasûlullah'ın vermiş olduğu ismi - Miysem'i- kullanmasını tavsiye etmiştir. Hz. Ali'nin ona şöyle söylediği nakledilir.

-Sen bir gün benden sonra yakalanıp asılacaksın. Mızrakla vurulacaksın. Üçüncü gün olunca boğazından ve ağızından kan gelecek, sakalın kana bulanacak. Amr b. Hureys'in kapısında on kişiden onuncusu olarak asılacaksın. Asıldığın darağacı, darağaçlarının en kısası olacak fakat en yakınları olacaksın. Haydi gel! Sana, asılacağın o hurmanın dalını göstereyim.

Miysem'in o hurma ağacının yanında namaz kıldığı ve orada dua ettiği de bildirilir. Amr b. Hureys'e de bu durumu ima ettiği ancak Miysem'in bu imalı sözlerini Amr'ın tam olarak anlayamadığı görülür. Miysem, İslâm'da atların ağızına gem vurulur gibi ağızına gem vurulan ilk kimsedir. Hz. Ali'nin vasiyetlerinden, gelecekte olacak olaylardan ona haber verdiği kaydedilir. Hz. Ali'nin kendisine bazı gizli sırları da verdiği iddiasındadır. Bunun dışında müminlerin annesi Ümmü Seleme ile vefat edeceği sene hacetmek için gittiği Hicâz'da görüştüğü, Ümmü Seleme'nin ona sıcak davranarak Miysem'in sakalına koku sürdüğü ve "Bu sakal kana bulanacaktır" dediği de bildirilir. Bu olaydan sonra Kûfe'ye dönen Miysem, Ubeydullâh'a Hz. Ali'nin kendisi hakkındaki gelecekte başına nelerin geleceğini anlattığını ifade etmiştir. Bu bilgileri Ubeydullâh'a söyledikten sonra Hz. Ali'nin bu bilgileri nereden aldığını ise şöyle izah etmiştir:

-Vallahi o (Hz. Ali) bana Rasûlullah ile Cebrâil ve Allah'tan haber vermiştir. Asılacağım yeri biliyorum. Allah'ın yarattıkları içinde ilk dizgine vurulacak olan benim.

Bu olaydan sonra hapse Muhtâr'la birlikte giren Miysem, Muhtâr'a şöyle demiştir:

-Sen serbest bırakılacaksın. Hz. Hüseyin'in intikamını almak için çıkacaksın. Seni öldürmek isteyen bu adamı sen öldüreceksin.¹⁵⁹ Üstelik bu olaya dayanarak Abdullah b. el-Hâris'in, kendisini Ubeydullâh b. Ziyâd tarafından öldürüleceğine inandırdığını ve hatta ölüme kendisini Hâzırlamaya başladığı söylenir. Öyle ki İbn Nemâ (640/1183), Abdullah b. el-Hâris'in İbn Ziyâd tarafından öldürüleceğini söyleyerek vücudunu bu akıbete Hâzırlamak üzere temizlik yapacağını söylediğinde Muhtâr, her ikisinin de ölmeyeceğini hatta kısa bir süre sonra onun Basra'ya gideceğini söylediğini aktarmaktadır.¹⁶⁰ İşte böylesi bir dönemde Miyssem'in kendilerine söz konusu riveyetteki bilgileri verdiği detay kaydedilir.¹⁶¹

Bir özet olarak ifade ettiğimiz bu bilgileri kabul etmek makul görünmemektedir. Baştan sona masalsı bir anlatımla örülü, neredeyse tarihin yaşanıp geçmişi dönüldüğü ve yeniden yazıldığı bir rivayettir. Hz. Ali'nin Allah'tan istikbale dair bilgiler aldığını iddia edecek kadar da Doğu dinlerinin mistik özellikleri ile donanmış olduğu açıktır.

Miyssem Hz. Hüseyin'in şehadetinden on gün önce öldürülmüştür.¹⁶² Muhtâr'ın hapisanede geçirdiği süre kaynaklara yansımamaktadır. Muhtâr, Müslim idam edildiği gün yahut idamından birkaç gün sonra şehre gelmiştir. Müslim'in öldürülmesi, 8/9 Zilhicce 60'tadır.¹⁶³ Bu durumda Muhtâr'ın hapis hayatı, Zilhicce 9/10/11 tarihinden itibaren olmalıdır. Çünkü Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'in şehit edildiği esnada hapiste olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.¹⁶⁴

Muhtâr'ın hapisten çıkma girişimi ise Kerbelâ hadisesinden sonra olmuştur. Muhtâr, Hz. Hüseyin şehit edilirken Zâide b. Kudâme'yi Abdullah b. Ömer'e göndermiştir. Abdullah b. Ömer, Medîne'de yaşamaktadır. Ondan Yezîd'e bir

¹⁵⁹ İbn Hacer, VI, 249-250; İbn Ebi'l-Hadîd, Abdülhumejd b. Hibetillâh (655/1258), *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, 1959, II, 291-293; İbn Nemâ, 69.

¹⁶⁰ İbn Nemâ, 69.

¹⁶¹ Harbutlu, 79.

¹⁶² İbn Ebi'l-Hadîd, Abdülhumejd b. Hibetillâh (655/1258), *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, b.y.y. 1959, II, 294.

¹⁶³ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 147.

¹⁶⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 377; Taberî, V, 570.

mektup yazarak kendisinin tahliye edilmesi için bir girişimde bulunmasını istemiştir. Abdullah b. Ömer'in eşi, Muhtâr'ın da kız kardeşi olan Safiyye'nin, Muhtâr'ın mektubunu okuyunca feryat ettiği rivayet edilmektedir. Abdullah b. Ömer, Yezîd'e bir mektup yazarak Muhtâr'ın affedilemesini istemiştir. Yezîd, Abdullah b. Ömer'in ricası üzere İbn Ziyâd'a gönderdiği mektupta Muhtâr'ın serbest bırakılmasını emretmiştir. İbn Ziyâd, Muhtâr'ı zindandan çıkarıp ona üç gün içerisinde Kûfe'den ayrılmasını aksi takdirde onu öldüreceğini söylemiştir.

Muhtâr, üçüncü gün Hicâz'a doğru yola çıkmıştır.¹⁶⁵ İbn Hacer (852/1448), Muhtâr'ın Tâif'e sürüldüğünü ve Yezîd'in ölümüne kadar orada kaldığını nakletmektedir.¹⁶⁶ Zehebî (748/1348) ise Muhtâr'ın Tâif'e sürüldüğünü ve yolda Mekke'ye uğradığını bildirir. Ancak bu bilginin doğruluğu üzerinde şüpheler olduğunu da ekler.¹⁶⁷ Muhtâr'ın Azîb mevkiine varıncaya kadar bağlı olduğu nakledilse de¹⁶⁸ bu bilginin sıhhat değeri yoktur. Zira üç gün mühlet tanınmış bir kimse için, üç gün şehirde dolaşabilme özgürlüğü verilirken, neden şehirden ayrıldığı esnada bağlanarak tedbir alınma ihtiyacı hissedildiği anlaşılmamaktadır.

Ubeydullâh Muhtâr'ın hapis süresini çok daha uzun tutmayı istiyor ve belki de onu öldürmeyi düşünüyorken Muhtâr hakkındaki planlarının değişmesi onu çok kızdırmıştır. Bundan dolayı Zâide b. Kudâme'ye öfkelenmiş ve onu takibe almıştır. Zâide bundan haberdar olunca kabilesinden birkaç kişinin tanıdıkları vasıtasıyla Ubeydullâh'tan kendisi hakkında eman alınmaya kadar gizlenmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Ya'kûbî, 212; Taberî, V, 571; İbn A'sem, V, 145-146; İbn Asâkir, XVIII, 297. Abdullâh b. Ömer, Yezîd b. Muâviye'ye muhalif bir kimse olarak bilinmektedir. Ahmet Turan Yüksel, bu mektuplaşma neticesinde Yezîd'in tavrına bakarak, bu durumun, İbn Ömer ile Yezîd'in arasının zamanla düzeldiğini gösterdiğine bir işaret olduğunu belirtir. Bkz. Yüksel, *Kerbelâ*, 137.

¹⁶⁶ İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 277.

¹⁶⁷ Zehebî, *Târih*, V, 21.

¹⁶⁸ Belâzurî, *Ensâb*, V, 385.

¹⁶⁹ Taberî, V, 571; İbn Ebi'l-Hadîd, II, 293.

1.2. Hicâz Sürgününden Tekrar Kûfe'ye Dönüşüne Kadar Muhtâr

1.2.1. Muhtâr'ın Hicâz Yolculuğu İle İlgili Rivayetlerin Tahlili

Muhtâr, Hz. Hasan'ın vefatından sonra hayatında sağladığı istikrarı, Hz. Hüseyin'in hurucu süreciyle kaybetmeye başlamıştır. Bir gözünü kaybetmiş, kırbaçlanmış, uzunca süre hapis hayatı yaşamış, muhtemelen hapiste işkence edilmiş ve son olarak, fethinde ailesi ve kabilesinden pek çok kişiyi kaybettiği, sınırları içinde bir düzen kurduğu Irak bölgesi topraklarından sürgün edilmiştir. Üzerinde bir tek aba olduğu halde hapisten çıkarılmıştır.¹⁷⁰

Muhtâr'ın bu sürgüne tek başına mı gittiği, yoksa ailesini de yanında mı götürdüğü meselesi kaynaklarda müphem kalmaktadır. Kanaatimizce sahip olduğu topraklara göz kulak olması vb. nedenlerden ötürü ailesini götürmemiştir. Yaklaşık iki yıl süren sürgününde, ailesiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca ileride de değineceğimiz üzere Muhtâr'ın Kûfe'ye geri dönme ve Kûfe'de bazı işler yapma niyetini taşıyor olması, onun ailesini yanında götürmediğine bir başka delildir. Nitekim Muhtâr tekrar Kûfe'ye dönmek ve kendisine yapılanların intikamını almak için Emevîler'e karşı diş bilemektedir.¹⁷¹

Onun Kûfe defterini kapatmadığı, daha Hicâz'a ulaşmadan yolda yaşadığı bir olay ve sarf ettiği sözlerden anlaşılmaktadır. Ebû Mihnef'ten gelen rivayete göre Muhtâr, Hicâz yolunda Sakîf kabilesinin azadlısı İbnü'l-Irk ile karşılaşmıştır.¹⁷² Selamlaştıktan sonra İbnü'l-Irk, Muhtâr'ın yaralı gözünü görünce üzülmüş ve gözüne ne olduğunu sormuştur. Muhtâr, Ubeydullâh b. Ziyâd'ın yaptıklarını anlattıktan sonra:

¹⁷⁰ İbn Kesîr, VIII, 290.

¹⁷¹ Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, 177.

¹⁷² Taberî'nin ve İbnü'l-Esîr'in İbnü'l-Irk olarak zabtını belirttiği ismi, Belâzurî İbnü'l-Ğarik olarak kaydetmiştir. Bkz: Belâzurî, *Ensâb*, VI, 377. İbn A'sem ise es-Sag'ab b. Züheyr ile bu diyalogun gerçekleştiğini söyler. Bkz. İbn A'sem, V, 146. Tam olarak Vâkîsa'nın arkasındaki Bâsita denilen mevkide karşılaşmışlardır. Burasının Kûfe ile Medîne arasında bir yerleşim yeri olduğu belirtilir. Bkz. İbn Rûste, 175, 311; Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Ya'kût b. Abdillâh er-Rûmî (626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrût, 1995, I, 424.

-Ben de onun parmaklarını, damarlarını ve uzuvlarını parça parça kesmezsem Allah beni kahretsin! Bu söylediklerimi yapacağım zamana kadar sözlerimi aklında tut, demiştir. Daha sonra Muhtâr, Abdullah b. Zübeyr hakkında sorular sormuş, İbnü'l-Irk ise ona İbn Zübeyr'in kendisine bey'at edenlerin sayısı çoğalır mı halifelikliğini ilan edeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Muhtâr:

-İbn Zübeyr, Arapların (içindeki yiğit) adamdır. Benim peşimden gelir, sözümü dinlerse insanların hakkından ben gelirim. Yok, eğer böyle yapmazsa ben Araplardan kimsesi olmayan bir adam değilim. Eğer benim herhangi bir yerde ortaya çıktığımı işitecek olursan veya görürsen, şöyle de: Muhtâr bir grup güçlü müslümanla birlikte zuhur etmiş ve mazlum olarak Taff'ta¹⁷³ şehid edilen müslümanların efendisinin kızının oğlu Hüseyin'in kanını istiyor. Allah'a yemin ederim ki onun öldürülmesine karşılık Yahyâ b. Zekeriyâ'nın kanına karşılık öldürülenler kadar adam öldüreğim. Bu söylediklerimi yapacağım güne değin sözlerimi aklında tut, demiştir. İki birlikte bir saat kadar yürüdükten sonra selamlaşarak ayrılmışlardır. İbnü'l-Irk, Muhtâr'dan ayrıldıktan sonra kendi kendine Muhtâr'ın bu sözlerinin bir temenniden mi ibaret olduğu yoksa gaybı bilmek anlamına mı geldiğini düşünmeye başlamıştır. Rivayete göre İbnü'l-Irk sonraki yıllarda şöyle demiştir: "Vallahi onun söylediği şeylerin hepsinin olduğunu görünceye değin ölmedim. Onun bu söyledikleri, ister bu bilgiler ona ilham edilmiş olsun, ister birer temenniden ibaret olsun hepsi gerçekleşmiştir."¹⁷⁴

Muhtâr ile arasında geçen bu sohbetten İbnü'l-Irk, daha sonraları bir takım anlamlar çıkarmıştır. Ona göre Muhtâr tüm bu sözlerle istikbale dair bilgi verebiliyor izlenimi oluşturmuştur. Muhtâr'ın konuşma metnini tam olarak vermekle, böyle bir çıkarım yapmanın hatalı olabileceğini göstermek istedik. Bu sözler, Muhtâr için acılarının en taze olduğu dönemde intikam hırsı ile söylenmiştir. İfadelerindeki

¹⁷³ Kerbelâ dışında bir mevkidir. Yâkût el-Hamevî'ye göre Hz. Hüseyin burada şehid edilmiştir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh(626/1228), *Mu'cemü'l-Büldân*, thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî, Beyrût, 1990, 40-41. Kerbelâ yöresi hakkında geniş bilgi için bkz. Erkoçoğlu, Fatih, "Kutsal(laştırılmış) Bir Mekân: Kerbela (Osmanlı hakimiyetinin Sonuna Kadar)", CÜİFD, XIV/1-2010, 277-320.

¹⁷⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 377; Taberî, V, 573; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, III, 257.

kesinlik, onun kararlı bir tutum sergilemesinden ibarettir. İbnü'l-Irk'ın, Muhtâr'ın İbn Ziyâd'ı öldürme tehditlerini gaybı bilebilme olarak yorumlamasından da anlıyoruz ki; aralarındaki konuşma hakikatte bir tehditten ibarettir. Ancak tüm bu iddialarını gerçekleştirmiş olması zamanla Muhtâr hakkında kanaatin değişmesine neden olmuştur.

Ebû Mihnef, es-Sag'ab b. Züheyr'den rivayetle İbnü'l-Irk'ın tüm bu olanları Haccâc b. Yûsuf es-Sekaffi'ye anlattığını bildirir. İbnü'l-Irk Haccâc'a Muhtâr'ın bu sözlerini aktardıktan sonra onun gaybı bilip bilmediğini sormuş, Haccâc ise bu konuda bir fikrinin olmadığını söylemiştir.¹⁷⁵ İbnü'l-Irk'ın vefat tarihi bilinmemektedir. Haccâc ile aynı dönem yaşayıp yaşamadığı konusunda bir kanaat belirtmek zordur. Hind Ğassân bu rivayeti kabul ya da ret hususunda elimizde yeterli bilgi olmadığını söylemektedir.¹⁷⁶

İbnü'l-Irk ile konuşmasından hareketle Muhtâr'ın Ehl-i Beyt kanını talep iddiasının kuru bir slogan görünümünde olduğu, Muhtâr'ın Ubeydullâh b. Ziyâd'a karşı şahsi intikam hırsı ile hareket ettiği yorumu yapılmaktadır.¹⁷⁷ Bu görüşe nispeten katılırız. Ancak 67/686'ya kadar yaşananlara bakıldığında Ubeydullâh b. Ziyâd'a yönelik bir hamleden çok daha fazlasını hedefleyen hesaplarla yürütülmüş bir hareket olduğu görülmektedir.

Muhtâr'ın, İbn Zübeyr hakkındaki sözlerine de değinmemiz gerekmektedir. Muhtâr, Emevîler'e olan muhalif tavrına, yine Emevî yönetimine karşı olan bir başka kanatla destek bulmak suretiyle yapmak istediklerini gerçekleştirmeyi planlamaktadır. Muhtâr'ın, İbn Zübeyr'in hakkında duyduklarından sonra nasıl bir yol haritası çizebileceğine dair fikirlerinin netleşmiş olduğu, İbnü'l-Irk ile olan sohbetinden anlaşılmaktadır.

---

¹⁷⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 377; Taberî, V, 573; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 257.

¹⁷⁶ Hind Ğassân, 194.

¹⁷⁷ Korkmaz, 73; Varol, Mehmet Bahaüddin, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, Konya, 2004, 188.

İbn Nemâ ise Muhtâr'ın Vâkısâ'da es-Sag'ab b. Züheyr el-Ezdî ile karşılaştığını söyler. es-Sag'ab'ın Muhtâr'ın gözüne ne olduğunu sorması üzerine Muhtâr:

-Bunu Zâniye'nin oğlu bu hale getirdi. Onu öldüreceğim, uzuvlarını parça parça keseceğim. Hz. Hüseyin'in öldürülmesine karşın onu öldürenlerden Yahyâ b. Zekeriyâ'nın kanına karşılık öldürülen 70.000 insan ödüreceğim. İsyankârları sevmeyen Allah'a yemin ederim ki; Ezd'den, Mezhic'den, Hemdân'dan, Fehd'den, Havlân'dan, Bekr'den, Hezzân'dan, Süal'den, Nebhân'dan, Abs, Zübyân, Kays-Aylân kabilelerinden olan asileri, Nebî'nin kızının oğlu(başına gelenlere) öfkemden, (hepsini) öldüreceğim. Benî Kinde, Selîm kabilelerini, Temîm'in eşrâfını yerlerde süründüreceğim, demiş ve Mekke'ye doğru yola koyulmuştur.¹⁷⁸ Welhausen; Muhtâr'ın, Hz. Hüseyin'in kanına karşılık Bühtünnasr'ın Vaftizci Yohannes'in (Hz. Yahya) kanına karşılık dökülen kadar kan dökeceğini söylediğini aktararak,¹⁷⁹ söz konusu ifadeyi kendisine göre daha anlaşılır kılmış olmaktadır.

Taberî ve Belâzurî'nin kayıtlarında es-Sag'ab b. Züheyr, İbnü'l-Irk'tan alarak bir benzerini rivayet etmiştir. İbn Nemâ, İbnü'l-Irk'ı atlayarak râvî olan es-Sag'ab'ı İbnü'l-Irk'ın yerine koymuştur. Göze çarpan bir diğer nokta ise Muhtâr'ın birçok kabilenin ismini zikredip hepsine birden meydan okuyabilmesidir. Muhtâr'ın hayatının diğer aşamalarına bakıldığında, yukarıda ismi geçen kabilelerin desteğini almak için gösterdiği çabalar, amaçlarını yerine getirebilmek için kurduğu ittifaklar çalışmamızın ileriki bölümlerinde karşımıza çıkacaktır. Dolayısıyla bu rivayetin hakikatlerle uyuşmadığı kanaatindeyiz.

1.2.2. Muhtâr'ın Hicâz'daki İlk Faaliyetleri

Muhtâr'ın, Kûfe'deki direnişi başlatabilecek gücü yoktu. Bunun için desteğe ihtiyacı vardı. Kûfe'den sürülen Muhtâr, Mekke'ye geldi. Abdullah b. Zübeyr'in de Şam yönetimine karşı güce ihtiyacı olduğunu öğrenmişti.

¹⁷⁸ İbn Nemâ, 69-70. Benzer bir rivayete İbn A'sem'de de rastlarız. Bkz. İbn A'sem, V, 146-147.

¹⁷⁹ Welhausen, *Muhalefet Partileri*, 122.

Ebû Mihnef, İbn Zübeyr ile Muhtâr'ın buluşmalarını bizzat o buluşmaya şahitlik eden ve Muhtâr ile İbn Zübeyr arasında aktif rol oynayan Abbâs b. Sehl b. Sa'd'dan aktarmaktadır. Buna göre: Muhtâr, Mekke'ye gelince doğrudan Abdullah b. Zübeyr'e uğradı. Selamlaştıktan sonra İbn Zübeyr, Muhtâr'a oturması için yer açtı ve ona Kûfe halkının durumunu sordu. Muhtâr cevaben Kûfe halkının görünüşte yönetime bağlı olduğunu ancak içten içe düşmanlıklarını devam ettirdiklerini söyledi. İbn Zübeyr ise:

-Bu, kötü kölenin vafıdır. Sahibini görünce ona itaat eder, hizmet eder. Sahibi yokken ise ona hakaret eder, lanet eder, diye cevaplayarak, bir ölçüde Kûfe halkını yerdı. Bir saat kadar sürdüğü anlaşılan bu konuşmada Muhtâr İbn Zübeyr'e yaklaştı ve ona:

-Ne bekliyorsun! Uzat elini sana bey'at edeyim. Ama bunun karşılığında sen de bizi razı edecek şeyi ver. Bütün Hicâz seninle beraberdir, dedi. Abdullah b. Zübeyr ise Muhtâr'a iltifat etmedi.¹⁸⁰ Muhtâr, İbn Zübeyr'in bu davranışına oldukça öfkelenerek oradan ayrıldı.¹⁸¹ Kûfe'den çıkarken zihninde tasarladıklarını gerçekleştirmeye giden yolun İbn Zübeyr'e bey'at etmekten geçtiğini anlaması uzun sürmemişti. Emevî yönetimine muhalefet etmek için İbn Zübeyr'le Mekke'de liderlik üzerine bir rekabete girişmektense, Mekke'de ikinci adam olarak kalıp Kûfe'ye kendini Hâzırlamayayı seçmişti. Muhtâr'ın İbnü'l-Irk ile yaptığı konuşmaya ve İbn Zübeyr ile anlaşma yoluna girmesindeki hamlelerine bakılarak, onun yaşadıklarını kişiselleştirdiği ve şahsi menfaat elde etme amacı taşıdığı söylenmektedir.¹⁸²

İbn Zübeyr'in, Muhtâr'ın teklifine sessiz kalmasının nedeni olarak; ileride de değineceğimiz üzere Muhtâr'ın İbn Zübeyr'in izlediği bey'at planına aykırı davranmış olması gösterilir. Zira İslâm coğrafyasından her kesimden ve görüşten insanın olduğu ortamda Muhtâr'ın Mescid-i Haram'ın ortasında açıktan bey'at

¹⁸⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 378; Taberî, V, 573-574; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 29; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 257.

¹⁸¹ İbn A'sem, V, 147.

¹⁸² Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, 188.

meselesini, alelacele dile getirmesi, İbn Zübeyr'i tedirgin etmiş ve bu sebeple, Muhtâr'ı cevapsız bırakarak oradan uzaklaşmıştır. Muhtâr ise bu davranışın, kendine has menfî bir tutum olduğunu düşünmüştür.

İbn Zübeyr'in Muhtâr'ı reddetmesine bir başka gerekçe olarak Yezîd b. Muâviye'nin henüz hayatta olduğu, İbn Zübeyr'in, sonunun Hz. Hüseyin gibi olmaktan korktuğu da ileri sürülmektedir. Bundan dolayı Hilâfet sözcüğünü kendisi için iddialı bulmuş, onun yerine “عائذٌ با لبيت” “Kâbe'ye Sığınan” ifadesini kullanmıştır.¹⁸³

Muhtâr'ın Abdullah b. Zübeyr'den umduğunu alamadığı anlaşılmaktadır. Zira bu konuşmadan sonra Muhtâr bir sene kadar Mekke'de görünmemiştir.¹⁸⁴ Muhtâr'ın bir sene boyunca ne yaptığı bilinmemekle birlikte bu döneme dair bir rivayet bulunmaktadır. Abbâs b. Sehl, Muhtâr ile İbn Zübeyr'in ilk buluşmasından bir yıl kadar sonra, yine İbn Zübeyr ile bir meclisteyken İbn Zübeyr'in Muhtâr hakkındaki sorusuna Muhtâr'ı bir senedir görmediğini söylemektedir. Abbâs, birkaç ay Medîne'de kalmış ve Muhtâr'ın Medîne'de olmadığını anlamıştır. Umre için gelen bir grup Tâifliden Muhtâr'ın Tâif'te olduğunu öğrendiğini, hatta Tâiflilerin Muhtâr hakkında: “Muhtâr (olanlara) çok öfkeli bir haldedir ve zorbaları cezalandıracak kimse ancak Muhtâr'dır,” dediklerini İbn Zübeyr'e aktarmıştır. Bunu duyan İbn Zübeyr'in Muhtâr hakkında:

-Allah Muhtâr'ı kahretsin. O, yalancı bir kâhindir. Allah zorbaları helak edecek olsa önce Muhtâr'ı helak eder, dediğinin rivayet edilmesi¹⁸⁵ garipsenecek bir

¹⁸³ Harbutlu, 90-91.

¹⁸⁴ Şa'bi'den gelen bir rivayete göre ise Muhtâr, Tâif'e, şerrinden korkulduğu için kovulmuştur. Bkz. İbn A'sem, V, 147; ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnâût, b.y.y. 1985, III, 539. Bu kovulma İbn Zübeyr tarafından değil Ubeydullâh b. Ziyâd tarafından olmalıdır. İbn Zübeyr olduğu iddia edilirse, gizliden gizliye bey'at alan bir kimsenin, şehirden istediğini kovabiliyor olma kudretini nereden bulduğu konusu müphem kalır. Ayrıca Muhtâr kovulmuş ise, geri döndüğünde kendisini şehirden uzaklaştırandan izin alarak gelmiş olması gerekir. Hind Gassân bu rivayetin, Şa'bi'nin önceleri Muhtâr taraftarı iken, sonraları saf değiştirmiş olmasından kaynaklandığını ileri sürer. Bkz. Hind Gassân, 194-195.

¹⁸⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 377; Taberî, V, 573; İbn A'sem, V, 147; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 257.

durumdur. Zira Abdullâh b. Zübeyr'in, bir kişiye bile ihtiyacı olduğu dönemde hem Sakîf kabilesinden hem de Abdullah b. Ömer'in akrabası olan Muhtâr'ı, kaybedebilecek yaklaşımda bulunması gayr-ı kabildir.¹⁸⁶ Ayrıca Muhtâr'a ait kâhinlik ithamlarına neden olabilecek olaylar, Muhtâr'ın Tâif'te iken Yezîd'in öldüğünü bildiğine dair söylemleri olduğunu bildiren rivayet hariç, Muhtâr'ın hayatının daha sonraki dönemlerine rastlamaktadır. Muhtâr'ın Yezîd'in öldüğünü bildirdiği rivayet ise, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde değineceğimiz üzere birçok problem barındırmaktadır.

Ayrıca Yezîd'in Medîne halkı ile kurmak için gösterdiği diploması trafiğinde, en-Nu'mân b. Beşîr'e önemli roller vermesi, İbn Zübeyr'in Muhtâr'a yaklaşıma gerekçelerinden birisi olarak sayılmaktadır.¹⁸⁷

Son olarak şunu da eklemeliyiz: İbn Zübeyr ile Abbâs b. Sehl arasında devam eden Muhtâr hakkındaki bu konuşmalarda, İbn Zübeyr'in Muhtâr'dan bey'at almaya niyetli olduğu anlaşılmaktadır. İbn Zübeyr'in Muhtâr'ın bey'atını almaya çalıştığı bir dönemde böyle bir görüşe sahip olmasının nedeni yoktur. Tâif halkının Muhtâr'a ait intikam içerikli sözleri ise bir temenniden ibarettir. Taberî'nin *متكهن*:kâhin olarak kaydettiği kelimeyi¹⁸⁸, Belâzurî *متهم*:alaycı olarak zikreder.¹⁸⁹ Bu durumda Muhtâr'ın kâhinlikle itham edilmesi meselesi, bir kez daha üzerinde durulması gereken konu olmaktadır.

Muhtâr'ın kâhinlikle itham edilmesi meselelerinden biri de Tâif'teki sürgün yıllarında gerçekleşmektedir. Buna göre Muhtâr Tâif'te bir gece arkadaşları ile birlikte otururken başını gökyüzüne kaldırıp bir süre bakmış ve iki beyitlik bir şiir okumuştur:

¹⁸⁶ İbn-i Ebi'l-Hadîd'in Şerhu Nehci'l-Belâğa isimli eserinde İbn Zübeyr'in, Muhtâr'ın kızkardeşi Safiye ile olan konuşması nakledilir. Safiye, Abdullâh b. Ömer'in karısıdır. Aktarılan bilgiye göre İbn Zübeyr, Safiyye'den Abdullâh b. Ömer'in kendisine bey'at etmesi için ısrar etmiştir. İbn-i Ebi'l-Hadîd, I, 326.

¹⁸⁷ Harbutlu, 100.

¹⁸⁸ Taberî, V, 574.

¹⁸⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 377.

ذو مناديج و ذو ملتبط و ركاب حيث وجهت ذل

لا تدمن بلدا تكرهه و اذا زلت بك النعل فزل

Bol araziler ve bu arazilerde otlayan birçok devenin sahibi

Emrine amade binekler, biniciler sahibi

Sevmiyorsun diye bir beldeyi küçümseme

Sen yok olunca, sahip oldukların da yok olur.

Hemen sonrasında da Yezîd'in öldüğü bildirilir.¹⁹⁰

Muhtâr'ın, Yezîd'in öldüğünü bilebilmiş olduğu izlenimi uyandıran rivayet bazı problemler barındırmaktadır. Zira Yezîd'in öldüğü gece Tâîf'te arkadaşlarıyla bu beyti okuduğunu söyleyen ravi, başka bir rivayetinde Yezîd'in öldüğü gece Muhtâr'ın Mekke muhasarasında çarpıştığını kaydetmektedir. Aynı gece Mekke'de savaşıyor olduğunu bildiren başka rivayetler de vardır.¹⁹¹ Metne baktığımızda anlam itibariyle Yezîd'in ölümüne dair bir kehanette bulunma gayesi anlaşılmayan şiirin son derece genel anlamlar taşıdığı aşikârdır.

İbn Nemâ; Mekke muhasarasından sonraya tekabül eden bir zamanda Muhtâr'ın İbn Zübeyr'in yanına geldiğini, ama ondan umduğu iltifatı göremeyince bir beyit okuduğunu söyler. Şiir yukarıda Muhtâr'ı kâhinlikle ithama neden olan şiirle neredeyse aynı anlamdadır:¹⁹²

ذو مخاريق و ذو مندوحة و ركابي حيث وجهت ذل

لا تبيتن منزلا تكرهه و اذا زلت بك النعل فزل

Giriş bölümünde de izah ettiğimiz üzere Muhtâr, babasıyla Tâîf'ten çok küçük yaşlarda ayrılmış ve Köprü Savaşı'ndaki mağlubiyetten sonra Medîne'de bir

¹⁹⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 387; İbn Nemâ, 70-71.

¹⁹¹ Taberî, V, 575-576.

¹⁹² İbn Nemâ, 78.

süre annesiyle yaşayıp Medâin'e amcasının yanına yerleşmiştir. Bu zaman diliminden sonra Tâif'e gidip gitmediğine dair kaynaklarda bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Tam bir yıl Tâif'te amcaoğulları yanında kalan Muhtâr'ın¹⁹³ bundan sonra Mekke'ye geldiğini bildiren rivayette, Muhtâr ile Abbâs b. Sehl'in konuşmaları dikkat çekmektedir. Öyle ki, Muhtâr Mescid-i Haram'a gelmiş, ancak İbn Zübeyr'e karşı mesafeli durmuştur. Abdullah b. Zübeyr ise Abbâs b. Sehl'in onunla görüşmesine, sessiz kalarak onay vermiştir. Abbâs, Muhtâr'ın yanına gelince onun bu süre zarfında nerede olduğunu sormuş, Muhtâr ise açıklayıcı bir cevap vermekten kaçınmıştır. Bu rivayete göre Muhtâr, bütün bir yılı sadece Tâif'te geçirmemiş, çevre yerleşim merkezlerine de ziyaretlerde bulunmuştur. Abbâs, Muhtâr'ı İbn Zübeyr'e bey'ata çağırılmış, Muhtâr ise bir sene önce ona bey'at etmek istediğini ama İbn Zübeyr'in kendisine iltifat etmediğini söylemiştir. Bununla birlikte kendisinin İbn Zübeyr'e ihtiyacı olmadığını, asıl İbn Zübeyr'in kendisine ihtiyacı olduğunu söylemesi¹⁹⁴ Muhtâr'ın Mekke'ye dönüş zamanının planlı olduğunu göstermektedir. Muhtâr şartlarını kabul ettirebilmek için, İbn Zübeyr'in Şam yönetimince en çok sıkıştırıldığı bir dönemde gelmiştir. Abbâs, Muhtâr'a bir sene önce İbn Zübeyr'in kendisini geri çevirmesini, gizli konuşulan bir konuyu açıkça toplumda dile getirmiş olması ile gerekçelendirmiştir. Böylece Muhtâr'ı ikna etmiş ve aynı gece birlikte İbn Zübeyr'e gitmişlerdir. Rivayetin detaylarında İbn Zübeyr'in bu işi gizli yürüttüğü anlaşılmaktadır. İbn Zübeyr, Abbâs ve Muhtâr selamlaşıp kısa bir süre sessiz kaldıktan sonra Muhtâr sözü ilk alan kimse olarak:

-Ben sana; bensiz hiçbir işe karar vermemen, bir işe kalkışacağımda bana danışman ve ortaya çıktığın zaman da beni en mühim işlerinde yardımcın yapman şartıyla bey'at ederim, demiştir. İbn Zübeyr Muhtâr'dan kendisine şart koşmadan bey'at etmesini istemişse de Muhtâr kendisine ayrıcalık tanınması konusunda diretmiştir.

¹⁹³ İbn Asem, V, 147. Levi Della Vida, İbn Zübeyr'den umduğunu bulamayınca Taif'e giden Muhtâr'ın bir yıl burada kaldığını ve belki de Şiî hareketin yeni bir dinî ve siyasî safhasının öncüsü ve reisi yapan fikirlerini burada olgunlaştırdığını iddia eder. Levi Della Vida, 514. Benzer bir düşünce Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi isimli çalışmada da yer almaktadır. Bkz. *Doğuştan Günümüze*, II, 340.

¹⁹⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 378; Taberî, V, 574; İbn Asem, V, 148; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 258.

Abbâs b. Sehl de İbn Zübeyr'i Muhtâr'ın şartlarını kabul etmeye teşvik etmiştir. Neticede İbn Zübeyr'in şartları kabul etmesi ile birlikte Muhtâr, İbn Zübeyr'e bey'at etmiştir.¹⁹⁵

1.2.3. Mekke Savunmasında Muhtâr'ın Rolü

Yezîd b. Muâviye'ye Abdullah b. Zübeyr'in bey'at etmediği haberi verilince, Yezîd on kişilik bir heyeti Mekke'ye İbn Zübeyr'in bey'atını almaya göndermiştir. Görüşmelerde sert ifadeler kullanılmıştır. İbn Zübeyr kendisini öldürülmesi haram olan Mescid-i Haram'daki bir güvercin olarak tasvir etmiş, bunun üzerine heyettekilerden Abdullah b. Az'ate eğer halifeye itaatten uzak bir güvercin olursa, o güvercinin Mescid-i Haram'da olduğuna bakmaksızın o güvercini öldüreceğini söyleyerek İbn Zübeyr'i tehdit etmiştir. Muhtâr'ın, İbn Mutî'in, Abbâs b. Sehl'in de aynı mecliste olduğu anlaşılmaktadır. Muhtâr söze girmiş ve Fil ashabının başına gelenleri hatırlatınca karşılıklı seslerini yükselterek tartışmaya başlamışlardır. İbn Zübeyr'in Muhtâr'a susmasını emretmesi ile tartışma bitmiş ve taraflar anlaşmadan ayrılmışlardır.¹⁹⁶

Nihayetinde 64/683 yıllarına gelindiğinde İslâm coğrafyası Şam ve Hicâz olmak üzere ikiye bölünmüş bir haldeydi. Şam'da Yezîd b. Muâviye, Mekke'de ise Abdullah b. Zübeyr vardı. Tekrar birliğin sağlanması için Şam yönetimi Husayn b. Numeyr komutasında bir orduyu Mekke'ye gönderdi.¹⁹⁷ Abdullah b. Zübeyr'e ettiği bey'at gereğince, Muhtâr, Şam'dan gelen orduya karşı hazırlıklara başlamış olmalıdır.

¹⁹⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 378-379; Taberî, V, 574-575; İbn A'sem, V, 148-149; Makdisî, Mutahhâr b. Tâhir (355/966), *el-Bed ve't-Târih*, b.y.y. trsz. VI, 15; İbnü'l-Esîr, Kâmil, III, 257-258. Bunun dışında Muhtâr'ın Kûfe'den Mekke'ye gelip, İbn Zübeyr'e bey'at ettiği, gece olunca da yine gizlice Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'ye giderek ona bey'at ettiği bildirilir. Ancak aynı eser, bu bilginin sahil olmadığını vurgular. Bkz. Hatîbü'l-Havârizm, Ebû'l-Müeyyed el-Muvaffak Ahmed el-Mekkî (568/1173), *Maktelü'l-Hüseyn*, thk. Muhammed Semâvî, Kum, 1418, II, 271.

¹⁹⁶ İbn A'sem, V, 150-152.

¹⁹⁷ Belâzurî, *Ensâb*, V, 337-339; Dîneverî, 267; Taberî, V, 496-498. İbn A'sem Muhtâr'ın, Amr b. Zübeyr'in saldırısında Abdullâh b. Zübeyr'in talimatıyla şehirden çıkarılan orduda yer aldığını söyler. Bu bilgiye göre Amr ile çarpışan Mekke ordusunda Abdullâh b. Zübeyr ordunun merkezinde, Abbâs b. Sehl solunda, Muhtâr ise sağ kanatta komuta kademesinde yer almıştır. Bkz. İbn A'sem, V, 153.

64/683 yılı Muharrem ayının sonunda, Husayn b. Numeyr es-Sekûnî önderliğindeki ordu Mekke'yi kuşatmıştır.¹⁹⁸ Ebû Kubeys dağına kurdukları mancınıklarla Kâbe'nin taşlandığı,¹⁹⁹ hatta yandığı bu kuşatma, Yezîd'in ölüm haberinin Rebîulevvel ayının başlarında Mekke'ye ulaşmasıyla son bulmuştur.²⁰⁰

Yaklaşık iki ay süren kuşatmada Muhtâr'ın büyük şecaat örneği gösterdiği, hatta İbn Zübeyr ordusunda kendisinden daha çetin savaşan başka bir kimsenin olmadığı rivayet edilmektedir.²⁰¹ Bu durum, bizzat İbn Zübeyr tarafından da: “Muhtâr benim yanımda olduktan sonra kiminle savaştığıma aldırım. Ben, ondan daha çetin savaşanını görmedim” sözleriyle ikrar edilmiştir.²⁰² Muhtâr, gösterdiği performansla²⁰³ İbn Zübeyr'in en yakını olmuştur.²⁰⁴ Ashaptan bazılarının öldürüldüğünde morali bozulan Mekke ordusuna karşı Muhtâr, bağırarak orduyu ateşlemeyi başarmış, orduya cesaret vermiş ve olası bir mağlubiyeti engellemiştir.²⁰⁵

İbn Zübeyr'in sıcak bir çatışmadan çekiniyor olması ve buna gerekçe olarak da Mescid-i Haram bölgesinde olduklarını göstermesine karşın olmalı ki, Muhtâr: “Onlar seninle savaşmıyca değin Mescid-i Haram'da savaşma! (ancak onlar savaşırsa, savaş)”²⁰⁶ ayetini okuyarak savunma halinden taarruza geçmeyi önermiş, hatta İbn Zübeyr'i buna teşvik etmiştir.²⁰⁷

¹⁹⁸ Belâzurî, *Ensâb*, V, 337; Dîneverî, 267-268; Taberî, V, 575-576. İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî (328/939), *el-Ikdü'l-Ferîd*, Beyrût, 1404, V, 142.

¹⁹⁹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 337; Dîneverî, 267-268.

²⁰⁰ Belâzurî, *Ensâb*, V, 337; Taberî, V, 575-576.

²⁰¹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 343; Taberî, V, 575; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 258.

²⁰² Belâzurî, *Ensâb*, V, 340, 343.

²⁰³ İbn Sa'd, V, 72.

²⁰⁴ Güneş, Hüseyin, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı (16/637-81/700)*(Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2009, 178.

²⁰⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 379; Taberî, V, 575; İbn A'sem, V, 164; et-Temîmî, Ebu'l-Arab, Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî (333/945), *el-Mihan*, thk. Ömer Süleymân el-Ukaylî, Riyâd, 1984, 204. Misver b. Mahreme'nin mevâlîleri ve silahları ile İbn Zübeyr'e destek olduğu, ancak adamlarının öldürüldüğü zikredilir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, V, 340.

²⁰⁶ Bakara, 191.

²⁰⁷ Belâzurî, *Ensâb*, V, 340.

Muhtâr bir grup Kureyşli ile birlikte iken: “Güzel bir koku aldım. Vallahi bu kokuda zaferin kokusunu hissediyorum. Haydi, onlara saldıralım,” demiştir. Muhtâr’ın bu çıkışından sonra Mekke ordusuna saldırdıkları ve galip geldikleri, hatta Muhtâr’ın bir de adam öldürdüğü kaydedilmektedir.²⁰⁸

Abbâs b. Sehl: “Muhtâr, Kâbe’nin yandığı günde de İbn Zübeyr’in yanındaydı. Muhtâr yanındaki 300 kişilik grubuyla, diğer tüm askerlerden daha iyi savaştı. Hatta yorgunluktan kendinden geçinceye kadar savaşıyordu. Arkadaşları etrafında toplanarak dinleniyor, sonra kalkıp yeniden savaşa devam ediyordu. Kâbe’nin yandığı gün savaşı; ben, İbn Mutî’ ve Muhtâr üstlenmişti. O gün, aramızda en çok gayret gösteren Muhtâr oldu”²⁰⁹ demiştir. Muhtâr’ın orduya taarruz emrini vermesinin savunma kuvvetlerinde olumlu bir etkisi olmuştur.²¹⁰ Muasırları onun hakkında: “Bir sıkıntıya yakalanıp da o sıkıntıdan en güzel şekilde kurtulan odur” demişlerdir.²¹¹

Ebû Mihnef’ten gelen bir rivayete göre Muhtâr; bu savunma harekâtında Yemâme’den bir grubu komuta etmiştir. Hâricîlerden olan bu grubun, Abdullah b. Zübeyr için değil Kâbe için orada bulunduğu söylenmektedir.²¹² Hâricîler kendi dönemlerinin sosyal dokusunu oldukça değiştirebilen bir akım olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden olmalı ki halk Abdullah b. Zübeyr’e Hâricîler hakkında:

-Sen bu mürtetlerle birlikte mi savaşacaksın, denildiğinde:

²⁰⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, II, 189-190.

²⁰⁹ Taberî, V, 576. İbn Kesîr, Muhtâr’ın tüm gücüyle savaştığını söyler. Bkz. İbn Kesîr, VIII, 249.

²¹⁰ Temîmî, 204; İbn Abdirabbih, V, 142.

²¹¹ Taberî, V, 576-577. Kâbe’nin yandığı gün, tarihler 3 Rebîulevvel 64’ü gösteriyordu. Bkz. Taberî, V, 576.

²¹² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 379; Taberî, V, 576. İbn Hacer, eserinde İbnü’l-Kelbî’ye ait bir sözü aktarır. İbnü’l-Kelbî Muhtâr’ın önce Hz. Ali taraftarı olduğunu, daha sonra Hâricî ve en sonunda da tevbe ettiğini söyler. Bkz. İbn Hacer, *İsâbe*, III, 303. Benzer bir bilgi aynı eserin farklı bir bölümünde mechûl fiille bildirilir. Bkz. İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 276. Benzer bir bilgiyi Müberred de kaydeder. Bkz. Müberred, Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (285/898), *el-Kâmil fi’l-Luğa ve’l-Edeb*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm, Kâhire, 1997, III, 264. Muhtâr’ın hayatına baktığımızda onun herhangi bir Hâricî eylemine rastlayamayız. Sadece Mekke muhasarasında yukarıda zikrettiğimiz şekilde Hâricîler’den bir grupla aynı safta savaştığı zikredilir. Kanaatimizce bu durum onu Hâricî olmakla suçlamaya yetmez. Söz konusu rivayet, Muhtâr’ın bir çizgisi olmadığı düşüncesinin bir başka tezahürüdür.

-Şam ordusuna karşı Şeytan'la birlikte dahi savaşırım diyerek cevap vermesi, onun asker sayısına olan ihtiyacı hakkında bize ipuçları verir.²¹³ Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'yi savunmada elde ettiği başarıyı Basra'dan gelen Hâricîler'e borçlu olduğu söylenmektedir.²¹⁴

Abdullah b. Mutî' bir tarafta, Muhtâr diğer tarafta olmak üzere gerçekleşen savaşta, Husayn, Mekke sokaklarını alma girişimlerinde bulunmuş ama savunmanın direncini kıramamıştır. Hatta İbn Zübeyr harp esnasında ölünceye değin savunmak üzere bey'at almıştır.²¹⁵

Abbâs b. Sehl'in adamları ile birlikte Mekke sokaklarında Şamlılar tarafından kuşatıldığında benzer bir durumda olan Muhtâr saldırıya devam etmiştir. Onun bu atilgan ve cesur tutumu karşısında adamlarının birbirlerine cesaret verici sözlerle teşviki neticesinde grupları dağılmaktan son anda kurtulmuştur. Böylelikle Abbâs b. Sehl'in de kurtulması sağlanmış ve ardından mübarezeye çıkmıştır. Buna göre Muhtâr ve Abbâs çıktıkları mübarezeden zaferle dönmenin moraliyle adamlarına saldırı emri vererek Mekke sokaklarını Şam ordusundan kurtarmıştır.²¹⁶ Muhtâr'ın, Abdullah b. Zübeyr'in ve Abdullah b. Mutî'in birer kişi öldürdüğünden bahsedilir.²¹⁷

Muhtâr'ın mübarezede öldürmeyi başardığı askerlere karşı olan tutumu ise dikkat çekicidir. Zira Muhtâr, Abbâs'm siyahî, kendisinin beyaz bir Rum köleyi öldürmüş olduğunu öğrenince Abbâs'a dönerek:

-Git öğren bakalım! Vallahi zannımca iki köleyi öldürdük. Eğer yenilmiş olsaydık bize güvenenler ve bizlerin kabileleri bizleri ayıplarlardı. Bu ikisinin benim gözümde iki köpekten farkı yoktur. Bundan sonra kim olduğunu bilmediğim birisiyle çarpışmaya çıkmayacağım, dediği kaydedilir.²¹⁸ İlerleyen zamanlarda tüm gücünü

---

²¹³ Belâzurî, *Ensâb*, V, 340

²¹⁴ Gelder, 13-14.

²¹⁵ Taberî, V, 576.

²¹⁶ Taberî, V, 576-577; Temîmî, 204.

²¹⁷ Temîmî, 204.

²¹⁸ Taberî, V, 577.

mevâliden alan ve davasının temelinde de mevâlî haklarının savunulmasının gerekliliğini bulunduran birisinin bu sözleri sarf etmesi yadırganacak bir tutumdur. Ayrıca İbn Zübeyr'in kendisine gelen her yardıma muhtaç olduğu bir dönemde tabiatıyla orduda da var olan mevâlî ve kölelerin yanında böyle cüretkâr sözler etmesi pek makul gözükmemektedir.

Muhtâr'ın Husayn b. Numeyr ile bire bir karşılaşma olasılığı ise Husayn'ın; muhtemel bir yenilgisinin orduyu dağıtabileceği gerekçesini ileri sürmesiyle ortadan kalkmıştır. Bundan sonra Muhtâr taarruza geçmek için orduya seslenmiş ve büyük ölçüde kuşatmanın direnci kırılmıştır.²¹⁹ Yezîd'in ölüm haberinin Rebûlevvel ayının başlarında Mekke'ye ulaşmasıyla Şam ordusu geri çekilmiştir.²²⁰

Kaynaklara bakıldığında, Muhtâr'ın Mekke savunmasında olanca gayretini gösterdiği kanaati hâsıl olmaktadır. Emevî yönetimine, amcasının yanında iken başlayan muhalif duyguları, Kerbelâ sürecinde hapse atılması ile iyice perçinlenmiştir. İbn Zübeyr'den aldığı Kûfe valiliği görevine getirileceği sözü ise aslında mevcut bulunan siyasî yönelime hizmetten ziyade, Şam'a karşı olan düşmanlığı eyleme geçirebilme zeminini kazanma arzusundan ibarettir. Her iki taraf da bu anlaşmadan kârlı çıkacaktır. Tarihsel süreçte ise olayların farklı geliştiğine şahit olunmaktadır.

1.2.4. Mekke Muhasarasından Sonra Muhtâr'ın Faaliyetleri

Muhtâr, İbn Zübeyr ile birlikte Yezîd b. Muâviye ölünceye kadar Mekke'de kalmıştır. Bu döneme kadar aralarının iyi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Yezîd vefat ettikten ve muhasara kaldırıldıktan sonra İbn Zübeyr, Mescid-i Haram'a sığınmış bir kimse iken, bey'at almaya başlamış bir halife konumuna yükselmiştir. Muhtâr ise muhasaradan sonra, İbn Zübeyr'e bey'at etmiş bir kimse, Mekke savunmasında gayretli bir komutan olarak yer almıştır. Muhtâr'ın İbn Zübeyr'e

²¹⁹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 341; Temîmî, 204. Muhtâr hakkında şairlerin şöyle dediği rivayet edilir: Muhtâr savaş meydanında vurdukça vuruyordu,

Yezid ise yatağından rahatsızlık içinde sesler çıkararak kaçıyor. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, V, 341.

²²⁰ Belâzurî, *Ensâb*, V, 337; Taberî, V, 575-576; Temîmî, 204.

bey'at ederken ileri sürdüğü şartlardan birisi de, kendisini razı edecek şeyin Muhtâr'a verilmesiydi ve İbn Zübeyr, Abbâs b. Sehl'in teşviki ile de olsa bu şartı kabul etmişti. Anlaşılan o ki; Muhtâr, Kûfe valiliğini istiyordu.

Muhasaradan sonra İbn Zübeyr Muhtâr'dan mümkün mertebe uzak kalmaya çalışmış ve bu durum yaklaşık beş ay sürmüştür.²²¹ Muhtâr'ın İbn Zübeyr'in verdiği sözü tutmayacağını anlaması ise daha kısa bir zamanda olmuştur.

Rivayete göre İbn Zübeyr ile Abdullah b. Safvân tavaf ederlerken Muhtâr'ı görmüşler ve İbn Zübeyr Muhtâr'ı göstererek İbn Safvân'a:

-Şuna bak! Yırtıcı hayvanların etrafını sardığı kurttan daha dikkatli, demiştir. Muhtâr ise onların kendisine bakarak konuştuklarını görmüş, İbn Safvân'la baş başa kaldıklarında İbn Zübeyr'in kendisi hakkında ne söylediğini sormuştur. İbn Safvân:

-Hayırdan başka bir şey söylemedi, demiş ancak Muhtâr'ı inandıramamıştır. Muhtâr bu duruma öfkelenmiştir. Zaten sonraki süreçte İbn Zübeyr'in Muhtâr'a mesafeli duruyor olması onun verdiği sözleri tutmayacağını yeterince ispatlamıştır.²²² Muhtâr ona karşı kin gütmeye başlamış²²³ ve İbn Zübeyr'in kendisini herhangi bir göreve getirmemiş olmasından sonra da²²⁴ kendisine başka bir rota çizmesi gerektiğini anlamıştır.

1.3. Muhtâr'ın Kûfe'ye Dönüşü ve Şehri Ele Geçirmesi

1.3.1. Muhtâr'ın Kûfe'ye Dönüş Hazırlıkları

İbn Zübeyr'in verdiği sözü tutmamasından sonra Muhtâr, Kûfe'ye dönüş için Hâzirlanmaya başladı. Kûfe halkından Mekke'ye çeşitli vesilelerle gelenlerden şehirdeki durum hakkında bilgiler aldı.²²⁵ Onlardan biri de Ramazan umresi için

²²¹ Taberî, V, 577; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 258.

²²² Ya'kûbî, 212; Taberî, V, 577; Makdisî, VI, 18; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 258.

²²³ İbn Kesîr, VIII, 249.

²²⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 379; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 258.

²²⁵ Taberî, V, 577; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 258.

Mekke'ye gelen Hâni b. Ebî Hayye el-Vâdiî' idi. Muhtâr ona Kûfe'de insanların durumunu sordu. Hâni ise ona halkın barış içinde olduğunu, İbn Zübeyr'e bağlandığını söyledi ve ekledi:

-Şehirde bir grup insan var ki; onları kendi görüşleri etrafında toplayacak bir adam olsa, onu, dünyayı alt üst edecek bir kudrete eriştirecekler. Muhtâr:

-Ben Ebû İshâk'ım! Vallahi onları hak üzerine toplayacak, batıl yolda gidenleri yok edecek, her inatçı, zorba ve zalimi öldürecek olan benim. Ben, halkı fitneye değil doğruluğa ve birliğe çağıracağım, dedi. Hâni b. Ebî Hayye onu vaz geçirmeye çalıştı ancak başarılı olamadı. Muhtâr, onunla görüştüğü günün gecesi Kûfe'ye doğru yöneldi.²²⁶

Muhtâr'ın yolda Seleme b. Mersed ile karşılaştığı rivayet edilir. Seleme'nin çok dindar ve Arapların en cesuru olduğu bilgisi de kaydedildikten sonra aralarındaki diyalog aktarılır. Karşılıklı selamlaştıktan sonra Muhtâr ona Kûfe halkının durumunu sormuştur. Seleme ise Kûfe halkının, çobanlarını kaybetmiş koyun sürüsü gibi olduklarını söylemiştir. Bunun üzerine Muhtâr kendisinin halkı en güzel şekilde yöneteceğini ifade edince, Seleme:

-Allah'tan kork ve iyi bil ki; yaptıklarının hesabını vereceksin. Amelin hayırlı ise mükâfatlandırılacaksın. Amelin kötü ise cezalandırılacaksın diyerek, onu uyarmıştır. Sonra ayrıldılar ve Muhtâr, Cuma günü Bahru'l-Hîyra'ya geldi.²²⁷

Muhtâr'ın Mekke'den çıkmadan Kûfe hakkında bilgi topladığına dair başka bir rivayet, araştırdığımız kadarıyla kaynaklara yansımamıştır. Kûfe yolunda

²²⁶ Taberî, V, 577-578; İbn A'sem, VI, 206-207. İbnü'l-Esîr, Hâni b. Cübbete'l-Vedâî' ile görüştüğünü söyler. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 258. İbn A'sem bu rivayete kısa bir ekleme yapar: Muhtâr, Süleymân b. Surâd hakkında: "Süleymân b. Surâd işgalcilerle savaşan bir kimse midir?" diye sormuş Hâni ise: "Hayır! Ancak böyle bir işe niyeti var" demiştir. Bkz. İbn A'sem, VI, 207.

²²⁷ Taberî, V, 578; İbn A'sem, VI, 207. Belâzurî ise Mekke'ye gelenlerden İbn Ziyâd'ın amili Amr b. Hureys'in şehirden çıkarıldığını ve yerine Amr b. Mes'ûd b. Ümeyye b. Halef'in vali olduğunu öğrendiğinde: "Ben Ebû İshâk'ım. Ben onlar için varım. Çünkü onların, benden başka hiç kimseleri yoktur. Ben, var olduğum müddetçe onların çobanıyım" dediğini nakleder. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 379.

karşılaştığı Seleme b. Mersed’le yaptığı konuşmadan da anlaşıldığı üzere Kûfe hakkında bilgi toplamaya devam etmiş olması mümkündür. Seleme b. Mersed’in Muhtâr’a ahiret hesabını hatırlatması, yeterince gerginliklere sahne olan şehir halkı içerisinde, artık bu siyasî çekişmelerden bıkan bir kesimin endişelerinden ibaret olsa gerektir. Bu söz, çeşitli hiziplerin yayılma alanı bulmakta zorlanmadığı Kûfe halkının siyasî birlikteliğe olan özlemi olarak yorumlanmalıdır. Ahmed Ağırakça’nın Muhtâr’ın Kûfe’ye dönmesi ile ilgili yorumu kayda değerdir: “Bölgenin asayışı tamamen sağlanmışken ve Ümeyyeoğulları iktidarı kaybetmek üzereyken, Muhtâr bir iç savaşa doğru insanları götürme sevdasını açıktan açığa ortaya serdiğinde, ahirette böyle bir davranışından dolayı cezaya çarptırılacağı kendisine defalarca hatırlatılmasına rağmen o uyarılara kulak asmıyordu. Nihâi bir zafere inanıp bu konuda büyük bir güç elde edeceğini söylüyordu.”²²⁸

Muhtâr’ın Kûfe hakkında edindiği bilgiler dâhilinde zihninde tasarladığı planda İbnü’l-Hanefiyye’nin de yeri vardır. Muhtâr, İbnü’l-Hanefiyye’nin desteğini almak istemiştir. İbnü’l-Hanefiyye’nin o sıralarda İbn Zübeyr’e bey’at etmemiş olmasının, Muhtâr’ı İbnü’l-Hanefiyye’ye gitmeye cesaretlendirdiği yorumu yapılmaktadır.²²⁹

Muhtâr ile İbnü’l-Hanefiyye arasındaki irtibat, Muhtâr’ın İbn Zübeyr’den beklentilerinin karşılanacağına dair tüm ümitlerini kesmesinden sonra başlamıştır.²³⁰ Kûfe’ye dönmeye karar verdiğinde bu durumu İbnü’l-Hanefiyye ile paylaşmak istediği rivayet edilmektedir. Buna göre Muhtâr İbnü’l-Hanefiyye’ye gidip gelmekte, İbnü’l-Hanefiyye ise ondan pek hoşlanmamaktadır. Muhtâr ona Irak’a gideceğini söylediğinde İbnü’l-Hanefiyye onu onaylamış ve Abdullah b. Kâmil el-Hemdânî’nin de yanında gitmesini söylemiştir. Sonra da Abdullah b. Kâmil’e dönüp Muhtâr’dan sakınmasını ve Muhtâr’ın güvenilir biri olmadığını ifade etmiştir.²³¹

²²⁸ Ağırakça, *Ahmed, Emevîler Döneminde Kıyâmlar*, İstanbul, 1994, 155.

²²⁹ Söylemez, *Kûfe’nin Siyasî Târîhi*, 178.

²³⁰ Güneş, *Muhammed b. Hanefiyye*, 179.

²³¹ İbn Sa’d, V, 72-73.

İbnü'l-Hanefiyye'nin Abdullah b. Kâmil'e Muhtâr hakkında söylediği iddia edilen bu söz, kendi içinde birçok çelişkiyi barındırmak suretiyle yorumlara açıktır. Hind Ğassân, bu rivayet hakkında şu yorumu yapmaktadır: “Bu (bilgi) kabul edilmemelidir. Çünkü Abdullah b. Kâmil o esnada Kûfe'de Tevvâbûn ile birlikte. Onlardan, Aynü'l-Verde'ye çıkanlarla birlikte çıkmıştır. Bu, İbnü'l-Hanefiyye'yi savunmaya ve onu Kûfe'de olanların sorumluluğundan kurtarmaya çalışan bir rivayettir. Muhtâr, İbnü'l-Hanefiyye'nin Hz. Hüseyin'in intikamının alınmasına karşı olmadığını anlamıştır. Bu hadisede; Muhtâr'ın Kûfe'ye ulaştığı anda doğrudan davetine (başlamasına), İbnü'l-Hanefiyye'nin de kendisini desteklediğine inanmasına bir açıklama vardır. Bunu, daha sonraları Kûfe'den gelen heyetle İbnü'l-Hanefiyye arasında geçen konuşmalar temize çıkarır.”²³²

Abdullah b. Kâmil'in o sıralarda Tevvâbûn ile birlikte Aynü'l-Verde'de olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Süleymân b. Surad'ın Aynü'l-Verde'ye gelmesi, Muhtâr'ın Mekke'den yola çıkıp Kûfe'ye ulaşmasından sonradır. Tevvâbûn ordusu en-Nuhayle'dan 5 Rebûlâhîr 65/19 Kasım 684'te ayrılmıştır.²³³ Kılıçtan geçirilmeleri bu tarihten daha sonradır. Muhtâr'ın Kûfe'ye ulaşması ise 15 Ramazan 64/6 Hâziran 684 tarihine rastlamaktadır.²³⁴ Bu durumda Abdullah b. Kâmil'in Muhtâr ile birlikte yola çıkıp Kûfe'ye ulaşınca da Tevvâbûn'a katılması mümkün görünmektedir.

Abdullah b. Kâmil, Muhtâr'ın çalışmalarının her aşamasında yer almıştır. İbn Zübeyr'in valisi Abdullah b. Yezîd tarafından hapse atıldığında dahi Muhtâr'la irtibat halinde olmuş ve henüz hapiste iken ona bey'at etmiştir.²³⁵ İbnü'l-Hanefiyye ile yaptığı görüşmelerin hiçbirinde, kendisine Muhtâr'a dikkat etmesi ve ona güvenmemesi gerektiğine dair uyarısına bir telmihte bulunmamıştır.²³⁶ İbnü'l-Eşter'i Muhtâr'la birlikte hareket etmeye ikna çalışmalarında heyette yer almıştır. Muhtâr'ın

²³² Hind Ğassân, 198.

²³³ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 264; Nüveyrî, XX, 535.

²³⁴ Taberî, V, 569; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 29.

²³⁵ Taberî, VI, 6-8; İbn Miskeveyh, II, 136-137; İbn Kesîr, VIII, 264.

²³⁶ Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 384; Taberî, VI, 14; İbn A'sem, VI, 228.

İbnü'l-Hanefiyye'den geldiğini iddia ettiği mektupta, onun İbnü'l-Hanefiyye'nin veziri ve emini olduğuna herhangi bir yalanlama getirmediği gibi, bir de bu durumun hakikatine şahitlik etmiştir.²³⁷

Şa'bî, İbnü'l-Hanefiyye ile Muhtâr arasında gerçekten bir yakınlık olup olmadığı soruşturmasında, Muhtâr'ın güvenilir bir kimse olduğunu ve mektubun İbnü'l-Hanefiyye'den geldiğini iddia eden gruba dâhil olmuştur.²³⁸ İbn Sa'd bu rivayeti Ümmü Bekr binti el-Misver'den nakletmektedir. İbn Hacer onun hakkında rivayetlerinin makbul olduğunu ve Buhârî'nin kendisinden rivayetlerde bulunduğunu kaydetmektedir.²³⁹

Rivayetle ilgili göze çarpan bir nokta daha vardır. İbnü'l-Hanefiyye, Muhtâr henüz İbn Zübeyr'in valisini Kûfe'den çıkarmamış ve İbn Zübeyr'e karşı isyan etmemiş bir konumda iken ona karşı tedbirli olmaktan bahsetmekte ve Muhtâr'ı güvenilir bulmadığını ifade etmektedir. Ancak İbnü'l-Hanefiyye, Muhtâr Kûfe'yi ele geçirdikten sonra Kûfe'den Muhtâr hakkında soruşturma yapmaya gelen taraftarlarına benzer bir tutumu sergilememektedir. Oysa İbnü'l-Hanefiyye için o sıralarda Mekke'de Muhtâr hakkında, şehir de bulunan halife İbn Zübeyr'e isyan etmiş bir kimse algısı vardır. Muhtâr hakkında olumsuz şeyler söylemek için ikinci durum daha uygun bir ortama sahip iken ve buna zorunlu gerekçeler varken İbnü'l-Hanefiyye, Muhtâr'ı bir ölçüde destekler mahiyette sözlerle heyeti uğurlamıştır.

Neticede İbnü'l-Hanefiyye'nin Abdullah b. Kâmil'e Muhtâr'a güvenmemesi gerektiği yönündeki telkinini bildiren rivayet birden çok problem barındırmaktadır. Bununla birlikte İbnü'l-Hanefiyye'nin hayatında, Muhtâr'a, hareketinin hiçbir aşamasında tam anlamıyla güvendiğini gösterir bir davranışı yoktur.

²³⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 385-386; Taberî, VI, 16-17.

²³⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 386; Taberî, VI, 17.

²³⁹ İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed (852/1448), *Takribu't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvâme, Suriye, 1986, I, 755.

1.3.2. Muhtâr'ın Mekke'den Ayrılması ile İlgili Tartışmalar

Muhtâr'ın, İbn Zübeyr ile arasının iyi olmadığı daha önce belirtilmiştir. İbn Zübeyr'den Kûfe valiliği görevlendirmesi karşılığında bir söz almış olarak Mekke muhasarasında çarpışan Muhtâr, muhasaradan başarıyla çıkmış olmasına rağmen İbn Zübeyr'den umduğu ilgiyi bulamamış ve Mekke'den ayrılmaya karar vermiştir. Ancak kaynaklarımız bu kanaate ulaşırken işimizi zorlaştırmaktadır. Zira Muhtâr'ın İbn Zübeyr'in izniyle Mekke'den ayrıldığı hatta İbn Zübeyr'in Muhtâr'ı vali olarak atadığı, aşağıda da izah edeceğimiz üzere, eserlerde kayıtlıdır.

Vehb b. Cerîr'in rivayet ettiğine göre İbn Zübeyr, Abdullah b. Mutî'i Kûfe'ye vali olarak atamıştır. Muhtâr İbn Zübeyr'e gelerek:

-Ben bir kavim biliyorum ki; ne yaptığını bilen rıfk sahibi bir tek adamları olsa, onlardan senin için Şam yönetimi ile savaşacak bir ordu çıkar. Onlar, Kûfe'deki Ali taraftarları ve Benî Hâşim yanlılarıdır, demiş, İbn Zübeyr de bu plan üzere Muhtâr'ı Kûfe'ye göndermiştir. Muhtâr, Kûfe'ye gelince de pasif kaldığı iddiasıyla İbn Mutî'in aleyhine çalışıp, onu şehirden çıkararak şehri ele geçirince İbn Zübeyr ile olan bağı kopmuştur.²⁴⁰ İbn Zübeyr'in Muhtâr hakkında kendi yanındaki değerini bildiren bir referans mektubu kaleme aldığı da bildirilmektedir.²⁴¹

İbn Sa'd ise Ümmü Bekir binti el-Misver'den rivayetle Muhtâr'ın İbn Zübeyr'e gelerek Kûfe'de olmasının daha hayırlı olacağını söylediğini, İbn Zübeyr'in de Muhtâr'ın samimiyetine inanarak onun Mekke'den ayrılmasına izin

²⁴⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 453-454. Benzer rivayetler için bkz. Mes'ûdî, *Mürûc*, 380; İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed el-Mağribî (808/1406), *Târihu İbn Haldûn (Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Târihi'l-Arabi ve'l-Berber ve men Âsâruhum min Zevi'sh-Şe'ni'l-Ekber)*, thk. Halîl Şehhâde, Beyrût, 1988, II, 370. Abdullâh b. Zübeyr'in İbrâhîm b. Muhammed b. Talha'yı Kûfe'ye emir olarak gönderdikten sonra onu azledip, yerine Muhtâr'ı atadığı da, senedsiz olarak rivayetler arasındadır. Bkz. İbn Abdîrabbîh, V, 152.

²⁴¹ Zehebî, *Siyer*, III, 540. Bir benzer rivayete Sibt İbni'l-Cevzî'de de rastlarız: bkz. Sibt İbni'l-Cevzî (654/1256), *Tezkiretü'l-Havâs*, Kum, 1418-1376, 254.

verdiğini ancak Muhtâr'ın Kûfe'ye ulaşınca gizliden gizliye İbn Mutî aleyhine çalıştığını kaydetmektedir.²⁴²

Bu rivayetler esas alındığında Muhtâr, merkezi otoriteye isyan etmiş bir kimse konumundadır. Ayrıca bağlı olduğu halifeye ihanet etmiştir. İbn Zübeyr ise Muhtâr'a güvenen, onu seven ve takdir edip ödüllendiren bir tasvirle karşımıza çıkmaktadır.

Rivayetlerde İbn Mutî'in Kûfe'de vali olduğu kaydedilir. Oysa İbn Mutî'in Kûfe'ye vali olarak atanması, Muhtâr'ın Kûfe'ye dönmesinden uzunca bir zaman sonradır. İbn Mutî 25 Ramazan 66 Cuma günü gelmiştir.²⁴³ Muhtâr'ın Kûfe'ye gelmesi Yezîd'in vefatından 5 ay sonra 16 Ramazan 64/ 6 Hâziran'dır.²⁴⁴

Rivayetlerde İbn Zübeyr'in Muhtâr'a duyduğu güvenden bahsedilir. Oysa İbn Zübeyr, Muhtâr'a güvenmediği gibi, bunu hakaretamiz bir dille ifade dahi etmiştir.²⁴⁵ Üstelik Muhtâr'ın da İbn Zübeyr'e karşı beslediği kını vardır.²⁴⁶

Muhtâr'ın Kûfe'ye Ehl-i Beyt taraftarlarının kutuplaşmasını gerçekleştirip Şam'a karşı bir ordu çıkarma ısrarı ile izin aldığı bilgisini ise doğrulayacak bir rivayetle karşılaşmamaktadır. Muhtâr, Kûfe'de Şam'a karşı Benî Hâşim ve Hz. Ali yanlılarından bir ordu çıkarma görevi ile oraya gitmiş olsaydı, Mekke'ye bağlandığını ilan eden şehirde İbn Zübeyr'den emir almış bir kimse olarak daha rahat hareket eder ve hapse atılmazdı. Ayrıca Kûfe'de o süreçte bir ordu çıkarmaya ihtiyaç da yoktu. Zira Süleymân b. Surad bu işi zaten yapmakta idi.

²⁴² İbn Sa'd, V, 72-73. Zehebî'yi de aynı rivayet üzere olayları anlatırken görürüz. Muhtâr'ı Kûfe valisine referans mektubu ile yolladığını zikreder. Bkz. Zehebî, *Târih*, V, 21. Bununla beraber eserinin başka bir bölümünde Kûfe valisinin Âmir b. Mes'ûd olduğunu, Âmir yerine Abdullâh b. Yezîd'i atadığını, Abdullâh'ın ise Kûfe'ye Muhtâr ile birlikte aynı yılın ramazan ayında gittiğini söyler. Bu durumda İbn Mutî'in Kûfe'ye vali olması Muhtâr'ın şehre gidip çalışmalarına başlamasından çok sonradır. Görüldüğü üzere Muhtâr'ın Abdullâh b. Zübeyr referansı ile Kûfe'ye gittiğini bildiren rivayet kendi içinde bazı çelişkileri barındırmaktadır. Bkz. Zehebî, *Târih*, V, 45.

²⁴³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 382; Taberî, VI, 10; Mes'ûdî, *Mürûc*, 379; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 291; Zehebî, *Siyer*, III, 531.

²⁴⁴ Taberî, V, 558; İbn A'sem, VI, 205.

²⁴⁵ Ya'kûbî, 212; Taberî, V, 577; Makdisî, VI, 18; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 258.

²⁴⁶ İbn Kesîr, VIII, 249.

İbn Zübeyr'in Muhtâr'ı Kûfe'ye özel bir görevle gönderip, henüz bu görevi tamamlayabilecek bir süre tanımadan yaklaşık altı ay sonrasında İbn Mutî'i göndermesi de açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır.

Muhtâr'ın İbn Zübeyr'den habersiz şehirden ayrılmasının mümkün olmadığı iddia edilmektedir.²⁴⁷ Oysa Muhtâr'ın, İbn Zübeyr tarafından bey'at teklifi reddedildikten sonra Mekke'den ayrılıp yaklaşık bir sene sonra tekrar Mekke'ye döndüğünde İbn Zübeyr'in Muhtâr'ın nerede olduğunu bilememesi hatırlandığında, bu iddia üzerinde düşünülmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Muhtâr ile İbn Zübeyr'in arası iyi değildir. Muhtâr Kûfe'ye dönmeyi kararlaştırdığında İbn Zübeyr tarafından engellenmeye kalkışılmamış yahut peşine biri takılmamıştır. Kûfe'ye gittiği zaman halka gösterdiği bir tavsiye mektubu yoktur. Resmi bir görev üzere değildir. Ailesi ve işinin orda olması hasebiyle Kûfe onun memleketi konumundandır. Topraklarından İbn Ziyâd tarafından sürülmüştür ve son süreçte bu tehlike de onun için ortadan kalkmıştır.

1.3.3. Yezîd'in Vefatından Muhtâr'ın Gelişine Kadar Kûfe'deki Siyasî Gelişmeler

Ubeydullâh b. Ziyâd Kerbelâ'dan sonra bir süre daha Kûfe'de kaldı. Daha sonra ise Basra'ya geldi. Yezîd'in vefatıyla Basra halkı Ubeydullâh'a bey'at etti. Basra'nın bey'atını almakla cesaret bulan Ubeydullâh b. Ziyâd, Kûfe'nin de bey'atını almak için girişimde bulundu. O sırada Amr b. Hureys, Ubeydullâh'ın vekili olarak şehirdeydi. Amr'dan kendisine Kûfe halkının bey'atını toplamasını istedi. Ancak halk buna rağbet etmedi. Kûfe'nin İbn Ziyâd'ı reddetmesinden kısa bir süre sonra Basra'da da işler İbn Ziyâd adına kötüye gitmeye başlayınca, yaklaşık üç ay içinde İbn Ziyâd Şam'a kaçtı. Ubeydullâh'ın Basra'yı terk etmek zorunda kalmasından hemen sonra Kûfe halkı İbn Ziyâd'ın vekili statüsünde bulunan Amr b. Hureys'i makamından indirip yerine Âmir b. Mes'ûd'u getirdi. Bu gelişmeleri de Mekke'de

---

²⁴⁷ Güneş, *Muhammed b. Hanefiyye*, 180.

halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'e bildirdiler.²⁴⁸ Kuşkusuz bütün bu gelişmeler Muhtâr'a da ulaşmıştır.²⁴⁹

Yezîd'in vefatından sonra yaklaşık üç ay süren Amr b. Hureys yönetimi son bulunca, yerine geçen Âmir b. Mes'ûd üç ay kadar şehri yönetmiştir.²⁵⁰ Toplamda geçen bu altı aydan sonra İbn Zübeyr, Kûfe'ye namaz kıldırması için Ubeydullâh b. Yezîd el-Hatmî'yi, harac toplamak üzere de Muhammed b. Talha'yı görevlendirmiş²⁵¹ onlar da Muhtâr'dan sekiz gün önce Kûfe'ye gelmişlerdir.²⁵²

1.3.4. Muhtâr'ın Mekke'den Ayrılması ve Kûfe'de İlk Temasları

Muhtâr, Hz. Hasan'ın hilâfeti Muâviye'ye devretmesinden, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye davet edildiği zamana kadar siyasetten uzak bir kimse olarak yaşamıştır. Bu dönemde kaynaklar onun hakkında çok az bilgi verir. Kendisini bu yıllarda işlerine vermiştir. Siyasetten uzak bir görüntü sergileyen Muhtâr 64/684'te Kûfe'de geri kalan tüm ömrünü siyasî, askerî ve idarî faaliyetlerle geçirecek ve bu uğurda ölecektir. İşte hayatının bu dönemi, Kûfe'ye 16 Ramazan 64/6 Hâziran 684 bir Cuma

²⁴⁸ Belâzurî, *Ensâb*, V, 396-406; Taberî, V, 499, 503-509, 529; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 227-233. İbn Kesîr, VIII, 248. Bu konu hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz. Yüksel, Ahmet Turan, *İhtirastan İktidara Kerbelâ, Emevî Valisi Ubeydullâh b. Ziyâd Döneminin Anatomisi*, Konya, 2001.

²⁴⁹ Söylemez, *Kûfe'nin Siyasî Tarihi*, 178. Basra ve Kûfe'nin Yezîd'in ölümüyle birlikte hızlı bir şekilde Ubeydullâh'a ve dolayısıyla Şam yönetimine sırt çevirip Abdullâh b. Zübeyr'e bey'at etmesinde Ubeydullâh'ın sert ve baskıcı tutumunun olduğu kadar İbn Zübeyr'in propaganda çalışmalarının da etkili olduğu yorumu yapılır. Bkz. Yüksel, *Kerbelâ*, 114.

²⁵⁰ Taberî, V, 529-530.

²⁵¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 374, 379-380; Taberî, V, 580-581; Zehebî, *Târîh*, V, 45.

²⁵² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 367; Taberî, V, 560; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 252; İbn Kesîr, VIII, 248. Abdullâh b. Zübeyr'in Muhtâr'ın Kûfe'de fitne çıkarma çalışmalarından haberi olduktan sonra Abdullâh b. Yezîd'i ve Muhammed b. Talha'yı atadığı da rivayetler arasındadır. Abdullâh b. Yezîd şehre gelir gelmez Süleymân b. Surâd hakkında bir tahkikat yapmış, onun Hz. Hüseyin'in intikamını almak için çalışmalar yürüttüğünü öğrenince bundan memnun kaldığını, kendisinin de onun destekçisi oluşunu söylemiştir. Herkes dağıldıktan sonra Yezîd b. el-Hâris b. Ruveyym yeni valiye Süleymân'ın sadece Şam'daki düşmanları için değil kendisi için de bir tehdit oluşturduğunu söylemiştir. Abdullâh b. Yezîd ise Hz. Hüseyin'in kanına kim karıştıysa güvende olmayacağı yönünde bir cevap vererek Yezîd b. el-Hâris'i susturmuştur. Bkz. İbn A'sem, VI, 208-209. Rivayet, sadece başka kaynaklardaki bilgilere ters düşmekle kalmamakta, bunun yanında bazı çelişkileri de barındırmaktadır. Abdullâh b. Zübeyr'in Kûfe'de Muhtâr'ın fitne çıkardığı duyumu üzere gönderilen valinin Muhtâr'ı değil de Süleymân b. Surâd'ı araştırması garipsenecek bir durumdur.

günü dönmesiyle başlar.²⁵³ Muhtâr, Mekke'den, aynı yılın Ramazan ayında ayrılmıştır. Çünkü Mekke-Kûfe arasının 13 gün gidiş, 13 gün de geliş süresine sahip olduğu kaydedilir.²⁵⁴ Söylemez'in ifadeleriyle izah edecek olursak “son derece zeki, ne istediğini bilen ve hedefine ulaşmak için her şeyi kullanabilecek kadar da hırslı olan Muhtâr, kendisine Mekke yönetimi tarafından verilmeyen Kûfe valiliğini ele geçirmek için harekete geçmiştir.”²⁵⁵

Muhtâr'ın Kûfe'ye gelişi Cuma gününe rastlamıştır. Bahru'l-Hîre'ye gelince burada guslettiği, temiz elbiselerini giydiği, sarığını sarıp kılıçlandığı ve hayvanına bindiğine varıncaya kadar detaylı bilgiler verilmektedir. Nitekim sonrasındaki faaliyetleri için hazırlandığı ve uğrayacağı yerlerde görüşeceği kimselere karşı temiz ve güçlü görünmek istediği anlaşılmaktadır. Nereye uğradıysa oranın halkına selam vermedikçe, kendini göstermedikçe ayrılmamıştır.²⁵⁶ Muhtâr bu temasları esnasında oldukça programlı hareket etmiştir. Karşılaştığı insanlara: “Sizi, gelmesini arzuladığımız yardım ve zaferle müjdeliyorum,” demek suretiyle ilgi çekmeyi ve insanları etrafında toplayabilmeyi başarmıştır.

Birçok kabilenin namazgâhına uğramıştır. Beddâ oğullarına uğradığında Ubeyde b. Âmiru'l-Beddiyyü'l-Kindî'yi bulmuş, selamlaştıktan sonra ona: “Seni zaferle müjdeliyorum,” demiştir. Ubeyde'nin halkın en cesuru, en kuvvetli şairi ve Hz. Ali'ye en çok sevgi bağlılık göstereni olduğu zikredilmektedir. Ubeyde, Muhtâr'a bu sözlerle ne kastedtiğini sorunca, durumu görüşmek üzere akşam vakti buluşmayı kararlaştırmışlardır. Görüşmelerinde intikam arzusunu dile getirmiştir. Konuşmasında Benî Ümeyye ve Kûfe'de öldürmeyi planladığı kişiler hakkında “haramları helalleştiren, Hz. Peygamber'in evlatlarının kanlarını dökenler” ifadeleri dikkat çekmektedir. Kendisine yardımcı olmalarını camii cemaatine duyurmasını Ubeyde'den istemiştir. Ubeyde ise cevabında aynı fikirde olduğunu belirtmiştir.

²⁵³ Taberî, V, 558; İbn A'sem, VI, 207; İbn Asâkir, XXXVII, 458; İbn Kesîr, VIII, 248.

²⁵⁴ *Ahbâru Devleti'l-Abbâsiyye ve fîhi Ahbâru'l-Abbâsi ve Veledihî*, Müellifi Mechûl, thk. Abdülazîz Dûrî, Beyrût, trsz. 99.

²⁵⁵ Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, 165.

²⁵⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 379-380; Taberî, V, 578-580; İbn A'sem, VI, 207-208; İbn Miskeveyh, II, 110.

Muhtâr, Ubeyde'den Benî Hind yurdunun yolunu göstermesini istemiş, Ubeyde ise onunla birlikte gidebileceğini söyleyerek bir anlamda Muhtâr ile kıyama katılan ilk kimse olmuştur. Birlikte Benî Hind yurduna gitmişler ve orada Ehl-i Beyt taraftarlığı ile bilinen İsmâîl b. Kesîr ile görüşmek istemişlerdir. Muhtâr, önce Cüheyne mescidine gitmiştir. Muhtâr'ın Kûfe'ye gelişiyle birlikte her mescidde kendini göstermesi planları dâhilindedir. Muhtâr buradan da Kûfe mescidine girmiştir. Halkın onu hemen tanıdığı zikredilir. Mescidin sütunlarından hemen birinin yanında namaz kılmış ve cemaatle namaza katılmıştır. İkinci vaktine kadar namaz kılmaya devam etmiştir. İkinci namazını da cemaatle kılmış ve mescidden ayrılmıştır. Daha sonra da Hemdânîlular'ın yanına gidip onların da ilgilerini çekmeyi başarmıştır. Tüm bunlardan sonra evine gitmiş olması onun kararlılığını ve planlarını uygulamaya olan inancını göstermektedir. Aynı gece, Ubeyde b. Amr ve İsmâîl b. Kesîr, Muhtâr'ın evinde buluşmuşlar ve Kûfe'de olup bitenleri konuşmuşlardır. Ehl-i Beyt taraftarlarının Süleymân b. Surad'ın etrafında toplandıklarını ve yakında kıyam edeceklerini öğrendiğinde Allah'a hamd ile başlayarak:

-Mehdî b. Vasî Muhammed b. Ali size, beni gönderdi. Ben, size onun veziri olarak ve bizzat kendisinin seçtiği emiri olarak geldim. Bana, işgalcilerle ve mühlidlerle çarpışmayı, Ehl-i Beyt'in²⁵⁷ temiz kanını akıtanlardan intikam almayı, zalimleri ezilenlerin üzerinden uzaklaştırmayı emretti, demiştir. Bunun üzerine Muhtâr'a ilk bey'at eden Ubeyde b. Âmir ve İsmâîl b. Kesîr olmuştur.²⁵⁸ Orada başka Ehl-i Beyt yanlısı varsa, onlar da bey'at etmiştir denilebilir. Bu süreçte İbn Müseyyeb'in evi diye bilinen yerde konaklamıştır.²⁵⁹ Bu ev, Muhtâr'ın daha önce, Hz. Hüseyin tarafından Kûfe hakkında gözlem yapması için gönderdiği Müslim b. Akîl ile birlikte kaldıkları evdir. H. D. Van Gelder, Muhtâr'ın ilk günleri hakkındaki sözleri ile ona olan bakış açısını özetlemektedir: "Muhtâr Kûfe'ye gelince hemen

²⁵⁷ Ehl-i Beyt ibaresi hakkında kavram olarak geniş değerlendirmeler için bkz. Varol, Mehmed Bahâüddin, *Ehl-i Beyt Kavramsal Boyut*, Konya, 2004.

²⁵⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 379-380; Taberî, V, 578-580; İbn A'sem, VI, 207-208; İbn Miskeveyh, II, 110; İbn Kesîr, VIII, 248; Köksal, *Kerbela*, 300-301. İbn Kesîr, Mehdî lakabını Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'ye Muhtâr'ın taktığını söyler. Bkz. İbn Kesîr, VIII, 248.

²⁵⁹ İbn A'sem, VI, 208.

camiiye girdi. Uzun uzun namaz kıldı. Bunu halkın ilgisini çekmek için yapıyordu. İnsanların kalbini kazanmak için camide dahi bu amaç uğruna hareket ediyordu.”²⁶⁰

Muhtâr’ın Kûfe’deki ilk günlerinde İbnü’l-Hanefiyye’nin ismini anmamasından hareketle onun kendisini İbnü’l-Hanefiyye tarafından gönderildiğini iddia etmeye, Süleymân b. Surad’ın çalışmalarını görünce karar verdiği yorumu vardır.²⁶¹

Muhtâr, Süleymân b. Surad’ın etrafında toplanan Hz. Ali taraftarlarıyla temasa geçmeyi başarmıştır. Onlara yaptığı konuşma kaynaklarda geçmektedir: “Ben size bütün işlerin idarecisi, fazilet madeni, vasînin vasîsi olan imam Mehdî tarafından gelmiş bulunuyorum. Onun işlerinde şifa, üstü örtülü konulara açıklık getirme, düşmanları öldürme, nimetleri tamamlama vardır. Süleymân b. Surad ki; Allah ona ve bize iyilikler versin, bu yolda kuru ekmek parçasından, çürük, kırık işe yaramaz sırcadan başka bir şey değildir. O, ne işler hakkında bir tecrübe sahibidir, ne de kendisinin savaş tekniklerinde bir bilgisi vardır. O, ancak kendisini ve sizi öldürtmek için ortaya çıkmak istemektedir. Ben ise ancak bana yapıldığı şekilde hareket edeceğim. Ben bu hususta düşmanınızı öldürmek, kalblerinize şifa vermek üzere emredilmiş, vazifelendirilmiş bulunuyorum. Sözlerimi dinleyiniz ve emrime itaat ediniz. Ben sizin bütün düşündüklerinizi, tasarladıklarınızı gerçekleştirmeye kefilim.”²⁶²

Muhtâr’ın konuşmasının hemen olmasa da ilk altı ay içinde yansımaları görülmeye başlamıştır. Ayrıca Muhtâr bu konuşmayı benzer kavramlarla her fırsatta yapmıştır. Fakat kabile reisleri ve eşraftan Ehl-i Beyt yanlıları hep Süleymân b. Surad tarafında toplanmıştır. Taberî’de geçen bir cümle Muhtâr’ın içinde bulunduğu

²⁶⁰ Gelder, 28. Vehb b. Cerîr’in babasından naklettiği rivayette Muhtâr’ın Kûfe’ye gelince, şehrin mahallelerinin birinde Hz. Hüseyin için ağlamaya, ağıtlar yakmaya başladığı bunu gören halkın etrafında toplandığı, birlikte şehre girip zamanla önemli bir güce ulaştığı bildirilir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 453; Mes’ûdî, *Mürûc*, 380. Öncesindeki bilgiler ile tarihi gerçekliğe ters düşen bilgiler veren bu rivayet Muhtâr’ın gizli davetine ters düşen bir davranışı ortaya koymakla pek kabul edilebilir gözükmemektedir. Bkz. Dîneverî, 288; Taberî, VI, 66.

²⁶¹ Güneş, *Muhammed b. Hanefiyye*, 181-182.

²⁶² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 379-380; Taberî, V, 578-580; İbn A’sem, VI, 207-208; İbn Miskeveyh, II, 110.

durumu özetler mahiyettedir: “Süleymân b. Surad, Muhtâr nazarında Allah’ın yarattıklarının en sevimsizi ve çekilmezi idi.”²⁶³ Zamanla konuşmalarındaki temas ettiği noktayı kendisinin Mehdî tarafından gönderildiği söyleminden uzaklaştırarak, Süleymân b. Surad’a olan eleştirilerini daha da sertleştirmek eksenine kaydırmıştır. Esasen o, taraftarını, daha rasyonel olan bu hamlesiyle toplamıştır. Zira Ehl-i Beyt yanlıları daha önce harp tecrübesi yaşamamış birinden ziyade, sonuç alacağını umduğu tarafı seçmeye başlamıştır. Süleyman b. Surad, yaş itibariyle en büyükleridir. Bu durumun, onun tercih edilme sebeplerinden birisi olmasına rağmen Muhtâr, halkı kendi etrafında toplayacağından emindir.²⁶⁴ Yine de onunla boy ölçülebilecek duruma henüz gelmemiştir.²⁶⁵

Muhtâr’ı Süleymân b. Surad’dan ayıran en büyük siyasî fark, İbn Surad’ın derhal savaşa girişmeyi, Muhtâr’ın ise bütün Ehl-i Beyt taraftarlarını bir sancakta toplayıp, gücü eline alıncaya değin propaganda sürecini devam ettirmeyi önermesidir.²⁶⁶

İbnü’l-Hanefiyye’nin veziri olduğu söylemi ise sanıldığı aksine ruhânî/dînî bir tanımlamaya²⁶⁷ henüz o yıllarda ulaşmamıştır. Bu söylem; Tevvâbûn hareketinin Kerbelâ sürecine atfen doğmasına karşılık, Muhtâr’ın Hz. Hüseyin’in kanını talepte kendisini ön planda tutmaya çalışmasının bir ürünüdür. Zira bir kimsenin kanını talep etmek ancak o kimse ile nesep bağı bulunan bir kimseye aittir. Muhtâr her ne kadar Ehl-i Beyt ile akrabalık bağı taşımasa da İbnü’l-Hanefiyye’nin vekili olma iddiası ile hareketine meşruiyet kazandırırken, Süleymân b. Surad’ın böyle bir avantajı kullanmadığı görülmektedir. Varol bu konuda: “Öyleyse Muhtâr es-Sekafi’nin, bir hareket ortaya çıkarıp insanları etrafında toplayabilmesi için, Hz. Hüseyin’in kanını talep edebilmesi gibi tüm müslümanları cezbedici bir iddia ile çıkması, böyle bir iddianın örfî temellerinin oluşturulabilmesi için de İbnü’l-

²⁶³ Taberî, V, 579-580.

²⁶⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 380; Taberî, V, 579-580; Köksal, *Kerbelâ*, 302-303.

²⁶⁵ Ağırakça, 156.

²⁶⁶ Gelder, 31.

²⁶⁷ Harbutlu, 112.

Hanefiyye ile ilişki kurması gerekmiştir,²⁶⁸ demektir. Muhtâr'ın Süleymân b. Surad taraftarlarından bir kısmını kendi saflarına katabilmesini sağlayan sebeplerden birisi, yukarıda izahını yaptığımız durum olmuştur. Ama yine de Süleymân b. Surad'la hareket eden bir kesimin hayatiyetini sürdürmesi, Tevvâbûn'un Ehl-i Beyt'in intikamını alma ve hilafetin Ehl-i Beyt'e bırakılması söylemlerindeki samimiyetlerini sorgulamaya bir gerekçe olabilir.²⁶⁹ Ancak kanaatimizce bu durum, henüz Ehl-i Beyt'in hilafet hakkı olan İmâmet, Vasiyet ve Ehl-i Beyt nesline bugünkü anladığımız manada atfedilen ruhânî değer henüz o yıllarda toplumda mezhebî zeminde yer bulmamış olmasındandır.

Tevvâbûn; vicdan azabı çeken ve bu uğurda ancak ölmekle tedavi arayan, Muhtâr'ın da eleştirilerinde yer verdiği üzere hastalıklı bir hareket görünümündedir.

Muhtâr'ın etrafında toplananların sayısını tam olarak tespit etmek güçtür. Ancak Süleymân b. Surad'ın etrafında toplananların sayısı azaldıkça, Muhtâr taraftarları artmaya başlamıştır. Süleymân b. Surad ile olan bu tehlikeli rekabette Muhtâr, Tevvâbûn grubunun silahlanma ve harbe hazırlık heyecanına ortak olmayıp, sessizce bütün işin kendisine dönmesini beklemiştir.²⁷⁰

Söylemez, Muhtâr'ın Süleymân b. Surad'ın taraftarlarına yönelmesinin sebebine bir açıklama getirmektedir. O, Muhtâr'ın Kûfe'ye gelince toplumdaki siyasî yönelimleri anlamak için bir çalışma yapmasından hareket eder. Halkın Tevvâbûn, İbn Zübeyr taraftarları ve Emevî yanlıları olmak üzere üç grup olduğunu görünce, bu gruplardan Tevvâbûn'a yatırım yapmanın kendisi için en akıllıca hamle olacağını düşündüğünü iddia eder. Ona göre Muhtâr Kûfe'de; Emevîler'in hem zayıf hem de sevilmeyen kitle olduğunu görmüştür. İbn Zübeyr taraftarlarının ise güçlü olduklarını ve onları karşısına almaması gerektiğini anlamıştır.²⁷¹ Bu yoruma katılmamaktayız. Zira Muhtâr İbn Zübeyr'e yaklaşmak ve onun tarafından görevlendirilmiş olmak için

²⁶⁸ Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, 198.

²⁶⁹ Varol, Mehmet Bahaüddin, *Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli*, Konya, 2004, 36-37.

²⁷⁰ İbn Miskeveyh, II, 112-113.

²⁷¹ Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, 165.

elinden geleni yapmıştır. Ancak İbn Zübeyr ona meyletmemiştir. Muhtâr'ın Süleymân b. Surad'ın taraftarlarını Kûfe'ye gelince seçmesini kabul etmemiz halinde, Mekke'de iken İbnü'l-Hanefiyye ile neden görüştüğü meselesi müphem kalmaktadır.

1.3.5. Muhtâr'ın İkinci Kez Hapse Atılması

Muhtâr, 16 Ramazan 64/6 Hâziran 684'te Kûfe'ye gelmiştir. Tevvâbûn ise 24 Cemâziyelevvel 65'te Aynü'l-Verde'de kıyam etmiştir. İşte bu sekiz aydan fazla süren bir zaman diliminde Muhtâr Tevvâbûn'a katılmamıştır. Aksine zaferin kendi liderliğinde çıkacak bir ordu ya da siyasal oluşumla gelebileceği iddiasındadır. Propaganda sürecini hiç ara vermeden sürdüren Muhtâr, ilk başlarda umduğu sayıyı elde edememiştir. Kaynaklar taraftar sayısının 2.000 kişiye ulaştığını söylemektedir. Bu zaman diliminde Süleymân b. Surad'ın adamlarının sayısı 16.000'den 4.000'e düşmüştür. Süleymân b. Surad, en-Nuhayle'ye geldiğinde sayının 4000'e kadar düşmüş olması karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Bu sayının Muhtâr tarafından düşürüldüğüne de inanmamıştır. Zira kendisine bey'at edenlerden sadece 2.000'i Muhtâr'la birliktedir. Geri kalan 10.000 kişi hakkında:

-Bunlar müslüman değiller midir? Neden Allah'ı ve verdikleri sözleri hatırlamıyorlar, diyerek tepki göstermiştir. Süleyman b. Surad üç gün daha beklemiş ve yaklaşık 1.000 kişinin daha katıldığına tanık olmuştur.²⁷² Muhtâr'a katılanların hepsi Tevvâbûn'a katılmaya söz vermiş ya da en azından niyet etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Tevvâbûn ordusunun başına gelenlerde hiç şüphesiz Muhtâr'ın payı olduğu inkâr edilmemelidir. Ancak Süleymân b. Surad'ın da beyan ettiği üzere halkın böyle bir tecrübenin yaşanmasına müsait bir yapıya sahip olmasının da etkisi vardır. Zira Muhtâr'ın Mehdî'ye çağrı planının hemen revaç bulmadığını söylenilebilir. Ancak eleştirilerini Tevvâbûn'un işleyişi ve yönetimine yönlendirmesi kafaları karıştırmaya yetmiştir. Yani “Mehdî” kavramının ilk başlarda revaç

²⁷² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 367; Taberî, V, 584; İbn A'sem, VI, 210; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 35; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 262. Gelder, Tevvâbûn'a söz verip de katılmayanlar hakkında “Onlar Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'e yaptıkları gibi yine ihanet ettiler” demektedir. Bkz. Gelder, 33.

bulmaması mevcut kıyamın, salt Ehl-i Beyt'in intikam arzusu taşımadığına bir işarettir. Ayrıca günümüzdeki Şîa'nın Ehl-i Beyt kavramına yüklediği anlama, o yıllarda henüz ulaşılmadığını da göstermektedir.

Muhtâr, bu propaganda sürecinde Kûfe halkınca izlenmeye başlanmıştır. Gündem oluşturmayı başaran Muhtâr, her geçen gün taraftarlarının sayısını biraz daha arttırmıştır.²⁷³ Muhtâr'ın adamlarının sayısının çoğaldığı ancak üstünlüğün Süleymân b. Surad'da olduğu belirtilmektedir.²⁷⁴

Şehirde iki tane liderlik yarışı olmasına rağmen şehir yönetimi kendilerine dokunulmadığı sürece mevcut duruma karşı sessiz kalmayı tercih etmiştir. Süleymân b. Surad halktan aldığı sözlere güvenerek hareket ederken, Muhtâr her türlü riski alarak söylemlerindeki tehditleri o sırada hâlâ şehirde yaşamakta olan insanlardan bir kısmını da kapsayacak şekilde genişletmiştir. Muhtâr'ın yaptığı suçlamalardan Abdullah b. Zübeyr ve İbn Zübeyr'in Kûfe valisi Abdullah b. Yezîd ve diğer adamları da nasibini almıştır. Muhtâr, Hz. Hüseyin'in katline karışanların hâlâ şehirde yaşıyor olmalarına nasıl müsaade edildiğini sorgulamıştır. Şehir yönetimi kendilerine engel olmasa, onları öldürebileceklerini ima etmiş, ya da bu işi bizzat İbn Zübeyr ve İbn Zübeyr'in şehir yönetiminin yapmadığını söylemiştir.²⁷⁵ Valiye gelenler arasında her iki grubun da kendisi için tehdit oluşturduğunu söyleyenler de vardır.²⁷⁶

Vali, bir konuşmasında isim vermeden Hz. Hüseyin'in katline karışıp da hâlâ Kûfe'de yaşamaya devam edenlerin can güvenliğini tehlikeye atanlara bilfiil cevap verileceğinden bahsetmiştir. Süleymân b. Surad'ın kendi düşmanlarını şehir dışında aramış olmasına memnun kalmış, bununla birlikte kendileri için tehdit oluşturabilecek Ehl-i Beyt yanlıları olduğundan da endişe duymuştur.²⁷⁷ Abdullah b. Yezîd'in

---

²⁷³ Taberî, V, 606.

²⁷⁴ İbn Kesîr, VIII, 248.

²⁷⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI 381; İbn Miskeveyh, II, 112-113; Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, 180.

²⁷⁶ İbn Kesîr, VIII, 248.

²⁷⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 367; Taberî, V, 661-662; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 252; İbn Kesîr, VIII, 248-249.

konuşmasında isim vermemesi, Muhtâr'ın propaganda sürecini tam bir gizlilikle yürütmesine bağlanmaktadır.²⁷⁸ Abdullah b. Yezîd, yaptığı konuşmalarda Ehl-i Beyt söylemi üzere hareket edenleri Ubeydullâh b. Ziyâd'a yönlendirmeye çalışmış, sükûneti sağlamaya çalışan bir dil kullanmıştır. Kûfe'de birbirleriyle çatışarak güçlerini harcamalarının İbn Ziyâd'ın hoşuna gideceğini ve Şam yönetimine karşı girişecekleri mücadelede kendilerini zayıf bırakacağını, asıl hedeflerine odaklanmaları gerektiğini söylemiştir. Kastettiği kimseler ise Hz. Hüseyin'in katline karışıp hâlâ şehirde bulunan ve bir kısmı şehir eşrâfindan olanlardır. Vali her ne kadar çatışmadan uzak kalmaya çalışsa da harac amili İbrâhîm b. Muhammed b. Talha aynı duruşu sergileyememiştir. Hatta Ehl-i Beyt taraftarlığıyla bilinen el-Müseyyeb b. Necebe el-Fezârî ile aynı konu hakkında sözlü bir münakaşaya girmiştir. Muhammed b. Talha'nın: "Ey insanlar! Sakın bu hilebazın savaşa dair sözleri sizi aldatmasın. Allah'a yemin ederim ki herhangi biriniz, bize karşı çıkacak olursa onu muhakkak öldürürüz," demesi üzerine bir tartışma başlamıştır.²⁷⁹

Muhtâr ve Tevvâbûn, görünüşte aynı uğurda mücadele eden ancak bir araya gelmeyen iki hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Aralarında bazı farklılıklar göze çarpar. Bunlardan bir tanesi de Süleymân b. Surad'ın Ubeydullâh b. Ziyâd'ı öncelemesidir. Zira Aynü'l-Verde'ye doğru yola çıkıldığında kendisine:

-Ömer b. Sa'd ve diğerleri gibi katiller Kûfe'de yaşıyorken, biz neden kalkıp Hz. Hüseyin'in katilleri ile savaşmak için Şam'a gidiyoruz, denildiğinde Süleymân:

-Hz. Hüseyin'i asıl öldüren Ubeydullâh b. Ziyâd'dır. İbn Ziyâd'ı öldürdükten sonra Kûfe'de yaşayan katillere sıra gelecek. Eğer önce Kûfe'ye yönelirsek, her biriniz ya babasını ya kardeşini ya kayın biraderini öldürecektir. Bu, birliğimizi bozar diye cevaplamıştır. Etrafındakiler de bu açıklamaya ikna olduklarını söylemiştir.²⁸⁰ Muhtâr ise Kûfe'deki sorumlulara karşı daha önce harekete geçilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

²⁷⁸ Hind Ğassân, 201.

²⁷⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 367-368; Taberî, V, 562-563, 580-581; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 252-253; İbn Kesîr, VIII, 248-249.

²⁸⁰ İbn Kesîr, VIII, 252.

Süleymân b. Surad'ın herhangi bir hilâfet teorisi yoktur. Kıyamın gayesi, bir intikam arzusunun dile getirilmesinden ibarettir. Üstelik şekli itibariyle aynı intikamın alınmasını isteyenler tarafından da eleştirilmektedir. Muhtâr ise İbnü'l-Hanefiyye adı altında bir Ehl-i Beyt ideolojisi sunuyor; bununla ileride daha da kemikleşecek bir siyasal inanç sisteminin temellerini bilmeden atıyordu. Muhtâr, İbnü'l-Hanefiyye vezaretinde Irak yönetiminin haklılığını, Rasulullâh'la olan kan bağının ışığında ispatlamaya çalışıyordu.

Süleymân b. Surad ile Muhtâr hareketleri arasında zikrettiğimiz farklardan sonuncusu ise Muhtâr'ın, kıyâm planlamasını gözler önüne sermektedir. Tevvâbûn harp için çıktığında herhangi bir siyasal meşruiyeti yoktu. Adeta mahalle kavgasına gider gibi sözleşerek yola çıkmışlardı. İlk gün toplanan sayı, hesaplananın çok altında kalmıştı. Bu yüzden harbe çıkış geciktirilip adam toplanması için haberciler gönderilmişti. İhtiyaç anında işbirliği yapmak istemeleri halinde ittifak kurmak istediklerinde öne sürecekleri bir teklifleri ve tekliflerini garanti edebilecekleri dayanakları yoktu. Ordunun masraflarını karşılamak noktasında da bu eksiklik kendisini hissettirmişti. Rivayetlere ilk bakışta; vicdan azabıyla yola çıkan, kazanırlarsa düşmanlarını öldürmüş olacak, kaybederlerse de taşıdıkları vicdan azabından kurtulacak bir amaca sahip grup izlenimi uyandırmaktaydı. Muhtâr, Süleymân b. Surad hakkında: “Kendisini ve adamlarını öldürtmek istiyor,” derken bunu kastetmiş olmalıydı. Muhtâr'a göre, başarıya ulaşmasına engel gördüğü sorunlardan kurtulmak için önce Kûfe şehri ele geçirilmeliydi. Böylece planlar siyasal bir zemin ve resmî bir devlet gölgesinde kurgulanmalıydı.

Kûfe'de halk İbn Zübeyr'e bağlanmayı tercih etmiş ancak bunun neredeyse hiçbir avantajını görememişti. İbn Zübeyr'in, Kûfe'nin kendisine bağlanmasından sonra oraya atadığı iki görevli de Tevvâbûn'a karşı durmamıştı. Üstelik Ehl-i Beyt yanlılarıyla tek ortak noktaları Emevî yönetimine besledikleri düşmanlık olmasına rağmen uzaktan seyretmekle yetinmişlerdi. Sözde sayıları 20.000 olacak kadar büyüklükte bir oluşuma kayıtsız kalmışlardı. Dahası onlara kendileri için tehdit oluşturmamaları uyarısında bulunmuşlardı. İbrâhîm b. Muhammed ise daha ileri giden saldırgan bir tutum takınmıştı. Muhtâr Mekke yıllarında, Zübeyrî yönetimin

Kûfe'ye nasıl baktığını anlamış olmalıdır ki, Kûfe şehrini ve halkını bilen birisi ile yönetilebileceği ve Şam'la kıyaslandığında kendilerine daha sıcak gelen İbn Zübeyr'in de aslında Kûfe için doğru bir isim olmadığı kanaatine sahipti. İbrâhîm b. Muhammed, el-Müseyyeb b. Necebe el-Fezârî ile girdiği sözlü kavga, Tevvâbûn'a karşı düşmanlarını Şam'da aramalarına yönelik verdikleri ultiatom ve yerlerine gelecek Abdullah b. Mutî'in Hz. Osmân'ın şehir siyasetine dizdiği övgüler vb. hepsi Muhtâr'ı haklı çıkarmış ve onun elini güçlendirmişti. İbn Zübeyr'in şehirdeki nüfuzu kırılmalı, bununla yetinilmeyip Ehl-i Beyt yanlılarının yönetimi ele geçirmesinden sonra Şâm'a karşı bir programa girilmeliydi. Muhtâr'ın kişisel hırsları inkâr edilmemekle birlikte Tevvâbûn'a yönelttiği eleştiriler de geçiştirilemez nitelikteydi.

Saydığımız bu farklardan dolayı Süleymân b. Surad'ın önderliğindeki grup Aynü'l-Verde'de yola çıktığında Muhtâr ve adamları ona katılmamıştır. Bu tutumunda pek tabidir ki Muhtâr'ın kişisel hırsları rol oynamıştır. Ancak bu davranışına gerekçe olarak; insanları İbnü'l-Hanefiyye'nin önderliğinde meydana getirilecek bir yapılanmaya çağırdığını göstermiştir. Tevvâbûn'a yardım etmemiştir. Tevvâbûn'a katılanların ayrılmasıyla şehir boş ve savunmasız kalmış, vaadleri ve tehditkâr konuşmaları ile şehirdeki bazı kesimlere korku salan Muhtâr, açık bir tehlike olarak algılanmıştır. Tevvâbûn'a katılmayarak kimlerin ayrı safta kaldığı da netleşmiştir. Ayrıca şehirdeki dedikodular da bir ölçüde haklı çıkmış, eşrâftan bazıları korkmaya başlamıştır. Ömer b. Sa'd, Şebes b. Rib'î ve Yezîd b. Hâris b. Rûveym vali Abdullah b. Yezîd'in yanına gelip; Muhtâr'ın Süleymân b. Surad'dan daha tehlikeli olduğunu hatta Muhtâr'ın Tevvâbûn'un şehirden ayrıldıktan sonra Kûfe'yi ele geçirmek üzere bir saldırıya niyetli olduğunu ve derhal zindana atılması gerektiğini söylemişlerdir. Vali bu iddiaları yok saymayarak Muhtâr'ı tedbiren hapsedmeye karar vermiştir. Bu karar, evinden alınan Muhtâr'a sürpriz olmuştur. İbrâhîm b. Muhammed'in, vali Abdullah b. Yezîd'e onu yalın ayak yürüterek ve bağlanmış olarak teşhir maksatlı hapse götürmesi teklifi, vali tarafından reddedilmiştir. Vali buna gerekçe olarak Muhtâr'ın düşmanlığını açıkça ortaya koymamış olmasını göstermiştir. Açıkça gerekli deliller olmadan, dedikodular ve zan üzere Muhtâr'ı hapsedtiğini söylemiştir. Bundan sonra İbrâhîm b. Muhammed, Muhtâr'a dönerek;

-Ey İbn Ebî Ubeyd! Senin fitne çıkarmak için halka yalanlar söylediğini duymadık mı sanıyorsun, demiş, Muhtâr ise bu ithamı kabul etmemiştir. Muhtâr hapse götürülmek üzere bineğe bindirildiğinde İbrâhîm'in onun bağlanması teklifine vali bir kez daha olumsuz cevap vermiştir.²⁸¹ Vali, İbrâhîm b. Muhammed'e:

-Muhtâr, Abdullah b. Zübeyr'in yanında (Mekke savunmasında kendisine görev verilmiş) iken çok başarılı bir imtihan verdi. Biz ondan hayırdan başka bir şey görmemişken neden onu bağlayalım, demiştir.²⁸² Muhtâr'ın suçlamaları ısrarla reddetmesi, onun, adamlarının davetlerini gizlilikle yürüttüğüne inanmasının bir ürünüdür.²⁸³

Eşrâfın valiye baskıları sonucu elle tutulur bir delil bulunamadan hapse götürülen Muhtâr, yaklaşık üç ay zindanda kalmıştır. O, Süleymân b. Surad'ın hurucundan sonra hapsedilmiştir. Nitekim İbnü'l-Esîr, Tevvâbûn'dan sağ kalanların şehre döndüklerinde Muhtâr'ı hapiste bulduklarını söylemiştir.²⁸⁴ 5 Rebûlâhir 65/19 Kasım 684 tarihinde Aynü'l-Verde'ye doğru yola çıkmışlardır.²⁸⁵ Aynı yılın Rebûlâhir ayında İbn Ziyâd karşısında yenilen Tevvâbûn ordusundan geri kalanlar şehre bir ay içinde dönmüş olmalıdır. Muhtâr ile aralarında bir iletişim köprüsü kurulmuş, görüşmeler yapılmış, mektuplaşmalar gerçekleşmiş ve Muhtar hapiste iken bir kısmı bey'at etmiştir. Tüm bunlardan sonra Muhtâr, Abdullah b. Ömer'e gönderdiği mektupla hapisten çıkmıştır. Ne zaman çıktığına dair kaynaklarımızda bir tarihe rastlanılmamıştır. Şu kadarı var ki; Abdullah b. Zübeyr mevcut vali Abdullah b. Yezîd'i azledip yerine Abdullah b. Mutî'i atamış, İbn Mutî'in Kûfe'ye gelmesi ise

²⁸¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 380-381; Taberî, V, 580-581; İbn A'sem, VI, 217-218; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 269. İbrâhîm b. Muhammed'in birkaç kez göze çarpan Muhtâr'a karşı saldırgan tutumu vardır. Bu yaşananlardan yaklaşık altı ay sonra şehre vali olarak atanan Abdullâh b. Mutî', İbn Zübeyr tarafından harac işine de bakmakla görevlendirilecek, görevinden azledilen İbrâhîm b. Muhammed Mekke'ye dönecekti. Ebû Mihnef İbrâhîm Mekke'deyken Kûfe harac gelirlerinin hesabının açık verdiğinin ortaya çıktığını, İbrâhîm b. Muhammed'in bu durumu İbn Zübeyr'e şehirde kargaşanın hakim olmasıyla açıkladığını, İbn Zübeyr'in ise bu duruma ses çıkarmadığını bildirir. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 382; Taberî, VI, 10; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 291.

²⁸² İbn A'sem, VI, 218.

²⁸³ Hind Ğassân, 202.

²⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 290.

²⁸⁵ İbn Miskeveyh, II, 113; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 264; Nüveyrî, XX, 535.

25 Ramazan 65/Hâziran 685 tarihine rastlamıştır. Bu tarihte Muhtâr'ın dışarıda olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁶ Dolayısıyla Muhtâr'ın hapiste kalma süresinin altı ayı geçmediği tahmin edilebilir. Tevvâbûn ordusunun şehirden ayrılmasından hemen sonra hapsedilmiş olsa dahi, Abdullah b. Mutî'in gelmesinden birkaç ay önce çıkmıştır. Çünkü ileride de değineceğimiz üzere İbn Mutî'e ilk verilen raporlarda Ehl-i Beyt yanlılarının yeni bir hareketliliğinin geçmesi, Muhtâr'ın dışarıda da bir süre kalarak taraftarlarını organize ettiğini göstermektedir. Ayrıca hapiste kendi taraftarlarınca çıkarılma girişimini, başka bir planı olduğunu söyleyerek reddetmesi, kısa bir süre sonra da Abdullah b. Ömer'in referansı ile çıkarılması, onun İbn Mutî'in şehre gelişinden birkaç ay önce çıktığını göstermektedir. Bu durumda Muhtâr'ın hapis hayatı en fazla 3-4 ay sürmüştür.

1.3.6. Muhtâr'ın İkinci Hapis Hayatı

Muhtâr, hapsedilmesinden doğan mağduriyetini iyi kullanmıştır. Böylece Hz. Hüseyin'in kanını talep etmek gibi bir amacı tescillenmiştir. Ayrıca bu amaca ulaşmakta İbn Zübeyr'e bağlı şehir yönetiminin de kendisine engel olmakla katillere yardım ettiği fikrini taraftarları nezdinde ispatlamıştır. Üstelik valiye baskı yapan grubun, şehirdeki Ehl-i Beyt taraftarlarına olumsuz baktığı ortaya çıkmıştır. Muhtâr, daha önce Hz. Hüseyin'i şehid eden Ubeydullâh b. Ziyâd tarafından aynı cezaya çarptırılmışken Ubeydullâh b. Ziyâd ve mevcut Zübeyrî yönetim, böylece aynı kefeye girmiştir.

Muhtâr, hapiste de yalnız kalmamıştır. Taraftarlarının sayısı günden güne çoğalmış ve onu ziyarete gelmişlerdir. Muhtâr'ın kendisini ziyarete gelenlere yaptığı konuşma yukarıdaki anlatılanları doğrulamaktadır: “Denizlerin, hurma ağaçlarının ve diğer ağaçların Rabbine and olsun ki; dînin direklerini dikinceye, müslümanların başlarının ağrısının dindiğini, müminlerin kalp yaralarının iyileştiğini görünceye ve peygamberlerinin intikamını alıncaya kadar her cebbar ve gaddarı, bütün adamlarının

---

²⁸⁶ Taberî, VI, 10; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 290-291; İbn Tağrîberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî b. Abdillâh ez-Zâhirî el-Hanefî (874/1470), *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûkü Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır, trsz. I, 178.

arasında, en keskin kılıçla öldüreceğim! Bu yolda ne dünyanın zevali ne de ölüm beni kaygılandıracaktır.” Bu belîğ, kendinden emin konuşmayı her gelene yapmış ve nihayetinde ziyaretçi sayısı artmıştır. Gelenlerin hepsi bey’at ederek ayrılmıştır.²⁸⁷ Onun hapse atılması, Kûfe’de sesinin daha çok yankılanmasını sağlamıştır.²⁸⁸

Muhtâr’ı güçlendiren asıl olay ise Tevvâbûn’un büyük bir hezimete uğraması olmuştur. Zira bu yenilgi Muhtâr’ı haklı çıkarmıştır. Wellhausen; Muhtâr’ın, Tevvâbûn ordusu hakkındaki öngörülerinde haklı çıkmasından dolayı hiçbir vicdani huzursuzluk duymadan Tevvâbûn’dan kalanlara önderlik etmeye Hâzir olduğunu söylemektedir.²⁸⁹ Süleymân b. Surad’ın da ortadan kalkmasıyla artık lider o olmuştur. Yeni bir lider arayışına giren Tevvâbûn grubu, baştan beri kendisine davet yapan, çağrısından vazgeçmeyen ve neredeyse hapiste bunu bekleyen Muhtâr’a sığınmıştır.

Çalışmamız esnasında Muhtâr hakkında bazı kaynakların olumsuz bir dil kullandıklarına şahit olunmuştur. İbn Kesîr de bu isimlerden birisidir. İbn Kesîr’e göre Muhtâr, Süleymân b. Surad’ın mağlup olacağını, Tevvâbûn ordusu henüz Kûfe’ye gelmeden haber vermiştir. Dahası ona bu haberleri şeytân vermiştir. Üstelik bu şeytân Müseylemetü’l-Kezzâb’a gelen şeytân’ın aynısıdır. Sadece bu olayı değil, başka hadiseleri de Muhtâr’a söylemektedir.²⁹⁰

Benzeri bir durum H. D. Van Gelder’in şu sözlerinde de görülmektedir: “Alınan bu netice, Muhtâr’ın sarf etmiş olduğu sözleri sanki ispatlar nitelikteydi. Çünkü Muhtâr halka, ordunun Kûfe’den çıkışının 15 gün sonrasında, ordularının dönüşünün en az 10 gün en fazla 4 hafta olacağını, büyük yenilgi alacaklarını, çok sayıda ölünün olacağını ve bir belirsizliğin zuhur edeceğini söylemişti. Ardından asıl

²⁸⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 381; Taberî, V, 581-582; İbn A’sem, VI, 219; İbn Kesîr, VIII, 250; Köksal, *Kerbelâ*, 304.

²⁸⁸ Yüksel, *Kerbelâ*, 139.

²⁸⁹ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 123.

²⁹⁰ İbn Kesîr, VIII, 255.

güvenilecek kişinin kendisi olacağını vurgulayarak, hedefi doğrultusunda ilerliyordu.”²⁹¹

Görüldüğü üzere Muhtâr hakkında taraftarlarının inandığı efsanevi kabiliyetleri dışında, ona muhalif olanların da Muhtâr’ı eleştirmek maksatlı benzer içerikli rivayetleri vardır. Kanaatimizce Muhtâr’ın sözleri, sadece kendine olan güveni topluma telkin ederek taraftar sayısını çoğaltmak, Tevvâbûn’daki var olan problemler üzerinden kendi liderliğini perçinlemeye çalışmaktan ibarettir. Nitekim Muhtâr ordudan sağ kalanlara yazdığı mektuplarla da onları kendi etrafında toplayabilmek için söylemini değiştirerek aynı amaca matuf hareket etmiştir.

Muhtâr kime mektup yazacağını da çok iyi seçmiştir.²⁹² Kaynaklar Muhtâr’ın, Şam yönetimi ile gerçekleşen savaşta Tevvâbûn ordusundan sağ kalanlara yazdığı mektupların metnini aktarmaktadırlar. Bunlardan bir tanesinde Muhtâr Rifâa’ b. Şeddâd’a şöyle bir mektup kaleme almıştır: “Ey bu harpten sağ olarak gelen (kardeşlerim)! Merhaba... Allah’tan, sizlere en büyük ecri ve sevabı vermesini, şehitlerin ise ruhlarının peygamberler, siddîkler, şehitler ve salih kullarla birlikte haşr olunmasını dilerim... Muhakkak ki ben görevlendirilmiş bir emîrim. Güvenilmiş bir kişiyim ve aynı zamanda ordu komutanıyım. Din düşmanlarından intikam alan, zalimleri zincire vuran benim. Öyleyse tetikte olun. Hâzirlık yapın, (etrafınızdakilere kıyamımız için) müjde verin, sevindirin. Ben sizi Allah’ın Kitabı’na, Rasûlullah’ın sünnetine ve Ehl-i Beyt’in kanını dökenlerden hesap sormaya, intikamlarını almaya, zayıfları korumaya, işgalcilerle savaşmaya çağırıyorum.”²⁹³

Muhtâr’a ait ikinci mektup ise Tevvâbûn’dan geri dönenlere yazılmış olmak üzere şöyledir: “Sizler hak yoldan ayrılmış olanlarla çarpıştınız, işgalcilerle savaştınız. İşte bundan dolayı Allah sizin ecrinizi artırsın ve günahlarınızı bağışlasın!

---

²⁹¹ Gelder, 35.

²⁹² Gelder onların en ateşli şiîler olduğunu söyler. bkz. Gelder, 39.

²⁹³ Taberî, V, 606; İbn Miskeveyh, II, 129-130; İbnü’l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 37; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, III, 290-291; İbn Kesîr, VIII, 255; Zehebî, *Târîh*, V, 48. Muhtâr’ın konuşmasını aktarır başka metinler de vardır. İbn Nemâ’nın kaydettiği oldukça belîğ bir üslupla gerçekleştirildiği konuşmanın metni için bkz. İbn Nemâ, 91-92.

Bu yolda her ne harcadıysanız ve ne kadar adım attıysanız, bunun miktarınca Allah sizin derecenizi yükseltmiş ve Allah'tan başkasının sayamayacağı kadar, sizin için sevap yazmıştır. Size müjdeler olsun! Yanınıza geleceğim ve Allah'ın izniyle doğudan batıya kadar tüm düşmanlarınızı kılıçla yok edeceğim. Onları üst üste yığıp, teker teker ya da çifter çifter öldüreceğim. Size yaklaşan, size yakınlık gösteren Allah tarafından feraha kavuşturulsun ve hidayet bulsun. Size karşı koyanları, sizden yüz çevirenleri de uzak etsin. Ey doğru yolda olan sizler; selam olsun size!"²⁹⁴

İçerik itibariyle benzer olan bu iki mektupta; Muhtâr, Tevvâbûn'u; şimdiye kadar yapmış oldukları ile methettiğini, bundan dolayı sevap kazanacaklarına inandığını söylemiştir. Böylece arayış içerisinde olan kitleye olumlu mesajlar vererek doğru adresin kendisi olduğunu açıklamıştır. Özellikle kendisinin harp bilgisine vurgu yapmıştır. Ancak daha önceki eleştirilerinin aksine Süleymân b. Surad'ı ve şehitleri de hayırla yâd edip, geri gelenlerin emeklerinin boşa gitmediğini söyleyerek sevgilerini kazanmayı başarmıştır. Ayrıca ne yapmak istediğini de açıkça ifade etmiştir.

Tevvâbûn'un hezimete uğraması, Emevîler'e karşı kini arttırmış, diğer taraftan Hz. Hüseyin'in katillerine karşı hiçbir girişimde bulunmayan Abdullah b. Zübeyr yönetimine karşı olan güveni önemli ölçüde sarsmıştır. Muhtâr da bu durumun farkında olmuştur.²⁹⁵

Düşman olarak addettiklerine karşı kullandığı sert söylemlere bakıldığında bu söylemlerin şehir yönetiminin Muhtâr'ı hapsedmesini haklı çıkarır nitelik taşıdığı görülür. Birinci mektubun hapisten nasıl çıkarıldığı bilinmemektedir. Ancak ikinci mektubu Muhtâr'ı ziyarete gelenlerden Seyhân b. Amr isimli bir taraftarının sarığının

²⁹⁴ Taberî, VI, 6; İbn Kesîr, VIII, 264. Muhtâr'a ait bu ümitvar konuşmalar onun aleyhinde kullanılan saldırı unsuru olmuştur. İbn Kesîr, Muhtâr'ın bu tarz söylemlerinin Şeytân'dan geldiğini iddia etmektedir. Esasında Mezhepler Tarihi alanının konusu olmakla daha derin incelemelere ihtiyaç duyulduğunu düşündüğümüz, Muhtâr'a ait onun kendisini nebî olarak takdimi meselesinde de ortaya konulan delillerden bir tanesi yine onun secîli ifadeleri çokca kullanmasıdır. Yapılan bazı çalışmalarda onun belîğ bir dil kullanması, onun nebî olduğu iddiası ile birlikte zikredilmektedir. Bkz Muhammed Ebû Zehrâ, *İmâm Zeyd Hayatı, Fikirleri ve Çağı*, Çev. Salih Parlak, Ahmet Karababa, İstanbul, 1993, 111.

²⁹⁵ Söylemez, *Kûfe'nin Siyasî Tarihi*, 180.

astarı içine saklayarak çıkardığı kaynaklarımıza yansımıştır. Muhtemelen ilk mektup da benzer bir gizlilik içerisinde dışarı çıkarılmıştır. Seyhân doğruca arkadaşlarına gitmiştir. Bunlar: Rifâa' b. Şeddadü'l-Fityân, el-Müsennâ b. Mahrabe el-Abdî, Sa'd b. Huzeyfe b. el-Yemân, Yezîd b. Enes, Ahmer b. Şumeyt el-Ahmesî, Abdullah b. Şeddad el-Becelî ve Abdullah b. Kâmil'dir. Muhtâr'ın mektubuna karşı onlar da hemen harekete geçip Abdullah b. Kâmil'i göndererek Ehl-i Beyt taraftarlarıyla ne zaman nereye isterse hemen oraya gelebileceklerini bildirmişler, hatta derhal harekete geçerek onu hapisten dahi kurtarabileceklerini söylemişlerdir. Muhtâr bu sözlere çok sevinmiş ancak yine de yardım tekliflerini reddetmiştir. Doğru bir zaman olmadığını, kafasında başka bir plan kurguladığını ve yakında çıkacağını bildirmiştir.²⁹⁶ Bu işi nezaketle ele almak istemiştir.²⁹⁷ İşlerini daha iyi yerine getirebilmesi için verilen kararlara saygı duyması ve işlerini gizlice halletme yoluna bakması gerektiğini düşünmüştür. O, bu işlerin gizlilikle yürütülmesi halinde başarıya ulaşacağına inanmıştır.²⁹⁸

Muhtâr, hapiste iken ümidini yitirip ye'se düşmek şöyle dursun, tüm taraftarlarının yanı sıra Tevvâbûn'dan gelenlerin de bey'atını almayı başarmıştır. Arkasında bu kadar güçlü bir kitle ile hapisten çıkarılması çok kolay olabileceken, hapiste birkaç hafta daha fazla kalmasına neden olabilecek kendi planını uygulamıştır. Zira bir isyanla hapisten çıkarılmasını amaçlarına ulaşmak için tehlikeli bir yöntem olarak bulmuştur. Şehir yönetimiyle girilecek bir çatışmanın sonuçlarını kestirmesi henüz hapiste iken güçtür. Başarısızlıkla sonuçlanması halinde, böyle bir girişimin hurucunu başlamadan nihayete erdirebileceğini, dahası canına da mal olabileceğini düşünmüştür. Herhangi bir kargaşa çıkarmadan özgürlüğüne kavuşmayı ve ulaştığı sayıyı ve gücünü bizzat takdir etmesi gerektiğini hesaplamıştır.

²⁹⁶ Taberî, VI, 6-8; İbn Miskeveyh, II, 136-137; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 51; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 290; İbn Kesîr, VIII, 264.

²⁹⁷ İbn Kesîr, VIII, 264.

²⁹⁸ Gelder, 39-40. Kendisine bey'at edenlerden bir grubun Muhtâr'ın beraati için Abdullâh b. Yezîd'e gittikleri zikredilir. Vali bu isteklerini reddedince, heyet buna öfkelenerek oradan ayrılmışlardır. Bkz. İbn A'sem, VI, 218.

Muhtâr, Abdullah b. Ömer'e bir mektup göndermiş ve eniştesi İbn Ömer'den kendisi için bir rica mektubu kaleme almasını istemiştir. Mektupta geçen “Haksız yere hapsedildim” ifadesi dikkat çekmektedir. İbn Ömer, Muhtâr'ı hapisten ikinci kez kurtaracak, valiye ve harac amiline gönderilmek üzere bir mektup kaleme almış, bu mektupta Muhtâr'la arasındaki hısımlığa, vali ile olan dostluğuna atıf yaparak Muhtâr'ın berâatini istemiştir.²⁹⁹ İbn Ömer'in Muhtâr'ın serbest bırakılmasına çalışmasının arka planında başka hesapları olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. İbn Ömer'in bu girişimi akrabalık bağları ve Muhtâr'ın kendisini suçsuz olduğunu söylemesine inanması ile alakalıdır.³⁰⁰

İbn Ömer'in bu ricasına, vali Abdullah b. Yezîd ve harac amili İbrâhîm b. Muhammed kayıtsız kalamamıştır. Ancak vali, Muhtâr'dan tam da emin olamadığı için Muhtâr'dan kefil istemiştir. Çok sayıda kişinin toplanması üzerine İbrâhîm b. Muhammed, gelenlerin içinden söz ve nüfuz sahibi olanlardan on kadar kişinin kefaleti ile serbest bırakmasını önermiştir.³⁰¹ Bu kefalet alındıktan sonra Muhtâr'ın söz vermesini istemiş, Muhtâr da yemin etmiştir. Yeminin konusu, Kûfe yönetiminde buldukları müddetçe onlara karşı isyan etmeyeceği üzerine olmuştur. Eğer yemini bozacak olursa, Kâbe'de bin deve kurban edeceğini ve bütün kölelerini azat edeceğini taahhüt etmiş, sonra da serbest kalmıştır.³⁰²

Muhtâr'ın bu yemini, Muhtâr hakkındaki tartışma konularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Humeyd b. Müslim, Muhtâr'ın serbest kaldıktan sonra şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Allah onları kahretsin! Bunlar ne kadar da ahmak insanlar! Benim gerçekten bu yemini tutacağımı sanıyorlar. Oysa ben, eğer yeminimi bozarak onların üzerine yürümeyi daha hayırlı bulursam, kıyama kalkarım ve bozduğum yeminimden dolayı da kefarete veririm. Bin deve kurban etmek ise bana bu

²⁹⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI 381-382; Taberî, VI, 8-9; İbn A'sem, VI, 219; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 290; İbn Kesîr, VIII, 264.

³⁰⁰ Yüksel, *Abdullâh b. Ömer*, 102.

³⁰¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI 381-382; Taberî, VI, 8-9; İbn A'sem, VI, 219; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 290; İbn Kesîr, VIII, 264. Belâzurî bize bu sayının 13 olduğunu bildirir. bu 13 kişinin isimleri için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 381-382; Taberî, VI, 8-9; İbn Kesîr, VIII, 264.

³⁰² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 382; Taberî, VI, 8-9; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 51; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 290; İbn Kesîr, VIII, 264.

uğurda ağır gelmez. Ben, ne bin deve kurban etmekten, ne de bütün kölelerimi azad etmekten korkarak davamdan vazgeçerim. Keşke tam bir başarıya erişsem de ondan sonra hiçbir köleye sahip olmasam.”³⁰³

Kendisinin bu sözleri verdikten sonra bir daha nasıl kıyama liderlik edeceğine yönelik şaşkınlığı gidermeye çalıştığını anladığımız konuşmasında Muhtâr, davasından asla vazgeçmeyeceğinin altını çizmiştir. Ancak yeminini bozmayı daha hayırlı görürse bunu yapacağını belirterek taraftarlarına da bir mesaj vermiştir. Vali ve harac amili ile alay ederek, aslında yeminine şekli olarak itibar edeceğini göstermek istemiştir.

Bu meseleyi izah ederken bazı ideolojik teviller de vardır. Hind Ğassân, Muhtâr’ın bu yemini, İbrâhîm b. Muhammed b. Talha’ya ve Abdullah b. Yezîd’e ettiğini iddia emektedir. Ona göre Muhtâr, adı geçen iki kişi görevde oldukları müddetçe isyan çıkarmamaya yemin etmiştir. İbn Zübeyr’in ikisini azledip, yerlerine Abdullah b. Mutî’i atamasıyla Muhtâr’ın yemini boşa çıkmış ve bu yeminin herhangi bir sorumluluğu üzerinde kalmamıştır. Muhtâr’ın hapisten çıkar çıkmaz faaliyetlerine dönmediğini, yeni vali Abdullah b. Mutî’in atanmasıyla kaldığı yerden devam etmeye başladığını iddia etmektedir.³⁰⁴ Ancak iddialarını kaynaklarımızda delillendirecek bir bilgi vermemektedir. Hakikaten Muhtâr’ın hapisten çıkınca bir süre çalışmalarına ara verdiğine dair bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Hatta taraftarlarının Muhtâr’a, onu hapisten çıkarmayı ve bir an evvel gerekli hamleleri yapmaya başlamalarına dair heyecanlarını yansıtan konuşmaları, aktardığımız üzere görülmektedir.

Harbutlu da benzer bir dille Abdullah b. Zübeyr’in Abdullah b. Mutî’i atamasının ettiği yeminin sorumluluğundan Muhtâr’ı kurtardığı ve İbn Zübeyr’in

---

³⁰³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 382; Taberî, VI, 9; İbnü’l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 52; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, III, 290-291; İbn Kesîr, VIII, 264.

³⁰⁴ Hind Ğassân, 203.

bilmeden Muhtâr'a kıyamında önemli bir fırsat tanıdığını söylemektedir.³⁰⁵ Eğer böyle bir tevile gitme yolu gözükse, Muhtâr'ın yeminini bozmaktan ve bu yeminin kefarecini ödemekten bahsetmemesi gerekmektedir. Neticede bu yorumda ait olunan tarafı aklama çabası sezilenmektedir. Muhtâr'ın hapisten çıktıktan sonra ettiği yemini bozma hususundaki sözleri, onun kendisini adadığı davadan, bedeli her ne olursa olsun vazgeçmeyeceğinin ispatıdır. Kendisi bu kadar kararlı iken, Abdullah b. Yezîd'in ve Muhammed b. Talha'nın kendisini bir yemin karşılığında bırakıyor olmasını ahmaklık olarak nitelemesi bundandır. Muhtâr davranışını bir şekilde tevil edecek, gerekirse kefarecini ödeyecek ancak yapmak istediklerinden vazgeçmeyecektir. Ettiği yemin hakkında Muhtâr'ın yukarıda aktardığımız yorumu taraftarlarının dağılmamasına, hatta kararlılığını göstermek suretiyle kendisine olan inançlarını daha da kuvvetlendirip sayılarını arttırmaya matuftur. Kendisinden yemin etmesinin talep edilmesi, Muhtâr'ı sadece güldürmüştür. Çünkü bütün servetine mâl olsa bile kefareti ödemeyi tercih etmeye Hâzirdir.³⁰⁶

Muhtâr zindanda iken kendisine beş kişinin bey'at ettiği bildirilmektedir. Bunlar: Sâib b. Mâlik el-Eş'arî, Yezîd b. Enes, Ahmer b. Şumeyt, Rifâa' b. Şeddad el-Fityânî, Abdullah b. Şeddad el-Cüşemî'dir. Muhtâr evine geldiğinde, Ehl-i Beyt taraftarları onun etrafında toplanmaya başlamıştır.³⁰⁷ Bu isimler, Muhtâr hareketinde ileriki dönemlerde ismini belli başlı görevlerde duyduğumuz nitelikli kişilerden bazıları olması hasebiyle zikredilmiş olmalıdır. Dolayısıyla bu sayı daha fazladır.

Muhtâr, kıyama kalkışmayacağına ettiği yemin ve birçok kişinin kefaleti ile hapisten çıkmıştır. Berâatinde Abdullah b. Ömer'in asıl paya sahip olduğu unutulmamalıdır. Abdullah b. Ömer, Muhtâr'ın hayatında biri Emevî valisi İbn Ziyâd diğeri İbn Zübeyr valisi Abdullah b. Yezîd döneminde olmak üzere iki kritik rol üstlenmiş ve ikisinde de Muhtâr'ı neredeyse ölümden kurtarmıştır. Muhtâr, eniştesi

---

³⁰⁵ Harbutlu, 147. Şehirdeki Ehl-i Beyt yanlılarının hareketliliğinin kontrol edilememesi, İbn Zübeyr'in, Abdullâh b. Yezîd ve İbrâhîm b. Muhammed'i azletmesinin gerekçeleri arasında zikredilir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 382

³⁰⁶ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 123-124.

³⁰⁷ Taberî, VI, 9; İbn Kesîr, VIII, 265.

İbn Ömer'in kardeşi Safiye'yi kırmayacağına, kendisini hapse atanların da İbn Ömer'in ricasına karşı gelemeyeceğine olan inancını, cesaretiyle süslemiştir.

1.3.7. Kûfe Valiliğine Abdullah b. Mutî'in Atanması

Kûfe, Yezîd'in vefatından sonra İbn Zübeyr'in valisi Abdullah b. Yezîd tarafından idare edilmekteydi. Bir buçuk yıl kadar süren bu vazife, İbn Zübeyr'in Kûfe'ye Abdullah b. Mutî'i atamasına kadar sürmüştür. Abdullah b. Mutî' 25 Ramazan 65/685 tarihinde Kûfe'ye ulaşmıştır.³⁰⁸ Halefi olan valiye yanında kalabileceğini ya da Mekke'ye dönebileceğini söylemiş, Abdullah b. Yezîd de Mekke'ye gitmeyi tercih etmiştir.³⁰⁹ İbn Mutî, aynı tercih hakkını harac âmili İbrâhîm b. Muhammed'e bırakmamış, o da Medîne'ye gitmiştir.³¹⁰

Kûfe'de namaz kıldırma ve harac işleriyle uğraşmaya başlayan yeni valinin kaynaklara yansıyan ilk icraatlarından bir diğeri de, İyâs b. Mudârib el-İclî'yi şehir emniyetinden sorumlu sâhibu'ş-şurtanın başına getirmesi olmuştur. Ona dikkatli olmasını, gerginlik çıkarmadan vazife yapmasını ancak emniyeti tehlikeye atacak şüpheli bir durumla karşılaşır da gerekli şiddete başvurmasını tembihlemiştir.³¹¹ Onun bu tavsiyeyi edebilmesi, şehir halkının kargaşa çıkarmakla maruf olmasındandır.

İbn Mutî'in, görevinin ilk günlerinde yaptığını anladığımız bir konuşması aktarılmaktadır. Bu konuşmasında İbn Zübeyr tarafından gönderildiğini, ganimet dağıtımında halkın rızasını gözeterek davranacağını, kötü niyetli ve asi olan kimselere karşı şiddete başvurmaktan çekinmeyeceğini söylemiştir. Ancak konuşmasındaki bir cümle Kûfe'nin, halka ne kadar uzak kişiler tarafından yönetilmeye çalışıldığını izah eder niteliktedir. Öyle ki İbn Mutî', tahsîlatlarda Hz. Ömer'in ölmeden hemen önce kendisine vasiyeti üzere hareket edeceğini ve yine Hz.

³⁰⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 382; Taberî, VI, 10; İbn A'sem, VI, 225; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 291; İbn Kesîr, VIII, 265.

³⁰⁹ Taberî, VI, 10.

³¹⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 382; Taberî, VI, 10.

³¹¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 383; Taberî, VI, 10; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 291.

Osman'ın uygulamalarını takip edeceğini söylemiştir. Muhtâr'a daha önce bey'at edenlerin başında gelen Sâib b. Mâlik el-Eş'arî hemen ayağa kalkarak:

-Ganimet dağıtımında halkın rızasını gözeteceğini söyledin. Öyleyse bil ki; biz zaten bunu vermeye razı değiliz. Bu payın aramızda bölüşürülmesini isteriz. Bir de biz, ne Osman b. Affân'ın ne de Ömer b. Hattâb'ın uygulamasını istiyoruz. Biz Ali b. Ebî Tâlib'in uyguladığı şekilde bir taksimat istiyoruz demiştir. Orada bulunanlardan yine Muhtâr'ın taraftarlarından Yezîd b. Enes, Sâib'in sözlerini onaylamış, Sâib'in halkın hislerine tercüman olduğunu gören İbn Mutî', derhal sözü toparlayarak: "Sizlerin istediği şekilde hareket edeceğim," diyerek minberden inmiştir.³¹² İbn Kesîr ise İbn Mutî'in Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın sünneti üzere bir yönetimi benimsemesini kendisine İbn Zübeyr'in emrettiğini söylediğini aktarmaktadır.³¹³ Söz konusu gaf, İbn Mutî'in halkını tanımayan bir idareci olduğu izlenimini bizde uyandırmaktadır.

1.3.8. Muhtâr'ın Abdullah b. Mutî' ile İlişkileri

Muhtâr ile İbn Mutî Mekke savunmasında görev almışlardır.³¹⁴ Bundan daha önceki bir tarihten itibaren tanışıklıkları olduğuna dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Daha sonrasında ise Kûfe'de İbn Mutî'in valilik dönemine rastlayan görüşmeleri vardır. Bu arayı doldurabilecek bir rivayete rastlanılmamaktadır. İbn Kesîr'in Muhtâr ve İbn Mutî' arasında daha önceden samimi bir dostluk ve arkadaşlık olduğunu söylemesi,³¹⁵ Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirdikten sonra İbn Mutî'i öldürmekten kaçınmasını ve hatta İbn Mutî'in kaçmasına yardım etmesini izah için olmalıdır. Oysa bizce Muhtâr'ın İbn Mutî'i öldürmemesi, Şam dışında bir de Hicâz'daki yönetimle kısa zamanda gerçekleşebilecek bir savaştan kaçınmaya yöneliktir.

³¹² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 383; Taberî, VI, 10-11; İbn A'sem, VI, 225-226; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 291.

³¹³ İbn Kesîr, VIII, 265.

³¹⁴ Belâzurî, *Ensâb*, V, 350; Taberî, V, 576; İbn A'sem, V, 152.

³¹⁵ İbn Kesîr, VIII, 267.

Hişâm b. Urve ve Ümmü Bekir binti el-Misver rivayetlerinde Muhtâr'ın İbn Mutî'e yakın durduğu, sık sık onu ziyarete gittiği, yüz yüze geldiklerinde yakın iki dost gibi davranan Muhtâr'ın, gizliden gizliye kendi planlarını uyguladığı, hem onun hem de İbn Zübeyr'in aleyhinde Ehl-i Beyt taraftarlarıyla iş tuttuğu anlatılmaktadır.³¹⁶

Kûfe halkı her ne kadar İbn Zübeyr'e bağlı bir idarî yönetimi tercih etse de önce Süleymân b. Surad'ın, daha sonra da Muhtâr'ın önderliğinde Ehl-i Beyt söylemi ile hareket etmiştir. İbn Mutî'in vazifesi, halkın Muhtâr etrafında toplandığı bir döneme rastlamıştır. Göreve başladığında şehrin emniyetini sağlamak üzere Şurta teşkilatının başına İyâs b. Mudârib'i atamıştır. İyâs, kısa zamanda bu hareketliliği fark etmiş, valiye gidip, durumu haber vermiştir. Muhtâr'ın teşkilatlandığını, Sâib b. Mâlik'in Muhtâr'a çalıştığını, kısa zaman içinde şehirde bir kıyama kalkışmalarından endişe ettiğini ve halkın bir süre sakinleşmeleri için Muhtâr'ın derhal hapsedilmesi gerektiğini söylemiştir. Tüm bu bilgileri casuslarından öğrenen İyâs, Muhtâr'ın kıyama kalkışacağından emin bir dille bahsetmiştir. Bunun üzerine İbn Mutî', İyâs'ın sözüne itibar edip Muhtâr'ı tutuklamak üzere harekete geçmiştir.³¹⁷

Bu hamle iki ayrı kaynakta farklı şekillerde anlatılmaktadır. Belâzurî'deki rivayette vali Muhtâr'ı getirmek üzere bizzat İyâs b. Mudârib'i göndermiş, Muhtâr ise hemen kadife bir örtüye bürünerek hasta olduğu yalanını söylemiştir.³¹⁸ Taberî ise meseleyi daha detaylıca anlatan ve küçük farklılıklar içeren başka bir rivayet aktarmaktadır. Buna göre vali, Muhtâr'ı getirmek üzere Muhtâr'ın akrabası Zâide b. Kudâme'yi ve Hemdân'dan Hüseyin b. Abdillâh el-Bursümî'yi görevlendirmiştir. Muhtâr'ın yanına gelip, valinin kendisini çağırttığını ve bu emir üzere hemen

³¹⁶ İbn Sa'd, V, 73; Hişâm b. Urve ve Ümmü Bekir'e ait rivayetlerde Muhtâr'ın İbn Zübeyr tarafından verilen müsaddeyle Ehl-i Beyt adına çalışarak İbn Zübeyr'e destek sağlamak maksatlı Kûfe'ye geldiği bildirilir. Bkz. İbn Sa'd, V, 72-73. İbn Sa'd; İbn Mutî'i Kûfe'den çıkarmayı başaran Muhtâr, İbn Zübeyr'e yazdığı mektupta, İbn Mutî'in Şam yönetimine kendini sevdirebilmek için çalıştığı ithamında bulunur. Bkz. İbn Sa'd, V, 113. Bir benzerine de Belâzurî'de rastlarız. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 447. İbn Mutî'e yöneltilen ve doğruluğunu ispatlamamızın güç olduğu bu iddia, Muhtâr'ın İbn Zübeyr'i kendisi için tehdit olmaktan bir süre de olsa çıkarma amaçlı olmalıdır.

³¹⁷ Taberî, VI, 11; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 292; İbn Kesîr, VIII, 265.

³¹⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 384.

gelmesi gerektiğini söylediklerinde, Muhtâr hiç itiraz etmeden kalkıp Hâzirlanmaya başlamıştır. Elbiselerini giyerken çıkarttığı sesi Zâide ve Hüseyin duyabildiği belirtilmektedir. Zâide, Muhtâr'ın Hâzirlendiğini görünce Enfâl sûresinin 30. âyetini okumaya başlamıştır. Bu âyet meâlen şöyledir: “Hatırla ki; kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar (sana) tuzak kurarlarken Allah da (onlara) tuzak kuruyordu. Çünkü Allah tuzak kuranların en iyisidir.”

Muhtâr, Zâide'nin verdiği mesajı anlamış, derhal elbiselerini çıkarmış, hasta olduğunu söyleyip İbn Mutî'e dönmelerini ve ona kendisinin hasta olduğunu bildirmelerini istemiştir. Zâide de Muhtâr'ın daha sonra İbn Mutî'e geleceğini söylemiştir. Muhtâr bu sefer Hüseyin b. Abdillâh'a dönüp:

-Ey Hemdânlı kardeş! Sen de İbn Mutî'in yanında benim mazeretimi beyan et. Zira bu senin için daha hayırlı olur, demiş, Hüseyin b. Abdillâh, Muhtâr'ın bu sözünü tehdit olarak algılamıştır. Muhtâr'a, valiye kendisi hakkında mazeretli olduğunu söyleyeceğini ifade ederek olumlu bir cevap vermiştir. Ancak kendi kendine valiye doğruları anlatmayı tasarlamıştır. Muhtâr'ın kendisine olan tehdidi onu etkilememiştir. Muhtâr'ın kıyama kalkışığında kendisini de düşman kitle arasında görüp öldürmesinden endişe duyduğunu iç dünyasında dile getirmiştir. Zâide ile birlikte Muhtâr'ın yanından ayrıldıklarında Muhtâr'ın evinin önündeki kalabalığı ve kendisi için çalışan adamlarını görmüş olması aslında Muhtâr'ın hangi işler peşinde koştuğunu anlamasına yetmiştir. Böylece fikir değiştirerek valiye onun hasta olduğunu ifade edip yalan söylemiştir. Hüseyin, Zâide'ye Muhtâr'a mesaj vermiş olduğunu anladığını söylemiş, Zâide ise bunu inkâr etmekle yetinmiştir.³¹⁹ İbn Mutî, Muhtâr'ın evindeki kalabalığın sebebini öğrenmek üzere birini göndermiş, Muhtâr ise kendisine yapılan hasta ziyaretleri olduğunu söylemiştir.³²⁰ İbn Mutî bundan sonra Muhtâr'ın peşini bırakmıştır.³²¹ Valinin böyle bir şüpheyle kendisine

³¹⁹ Taberî, VI, 11-12; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 292; İbn Kesîr, VIII, 265.

³²⁰ Dîneverî, 288.

³²¹ Taberî, VI, 11-12; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 292; İbn Kesîr, VIII, 265.

karşı harekete geçmiş olması, Muhtâr'ı, planlarını daha hızlı uygulamaya ve evinin etrafında nöbetçi görevlendirmeye itmiştir.³²²

1.3.9. Ehl-i Beyt Taraftarlarının Muhtâr'dan Şüphe Duymaları

Muhtâr, 66 yılının Muharrem/685 yılının Eylül ayında faaliyetlerini iyice artırmıştır.³²³ Taraftarları ile kıyam etme vaktinin geldiğini ve gerekli hamlelerin neler olduğunu tartışmaya başladıkları bir döneme girmişlerdir. Taraftarlarından bazıları ise kıyama bir süre daha erteleme konusunda ısrar etmişlerdir.³²⁴ Muhtâr'ın şehri ele geçirmek için Muharrem ayını tespit etmiş olmasının tesadüf olmadığı, aksine bu ayı bir sembol olarak hareketine hız kazandırmak için seçtiği, böylece Hz. Hüseyin'in ölümüne seyirci kaldıkları için kendilerini suçlu hisseden Kûfelilerin bu duygularından da faydalanmak istediği yorumları yapılmaktadır.³²⁵

İşte böyle bir zamanda Muhtâr hakkında bir şüphe ortaya atılmıştır. Muhtâr, Kûfe'ye geldiği andan itibaren kendisinin İbnü'l-Hanefiyye tarafından Kûfe'deki kıyama liderlik etmesi için gönderildiğini iddia etmiştir. Muhtâr'ın adamları arasında Kûfe'nin seçkin kimselerinden Şibâm Abdurrahmân b. Şureyh; Si'r b. Si'ru'l-Hanefî'nin evinde yine Muhtâr taraftarı olan birkaç arkadaşı ile buluşmuştur. Bunlar: Saîd b. Münkîz es-Sevrî, el-Esved b. Cerâd el-Kindî, Kudâme b. Mâlik el-Cüşemî'dir. Bu toplantıda Şibâm Abdurrahmân b. Şureyh, Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye tarafından gönderilip gönderilmediğini bizzat İbnü'l-Hanefiyye'nin

³²² Gelder, 41-42. Bazı raviler Muhtâr'ın Abdullâh b. Zübeyr tarafından Kûfe'ye vali olarak gönderildiğini bildirir. Bunlardan biri de Abdullâh b. Müslim'dir. İbn Kuteybe ondan rivayetle Abdullâh b. Zübeyr'in Abdullâh b. Mutî'i Kûfe'ye vali olarak atadığını, peşinden onu azlederek Muhtâr'ı atadığını bildirir. Muhtâr Ubeydullâh b. Ziyâd'la giriştiği savaşta onu yenerken, bu sırada İbn Zübeyr tarafından Basra'da ard arda vali değişiklikleri yapılmış ve son olarak Mus'ab b. Zübeyr atanmıştır. Muhtâr, kendisini Kûfe'den azleden İbn Zübeyr'e kızarak onun hilafetini reddedince İbn Zübeyr, kardeşi Mus'ab'ı Muhtâr'ı yok etmek üzere görevlendirmiştir. İbn Kuteybe, *İmâme*, II,198. Anlatılanlar diğer kaynakların aktardıklarıyla uyuşmamaktadır. Ayrıca Muhtâr'ın Kûfe valiliği görevinin ilk günlerinde Hicâz'a gönderdiği ordunun İbn Zübeyr ordusu ile neden çatışmaya girdiğini açıklayamamak gibi çelişkiler barındırmaktadır.

³²³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 384; Taberî, VI, 12; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 292.

³²⁴ İbn Kesîr, VIII, 265.

³²⁵ Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, 183.

kendisine sormayı önermiştir. Diğerleri de bu öneriye katılmışlar ve uygun olan ilk zamanda yola çıkmaya karar vermişlerdir.³²⁶

Daha önce Süleymân b. Surad ile çıktıkları yolu tamamlamayan Kûfe halkı, şimdi de Muhtâr'la olan birlikteliklerini sorgulamaya başlamışlardır. Muhtâr'ın sözlerini sorgulamak için çok fazla zamanları olmasına rağmen bu toplantı İbn Mutî'in şehre gelmesinden üç ay sonra olmuştur. Artık kıyamın son zamanlarına girdiklerinde halk, yine çıktıkları davada müteredit bir tutum sergilemeye başlamışlardır.³²⁷ Bu da, şehir halkının ne kadar güvenilmez olduğunu göstermektedir. Ağırakça, Muhtâr taraftarlarının Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye tarafından gönderildiğine şüphe duymalarında haklı olduklarını söylemektedir. O, İbnü'l-Hanefiyye'nin böyle bir harekâta niyeti olması halinde önce kendisinin bazı Hâzirlıklar yapacağını sonra da Muhtâr ya da başka bir kimseyi göndereceğini ileri sürmektedir.³²⁸

Toplanan bu grup Şibâm Abdurrahmân'ın önderliğinde çok geçmeden yola çıkıp, İbnü'l-Hanefiyye'nin huzuruna gelmişlerdir. Heyetle kısa bir sohbetten sonra özel konuşmak istedikleri için tenhaya çekilmişlerdir. Sözcü olarak yine Şibâm Abdurrahmân öne çıkmış ve Muhtâr'a tabi olmalarını uygun görüp görmediğini sormuştur. Heyetteki diğer üyeler de benzer konuşmalar yapmışlardır. Konuşmalar bitince İbnü'l-Hanefiyye konuşmasında açıklık getirilmesi istenilen konuyu, müphem bırakacak bir cevap vermiştir:

-Allah'ın, faziletini bize verdiğini zikrediyorsunuz. Şüphesiz Allah fazîletini dilediğine verir. O çok büyük fazîlet ve lütuf sahibidir. Allah'a hamdolsun. Gelelim Hüseyin'in başına gelenlerle uğradığımız musibetlerden zikrettiklerinize. Muhakkak ki bu kader-i ilâhî idi. Hz. Hüseyin'in acı ölümü, onun yazısıydı. Allah bu ölümle onu şereflendirdi, o kavim karşısında Hüseyin'in derecesini yükseltti. O kavmi ise alçalttı. Allah'ın emri, gerçekleşen bir kaderdir. Gelelim intikamımızı almak için

³²⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 384; Taberî, VI, 12-13; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 292.

³²⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 384; Taberî, VI, 13-14; İbn A'sem, VI, 227-228; İbn Miskeveyh, II, 138-140.

³²⁸ Ağırakça, 160.

davet edilme meselesine: Vallahi ben, Allah'ın, yarattığı kimselerden birisi ile düşmanlarımıza karşı bize yardım etmesini elbette isterim. Diyeceğim bu kadar. Allah sizi ve bizi affetsin.³²⁹

İbnü'l-Hanefiyye'nin bu sözlerinden, Muhtâr'ın kıyamına karşı bir duruş bulunmadığı gibi aksine eğer Hz. Hüseyin'in intikamı alınırsa, bunu yapan kim olursa olsun memnun kalacağını bizzat ikrar etmiştir. Heyette bulunanlardan Esved b. Cerâd el-Kindî, İbnü'l-Hanefiyye'nin sözleri hakkında heyetin düşüncelerini şöyle izah etmiştir:

-Vallahi ben, Allah'ın, yarattığı kimselerden birisi ile düşmanlarımıza karşı bize yardım etmesini elbette isterim, sözleriyle bize, Muhtâr'a olan bey'atimizde devam etmemize izin verdi. Eğer bundan vazgeçmemizi söyleseydi bize “yapmayınız!” derdi.³³⁰

Heyet üyelerinin hepsi, İbnü'l-Hanefiyye'nin bu konuşmasından aynı şeyi anlamamıştır. Ancak ortak bir noktada hepsi aynı kararda birleşmişlerdir: İbnü'l-Hanefiyye, Kûfe'de Ehl-i Beyt yanlılarının Hz. Hüseyin'i şehit edenlere karşı başlatacakları kıyama, karşı değildir.

Nitekim İbnü'l-Hanefiyye'den de net bir cevap beklemek yanlıştır. Zira kendisinden zorla bey'at almaya çalışan Abdullah b. Zübeyr'in halifeliğini ilan ettiği ve bulunduğu şehirde yaşamaktadır. Muhtâr ise Kûfe'de, İbn Zübeyr'in kontrolü altında bulunan bir şehirde, kıyam Hâzirlıkları içindedir. Taraftarlarının bu kıyama dair İbnü'l-Hanefiyye'den destek açıklaması duymaları pek mümkün değildir. Böylesi bir açıklama İbnü'l-Hanefiyye'yi Mekke'de zor durumda bırakacaktır.

³²⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 384; Taberî, VI, 13-14; İbn A'sem, VI, 227-228; İbn Miskeveyh, II, 138-140; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 292; İbn Kesîr, VIII, 265.

³³⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 384; Taberî, VI, 14; İbn A'sem, VI, 228; İbn Miskeveyh, II, 139-140; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 292. Watt: “Muhtemelen Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'nin Muhtâr hareketinin doğuşu ile ilgili yapacak bir şeyi yoktu” demektedir. Watt, 54. Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'nin hayatı incelendiğinde onun siyasete uzak bir tavrı olduğu görülür.

İbnü'l-Hanefiyye'nin, Muhtâr etrafında toplananların Kûfe'de kalkışacakları isyana rızasının olmadığını söylemesi ise kolaydır. Zira bu sözleri ile kendisini Mekke'de birçok ithamdan kurtarabilmesi mümkündür. Ancak bu yolu da seçmemiştir. Dolayısıyla Esved b. Cerâd el-Kindî'nin çıkarsaması, heyetten kendisine itiraz gelmemesi hep, İbnü'l-Hanefiyye'nin içinde bulunduğu durumun, konuşmasının içeriğine tesir edebilmiş olacağını düşünmelerindedir.

Bununla beraber aynı konunun aktarımında Urve b. Zübeyr'e ait rivayet, İbnü'l-Hanefiyye'nin yukarıda aktardığımız sözlerine ek olarak şu cümleleri de sarfettiğini zikretmektedir:

-Biz her zaman Allah'ın hesap ve mükâfatını düşünürüz. Dünyanın sultasını verseler dahi bana haksız yere bir mü'minin öldürülmesi sevimli gelmez. Yalancılardan sakınınız. Kendinizi ve dininizi gözetiniz. Bundan yüz çeviriniz!³³¹

Esved'in sözü ile Urve'nin verdiği bilgi çelişmektedir. Kanaatimizce bizzat heyette olan birisinin rivayeti, diğer ravilerin rivayetlerine tercih edilmelidir. Zira kıyamın hazırlıkları önemli ölçüde ilerlemişken, Kûfe'den Mekke'ye İbnü'l-Hanefiyye'nin rızasının olup olmadığını bizzat kendisinin ağzından öğrenmeye gelmişlerdir. İbnü'l-Hanefiyye'nin olumsuz bir cevapla heyeti uğurlaması halinde Kûfe'deki hareketin seyri değişecektir. Ancak ilerleyen bölümlerde de izah ettiğimiz üzere böyle bir olaylar zincirine tanık olunmamaktadır.

Bu anlatılanlarla İbnü'l-Hanefiyye'nin Kûfe'de olanların dışında kaldığı ve bu konuda herhangi bir yönlendirmede bulunmaktan kaçındığı anlaşılmaktadır. Şimdi ise İbnü'l-Hanefiyye ile heyet arasında geçenlere dair yapılan yorumları değiştiren, ayrı bakış açısı daha oluşturan rivayetlere değinilmelidir. Bunlardan birincisi İbn Sa'd ve Zehebî'nin İbnü'l-Hanefiyye'nin heyete hitaben sözlerine ek olarak, yalancılara dikkat edin! Yalancılardan sakının, uyarısında bulunduğunu zikretmeleridir.³³² Rivayete göre her ne kadar isim vermemiş olsa da bu sözün,

³³¹ İbn Sa'd, V, 73.

³³² İbn Sa'd, V, 73; Zehebî, *Siyer*, IV, 121.

karinesi gereğince, karşılığı Muhtâr'dır. Ancak heyetin kendi aralarındaki konuşmalarına baktığımızda İbnü'l-Hanefiyye'nin bu sözle ne demek istediğine dair bir konuya rastlanmamaktadır. Ayrıca İbnü'l-Hanefiyye'nin Muhtâr hakkında menfî bir konuşma irad etmesine engel bir durum bulunmamaktadır. Heyeti çıktıkları bu yoldan engellemek istemesi halinde bunu rahatlıkla dile getirebilecek konuma sahiptir. Nitekim ileride değineceğimiz üzere İbnü'l-Hanefiyye, Muhtâr'ın şehri ele geçirdikten sonra içlerinde Kerbelâ'ya katılanların da bulunduğu Kûfe eşrâfi ile yaklaşmasını sert bir dille eleştirmiştir.

Bir diğer yanlı bakış ise İbn Nemâ'ya aittir. İbn Nemâ, heyetin İbnü'l-Hanefiyye'nin yanından çıktıktan sonra Ali b. Hüseyin'e gittiğini, aynı soruyu ona sorduğunu, Ali b. Hüseyin'in cevaben heyete: "Eğer Ehl-i Beyt'i seven zencî bir köle dahi olsa, insanların onu desteklemesi vaciptir," dediğini bildirmektedir. Bu söz üzerine heyetin: "Zeynelâbidîn ve İbnü'l-Hanefiyye bizlere izin vermiştir," dediklerini eklemektedir.³³³ Bununla Şîi inanın, İbnü'l-Hanefiyye'den açık bir dille alınmayan izni, henüz çocuk yaşta olan Ali b. Hüseyin'den alarak, Muhtâr'ı davasında desteklemesine bir örnek sunulmaktadır.

Mekke'de bunlar olurken Kûfe şehrinde de sessiz bir bekleyiş hâkimdir. Zira Muhtâr hakkında şüphe duyan sadece heyette olanlar değildir. Geride kalan Ehl-i Beyt taraftarlarından Mekke'den gelecek haberi bekleyenler vardır. Bununla birlikte Muhtâr'a güvenenler de mevcuttur. Onlardan bazıları kendisi hakkında bir soruşturma yapıldığını Muhtâr'a söylemiş, Muhtâr da Mekke'den gelecek haberlerden emin olamadığı için korkmuş ve endişeye kapılmıştır. Taraftarlarına, derhal kıyam etme çalışmalarını başlatmak için telkinlerde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır. Muhtâr'dan kıyam emri alan taraftarları, emri uygulamada yavaş hareket ederek, heyetten gelecek habere göre davranmaya karar vermişlerdir.³³⁴ Muhtâr'ın kıyam emrinin uygulanamıyor olması taraftarlarının önemli ölçüde şüphe içerisinde olduğunu göstermektedir. Muhtâr bu krizde dağılmamış, kendinden emin

³³³ İbn Nemâ, 97.

³³⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 384; Taberî, VI, 14; İbn A'sem, VI, 228; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 292.

bir tavır sergileyerek amaçlarına ulaşmak üzere önemli bir başarı göstermiştir. Nitekim yaptığı belîğ konuşması, bu durumu izah etmektedir: “İçinizden bazı kimseler şüphelendiler, şaşkırdılar, çekindiler, bozgunculuğa kalkıştılar. Onlar, felakete uğrayacaklar! Gelecekler ve pişman olacaklar! Onlar yüzleri üzere düşecekler, hor ve hakir olacaklar. Uyanacaklar, kendilerini açığa vuracaklar, kabuklarından soyulacaklar ve helak olacaklar.”³³⁵

Heyet bir aydan fazla bir süre sonra Kûfe’ye döndüğünde vakit kaybetmeden Muhtâr’a gitmiştir. Muhtâr’ın huzuruna çıktıklarında Şibâm Abdurrahmân b. Şureyh, kendilerinin Muhtâr’a bey’at etmekle emrolunduklarını söyleyince Muhtâr sevinçle tekbîr getirmiş ve taraftarlarını etrafına toplamalarını emretmiştir. Ehl-i Beyt yanlıları toplanınca Muhtâr onlara liderliğini açıklayan bir konuşma yapmıştır: “Ey Ehl-i Beyt taraftarları! İçinizden bazı kimseler, size getirip tebliğ ettiğim şeyin doğru olup olmadığını öğrenmek istediler. Onlar İmâmü’l-Hüdâ, en-Necîb el-Murtazâ b. el-Hayr olan (İbnü’l-Hanefiyye)’nin yanına kadar gidip, size getirmiş olduğum şeyi kendisinden sordular. O kendisinin veziri, yardımcısı, elçisi ve dostu olduğumu onlara bildirdi ve haramları helalleştirenlerle çarpışmak ve mümtaz Peygamberimiz’in Ehl-i Beyti’nin kanlarını aramak ve intikamlarını almak hususunda size yapmış olduğum davetime uymanızı ve boyun eğmenizi emretti.”

Abdurrahmân ise İbnü’l-Hanefiyye’nin Muhtâr’a yardımcı olmaları gerektiğini ve ona icabet etmelerini emrettiğini söylemiştir. Bu sözlerin herkese duyurulması gerektiğini savaş için Hâzırlıkların başlama vaktinin geldiğini duyurmuştur. Diğer heyet üyeleri de benzer konuşmalar yaparak kendi yarattıkları şüpheyi yine kendileri gidermişlerdir.³³⁶

Bu hadise Muhtâr’ın liderliğini sağlamlaştırmış, adamlarının kendisine olan bağlılığını arttırmıştır. Kûfe’ye döndüğünden beri uğraştığı davasında ilk kez

³³⁵ Taberî, VI, 14; Köksal, *Kerbelâ*, 314. İbn Kesîr, Muhtâr’ın bu süreçte kâhinlik yetenekleri ile halkı kendi etrafında toplamayı başarmaya matuf bir dil kullandığını ve nitekim her ne dediyse öylece çıktığını aktarır. Bkz. İbn Kesîr, VIII, 265.

³³⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 384-385; Taberî, VI, 14; İbn A’sem, VI, 228; İbn Miskeveyh, II, 140-141; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, III, 292; İbn Kesîr, VIII, 265, Köksal, *Kerbelâ*, 314-315.

liderliği Ehl-i Beyt taraftarlarından kabul görmüş ve kendisini Hâzir hissetmesini sağlamıştır. Belki de Muhtar, İbn Mutî' öncesindeki yönetim tarafından hapse atıldığında, Tevvâbûn'dan dönenlerin yardım teklifine de bu yüzden olumsuz bakmıştır. Daha önce kalkıştığı kıyamlarda liderine karşı çok da olumlu bir sınav veremeyen şehir halkına yeteri derecede güvenmemiş ancak İbnü'l-Hanefiyye'nin huzurundan gelen heyet, Muhtâr'ı bir anda şehirdeki tek sözcü haline getirmiştir. İşte bu durum Muhtâr'ı ilk defa kıyama Hâzir hissettirmiş ve vakit kaybetmeden Hâzirlıklara başlamıştır.

1.3.10. Muhtâr'ın İbrâhîm b. el-Eşter'le İşbirliği Yapması

Muhtâr artık önünde hiçbir engel kalmadığını ve Kûfe'de istediğini almak üzere her şeye sahip olduğunu düşünmüştür. Heyetin Mekke'ye gitmesi onun için büyük bir kazanca dönüşmüştür. Hem bütün tereddütleri dağıtmış, hem de daha önceki birçok kıyam girişiminde karar değiştiren şehir halkına mazeret bırakmayarak makamını sağlamlaştırmıştır.

Şehri ele geçirmek isteyen taraftarlarından bazılarının, sahip oldukları güçle bunu başarabilme imkânları olmadığını düşünenler vardı. Bunun için İbrâhîm b. el-Eşter'in Kûfe halkı ile birlikte olmasının kendilerini zafere taşımak üzere oldukça etkili olacağı fikri ortaya atılmıştır. Bu fikrin sahipleri, Kûfe eşrâfının toplanması büyük bir başarı ve güç iken; İbnü'l-Eşter'in de bu oluşuma katılması halinde daha güçlü olacaklarını ve muhaliflerinin arkadan gerçekleştirecekleri herhangi bir saldırıdan emin olacakları iddiasında bulunmuşlardır. Ayrıca İbnü'l-Eşter'in bir asker olduğunu, yiğitliğini, babasının şeref ve ün sahibi birisi, kabilesinin kuvvetli olduğunu vurgulamışlardır. Bunun üzerine Muhtâr, İbnü'l-Eşter'le irtibata geçilmesi için talimat vermiş, amaçlarının Ehl-i Beyt'in intikamını almak olduğunun ve bununla emrolduklarının bildirilmesinin altını çizmiştir.

Âmir eş-Şa'bî'nin de içinde bulunduğu heyet İbnü'l-Eşter'e gittiklerinde sözü Yezîd b. Enes almış, konuşmalarının bir sır olarak kalmasını başta belirtmiştir. Yezîd b. Enes:

-Biz seni, Ehl-i Beyt taraftarlarının ittifak ederek yöneldikleri işe davet ediyoruz. Seni Allah'ın Kitabı'na, Rasûlü'nün sünnetine Ehl-i Beyt'in intikamını almaya, işgalcilerle savaşmaya, zayıfları savunmaya davet ediyoruz, demiştir. Yezîd'den sonra Ahmer b. Şumeyt sözü alarak İbnü'l-Eşter'in babası hakkında övgü dolu sözler sıralamış, onun insanlar arasında bir efendi olduğunu, şimdi ise sıranın kendisine geldiğini ve babasının yerini doldurması gerektiğini hatırlatmıştır. Tüm bu sözlerden sonra İbnü'l-Eşter, kalkışılan bu işte sevk ve idarenin kendisine verilmesi durumunda tekliflerine icabet edebileceğini söylemiştir. Heyet ise, böyle bir liderlik görevini yerine getirebilecek yeteneğe sahip olduğunu belirttikten sonra bunun imkânsız olduğunu şu sözlerle ifade etmişlerdir:

-Muhtâr, Mehdî tarafından, elçi olarak ve savaşmak üzere gönderildi. Mehdî bize, Muhtâr'a itaat etmemizi emretti.

İbnü'l-Eşter ne söyleyeceğini bilemeyerek susmuş, heyet de İbnü'l-Eşter'den umduğunu alamamış olarak Muhtâr'ın yanına dönmüşlerdir.³³⁷

Bu yaşananlar ilk bakışta heyetin başarısız olduğu izlenimini vermektedir. Oysa Muhtâr istediği zemini büyük ölçüde Hâzırlamış olarak asıl adımını atmaya Hâzırlanmıştır. Zira mevcut hareketi yönetmeye yakışan ya da en azından kendisini böyle bir mevkiye layık gören bir kimseyi tek seferde itaat altına almak çok da kolay olmayacaktır. Muhtâr da bunu bilen birisi olarak ilk heyette kendisi yer almamıştır. Böylece çağrı tebliğ edilerek İbnü'l-Eşter'e düşünmesi için imkân sağlanmıştır. Muhtâr'ın İbnü'l-Eşter'in ilk cevabından sadece üç gün sonra ikinci kez heyet göndermesi ve hatta bu heyette kendisinin de yer alması bunu kanıtlamaktadır.

Nitekim Muhtâr üç gün sonra on kadar kişi ile İbnü'l-Eşter'e gitmek üzere yola çıkmıştır. eş-Şa'bî, babası, Yezîd b. Enes, Ahmer b. Şumeyt, Abdullah b. Kâmil, Becîle'den Ebû Amra Keysân heyette ismi geçenlerdendir. Doğruca İbnü'l-Eşter'in

---

³³⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 385; Taberî, VI, 15-16; İbn A'sem, VI, 228-229; İbn Miskeveyh, II, 141-143; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 293; İbn Kesîr, VIII, 265. İbn A'sem'in eserine baktığımızda İbnü'l-Eşter'i saflarına katma fikrinin bizzat Muhtâr'dan çıktığını anlarız. Bkz. İbn A'sem, VI, 228.

evine gitmişlerdir. İbnü'l-Eşter, son derece sıcak davranarak Muhtâr'ı yanına oturmuş, Muhtâr da belîğ konuşması ile Allah'a hamd ve sena ettikten sonra:

-Bu mektup sana Emîru'l-Mü'minîn'in oğlu Muhammed el-Mehdî el-Vasî tarafından gönderilmiştir. O, bugün itibari ile yaşayanların en hayırlısıdır. Babası da Allah'ın peygamberlerinden ve rasullerinden sonra yeryüzündeki tüm insanların en hayırlısıdır. İşte o, senden bize yardım etmeni ve bizi desteklemeni istiyor. Eğer bize yardım etmezsen, işte bu yazı senin aleyhine bir delildir. Allah, Mehdî Muhammed ve dostlarını sana muhtaç bırakmayacaktır³³⁸ demiştir. Dîneverî buna ek olarak Muhtâr'ın:

-İbnü'l-Hanefiyye şu beraberinde gördüğün kimselerin huzurunda sana bu mektubu gönderdi, dediğini orada bulunanların hepsinin de İbnü'l-Hanefiyye'yi mektubu yazarken gördüklerini söylediklerini aktarmaktadır.³³⁹ Muhtâr bu konuşmasından sonra Şa'bî'ye mektubu İbnü'l-Eşter'e vermesini emretmiştir. Mektupta yazılanlar şunlardır:

“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

el-Mehdî Muhammed b. Ali'den İbrâhîm b. Mâlik el-Eşter'e! Seni Allah'ın selamıyla selamlıyorum. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a hamd ederim.

Konuya gelince: Ben size, kendi adıma seçtiğim vezirim, emîn, seçkin olan kişiyi gönderdim. Ona düşmanlarımla çarpışmayı, Ehl-i Beyt'immin dökülen kanlarını almayı emrettim. Sen, kabilen ve sana tâbi olanlar, onunla birlikte hareket edin. Eğer bana yardım edersen, davetime olumlu cevap verirsen ve vezirime destek olursan, benim katımda üstün bir değer olur. Bütün atların yuları, bütün askerlerin dizginleri, Kûfe ve Suriyelilere ait toprakların en uzak noktasına kadar eline geçireceğin bütün şehirler, bütün minberler ve bütün bölgeler senin olacaktır. Eğer dediklerimi yaparsan bu amellerinle Allah katında kerametini en faziletli olanına

³³⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 385-386; Taberî, VI, 16; İbn A'sem, VI, 230; İbn Miskeveyh, II, 143-144; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 293; İbn Kesîr, VIII, 265-266.

³³⁹ Dîneverî, 289.

ulaşırsın. Eğer çağrımdan yüz çevirirsen asla gelmesini engelleyemeyeceğin en büyük helak ile yok olacaksın. Allah'ın selamı üzerine olsun.”

İbnü'l-Eşter mektubu okuduğunda, İbnü'l-Hanefiyye'nin yazıp yazmadığından şüphelenmiştir: “Biz daha önce de İbnü'l-Hanefiyye ile mektuplaşmıştık. Kendi babasının ismini kullanarak yazardı,” demiş, Muhtâr, böyle bir çıkışı beklemediği için doyurucu bir cevap veremeyerek:

-O gün öyle idi. Bugün böyle, demekle yetinmiştir. İbnü'l-Eşter bu mektubun İbnü'l-Hanefiyye'ye ait olduğuna şahit isteyince Muhtâr; Yezîd b. Enes, Ahmer b. Şumeyt, Abdullah b. Kâmil ve benzeri isimlerden birçoğunun bu mektubu İbnü'l-Hanefiyye'nin kaleminden çıktığını bildiğini söylemiştir. Rivayetin sahibi olan Şa'bî ve Şa'bî'nin babası hariç heyetteki üyelerin hepsi mektubun İbnü'l-Hanefiyye'ye ait olduğuna şahitlik etmişlerdir. Bunun üzerine İbnü'l-Eşter, kendisine ait olan baş sedirden ayrılıp Muhtâr'ı oturtmuş ve ona bey'at etmiştir. Başta Muhtâr olmak üzere heyete ikramda bulunmuştr. Birlikte hareket etmek üzere artık görüşmelere başlanılması üzere söz birliğine varmışlardır.³⁴⁰ Ancak Şa'bî'nin ve babasının mektubun sahibinin İbnü'l-Hanefiyye olduğuna şahitlik etmediği İbnü'l-Eşter'in gözünden kaçmamıştır. Heyeti uğurlarken Şa'bî'yi bir kenara çekip evine götürerek ona neden kendisinin ve babasının şahitlik etmediğini sormuş, Şa'bî ise:

-Bu şahitler kurrâdandır. Memleketin sözü en dinlenen yaşlıları ve Arap süvarileridir. Ben şimdiye kadar onların ağzından doğru sözden başka bir söz duymadım, diye cevaplamıştır. İbnü'l-Eşter, kendisinden bu şahitlerin isimlerini yazmasını istemiştir. İbnü'l-Eşter'in sözü edilen mektubun İbnü'l-Hanefiyye'ye ait olduğunu görenlerin ve doğru söylediğine şahit olanların isimlerini tek tek yazdırması ilginçtir. Dahası bu isimler arasında Şa'bî ve babası da yer almaktadır.³⁴¹

³⁴⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 385-386; Taberî, VI, 16-17; İbn A'sem, VI, 230; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 293-294; İbn Kesîr, VIII, 266.

³⁴¹ Taberî, VI, 16-18; İbn Miskevî, II, 144-146; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 293-294, İbn Kesîr, VIII, 266.

Şa'bî, bir başka rivayetinde, mektup hadisesini irdelediğini anlatmaktadır. Dineverî'de karşılaştığımız aktarıma göre Şa'bî, İbnü'l-Eşter'in bu şüphesinden sonra ismi geçen şahısları tek tek ziyaret etmiş ve herkes mektubun İbnü'l-Hanefiyye'nin elinden çıktığına şahitlik etmiştir. Şa'bî, en son olarak Ebû Amra Keysân'a gitmiş ve ona mektubu yazıldığı esnada kendisinin de orada olup olmadığını sormuştur. Ebû Amra:

-Vallahi o esnada orada değildim. Ancak Muhtâr bizim katımızda güvenilir bir kimsedir. Bize İbnü'l-Hanefiyye'den bazı işaretler getirdi, biz de doğru söylediğine inandık demiştir. Bunun üzerine Şa'bî:

- O anda Muhtâr'ın yalan söylediğini ve durumu gizlediğini anladım. Kûfe'den çıkıp Hicâz'a gittim ve bu olaylara dair hiçbir şey görmedim (Muhtâr ile birlikte hiçbir savaşa katılmadım) demiştir.³⁴²

Mektup ile İbnü'l-Eşter'in ikna edildiği gecenin sabahında Muhtâr'ın Şa'bî'yi yanına çağıracağı da rivayetler arasındadır. Buna göre Muhtâr, Şa'bî'ye önceki gece neden herkes gibi kendisinin ve babasının mektubun İbnü'l-Hanefiyye'ye ait olduğuna şahitlik etmekten kaçındığını sormuş, Şa'bî ise susmuştur. Muhtâr:

-İçinden geldiğince konuş. Sence dün bana şahitlik edenler hak üzere mi davrandılar yoksa batıla mı kapıldılar? diye üsteleyince Şa'bî:

-Hayır, ey Ebâ İshâk! Ben onların iyi birer süvari ve Irak halkının efendileri oldukları dışında bir şey bilmiyorum. Onlar ancak hak üzere şahitlik ederler kanaatindeyim demiştir. Rivayete göre işte o zaman Şa'bî mektubu Muhtâr'ın yazdığına kesin kanaat getirmiştir.³⁴³

Mektubun hakikaten İbnü'l-Hanefiyye'ye ait olup olmadığı hususunda yine Şa'bî'ye ait bir başka mülahaza Dineverî'nin eserinde nakledilmektedir. Buna göre; Muhtâr, ilk heyetin İbnü'l-Eşter'in yanından dönüşünden üç gün sonra yeniden

³⁴² Dineverî, 289-290.

³⁴³ İbn A'sem, VI, 231.

adamlarını topladığında aralarında Şa'bî'de vardır. Şa'bî, o toplantı hakkında şöyle bir anlatımda bulunmaktadır: “O gün Muhtâr'ın huzuruna girenler arasında ben de vardım. Beyaz kurşunun parladığını gördüm. Zannettim ki bu geceden mühürlenmiş.”³⁴⁴

Hind Ğassân, Şa'bî'nin Muhtâr aleyhtarı olduğunun bilindiğine vurgu yapıp, Muhtâr'ın mektubu kendi yazması ihtimalini uzak görmektedir. Eğer kendi yazmış ise bu mektubu kaleme alması için daha fazla zamanı olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca İbnü'l-Eşter benzer bir eleştiride bulunmamıştır. Onun eleştirisi daha çok mektuptaki üsluba yöneliktir. Zira İbnü'l-Hanefiyye'nin kendisini Mehdî olarak isimlendirmesini garipsemiştir. Ancak, İbnü'l-Hanefiyye'nin, Muhtâr'ın Kûfe isyanından sonra kendisine verilen Mehdî ismini benimsediğini iddia etmektedir.³⁴⁵

Şa'bî'nin, mektubun mührünü henüz sıcak haliyle gördüğünü iddia ettiği rivayete başka kaynaklarda rastlanılmamaktadır.

Urve b. Zübeyr'e ait rivayet, mektubun bizzat Muhtâr'ın kaleminden çıktığını belirtir. Muhtâr'ın İbnü'l-Eşter'e: “Mehdî sana bir mektup yazdı. Buna, buradaki şu kişiler de şahittir,” dediğini, ardından da hepsinin birlikte şahitliklerini ikrar ettiğini ve İbnü'l-Eşter'in de hemen Muhtâr'a bey'at ettiğini kaydetmektedir.³⁴⁶

Sonuç olarak; Muhtâr hakkında kaynakların işimizi zorlaştırdığı en önemli meselelerden biri olan İbnü'l-Hanefiyye'nin ağzından Muhtâr'ın İbnü'l-Eşter'e yazdığı bu mektup meselesi kendi içinde birçok çelişki barındırması hasebiyle itinayla incelenmelidir. Öncelikle bu mesele ile ilgili Ebû Mihnef, Urve b. Zübeyr ve Şa'bî tarikli rivayetlerle karşılaşılmaktadır. Urve rivayeti, Muhtâr'ın bu mektubu kendisinin yazdığını iddia etmektedir. Heyetteki herkesin buna şahit olması ve İbnü'l-Eşter'in itirazsız bey'at etmesi ile ilgili kısmı ise müphem bırakılmaktadır.

---

³⁴⁴ Dîneverî, 288.

³⁴⁵ Hind Ğassân, 208.

³⁴⁶ İbn Sa'd, V, 73-74.

Şa'bî rivayetlerine gelince; kendisinin mühürde fark ettiği sıcaklığı heyetteki diğer üyeler ve mektup eline verildiğinde İbnü'l-Eşter, fark edememiştir. Üstelik yola çıkmadan mührün sıcaklığını anladığını söylüyor olması, onun en kısa zamanda heyetten ayrılabilme imkânın da var olduğunu göstermektedir. Ancak o, görüşmeye yine de gitmeyi tercih etmiştir.

Yine Şa'bî, görüşmenin sonunda İbnü'l-Eşter ile baş başa kalmış ve İbnü'l-Eşter'in mektuba şahitlik edenler hakkındaki sorularına, heyet üyeleri hakkında son derece olumlu ifadeler kullanarak cevap vermiş ve mühür meselesinden bahsetmemiştir. Ayrıca İbnü'l-Eşter'in, bu şahitlerin isimlerini yazarken, onların güvenilir kimse olduklarına Şa'bî'nin bizzat kendisinin şahit olduğunu da eklemesine itiraz etmemiştir.

Dîneverî'den aktardığımızı göre mektup meselesinden rahatsız olan Şa'bî, Kûfe'yi terkettiğini, Hicâz'a gittiğini, hiçbir olaya karışmadığını ve herhangi bir meseleyi görmediğini söylemektedir. Ancak kaynaklar ileride de değineceğimiz üzere Şa'bî'nin Kûfe'de kaldığını ifade etmektedir.

Şa'bî'nin o yıllarda genç olduğu bilinmektedir. İbnü'l-Eşter'in neden babasıyla değil de o yıllarda daha, çok genç yaşta olan Şa'bî ile böyle önemli mevzuları konuştuğu ise merak uyandırmaktadır. Muhtâr, sıcak savaşa Hâzırlanıldığı dönemde, birçok davranışı kendisine mübah sayabilecek inanca sahip bir kimse izlenimi uyandırmaktadır. Şa'bî, kendisinin tasvip etmediği bir davranışı görmüş ve bundan hoşlanmamış ise Kûfe'deki direnişe katılmayabilirken, onun Ehl-i Beyt yanlıları ile hareket etmeye devam ettiği göze çarpmaktadır.

Şa'bî hakkında eklenmesi gereken birkaç konu daha vardır. Zira o, heyet üyelerini tek tek gezdiğini, hepsinin de mektubun İbnü'l-Hanefiyye'nin kaleminden çıktığını söylediğini, sadece Ebû Amra Keysân'ın bunun aksini söylediğini ifade etmesi dikkat çekmektedir. Çoğunluk bu mektubu İbnü'l-Hanefiyye yazdı derken o, bir kişinin sözüne itibar etmiştir. Zaten Ebû Amra da mektubun İbnü'l-Hanefiyye'ye ait olmadığını değil, sadece bunu görmediğini söylemiştir.

İbnü'l-Eşter hakkında da eleştirilebilir noktalar bulunmaktadır. Zira İbnü'l-Eşter'in, İbnü'l-Hanefiyye ile daha önce mektuplaştığını söylemiştir. Yine bir mektup yazıp durumu teyit edebilir yahut bir adam gönderebilir, ya da bizzat kendisi ile görüşebilirdi. İbnü'l-Eşter'in İbnü'l-Hanefiyye'ye bir mektupla durumu bildirdiği, İbnü'l-Hanefiyye'nin de benzer muğlâk ifadelerle İbnü'l-Eşter'e cevap verdiği aktarımı³⁴⁷ belki de bu karmaşayı çözmek içindir. Söz konusu rivayette müellifin infirad etmesi ve hızlı gelişen olaylara bakıldığında sürenin buna pek uygun olmadığına anlaşılması, rivayetin sıhhati hususunda şüphe uyandırmaktadır.

Muhtâr'ın, İbnü'l Hanefiyye'den böyle bir mektup almadığı, bu mektubu kendisinin kaleme almış olduğu kuvvetle muhtemel bir husustur. Zira Muhtâr'ın planları arasında İbnü'l-Eşter yoktur. Bu fikri ona kendi adamları telkin etmişlerdir. Muhtâr ise buna onay vermiştir. Heyetin ilk görüşmesi birkaç gün sürmüştür. Tekrar döndüklerinde ise sadece üç gün sonra İbnü'l-Eşter'e gitmişlerdir. Bu zaman dilimi, durumun İbnü'l-Hanefiyye'ye bildirilip, tekrar İbnü'l-Eşter'e yazılmış bir mektupla Muhtâr'a dönmesine imkân vermeyen bir süredir. Üstelik İbnü'l-Hanefiyye daha önce benzeri konularda müphem cevaplar vermiş olmasıyla bilinirken, bir anda böylesine açık planlar sergileyen bir mektubu yazmış olması ihtimal dışıdır. Muhtâr'ın adamlarına, üstelik yüz yüze iken bile böyle keskin konuşmamıştır. Ayrıca bu mektubu İbn-i Zübeyr'in halifeliğini açıkça ilan ettiği bir dönemde onun şehrinde yazmış olması gayr-ı kabildir.

Bu durumu heyetteki kişiler de anlamış olmalıdır. İbnü'l-Hanefiyye'nin konuşmalarından çıkardıkları mesaj ile Muhtâr'a bey'at edenler kalkışacakları kıyamda İbnü'l-Eşter'i de yanlarında görmek istemişler ve bunu başarmak için de yapılan bazı davranışları sineye çekmişlerdir. İbrâhîm b. el-Eşter ise mektupta kendisine vaat edilenlerden başı dönmüş olarak Muhtâr'a bey'at etmiştir. Nitekim Ubeydullâh b. Ziyâd'ı yendikten sonra Musul ve çevresinin idaresini ele almış ve Muhtâr'la irtibatı kesmiştir.³⁴⁸ H. D. Van Gelder, İbrâhîm b. Mâlik el-Eşter'in Hz.

³⁴⁷ Müberred, II, 47-48.

³⁴⁸ Taberî, VI, 98-99; İbn A'sem, VI, 287.

Ali evladına yapılanların intikamını almayı kendisinin de öteden beri arzuladığını söylemekle bu ittifaka rıza göstermesini gerekçelendirmektedir.³⁴⁹

Mektupta geçen Mehdî ismi de üzerinde düşünülmesi gereken önemli konulardan birisi olarak durmaktadır. Muhtâr, zihninde tasarladıklarını gerçekleştirmek için belli bir program takip ettiği izlenimini uyandırmaktadır. İbnü'l-Eşter'e verdiği sözde İbnü'l-Hanefiyye'ye ait mektupta İbnü'l-Eşter'in de dikkatini çeken Mehdî sözcüğü planlarının bir parçası olmalıdır. Bu sözcük; Ehl-i Beyt yanlılarını kurumsallaştıran, siyasallaştıran bir kıyamda tüm taraftarlarını toplamayı sağlayan lider ve o liderin zihinlerde kalıcılığını sağlayacak tüm taraftarlarına neden İbnü'l-Hanefiyye'nin arkasında bir huruc gerçekleştirdiklerini sürekli vurgulayacak bir isim olmuştur. Bu ismi Kûfe'ye geldiği ilk günden itibaren kullanmaya başlamış olması Muhtâr'ın bilinçli hareket ettiğini göstermektedir.

1.4. Muhtâr'ın Kûfe'yi Ele Geçirmesi ve Kûfe'nin Ele Geçirilmesinden Sonra İbn Mutî'in Durumu

1.4.1. Muhtâr'ın Kûfe'yi Ele Geçirmesi

Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'in kanını talep etmeye olan çağrısı Kûfe'de hatırı sayılır bir taraftar kitlesini toplamayı başarmıştır. Ona olumlu cevap verenlerin çoğunluğu Hemdânlılar ve Kûfe'de yaşayan Acemlerdir. Halk arasında el-Hamrâ denilen bu kitlenin sayısı hakkında 20.000 gibi bir rakam telaffuz edilmektedir.³⁵⁰ Muhtâr'ın önderliğindeki Ehl-i Beyt taraftarları, mevcut sayılarına, İbnü'l-Eşter'in ve kabîlesinin eklenmesi ile yeterli güce ulaşmıştır. Bu güç, kararsız kalan kesimi de yanına çekmiş olmalıdır. Ağırakça, Muhtâr'ın Kûfe'de Hz. Ali taraftarlarından iki önemli şahsın desteğini almadan Kûfe'yi ele geçirmeye kalkışmamasını, onun adına akıllıca bir davranış olarak tanımlarken, sözü edilen iki kişiyi ise İbnü'l-Eşter ve tâbûnun ileri gelenlerinden İmâm Şa'bî olarak zikretmektedir.³⁵¹ Ancak Şa'bî'nin

³⁴⁹ Gelder, 43-44.

³⁵⁰ Dîneverî, 288.

³⁵¹ Ağırakça, 161.

halk nezdinde etki yarattığına dair bir bilgi kaynaklara yansımamaktadır. Bundan sonraki süreç, artık şehrin ele geçirilmesi yönünde işlemiştir.

Neredeyse her gece buluşan Muhtâr ve İbnü'l-Eşter, birlikte kararlar alarak kıyamın planını ve tarihini belirlemişlerdir. Sabahlara kadar süren bu görüşmeler şehirde yeterince bir hareketlilik oluşturmuş ve şehir yönetiminin dikkatini çekmiştir. Kıyam için hazırlanan oldukça yüksek sayıdaki Ehl-i Beyt yanlılarının böylesine kapsamlı bir çalışmasının şehir yönetiminin gözünden kaçması imkânsızdır. Durum valiye bildirilmiş ve mevcut yönetim, huruc hakkındaki bilgileri, yaklaşık olarak hangi tarihte başlatılacağına kadar öğrenmeyi başarmıştır. Ancak bu bilgi, Muhtâr'ın belirlediği tarihten sadece iki gün önce ulaşılarak valiye iletilmiştir. Abdullah b. Mutî'in şehir emniyetinden sorumlu olarak atadığı İyâs b. Mudârib, valiye Muhtâr'ın iki gün içinde kıyam edeceğini bildirmesi üzerine derhal tedbir alma yoluna gitmiştir. Hakikaten Muhtâr ve adamları 14 Rebû'l-Evvel 66'da bir Perşembe günü kıyama gerçekleştirmeyi planlamışlardır.

Kûfe emniyet amiri İyâs b. Mudârib şehir meydanlarına kendi adamlarının konuşlandırılmasını önermiştir. Böylece her kabile kendi bölgesi içinde sayısını toparlayamamış olanlarla kendi içlerinde savaşarak direnişi sağlamlaştıracak ve kıyama bir süre de olsa durdurabilecektir. Ancak bu hesabın tutması için geç kalınmıştır. Ayrıca kıyama katılanlar yanında, şehir yönetiminin hesabına çalışacağı umulanların sayısı çok azdır.

İyâs'ın her kabileye kendisinden birisini göndermek suretiyle görevlilerin kabilelerine sahip çıkmaları ve akrabalık bağlarını kullanarak Ehl-i Beyt taraftarları arasında bölünme sağlama planı uygulanamadı. Ayrıca vali konağının etrafında toplanmak suretiyle yapılacak bir savunma hem daha uzun sürerek şehir dışından yardım alınmasına süre tanıyabilecek, hem de fazlaca kayıp verilebileceği endişesiyle Muhtâr saflarında bir kargaşaya neden olabilecektir. İyâs, güçlerin

bölünmesi yolu ile bir savunma denemiş, bu ise Muhtâr'ın işini kolaylaştırmıştır.³⁵² İyâs'ın önerisi ile yapılan mahalle meydanlarındaki bu konuşlanmalar pazartesi günü tamamlanmıştır.³⁵³

İbnü'l-Eşter ve Muhtâr arasındaki buluşma programları yine devam etmiştir. Ancak Pazartesi gününden itibaren şehir yönetiminin meydanlara ve sokaklara asker çıkarması, özellikle şehir emniyetinden sorumlu İyâs b. Mudârib'in sarayı ve çarşığı adamlarıyla denetim altına alması³⁵⁴ Muhtâr'ı daha emniyetli davranmaya sevk etmiştir. İbnü'l-Eşter'in Muhtâr'la olan toplantıları için geceleri fazlaca ortalıkta görünmesi, İyâs'ın dikkatini çekmiş olmalı ki, durum valiye bildirildiğinde, vali bu konuda İbnü'l-Eşter'i çarşı yolunu bu kadar sıklıkla kullanmaması yönünde uyararak için haber yollamıştır. İbnü'l-Eşter bu durumu Muhtâr'a haber verince Muhtâr, bu uyarıyı dikkate almasını emretmiş, İbnü'l-Eşter de bu uyarı gereğince yolunu değiştirmiştir.³⁵⁵

İhtilalin çıkış şekli Muhtâr saflarında yer alan Humeyd b. Müslim'den anlatılmaktadır. Buna göre ihtilali gerçekleştirmeyi planladıkları perşembe gecesinin hemen öncesindeki salı akşamı İbnü'l-Eşter, yanında 100 adamıyla birlikte, silahlarını gizleyerek Muhtâr'a gitmek için yola çıkmışlardır. Kendisine şehir emniyet amirinin bulunduğu meydan söylenildiği halde Muhtâr'ın daha önce de kendisine nasihat etmiş olmasına rağmen bu yolu güzergâh olarak kullanmayı seçmiştir. İyâs'ın yanındaki birliğin son derece güçsüz olduğunu, kendilerine karşı koyamayacaklarını, eğer direnirlerse de savaştan çekinmeyeceğini belirterek birliği ile karşılarına çıkmıştır. İyâs, İbnü'l-Eşter'in yolunu keserek onu valiye götürmeye çalışmıştır. İbnü'l-Eşter ise seri bir hamle ile İyâs'ı öldürünce, adamları da kaçmıştır. Durumu haber alan vali, İyâs'ın yerine oğlu Râşid b. İyâs'ı atamıştır. Bu olay salı gecesini meydana gelmiştir. İbnü'l-Eşter, Muhtâr'ın yanına çarşamba

³⁵² Kabile Meydanlarına gönderilen komutanlar için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 386, 389; Taberî, VI, 18; İbn A'sem, VI, 231-232; İbn Miskeveyh, II, 146-147; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 294. İbn A'sem Rebiulâhir ayında kıyâmı gerçekleştirmeyi planladıklarını aktarır. Bkz. İbn A'sem, VI, 231.

³⁵³ Taberî, VI, 18-19; İbn A'sem, VI, 232; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 294.

³⁵⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 389; Taberî, VI, 19; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 294.

³⁵⁵ Dîneverî, 290.

gecesi İyâs'ın başı ile gelmiştir. Salı gecesi çarpışmadan sonra olanlar ise müphem kalmaktadır. İbnü'l-Eşter, Muhtâr'a olup biteni anlatıp, İyâs'ın başını Muhtâr'a gösterince Muhtâr, adamlarına meşaleleri yakmalarını ve “Yâ Mansûr Emit”, “Ey Hüseyin'in kanı, Ey Hüseyin'in intikamı! Neredesin?” diye bağırma emretmiştir. Böylece şehrin dört bir yanında kıyamın başladığı duyurulmak üzere sesler yükseltilmiştir. Ubeydullâh b. el-Hurr'un kabilesiyle beraber hemen geldiğinin aktarılması, halkın kıyama katılmaya olan iştiağını göstermektedir.³⁵⁶

Bütün meydanlarda valinin adamları, birlikleri ile mahalle sakinlerinden Ehl-i Beyt yanlılarının Muhtâr'a katılmalarına engel olmak üzere hem akrabalık bağlarını hem de silahlı güçlerini kullanmak üzere talimat beklemekteydiler. Bu sebeple bu ilk çağrıya katılım az olmuş, istenilen sayıya ulaşamamıştır. İbnü'l-Eşter, mahallelerden katılımların önünü açmak için kendi birliklerini toparlayıp, meydanlardaki İbn Mutî'in adamlarının üzerine yürümeyi teklif etmiştir. İbnü'l-Eşter bütün mahallelerdeki taraftarlarının katılımını sağladıktan sonra vali konağına yürümeyi, bu esnada Muhtâr'ın da kendisine bey'at edenlerden yakın olanlarla kendisini savunacağını öngörmüştür. Muhtâr da bu planı onaylamıştır. Ancak İbnü'l-Eşter'e; çok zor durumda kalmadıkça kimseyle çarpışmamasını tembihlemiştir.³⁵⁷ Bir taraftan İbnü'l-Eşter diğer taraftan Ubeydullâh b. el-Hurr, Ehl-i Beyt tarafatarlarını toplamak için çıkmışlardır.³⁵⁸ Muhtâr ise şehri rahatlıkla ele geçirebileceğini anlamıştır. Bu sebeple mümkün mertebe kan dökmeden bu işi halletmek istemiştir. Ne kadar kansız tamamlayabilirse, sonrasında yönetiminin o kadar kolay olacağını düşünmüştür. Muhtâr'ın hareket esnasında şöyle dediği aktarılmaktadır: “Allah'ım sen bizim Hz. Muhammed'in hanesi için öfkeli olduğumuzu biliyorsun. Allah'ım sen Ehl-i Beyt'i öldürenlere karşı bize zafer ver ve çağrımızı tamamla. Muhakkak ki sen her şeye kâdirsin.”³⁵⁹

³⁵⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 389; Taberî, VI, 19-20; İbn A'sem, VI, 232-233; İbn Miskeveyh, II, 149-150; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 294-295; İbn Kesîr, VIII, 266. Bunun dışında Muhtâr birkaç mısra şiir ile konuşmasını süslemiştir. Bkz. İbn A'sem, VI, 233; İbn Kesîr, VIII, 266.

³⁵⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 389-390; Taberî, VI, 20-21; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 295.

³⁵⁸ İbn A'sem, VI, 234.

³⁵⁹ İbn A'sem, VI, 234.

İbnü'l-Eşter adamlarıyla birlikte kavmine gelip tüm adamlarını toparlayarak Kûfe sokaklarını ele geçirmek için harekete geçmiştir. Böylece büyük bir çoğunluğa ulaşmıştır. Elinden geldiği kadar İbn Mutî'in çeşitli yerlere yerleştirdiği birliklere görünmemeye çalışsa da, çatışma kaçınılmaz olmuştur.³⁶⁰ Kûfe mahalle mescitlerinde karşılaştıkları birlikleri bozguna uğratmışlar, ancak kaçanların peşlerine düşmemişlerdir. Zira amaçları mahallelerden Muhtâr'a katılmak isteyenleri toparlayabilmektir. Bu doğrultuda, ordunun içinden valinin adamlarının geride bıraktıklarını, ganimet olarak toplamalarına dair talebi de geri çevirmiştir. Her meydanda Muhtâr'a katılmak isteyenler için bir süre beklemiş, katılımları aldıktan sonra en başta planladığı üzere Muhtâr'a gitmiştir.³⁶¹

Muhtâr'ın bu esnada Sebha meydanında konuşlanmakla görevli Şebes b. Rib'î'nin kuvvetleriyle çarpıştığı bildirilmektedir. İbnü'l-Eşter'in de gelip Muhtâr'a yardım etmesiyle Şebes tutunamayarak kaçmış ve Abdullah b. Mutî'in yanına dönmek zorunda kalmıştır. Şebes konağa dönünce valiye meydanlara konuşlandırılmış tüm birliklerini kendi yanına çağırarak Muhtâr'ın yanında toplanan birlikle çarpışmalarını önermiş, İbn Mutî' de bu tavsiyeye uymuştur. Daha önce yapılması gereken bir hareketi geç anlamışlardır. En baştan Muhtâr'ın belli bir grup ile hareketi esnasında yapılacak baskını, meydanlara adamların dağıtılması ile ertelemek, Muhtâr'ın savunmasına direnmeyi güçleştirmiştir. Muhtâr şehir yönetiminin bu hamlesini haber alınca Sebha'da konuşlanmıştır. Sonra gönderdiği adamları ile mahalle halkını kendi yanına gelmeleri için ayaklanmalarını sağlamıştır. Propaganda yapanlar: "Ey Hüseyin'in intikamını almak isteyenler! Öldür! Öldür! Ey mahalle halkı! Muhammed ailesinin emini ve veziri kıyama kalktı ve Hind Deyri'nde bulunuyor. Beni size bir davetçi olarak gönderdi" diye bağırılmışlardır. "Ey Hüseyin'in kanı, neredesin?" nidaları ile halk Muhtâr'a katılmak için evlerinden dışarı çıkmıştır.³⁶² Baskıdan dolayı Muhtâr'a katılamayanlar için bir fırsat sağlaması ve İbn

³⁶⁰ Taberî, VI, 21; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 295.

³⁶¹ Taberî, VI, 21-22; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 295-296.

³⁶² Taberî, VI, 22-23; İbn Miskeveyh, II, 151-152; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 296.

Mutî'in adamlarının Muhtâr'ın evine saldırmaları tehlikesine karşı, Muhtâr'ın evini boşaltmış olması zekice bir hamledir.³⁶³

İyâs valiye, her mahalleye asker konuşlandırılmasını önermiştir. Böylece mahalle halkının akrabalık bağlarının da etkisi ile isyanın daha zararsız bastırılabilceğini düşünmüştür. Ancak umulanın gerçekleşmediği, hatta bazen aksi bir etkiye de mahal verdiği görülmektedir. Abdullah b. Kurâd el-Has'amî, Has'am'dan 200'e yakın kişi ile Muhtâr'a katılmak üzere geldiğinde Ka'b b. Ebî Ka'b, onların kendi kavminden olduğunu görünce çatışmaya girmeksizin onlara yolu açmış ve onların Muhtâr'a katılmalarına izin vermiştir.³⁶⁴

Muhtâr'a bey'at edenlerin sayısı 12.000'dir. Ancak o gece Muhtâr'ın etrafında sadece 3.800 kişi olması gariptir. Bu, sabaha çıkmadan önceki ulaştıkları son sayıdır.³⁶⁵ İbn Kesîr, bu sayıyı yaklaşık 4.000 olarak bildirmektedir.³⁶⁶

Muhtâr gün doğmadan ordusunu savaş düzenine koymuş, sabah namazını kıldırmıştır. Bu sırada İbn Mutî' Râşid b. İyâs'a şehir meydanlarındaki adamlarını toplamasını emretmiş ve mescide gelmeyenler için tehditkâr ilanlar yapılmıştır. Vali İbn Mutî', Muhtâr'ın üzerine toplamda 7.000 kişilik bir ordu göndermiştir.³⁶⁷ Bu ordunun Muhtâr'ın yanına gelmesi, Muhtâr'ın adamlarına sabah namazını kıldırma işini bitirdiği ana rastlamaktadır. Muhtâr, adamlarından Ebû Saîd es-Saykal'ı, İbn Mutî''in ordusunun arasına bir gözcü olarak göndermiş ve ordan haber getirmesini istemiştir. Ebû Saîd Muhtâr'ın dediği gibi yapmış ve bu ordu hakkında bilgi toplamıştır.³⁶⁸ Bu işi göze çarpmadan başarmış olması; şehir halkının kendilerini ait kıldıkları tarafların ne kadar da belirsiz ve karmaşık, kimin nereye ait olduğunun çok fazla ayırt edilemeyecek düzeyde olduğunu göstermektedir. Muhtâr bu durumu bilerek kendi lehine çevirmiştir.

³⁶³ Hind Ğassân, 211.

³⁶⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 391; Taberî, VI, 23.

³⁶⁵ Taberî, VI, 23; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 297.

³⁶⁶ İbn Kesîr, VIII, 266.

³⁶⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 391; Taberî, VI, 23; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 297.

³⁶⁸ Taberî, VI, 24-25.

Bu olaydan hemen sonra bir haber de Si'r b. Ebî Si'r el-Hanefî'den gelmiştir. Si'r'in Muhtâr'a, kendisine bey'at etmiş olanlardan bazılarının Râşid'in adamlarından korktukları için gelemediklerini söylemesi üzerine Muhtâr, İbnü'l-Eşter'i Râşid b. İyâs'ın üzerine yollamış ve zafer elde etmelerini yahut ölünceye değin savaşmalarını emretmiştir.³⁶⁹

Si'r b. Ebî Si'r atlı birliklerin komutanı olarak Şebes b. Rib'î karşısında gece boyu süren savaşta önce üstünlük sağlasalar da Şebes'in ordusuna yaptığı konuşmalarla hareketlenen çatışmada mağlup olmaktan kurtulamamıştır. Şebes'in orduyu cesaretlendirmek için yaptığı konuşmada sarf ettiği sözler, tarafların dönemin siyasal, sosyal yapılanması hakkında da ipuçları vermektedir: "Ey kötü kokmuşlar! Siz ne kötü atlısınız. Siz kölelerinizden mi kaçıyorsunuz!"

O gece Si'r b. Ebî Si'r el-Hanefî esir olarak İbn Mutî'in ordusunun eline geçmiştir. Esirler arasındaki azadlı köleler infaz edilmiş, bunun dışındakilerden serbest bırakılanlar olmuştur. Si'r de Arap olduğu için bırakılmıştır. Bu bilgileri kendisinden aktardığımız Ebû Saîd, Şebes'in yukarıdaki konuşması üzerine kendilerine saldıran birlik tarafından esir alınanlar arasında kendisinin ve azadlı kölelerden Huleyd isminde birisinin bulunduğunu söyler. Şebes, Huleyd'e kim olduğunu sorup, onun azadlı bir köle olduğunu öğrenince, Huleyd'e karşı kendisi ve annesi hakkında hakaretamiz bir dil kullanarak onu öldürmüştür. Si'r ise Arap olduğundan dolayı serbest bırakılınca, Ebû Saîd kendisinin azadlı köle olduğunu gizleyerek infazdan kurtulmuştur. Anlaşılan şehirdeki kavga sadece Ehl-i Beyt taraftarlarının, Hz. Hüseyin'in intikamını almak için Zübeyrî yönetimi bir engel olarak görmesi değildir. Ehl-i Beyt taraftarlarının içlerindeki mevâlî sayısının fazlalığı, çoğunluğu yerli Arap eşrafından olan Zübeyrî yönetimi huzursuz etmiştir. Ebû Saîd, Muhtâr'a giderek, kendisini hür olarak göstererek kurtulduğunu anlatmış, Muhtâr'ın ise bu yaşadıklarını bir süre gizlemesini istemiştir.³⁷⁰ Muhtâr'ın böylesi

³⁶⁹ Taberî, VI, 23-24; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 297.

³⁷⁰ Taberî, VI, 24-25; İbn A'sem, VI, 236; İbn Miskeveyh, II, 153-155.

olumsuz haberlerle ordunun moralinin düşmemesini istediği anlaşılmaktadır. Bu, ordusundaki azadlı kölelerin ve mevali sayısının fazlalığındandır.

Şebes'in, yukarıda belirttiğimiz galibiyetinden sonra Muhtâr'a giden yolda başka engeli kalmamıştır. Böylece Muhtâr'ı ve beraberindeki Yezîd b. Enes'i muhasara altına almıştır. Bu esnada İbn Mutî de Yezîd b. Hâris b. Ruveym öncülüğünde 2000 kişilik birliği göndermiştir. Şebes'in saldırılarına karşı Muhtâr ve adamları bir süre direnç göstermeyi başarmışlardır. Ancak aradaki güç ve sayı farkı Şebes lehine olmasından dolayı askerlerinin cesaretlerinin kırılmasından korkan Yezîd b. Enes şöyle bir konuşma yapmıştır: “Ey Ehl-i Beyt taraftarları! Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'ini sevdiğiniz için; öldürüldünüz, elleriniz ve ayaklarınız kesildi, gözleriniz oyuldu, hurma dallarına asıldınız ve bütün bunlar size Ehl-i Beyt'i sevdiğiniz için yapıldı. Tüm bunlara rağmen şimdi de evlerinizde oturup, düşmanınıza itaat ediyorsunuz öyle mi! Peki, şu kavim size galip gelecek olursa? Sizden kimseyi bırakmayacaklar. Evlatlarınızı, eşlerinizi, mallarınızı, ellerinizden aldıklarına şahit olacaksınız. Ölmek ise elbette bundan hayırlıdır.”³⁷¹ Konuşmanın içeriğinde temas edilen konular, aslında halkın öteden beri var olan rahatsızlıklarının bir dışı vurumu olarak bu isyana zeminin hazırlandığı izlenimi vermektedir.

İbnü'l-Eşter o sırada Muhtâr tarafından Murâdoğulları mintikasına gitmiştir. Oradaki taraftarlarının Muhtâr'a katılımına imkân sağlamak üzere gittiği bölgede Râşid b. İyâs ile karşılaşmıştır. Râşid'in birliğinin sayısı hakkında 4000 rakamı verilmektedir. İbnü'l-Eşter'in birliğinin sayısı ise yukarıda da geçtiği üzere 1200-1500 arasındadır. Çatışmalar başladığında İbnü'l-Eşter, Râşid b. İyâs'ı öldürmeyi başarmıştır. Râşid'in ölümü birliğinin de dağılmasına neden olmuştur.³⁷² İbn Mutî, Râşid'in öldürüldüğünü duyunca yerine Süveyd b. Abdirrahmân el-Minkârî'yi atamıştır.³⁷³

³⁷¹ Taberî, VI, 26; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 297-298. İbn A'sem bu konuşmayı es-Sâib b. Mâlik el-Eş'arî'nin yaptığını kaydeder. Bkz. İbn A'sem, VI, 237.

³⁷² Taberî, VI, 26-27; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 298.

³⁷³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 392.

İbnü'l-Eşter, Nu'mân b. Ca'd'ı Râşid'in öldürüldüğünü söylemek üzere Muhtâr'a göndermiştir. Kendisi de birliği ile beraber Muhtâr'a doğru yola koyulmuştur. Yolda Abdullah b. Mutî'in daha önceden göndermiş olduğunu anladığımız yaklaşık 2000 kişilik birlikle karşılaşmışlardır. İbnü'l-Eşter, bu çarpışmadan da galip ayrılarak Yezîd b. Hâris ve Şebes b. Rib'î tarafından etrafi sarılmış konumda bulunan Muhtâr'a doğru ilerlemeye devam etmiştir. Ancak Şebes'in Muhtâr'ın etrafını sarmış olduğunu görmüştür.³⁷⁴

İbnü'l-Eşter, Şebes b. Rib'î'nin üstüne yürümüş ve üstünlük sağlamayı başarmıştır. Muhtâr ile birlikte şehre girmek istediklerinde ise sokaklara ve çatılara Yezîd b. Hâris'in yerleştirdiği okçular tarafından engellenmişlerdir. Böylece Kûfe'ye başka bir noktadan girmek üzere karar vererek yön değiştirmişlerdir.³⁷⁵ Hind Ğassân, Kûfe şehir mücadelelerinde sokakların ne kadar önemli rol oynadığının altını çizer.³⁷⁶

Muhtâr, bulunduğu bölgeyi terk edip, mahalle meydanının arkasını dolaşarak şehre girmeye karar vermiş ve oradan ayrılip Müzeynelerin, Ahmeslerin ve Bârikların evlerine kadar gitmişlerdir. Kûfe'nin dışında kaldığını anladığımız bu yerleşim yerleri anlaşılan o ki nisbeten Kûfe evlerinden ayrı kalan mahallelerdir. Muhtâr'ın buralarda sempati duyulan bir kimse olduğu, mahalle sakinlerinin iltifatını gördüğü rivayetler arasındadır.³⁷⁷ İbnü'l-Eşter, Muhtâr'a buldukları mahallede kalmasını, kendisine ise Kûfe merkezine yürümesi için müsaade etmesini önermiştir. Muhtâr zayıf, hasta ve yaşlıların çatışmaya katılmamasını emredip orduyu savaş düzenine koymuş, kendisi ise harekâta eşlik etmiştir.³⁷⁸

Sebha Meydanı'nda İbnü'l-Eşter'e yenilen ve doğruca vali konağına giden birlik, İbn Mutî'e Raşid'in öldürüldüğü haberini verince vali bu duruma çok

³⁷⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 392; Taberî, VI, 26-27; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 298.

³⁷⁵ Taberî, VI, 27-28; İbn Miskeveyh, II, 156-157; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 298.

³⁷⁶ Hind Ğassân, 212.

³⁷⁷ Taberî, VI, 28; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 299; İbn Kesîr, VIII, 267.

³⁷⁸ Taberî, VI, 28; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 299.

üzülmüştür. Oldukça ümitsizliğe kapılan valiyi Amr b. Haccâc tekrar yüreklendirmiştir. Amr, valiye hâlâ sayı üstünlüğünü ellerinde bulundurduklarını ve henüz etraftan dağılıp gitmediklerini söylemiştir. Valinin bu durgunluğu esnasında savunma yapmak için adam toplamaya koyulmuştur.³⁷⁹ Toplamda 19.000 gibi önemli bir sayıya ulaşmışlardır.³⁸⁰ İbn Mutî' ancak bundan sonra kendine gelebilmiş ve yaptığı konuşmada Muhtâr ve adamlarını dini bozuk, az sayıda kimseler olarak niteleyip, onların amaçlarının ganimetten başka bir şey olmadığı vurgusunda bulunmuş, halkı ise mağlubiyetlerinden dolayı azarlamıştır.³⁸¹

Muhtâr, İbnü'l-Eşter'le birlikte hareket etmiştir. Hâlid b. Abdullah Meydanı'na geldiklerinde İbnü'l-Eşter'e Künâse üzerinden Kûfe'ye girmelerini emretmiştir. Şehre girdiklerinde Şemir b. Zilcevşen öncülüğündeki 2.000 kişilik birlikle karşılaşmışlardır. Muhtâr hemen Saîd b Münkiz el-Hemedânî'ye talimat vererek Şemir'in karşısına çıkmasını emretmiştir. Kaynaklar bu iki birlik arasında bir çatışma olup olmadığı veya bir çatışma olduysa neticesinin ne olduğu hakkında bilgi vermemektedir. Muhtâr, Saîd'i, Şemir birliğinin üzerine gönderirken İbnü'l-Eşter'e de doğruca ilerlemesini emretmiştir. Abdullah b. Mutî', İbnü'l-Eşter'in üzerine 5.000 kişilik birlik sevk etmiş, çarpışma kısa sürede İbnü'l-Eşter'in zaferiyle sonuçlanmıştır.³⁸²

Daha önce yerine Şebes b. Rib'î'yi bırakarak kuvvetlerinin arkasında çatışmaları takip eden Abdullah b. Mutî', birliklerinin bozguna uğraması ile adamlarını alıp konağa sığınmak zorunda kalmıştır. Kuşatma altına alınan konakta İbn Mutî'in adamlarını sadece un ile doyurduğu kaydedilmektedir. Üç gün süren kuşatma hakkında detaylı bilgiler vardır.³⁸³ Muhtâr kuşatma esnasında çarşı tarafına konuşlanmıştır. İbnü'l-Eşter ise konağı kuşatmıştır. İbn Mutî' için zor bir süreç

³⁷⁹ Taberî, VI, 28; İbn Miskeveyh, II, 157-158; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 298-299.

³⁸⁰ İbn A'sem, VI, 235.

³⁸¹ Taberî, VI, 28; İbn Miskeveyh, II, 157-158; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 298-299.

³⁸² Taberî, VI, 29-30; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 299. Rifâa b. Şeddâd bu çarpışma esnasında öldürüldü. Bkz. İbn Kesîr, VIII, 267.

³⁸³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 292-293; Taberî, VI, 30-31; İbn Miskeveyh, II, 160-162; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 300.

başlamıştır. Önce Amr b. Hureys, konağı terk edip evine gitmiştir. Eşrâftan yanında kalan isimlerden bazıları şunlardır: Şebes b. Rib'î, Esmâ b. Hârice, Abdurrahmân b. Muhamnef, Abdurrahmân b. Saîd b. Kays. Kuşatmanın uzaması ile konakta, gelecekleri üzere bir konuşma başlamıştır. İbn Mutî' adamlarından görüşlerini açıklamalarını istemiştir. Şebes, Muhtâr'dan hem kendisi hem de adamları için eman alması gerektiğini, kendisinin de İbn Zübeyr'e sığınmak üzere Mekke'ye kaçmasını söylemiştir. İbn Mutî'akşama kadar düşünmüş, akşam olduğunda bir konuşma yaparak konaktan ayrılmıştır. Konuşmasında dikkat çeken bazı noktalar vardır: “Ben biliyorum ki bütün bu olanları yapanlar sizin en aşağılık, sefih, alçak ve soyu kesik olanlarınızdır. Ben, birkaç kişi hariç olmak üzere, eşrâfın söz dinleyen, itaat eden, birbirleri ile nasihatleşen insanlar olduğunu biliyorum. Ve bunu dostum (İbn Zübeyr)'e anlatacağım. Sizin itaatinizi ve İbn Zübeyr'in düşmanlarına karşı savaştığınızı da anlatacağım.” Konuşmasından sonra Ebû Musâ el-Eş'arî'nin evine gidip saklanmıştır.³⁸⁴

İbn Mutî'in ayrıldığı gece kuşatmanın dördüncü gecesi olmalıdır. Hemen ardından konağın kapıları açılmış ve kendilerine eman verildiği ilan edilmiştir. Halk, konağı boşaltıp Muhtâr'a bey'at etmiştir. Eşrâf'tan İbn Mutî' yanlısı olanlar o geceyi mescitte geçirmiştir. Muhtâr ertesi gün halka şu konuşmayı yapmıştır: “Hamdolsun o Allah'a ki; dostuna yardım, düşmanına hüsrân va'd etmiş ve dünyanın sonuna kadar va'dini, hükmünü yerine getirmeyi gerekli kılmıştır. Allah'a karşı yalan uyduran herkes muhakkak hüsrâna uğramıştır. Ey insanlar! Hakka sırtını dönen, karşı koyan, hakkı yalan sayan, haktan yüz çeviren bizden uzak olsun ve kahrolsun. Ey insanlar! Giriniz ve en doğru şekilde bey'at ediniz. Allah'a ant olsun ki; siz Ali b. Ebî Tâlib ve ehline bey'at ettiğinizden beri böylesine bir hidayet bey'atı yapmadınız.” Bundan sonra halk, eşrâf dâhil Muhtâr'a bey'at etmişlerdir. Bey'at esnasında Muhtâr:

---

³⁸⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 292-293; Taberî, VI, 30-31; İbn Miskeveyh, II, 160-162; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 300; İbn Haldûn, III, 31. İbn A'sem, İbn Mutî'in kadın elbisesi giyip, kılık değiştirmiş olarak saraydan kaçtığı detayını vermektedir. Bkz. İbn A'sem, VI, 239. Dîneverî, Hemdân isimli bir kimsenin Umâre b. Ukbe b. Ebî Muayt'ın evi tarafından ipele konağa tırmandığını, İbn Mutî'in de Muhtâr karşısında tutunamayacağını anlayınca eman dilediğini aktarır. Bundan sonra Muhtâr'ın İbn Mutî'e 1.000.000 dirhem verdiğini söylemesi itibarıyla de kabul edilebilir bir rivayet olarak gözükmediği kanaatindeyiz. Bkz. Dîneverî, 291-292.

“Allah’ın Kitabı’na, Hz. Peygamber’in sünnetine sarılmak, Ehl-i Beyt’in intikamını almak, haramları helal sayanlarla çarpışmak, mazlumları kurtarmak üzere bana bey’at ediniz. Biz, bizimle çarpışanlarla çarpışır, sulh edenlerle sulh ederiz,” demeye devam etmiş herkes ona bey’at etmiştir. Muhtâr, halka ve eşrâfa iyi davranılmasını adamlarına emretmiştir.³⁸⁵

1.4.2. Kûfe’nin Ele Geçirilmesinden Sonra İbn Mutî’in Durumu

İbn Mutî’ konaktan kaçıp Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin evine saklanmıştır. Ancak bulunduğu yer Abdullah b. Kâmil tarafından Muhtâr’a bildirilmiştir. Muhtâr, İbn Kâmil’in ısrarla bu bilgiyi tekrarlamasına rağmen üstüne düşmemiştir. Hatta bu davranışını İbn Kâmil, Muhtâr’ın İbn Mutî’i yakalamak istemediğine yorumuştur. Zira aralarında maziye dayanan bir dostluk vardır. Muhtâr İbn Mutî’e akşam olunca 100.000 dirhemle birlikte şu haberi iletmiştir: “Bu para ile yol Hâzırlık masraflarını karşıla. Nerede kaldığın artık açığa çıktı. Derhal şehri terk et. Zannımca paran olmadığın için hâlâ buradasın.”³⁸⁶ Eski dostluklarının Muhtâr’ı böyle bir davranışa sevkettiği zikredilmektedir.³⁸⁷

İbn Mutî’, Kûfe’den ayrılınca, Muhtâr Abdullah b. Zübeyr’e bir mektup göndermiştir. İbn Mutî’e hakaret ettiği, İbn Zübeyr’e ondan sakınması gerektiğini tembihlediği mektubunda: “Ben sana itaat üzere Kûfe’ye geldiğimde İbn Mutî’i, Benî Ümeyye’ye sempati besleyen bir kimse olarak buldum. Sana ettiğim bey’attan

³⁸⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 293-294; Taberî, VI, 32; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, III, 300-301; İbn Kesîr, VIII, 267-268; Köksal, *Kerbelâ*, 339.

³⁸⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 294-295; Ya’kûbî, 213; Taberî, VI, 33; İbn Miskeveyh, II, 162; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, III, 301; İbn Kesîr, VIII, 268; Zübeyrî, 384.

³⁸⁷ Zehebî, *Târih*, V, 51. Kaynaklarımız İbn Mutî’in durumu hakkında birbirinden farklı bilgiler sunar. Örneğin Dîneverî İbn Mutî’in sarayda teslim olduğunu söyledikten sonra Muhtâr’ın ona ikramlarda bulunduğunu, Hz. Ömer soyundan gelen akrabalık bağlarını koruduğunu 1.000.000 dirhem verdiğini söyler. Kanaatimizce bu rakam oldukça afakidir. Muhtâr’ın böyle bir meblağı İbn Mutî’e vermeye niyeti olsa dahi, adamlarının buna rıza göstermesini beklemek mümkün gözükmez. Muhtâr’ın İbn Mutî’e, dilemesi halinde şehirden gidebileceği ruhsatını verdiğini de ilave eder. Bkz. Dîneverî, 292. İbn Mutî’in teslim olduğunu bildiren benzer bir rivayeti İbn Sa’d’da görürüz. Bu rivayette, Muhtâr’ın, İbn Mutî’in gitmesini istemediği nakledilir. Ancak bu rivayet Muhtâr’ın şehirde yarattığı kıyamın tamamını Abdullâh b. Zübeyr’in çıkarlarına hizmet olsun diye yaptığı noktasından hareket eder. Bkz. İbn Sa’d, V, 113.

dolayı onun bu davranışlarını onaylayamazdım. İbn Mutî Kûfe'den, ben ve kabilem sana itaat üzereyken ayrıldı," ifadelerine yer vermiştir.

Kûfe'den ayrılan İbn Mutî, Mekke'ye İbn Zübeyr'in yanına gelmiştir. Bu mektup hakkında konuştuklarında İbn Mutî' Muhtâr'ın tam aksi şeyler söylemiştir. Muhtâr'ın İbn Zübeyr'e ettiği bey'at gereğince davranmadığını, aksine İbnü'l-Hanefiyye'ye bey'ata çağırıldığını söylemiştir. İbn Zübeyr, İbn Mutî'in sözlerine inanmayarak Muhtâr'a bir mektup yazmıştır. Mektupta: "Senin hakkında birçok şey duyuyorum. (Ama) biliyorum ki sen bu (ithamlardan) uzaksın. Eğer sen önceki verdiğin sözler üzere hareket edersen, ben sana inanır ve seni tasdik ederim. Seni Kûfe'ye vali olarak atamış bulunuyorum" demiştir.³⁸⁸ Zehebî de Muhtâr'ın kendisine yaptığı açıklamayı kabul edip Kûfe valiliğini Muhtâr'a tevdi ettiğini söylemektedir.³⁸⁹ Olayların kurgusunu bu temelde ele alan İbn Kesîr, Muhtâr'ın Cuma hutbelerinde İbn Zübeyr'e bey'ate davet ettiğini ancak gizliden gizliye İbn Ziyâd ve ordusunu takibe aldığını bildirmektedir. Ayrıca Muhtâr'ın Ömer b. Sa'd ve Şemir b. Zilcevşen gibi Hz. Hüseyin'in katline karışanları İbn Zübeyr'e itaat üzereyken infaz ettiğini, Ubeydullâh'ın başını İbn Zübeyr'e gönderdiğini ve ancak tüm bu olanlardan sonra Muhtâr'ın hükümdar olmaya karar verdiğini söylemektedir. Bunun üzerine İbn Zübeyr, Mus'ab b. Zübeyr'i Basra'ya Muhtâr'la savaşmaya sevk etmiştir.³⁹⁰ Hatta İbn Kesîr, Vâkıdî'den aktardığı rivayetle Muhtâr'ın İbn Zübeyr'e düşman olduğu tarih olarak; Basra'ya Mus'ab b. Zübeyr'in Muhtâr'la mücadele etmek üzere atandığı günü göstermektedir.³⁹¹

Ancak İbn Zübeyr'in Kûfe'ye vali ataması, Hicâz'a yürüyen Şam orduları ile çarpışmak üzere İbn Zübeyr'e yardım birlikleri göndermesi ve İbn Zübeyr'le aralarında gerçekleşen çarpışma, Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye'yi kurtarma operasyonu düzenlemesi hep bu barış sürecine denk gelmektedir. Tarihi olayların

---

³⁸⁸ İbn Sa'd, V, 113; İbn Kesîr, VIII, 290. İbn Mutî'in Mekke'ye dönmeye haya edip, Basra'ya gittiği de söylenmektedir. İbn A'sem, VI, 241.

³⁸⁹ Zehebî, *Târih*, V, 50.

³⁹⁰ İbn Kesîr, VIII, 290.

³⁹¹ İbn Kesîr, VIII, 292.

birbirleri ile uyumsuz bir görüntü çizerek anktarıldığı bu bilgilere itibar edilmemelidir.

Bu rivayetler, Muhtâr'ı Kûfe'ye İbn Zübeyr adına çalışmak üzere İbn Zübeyr tarafından gönderilmiş ve Kûfe'de Muhtâr'ın Mekke yönetimine karşı isyan çıkarmış bir kimse olarak gösterme çabasında olan rivayetlerdir. İbn Zübeyr'in Muhtâr'a nasıl davrandığını ve Mekke kuşatmasındaki gayretlerine rağmen onu yırtıcı bir hayvan olarak nitelediği bilinmektedir. Abdullah b. Yezîd'in onu hapse attığını ve yaklaşık 3 ay kadar hapiste kaldığını İbn Zübeyr de duymuş olmalıdır. İbn Zübeyr eğer Muhtâr hakkında müsbet düşüncelere sahip olsa idi, Muhtâr'ın, kendisini hapse atan İbn Zübeyr'e bağlı valilerden beraat almak için Abdullah b. Ömer'e değil, bizzat o valilerin bağlandığı halifeye rica mektubu yazması gerekirdi. İleride de değineceğimiz üzere, İbn Zübeyr'in Kûfe'yi Muhtâr'dan almak üzere kısa sürede bir çalışma başlattığını görmek bu rivayeti kabul etmemizi zorlaştıran bir diğer gerektir. İbn Mutî'e gelince; o, Abdullah b. Zübeyr öldürülünceye kadar Mekke'de kalmıştır.³⁹²

Bu bölümde Muhtâr'ın Kerbelâ sürecindeki konumu, Ubeydullâh b. Ziyâd tarafından Kûfe'den sürülmesi, Hicâz'a gelen Muhtâr'ın Abdullah b. Zübeyr ile birlikte Mekke savunmasında yer alması ama buna rağmen İbn Zübeyr'den umduğu menfaati elde edemeyince Kûfe'ye geri dönmesi ele alınmıştır. Kûfe'de Hz. Hüseyin'in intikamını alma iddiası ile halkı; kendisini, İbnü'l-Hanefiyye'nin veziri olmakla ikna eden ve İbnü'l-Hanefiyye'nin ağzı ile yazdığı bir mektupla İbnü'l-Eşter'i de saflarına katmayı başaran Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirmesi aktarılmıştır. Bundan sonra ise Kûfe iktidarının ilk aylarındaki yaşadıkları incelenecektir.

---

³⁹² İbn Sa'd, V, 113.

İKİNCİ BÖLÜM

KÛFE ŞEHRİNİ ELE GEÇİRMESİNDEN SONRA MUHTÂR B. EBÎ UBEYD ES-SEKAFÎ

Çalışmamızın ikinci bölümünde Muhtâr'ın Kûfe'de sahip olduğu iktidarın idarî, adlî ve siyasî uygulamaları değerlendirilecektir. Abdullah b. Zübeyr ve Emevî yönetimi ile giriştiği siyasî ve askerî mücadelenin ilk aşamaları, Kûfe eşrâfının kendisine gerçekleştirdiği isyanı ve Muhtâr'ın propaganda sürecindeki vaadlerinden en önemlisi olan Hz. Hüseyin'in katillerini infaz etme süreci ele alınacaktır. Hemen ardından Muhtâr için dördüncü tehdit olan Ubeydullâh b. el-Hurr'un akınlarıyla meşgul olması incelenerek bölüm tamamlanacaktır.

2.1. Kûfe Şehrini Ele Geçirmesinden Sonra Ubeydullâh b. Ziyâd'ın Öldürülmesine Kadar Muhtâr

2.1.1. Muhtâr'ın Şehir Yönetimindeki İlk İcraatları

Muhtâr, üç gün süren kuşatmanın ardından, muhasaraya dayanamayan İbn Mutî'in adamlarına eman sözü verilmesi ile açılan vilayet konağının kapılarından girerek şehir yönetimini ele geçirmiştir. Konakta, kendilerine eman verileceği vaad edilenler, halk ve eşrâf, köşkün kapısında sabaha kadar beklemiştir. Muhtâr ise geceyi konakta geçirmiştir. İbn Mutî taraftarları, muhasara kaldırılmadan evvel bey'at etme taahhüdü vermeleri karşılığında can emniyetinin temin edileceği sözünü aldıktan sonra konağı Muhtâr yönetimine terk etmiş ve ertesi gün Muhtâr'a bey'at etmiştir. Muhtâr'ın ertesi gün mescitte irad ettiği konuşma, yapacağı icraatları hakkında ipucu vermektedir: “Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun. Dostlarına zaferi, düşmanlarına zararı vaat eden ve bunu kıyamete kadar gerçekleşecek bir söz ve yerine gelecek bir kader olarak tayin eden Allah'a hamdolsun! Ey insanlar! Sancağımız yükseltilmiş ve bize gayemiz gösterilmiştir. Bizler davetçinin davetine uyduk. Bu uğurda öldürülmüş nice kişi vardır. Azgınlık edip yüz çeviren, isyan edip yalanlayan herkes bizden uzak dursun. Ey insanlar! Siz de bizim aramıza giriniz ve

hidayete uygun bey'atte bulununuz. Allah'a yemin ederim ki sizler Ali b. Ebî Tâlib'e ve Hz. Ali'nin ailesine yapmış olduğunuz bey'atten daha ileri hidayete götürececek bir bey'atte bulunmuş değilsiniz.”

Bu konuşmasından sonra Muhtâr kürsüden inmiştir. Kûfe eşrâfi, onun etrafında toplanmıştır. Allah'ın Kitabı ve Rasûlullah'ın sünnetine uymak, Ehl-i Beyt'in kanını talep etmek, o kanı dökenlerin kanlarını helal sayıp onlarla cihad etmek, zayıfları korumak, kendilerine karşı savaş açanlarla savaşmak, kendilerine karşı barış siyaseti güdenlerle ise barış içerisinde yaşamak üzere bey'at alınmıştır.³⁹³

Muhtâr'ın konuşmasına bakıldığında İbnü'l-Hanefiyye'nin adını açıkça zikretmediği ancak onun Ehl-i Beyt'e ve isim vermeksizin İbnü'l-Hanefiyye'nin kendisine atıf yaptığı görülmektedir. Bu tavrı, o sıralarda dahi şehirde, liderliği kendisinin üstleneceği bir yönetimi tesis edeceği izlenimi uyandırmaktadır. A. S. Tritton bu durumu şu sözlerle izah etmektedir: “Muhtâr, İbnü'l-Hanefiyye'nin emrinde ve lehinde hareket ettiğini ilan etti. Öyle görünüyor ki, Muhtâr'ın imam hakkında mütevazı fikirleri vardı. Nitekim diğer taraftarları pek o kadar sınırlı davranmadıkları halde Muhtâr'ın (İbnü'l-Hanefiyye'yi) ciddiye aldığı şüphelidir.”³⁹⁴

Muhtâr'ın zayıfları korumayı zikretmesi mevaliye yönelik bir mesajdır. Muhtâr kıyamını Şiî bir hareket olarak tanımlayan Watt, Arap olmayan unsurları kıyamında görevlendirerek mevâlîyi böylesi bir hadisenin içine dâhil etmekte Muhtâr'ın bir ilk olduğunu söylemektedir.³⁹⁵

Davaları uğrunda öldürülen birçok kişi olduğu vurgusu, sadece İbn Mutî' yönetimini devirmek üzere çıkan çatışmalarda hayatını kaybedenler değil, Süleymân b. Surad ile birlikte yola çıkan Tevvâbûn şehitlerine de bir işaret taşımaktadır. Hz.

³⁹³ Taberî, VI, 31-32; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 300-301; İbn Kesîr, VIII, 267-268. İbn A'sem Muhtâr'a ait daha uzun ve daha belîğ bir konuşma aktarır. Bkz. İbn A'sem, VI, 240-241. Kocadağ; Muhtâr'ın, hareketinin hiçbir aşamasında Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'nin imâmetini sağlamak için hareket ettiğini dile getirmediğinin altını çizer. Kocadağ, 43.

³⁹⁴ Tritton, A. S. *İslâm Kelâmı*, çev. Mehmet Dağ, Ankara, 1983, 25.

³⁹⁵ Watt, William M. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, 1981, 53-54.

Peygamber'den sonra hilafete geçenler arasında Hz. Ali'nin, kendilerince kabul edilen gerçek halife olduğu söylemi, şehir yönetimini ele alan Şîa'nın siyasal alandaki ilk başarısının tezahürü olarak gözükmektedir. Tabii burada kullanılan Şîa ifadesini, günümüzdeki sınırları ile anlamlandırmak hatalıdır.³⁹⁶

Muhtâr, siyasal alanda belli bir dayanak sağlamadan girişilen Tevvâbûn hareketinin başarısızlığının ardından, bu alanda yarım kalan işleri tamamlayacağını, bey'at alırken ortaya koymuş, Hz. Hüseyin'in katillerine yönelik izleyeceği politikayı bey'at şartlarından birisi olarak sunmuştur. Bununla birlikte herhangi bir tarafa ait olmayan yahut ait olduğu tarafın çizgilerini çok fazla üzerinde taşımayan tedirgin kesime ise barış mesajları vererek şehirdeki tansiyonu düşürmeyi amaçlamıştır. Adamlarına, halka ve eşrâfa iyi davranmalarını emrederek aynı amaca matuf hareket etmiştir. H. D. Van Gelder, Muhtâr'ın Kûfe iktidarının ilk günlerindeki barış politikalarını şu sözlerle açıklamaktadır: "Muhtâr'ın iktidarı her zaman için tehdit altındaydı. Bir tarafta Hicâz'da İbn Zübeyr, diğer tarafta Sûriye'de Emevîler onun için tehdit oluşturuyordu. Tek çıkış yolu, Kûfe halkının tamamını aynı tarafta birleştirebilmekten ve beraberce olası bir tehlikeye birlikte karşı koyabilmekten geçiyordu. Bunu başarmak, işte bu farklı gruplarla birlikte çalışmakla mümkün olabilirdi ki, bu da oldukça zor bir işti. Çünkü Zübeyrîler, yenilgiyi kabullenemedikleri için rahat durmuyorlardı. Kendi aralarında da yapılanmaları vardı. Bunlara boyun eğdirmek oldukça zordu."³⁹⁷

Muhtâr, bunu büyük oranda başarabilmiştir. Ancak istenmeyen olaylarla karşılaşmaktan da kurtulamamıştır. Ona bey'at edenlerden el-Münzir b. Hisân b. Dirâr ed-Dabî ve onun oğlu Hayyân b. el-Münzir'in başlarına gelenler, söylediklerimize bir örnektir. Münzir ve oğlu Hayyân, Muhtâr'a bey'at ettikten sonra evlerine giderken yolda Muhtâr taraftarlarından bir grup ile karşılaşmışlardır. Söz konusu bu grup, ikisini görünce onları öldürmüşlerdir. Bu grup içerisinde,

---

³⁹⁶ O dönemde Şîa'ya verilen anlamların çokluğu ve farklı tanımları ve bu vesile ile Muhtâr hareketinin bir Şîi hareket olmadığı ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, İstanbul, 2017, 28-29, 91-108.

³⁹⁷ Gelder, 51.

Muhtâr'dan bir talimat almadan bu işe kalkışmalarını söyleyenler olmuştur. Ancak bu kişiler de, Münzir ve oğlunu kurtarmaya yetmemiştir. Olayı duyan Muhtâr yaşananlardan son derece rahatsız olmuştur.³⁹⁸ Kıyamının başlangıcından itibaren kullandığı söylemlerinin böyle bir olayın yaşanmasını tabii kılabilen bir düşünce yapısını taraftarlarının zihninde oluşturduğu bir hakikattir. Muhtâr'ın ilerleyen zamanlardaki uygulamaları da incelendiğinde, yaşanan olay onun tasvip edebileceği bir davranış olarak nitelendirilemez. Zira Abdullah b. Mutî'in yerini öğrendiğinde, gizlilikle kendisine önemli bir miktar para gönderip şehirden kaçmasını sağlaması, şehirde gerginliği arttırıcı davranışlardan kaçındığını ispatlamaktadır.

Burada Abdullah b. Hemmâm'dan bahsetmek yerinde olacaktır. Abdullah b. Hemmâm, Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirmesinden sonra korkarak saklanmıştı. Daha sonra Muhtâr'a yazdığı bir şiirle onun gönlünü kazanarak Muhtâr'dan eman almıştır. Ancak taraftarları, Muhtâr'ın onu affetmesini istememiş ve Abdullah b. Hemmâm'ı öldürmeye çalışmıştır. Muhtâr ise buna engel olmayı başarmıştır.³⁹⁹

Muhtâr'ın bir defada 50 kişi öldürdüğü aktarılmaktadır.⁴⁰⁰ Ancak bu rivayeti doğrulayabilecek başka bir bilgi bulamadık. Dolayısıyla bu rivayete temkinli yaklaşmamız gerekmektedir.

Kaynaklar incelendiğinde Muhtâr'ın ordusuna karşı cömert olduğu görülmektedir. Kıyamına katılanları ödüllendirme hususunda ordusunu iki kategoride değerlendirmiştir. İbn Mutî'i muhasara esnasında yanında çarpışanlar ile vali konağını kuşattıktan sonra yanına gelenleri -her ne kadar üç gece kendisi ile birlikte bekleseler de- ayırmıştır. İlk sayılan grubun 3.800 kişi olduğu zikredilmektedir. Kendilerine kişi başı 500'er dirhem dağıtmıştır. Sarayı kuşattıktan sonra üç gün boyunca yanına bekleyenlerin sayısı ise 6.000'dir. Söz konusu 6.000 kişiye ise 200'er dirhem dağıtmıştır. Toplamda dağıtılan miktarın 3.100.000'e ulaştığı

³⁹⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 394; Taberî, VI, 32; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 301.

³⁹⁹ Belâzurî, *Ensâb*, X, 481-482; Taberî, VI, 35.

⁴⁰⁰ İbn Ebî Tâhir, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir Tayfûr el-Mervezî (280/893), *Belâğâtü'n-Nisâ*, tsh. ve şrh. Ahmed Elfey, Kâhire, 1908, 128.

görülmektedir. Buna İbn Mutî'e gönderdiği 100.000 dirhemi de eklediğimizde dağıtılan meblağ 3.200.000'e ulaşmaktadır. İlk başta yüksek bir miktar gibi gözüken bu rakamlar, Muhtâr'ın Beytü'l-Mâl'de 9.000.000 dirhem ile karşılaştığı düşünüldüğünde ve taraftarlarının kendisine verecekleri destek karşılığında gerekli bir hamle olması itibariyle Muhtâr'ın otoritesini sağlamlaştırmasına sağladığı katkının yanında küçük kalmaktadır.⁴⁰¹ Şii müellifler ise Muhtâr'ın İbn Mutî'e verdiği meblağı 10.000 dirhem olarak zikretmektedir.⁴⁰² İbn Mutî'e yüklü miktarda para vererek onu selametle şehirden çıkmasına müsaade etmesinin Kûfelilerin Muhtâr'ın bu geniş yürekliliğini takdir ederek şehirde huzursuzluk çıkarmamalarını sağladığı yorumu yapılmaktadır.⁴⁰³

Şehir halkının, hem Şam yönetiminin hem de İbn Zübeyr'e bağlı yönetimlerin ekonomi politikalarından memnun olmadıkları bilinmektedir. İbn Mutî'in, valiliğinin ilk günlerinde fey gelirleri hakkında izleyeceği politikayı açıklamasından sonra halkın İbn Mutî'e gösterdiği tepki ilk bölümde izah ettiğimiz bir örnektir. Bu ve benzeri uygulamalardan kurtulan halk ve Muhtâr taraftarları, ilk kazançları olan Beytü'l-Mâl'den kaynak sağlanarak yapılan bu dağıtım ile memnun edilmiştir. Şam'dan ve Mekke'den ayrı bir yönetim dönemine geçen şehir, herhangi bir merkeze de ödeme yapmayacaktır. Tüm bunlar değerlendirildiğinde dağıtılan miktar, Muhtâr nezdinde küçük kalmaktadır.

Muhtâr'ın iktidarının ilk dönemlerindeki malî işleri ile ilgili bir bilgi olmak üzere Vehb b. Cerîr'den gelen rivayet, Muhtâr'ın Beytü'l-Mâl'den kişisel harcamalarla israfa bulunduğunu bildirmekte infirad etmektedir. Rivayete göre Muhtâr, hazine gelirlerinden kendine bir ev yaptırmıştır. Bir de bahçe edinmiş ve bu ikisi için çok para harcamıştır.⁴⁰⁴

---

⁴⁰¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 394-395; Taberî, VI, 33; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 301; İbn Kesîr, VIII, 268. İbnü'l-Esîr, Muhtâr'la birlikte çarpışmaya girenlerin sayısını 3.500 olarak kaydeder. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 301.

⁴⁰² İbn A'sem, VI, 241; İbn Nemâ, 109.

⁴⁰³ Gelder, 52.

⁴⁰⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 454; Mes'ûdî, *Mürûc*, I, 380.

Muhtâr, halk ile doğru iletişim kurmuştur. Onun adaletli davrandığı, güzel muamelede bulunduğu kaydedilmektedir. Üstelik bu müspet tavırlarını eşrâfa karşı da göstermiştir. Onlarla yakınlık ve sohbet arkadaşlıkları kurmaya başlamıştır.⁴⁰⁵ Ebû Mihnef, onun insanlara ülfet göstermesini ve yaşantısının güzelliğini vurgulamaktadır.⁴⁰⁶ Muhtâr'ın mevâlîye yakın olmasına rağmen onlara kapılarak Arap eşrâfına sırt dönmemesi, Irak'ta başarıya ulaşmasının sebeplerinden birisi olarak zikredilebilir. Kıyamın başarıya ulaşmasından önce Arap olmayan unsurlardan önemli ölçüde destek bulan ve ezilmişlerin haklarını savunacağına yönelik söylemleriyle bu desteğin artmasını sağlayan Muhtâr'ın, şehrin yönetimini ele alınca daha sık temas içerisinde olmasını makul görebileceğimiz şehrin ileri gelenleri ile olan yakınlaşmaları, kendi taraftarlarında endişe uyandırmıştır. Muhtâr'ın eşrâftan bazıları ile konuşma yaptığı bir esnada mevâlîden birisi bu durumu dile getirmiştir. Muhtâr'ın kendi koruyucularının başına getirdiği Ebû Amra Keysân'a gelerek, Muhtâr'ın yaptığı konuşmasının çoğu bölümlerini mevâlîye doğru değil de Eşrâf'a yönelerek icra etmiş olmasını eleştirmiştir. Ebû Amra ile gerçekleşen bu konuşma Muhtâr'ın dikkatini çekmiş, Ebû Amra'ya bu sözü söyleyen mevalî ile aralarında ne olduğunu sorup öğrendiğinde Ebû Amra'ya:

-Sen onlara şu sözümü ilet. Benim eşrâf ile olan yakınlığım sizi endişelendirmesin. Çünkü ben sizdenim, sizler de bendensiniz, demiştir. Muhtâr sadece bu sözülle mevâlînin kaygılarını bastıramayacağını bilmektedir. Bundan dolayı uzunca bir süre durmuş ve konuşması esnasında ve muhtemelen yine eşrâfa dönerek:

-Muhakkak bizler günahkârlardan intikam alıcılarız, âyetini⁴⁰⁷ okumuştur. Bu akıllıca hareketi Ebû Amra'nın, kendisine iletildiği, mevâlînin kaygılandığı uyarısından sonra yaptığı anlaşılmalıdır. Bu ayeti okuması ile mevâlî kendi aralarında:

⁴⁰⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 395; Taberî, VI, 33; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 301; İbn Kesîr, VIII, 268.

⁴⁰⁶ Taberî, VI, 60; İbn Kesîr, VIII, 268.

⁴⁰⁷ Secde, 32.

-Müjde! Muhtâr bu ayeti okumak suretiyle eşrâfa, vallahi (Ehl-i Beyt'in) kanını siz döktünüz demektedir, sözleriye sevinmişlerdir.⁴⁰⁸

Yukarıda anlatılan olaylar, Muhtâr'ın ilk aşamada karşısına çıkan zorluklardır. Mevâlî ile Arap eşrâfi arasında dengeyi gözetmesi gerektiğini gören Muhtâr, aslında kendi taraftarları karşısında adım adım izlendiğini de anlamıştır. Yaşanan olay, zamanı geldiğinde eşrâf ile mevâlî arasında bir tercih yapmak zorunda kalacağını ilk sinyalleridir ve bu aşamada Muhtâr tercihini mevâlîden yana kullanacağını göstermiştir. Mevâlî ise bunu memnuniyetle karşılamıştır.

Yeni yönetimin sahibi olan Muhtâr, kadroları da yenilemiştir. Abdullah b. Kâmil eş-Şâkirî'yi, Kûfe emniyet amirliğine yani şurta teşkilatı başkanlığına, Ebû Amra Keysân'ı, kendisine ait olan muhafız birliği başkanlığına atamıştır.⁴⁰⁹ Her ikisi de baştan beri yanından ayrılmayan, kendisinin ve davasının iki yakın koruyucuları olarak itimat edebileceği kimselerdir. Muhtâr'ın Kûfe ile birlikte yönetimini devraldığı yerlere de görevlendirmelerde bulunduğu kaydedilmektedir.⁴¹⁰ Musul'da İbn Zübeyr'in görevlendirmiş olduğu Muhammed b. el-Eş'as b. Kays vardır. İbn Zübeyr, Muhammed b. el-Eş'as'a, İbn Mutî ile yazışarak işleri yürütmesini ve ona

⁴⁰⁸ Dîneverî, 292; Taberî, VI, 33; İbn Hazm, 397; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 301; İbn Kesîr, VIII, 268.

⁴⁰⁹ Taberî, VI, 33; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 301; İbn Kesîr, VIII, 268. İbn Hazm ise eserinde Muhtâr'ın Sâhibü's-Şurta'ya es-Sâib b. Mâlik el-Eş'arî'yi atadığını ve onun Muhtâr'la birlikte hayatının sonuna kadar birlikte hareket ettiğini kaydeder. Bkz. İbn Hazm, *Cemhere*, 398.

⁴¹⁰ Muhtâr'ın atadığı valilerin ismi ve görev yerleri hakkında iki ayrı liste oluşturulmuştur. Biri Ebû Mihnef'ten rivayet edilir. Diğeri ise Dîneverî'den nakledilir. Bu iki isim listesinin büyük oranda birbiriyle uyuşmadığını görürüz. Ebû Mihnef rivayeti için Bkz. Taberî, VI, 34; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 301-302; İbn Miskeveyh, II, 162-163. Dîneverî'nin kaydettiği rivayet için bkz. Dîneverî, 292. Mevcut bu farklılığın zaman içinde valileri değiştirmiş olabileceğinden kaynaklandığı yorumu yapılabilir. Ayrıca tüm bu valilerin atamalarının bir gecede olabileceğini düşünmek hatalı olur. Valilerin görevlendirilmesi işi zaman içinde, Cebbânetü's-Sebî hadisesinden sonra tamamlandığı anlaşılmaktadır. Ancak Muhtâr'ın Kûfe iktidarının dahi sorgulandığı ortada iken hâkimiyet alanını böylesine geniş çizen rivayetler inandırıcılıktan uzaktır. Ayrıca rivayetler bazen başka problemler de taşımaktadır. Dîneverî'nin Muhtâr'ın görevlendirmiş olduğu valileri sıralarken bizlere sunduğu isimlerden Zahr b. Kays dikkat çekmektedir. Zira Zahr b. Kays Muhtâr'a karşı Abdullâh b. Mutî'in saflarında savaşmış olduğu kaydedilir. Bkz. Taberî, VI, 21. Zahr b. Kays bunun yanında eşrâfın Sebî' meydanında başlatmış olduğu isyanda da Muhâr'a karşı savaşmıştır. Bkz. Taberî, VI, 45. Muhtâr'ın İbn Mutî'e karşı savaştığı bir kimseyi vali olarak ataması, adamlarının da tepkisini çekecektir. Dolayısıyla Dîneverî'nin Zahr b. Kays'ın vali olarak atandığı bilgisini gerçek dışı kabul etmekteyiz.

itaat etmesini emretmiştir.⁴¹¹ Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirmesinden sonra yaptığı atamalarda Abdurrahmân b. Saîd'i Musul'a emir olarak gönderince Muhammed b. el-Eş'as, Musul'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Tikrît'e giden ve orada bir süre bekleyen Muhammed, bir süre olayları uzaktan izleyerek nereye varacağını beklemiş sonra Muhtâr'ın yanına giderek ona bey'at etmiştir.⁴¹² Muhammed b. el-Eş'as, Muhtâr'a bey'at etmeden önce İbn Zübeyr'e mektup yazarak olanları anlatmıştır. İbn Zübeyr'in cevabı oldukça sert olmuş ve Muhammed b. el-Eş'as'ın Musul'u Muhtâr'a kolayca bırakmasına tepki göstermiştir.⁴¹³

Muhammed b. el-Eş'as'ın, Muhtâr'a bey'at etmesinde oğlunun payı olduğu zikredilmektedir. Oğlu Muhtâr'a ilk gün bey'at edenlerdendir. Muhtâr, Muhammed b. el-Eş'as'ın oğlunu yanına çağırıp, babasının da kendisine bey'at etmesini sağlamasını istemiştir. Muhammed b. el-Eş'as'ın Kerbelâ günü Hz. Hüseyin'e hitaben söylediği:

-Ey Hüseyin! Seninle Hz. Peygamber arasında ne akrabalık var ki, sözünü hatırlatarak babasına olan öfkesini ifade etmiştir. Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Eş'as, babasını Muhtâr'a bey'at etmeye ikna etmek için Tikrît'e gitmiştir. Babasına Muhtâr'a bey'at etmesini, çünkü ona karşı gelebilecek bir ordusunun olmadığını söylemiştir. Muhammed b. el-Eş'as ise oğlunun hurma bahçeleri olduğunu ve Muhtâr'ın o bahçeye zarar vermesinden korktuğu için kendisini bey'ate çağırıldığını söylemiştir. Abdurrahmân ise babasına tehditkâr ifadelerle konuşma yapmaya devam etmiştir. Neticede ikna olan Muhammed b. el-Eş'as adamları ve amca çocukları ile birlikte gelerek Muhtâr'a bey'at etmiştir. Muhtâr'ın ona hürmet ettiği ve yakınında oturması için ona yer verdiği ve hediyeler sunduğu kaydedilmektedir.⁴¹⁴

Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirmesi ile onun hâkimiyet alanının sınırlandırılması konusunda kaynaklar arasında ittifak görülmemektedir. Ebû Mihnef bu sınırlara

---

⁴¹¹ Taberî, VI, 34.

⁴¹² Taberî, VI, 34; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 302.

⁴¹³ İbn A'sem, VI, 242.

⁴¹⁴ İbn A'sem, 242-243.

Ermenistan, Azerbaycan, Musul, Medâin, Cûhâ, Bihkubâz ve Hulvân'ı dâhil etmektedir.⁴¹⁵ Dîneverî ise Irak topraklarına hâkim olduğunu, Cezîre, Şam ve Mısır hariç olmak üzere geri kalan İslâm beldelerinin Muhtâr'a geçtiğini bildirmektedir.⁴¹⁶ İbn A'sem Ermenistan, Azerbaycan, İran, Havrân, el-Mâhîn, Rey ve İsfehân'a kadar genişletirken⁴¹⁷ İbn Kesîr, Irak ve Horasan topraklarının Muhtâr'a bağlı olduğunu aktarmaktadır.⁴¹⁸

Harbutlu, Irak'ın doğu beldelerinin merkezi olduğunu, Irak'a hükmedenin diğer bütün beldelerin de hâkimi olduğunu, Muhtâr'ın valilerinin kabilelerinin bilinen insanları olduklarını söylemektedir. Hatta Muhtâr'ın otoritesini, Irak beldelerinin tamamına nüfuz etmesini sağlamakta başarılı olduğunu ve bunda da Muhtâr'ın Irak'taki siyasetini başarıya götüren birçok amilin olduğunu zikretmektedir.⁴¹⁹ Harbutlu'nun Irak beldelerinin tamamına vali atadığı rivayetini desteklemek için Irak halkının İslâm'dan önce ve sonra bağımsız bir yönetime meyilli olduklarını iddia etmektedir.⁴²⁰ Ona göre Yezîd'in ölümünden sonra halkın Abdullah b. Zübeyr'e bağlanması iki şerli işten daha ehven olana sarılmaktan ibarettir.⁴²¹

Muhtâr'ın iktidar alanını Kûfe şehri ile sınırlayan eserler de vardır.⁴²² Bizim kanaatimiz de bu yöndedir. Zira Tikrît'te Muhammed b. el-Eş'as'ın; Musul'da ve Sevâd'da Ubeydullâh b. el-Hurr'un Muhtâr'a boyun eğmesi kaynaklara yansırken, yukarıda valilerini Muhtâr'ın atadığı iddia edilen yerleşim merkezlerinin Irak'ta Muhtâr'a boyun eğmesinin nasıl olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Üstelik ilerleyen bölümlerde değineceğimiz üzere Muhtâr'ın zorda kaldığı zamanlarda

---

⁴¹⁵ Taberî, VI, 33-34.

⁴¹⁶ Dîneverî, 292.

⁴¹⁷ İbn A'sem, VI, 241.

⁴¹⁸ İbn Kesîr, VIII, 268.

⁴¹⁹ Harbutlu, 161, 163.

⁴²⁰ Harbutlu, 171.

⁴²¹ Harbutlu, 181.

⁴²² Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 270; Makdîsî, *el-Bed ve't-Târih*, VI, 20;

yukarıda isimleri geçen yerleşim yerlerinden yardım istediğine dair bir bilgi nakledilmemektedir.

Musul, Muhtâr döneminde Irak'a boyun eğmiştir.⁴²³ Sevâd ise o dönemde Ubeydullâh b. el-Hur el-Cu'fî'nin hâkimiyeti altındadır.⁴²⁴ Ubeydullâh b. el-Hurr'un Ehl-i Beyt taraftarı olduğunu söyleyen rivayetler olduğu gibi,⁴²⁵ onun Hz. Osman taraftarı olduğunu bildiren rivayetler de vardır.⁴²⁶ Onun karmaşık bir siyasî görüşe sahip olduğu görülmektedir. Hz. Hüseyin'in kendisinden yardım talebini geri çevirmiş, sonra da buna pişman olmuştur. Ubeydullâh b. el-Hurr, Yezîd b. Muâviye'nin vefatı ve Hicâz'da Abdullah b. Zübeyr'in çıkması ile merkezi tek otoritenin oratadan kalktığı karmaşık bir ortamda 700 kişi ile Sevâd'ı ele geçirip adamları için geçim kaynağı haline getirmiştir. Burada tarımla uğraştığını anladığımız İbnü'l-Hurr, tüccarlara ve oradaki yerli halka bir tehdit oluşturmamıştır. Muhtâr ortaya çıktığında da İbnü'l-Hurr Sevâd'a hâkimdi.⁴²⁷ Muhtâr onunla anlaşmaya çalışmış ancak bunda başarılı olamamıştır.⁴²⁸

Muhtâr, beytü'l-mâl'in başına Abdurrahmân b. Şureyh eş-Şibâmî el-Hemdânî'yi geçirmiştir.⁴²⁹ Muhtâr'ın yeni sorumlulukları içerisinde meşguliyeti oldukça fazla olduğu için işleri önem sırasına göre yapmıştır. Bu sıralamanın ilk taraflarında bulunan konulardan biri adlî işlerdir. Ancak bu konuda yapmak istedikleri, arzu ettiği gibi gelişmemiştir. Şehirdeki tüm adlî vakalarda kadı olarak yer almayı gerçekleştirememiştir. İşlerinin yoğunluğu nedeniyle bu vazifeye yetişememenin üzüntüsünü dile getiren Muhtâr, önce Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Eş'as'a bu görevi teklif etmiş ancak o, bu görevi almayı reddetmiştir. Bunun üzerine Şureyh'i atamak istemiştir. Şehirde, Şureyh hakkında Hz. Osmân taraftarı

⁴²³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 397.

⁴²⁴ Dîneverî, 297; Taberî, VI, 129; İbn A'sem, VI, 272;

⁴²⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 29; İbn A'sem, V, 73.

⁴²⁶ Taberî, VI, 128; İbn Hazm, *Cemhere*, 410.

⁴²⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 29-30; Taberî, VI, 128-129; İbn A'sem, V, 73-74.

⁴²⁸ Dîneverî, 297.

⁴²⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 437; Taberî, VI, 99. İbn A'sem vali atamalarından sonra gelen haraçlarla Kûfe'nin gelirlerinin artmaya başladığını söyler. Bkz. İbn A'sem, VI, 243.

olduğu yönünde söylentiler çıkmış, Hucr b. Adıyy'ın aleyhine şahitlik yaptığı hatırlatılmıştır. Bu eleştirilerden bir tanesi de Şureyh'in Hâni b. Urve'ye yapmakla emredildiği tebliği yapmamasıdır. Hz. Ali'nin, onu Muhtâr'ın kendisine tevdi ettiği görevden aldığı konuşulmaya başlanmıştır. Böylece Şureyh, bu vazifeye devam etmekten kaçınmıştır. Bu vazifeden korkan Şureyh, gerekçe olarak hastalığını ileri sürmüştür. Halk ise bu bahaneye inanmamıştır. Zira Şureyh, görevi reddetmesine gerekçe olarak ileri sürdüğü hastalığın, bir bahane olmadığını hissettirmek için benzer davranışlarını sergilemeye devam etmiştir. Muhtâr Şureyh hakkında yukarıdaki eleştirileri duyduktan sonra Şureyh'in bu görevi üstlenmekten korkarak kaçmasını fırsat bilmiş ve onun yerine Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'u tayin etmiştir. Bir süre sonra Abdullah b. Utbe de hastalanarak görevden azlini isteyince onun yerine Abdullah b. Mâlik et-Tâi'yi atamıştır.⁴³⁰

Mus'ab, Kûfe'yi alınca bu göreve Saîd b. Nimrân'ı getirmiştir. Saîd b. Nimrân, Hucr b. Adıyy'ın arkadaşı olup, Muâviye'nin Hucr ile birlikte öldürülmesini istediği Ehl-i Beyt taraftarlığı ile bilinen bir kişidir. Ve o dönem Hamza b. Mâlik'in ricası ile ölümden kurtulmuştur. Saîd b. Nimrân'ın Mus'ab zamanındaki bu görevi kısa sürmüştür. Mus'ab onun yerine Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'u atamıştır. Muhtâr zamanında isteksiz olduğu ve bu yüzden kısa sürdüğünü anladığımız bu görev, Mus'ab döneminde nisbeten daha uzun sürmüştür.⁴³¹ Muhtâr adlı işler gibi birikim gerektiren bir mevkîde, görevlendirme yapmakta zorlanmıştır ve kendisi döneminde çeşitli gerekçelerle bu görevden uzak kalmaya çalışanların, daha sonra aynı göreve daha istekli olduklarının gözlenmesi, bu görev için ismi anılan kişilerin dönemin şartlarından ve şehrin yöneticisi olan Muhtâr'a karşı mesafeli durmak arzularındandır.⁴³²

⁴³⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 395-396; Taberî, VI, 34-35; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 55; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 302; İbn Kesîr, VIII, 268; Göl, Yavuz Selim, *Abbâsîler Döneminde Kâdi'l-Kudâtık*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2018, 27-28.

⁴³¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 248.

⁴³² İbn A'sem ise bu konuyu daha kısa izah eder. Ona göre Muhtâr davalara bizzat katılmakta, işi olduğu zamanlarda ise bu vazifeyi Kâdi Şureyh'e havale etmektedir. Bkz. İbn A'sem, VI, 248.

2.1.2. Muhtâr'ın Kûfe Hâkimiyetinin İlk Dönemlerinde Abdullah b. Zübeyr ile İlişkileri

Muhtâr'ın Kûfe yönetimini ele geçirmesi ve Abdullah b. Zübeyr yönetimindeki vali İbn Mutî'i şehirden çıkarması Mekke yönetimince onun; Hicâz'a başkaldırmış bir isyancı olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Oysa rivayetlere bakıldığında Muhtâr'ın Hicâz'la iletişim kurmak üzere çabaladığı görülmektedir. Bu durum; Muhtâr'ın Abdullah b. Zübeyr'in bir görevlisi olarak Kûfe'de çalışmalar yürüttüğü yönündeki rivayetleri haklı çıkararak bir tarafa sahipmiş gibi gözükmemektedir. Ancak Muhtâr'ın geliştirmek istediği siyasetin; temelde Muhtâr'ın etrafındaki birçok düşman arasında mücadeleye girişme ihtimali olan cepheleri mümkün mertebe azaltma çabasından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu cepheler, Hicâz yönetimi, Şam yönetimi, Basra'daki Zübeyrî birlikler ve Kûfe'deki muhalif unsurlardır. Bu unsurların hepsi, Muhtâr'a karşı giriştikleri mücadeleleri ile yeri geldikçe incelenecektir.

Muhtâr, İbn Zübeyr'le girişeceği mücadeleden zafer elde etme ihtimalini az görmüş ve bu yüzden onun hâkimiyeti altında bulunan yerleşim yerlerinin emirliğini alma girişiminde bulunmamıştır.⁴³³ Hatta o, Abdullah b. Zübeyr ile diyalog kurmaya çalışmıştır. Bu girişimlerde cereyan eden hadiseleri aktaran rivayetler bazı farklılıklar dışında durumu neredeyse aynı anlatımlarla bize sunmaktadır.

Muhtâr'ın, Kûfe'de otoritesini henüz tam anlamıyla kurmadığı bilinmektedir. Bunun için zaman kazanmak maksadıyla İbn Zübeyr'i oyalayıp, kendisinden uzak tutmak için çalışmıştır. İlk hamlesi de ona, adamlarının haberi olmadan gizlice bir mektup göndermek olmuştur. İbn Kesîr Muhtâr'ın bu adımının sebebini şöyle açıklamaktadır: “Muhtâr, İbn Zübeyr'in kendisine karşı tetikte durduğunu ve gözüne uyku girmediğini anladı. İbn Ziyâd'ın ordusu ile Hicâz'a yürüdüğünü duyunca İbn Zübeyr'i etkileyip güvenini kazanarak onu tuzağa düşürmeye çalıştı.”⁴³⁴ Mektuptan taraftarlarının haberinin olmamasını sağlaması, mektubun içeriği ile ilgili olmalıdır.

⁴³³ Gelder, 56.

⁴³⁴ İbn Kesîr, VIII, 276.

Mektupta: “Sana bağılılığımdaki samimiyetimi bilirsin. Sana düşmanlık edenlere karşı ne kadar gayret ettiğimi de bilirsin. Fakat ben sana böyle davrandığım halde sen bana ne verdin! Sana vefakâr olduğum zamanlar bile bana vermiş olduğun sözleri yerine getirmedin. Eğer bana verdiğin söze bağılıysan, tekrar sana dönmemi ve sana bey’at etmemi istediğinde bunu da yaparım” demiştir.

Abdullah b. Zübeyr, Muhtâr’ın bu olumlu adımına güvenip güvenemeyeceği konusunda kararsız kalmıştır. Ömer b. Abdірrahmân’ı Kûfe valisi olarak atamış ve ona verdiği talimatta Muhtâr’ı kendi emirlerine itaat etmekte olan birisi olarak tanımlamıştır. Ömer b. Abdірrahmân’ın techizatlanması vb. ihtiyaçları karşılanması 30.000-40.000 dirhem arası bir masraf tutmuştur. Ömer b. Abdірrahmân’ın yola çıktığını haber alan Muhtâr, bir adamına 70.000 dirhem vererek 500 atlı ile Ömer b. Abdірrahmân’ı yolda karşılamasını ve bu parayı kendisine vererek geri dönmeye onu ikna etmesini söylemiştir. Eğer ikna olmazsa 500 atlı ile onu tehdit etmesini tembihlemiştir. Nitekim Ömer b. Abdірrahmân’la gerçekleştirilen görüşmede Ömer, para karşılığında geri dönmeye ikna edilemeyince, askerî güçle tehdit edilmiştir. Ömer b. Abdірrahmân da Basra’ya giderek İbn Mutî’ ile bir araya gelmiştir.⁴³⁵

Vehb b. Cerîr’den rivayetle Muhtâr’ın bundan sonra Abdullah b. Zübeyr’e yazdığı mektupta: “Ben Kûfe’yi kendime yurt edinmiş bulunuyorum. Eğer benim gitmemi istiyorsan bana 1.000.000 dirhem gönderirsin. Ben de Şam’a giderim. Orada Abdülmelik b. Mervân’ı yenerim” dediği belirtilmektedir. Abdullah b. Zübeyr ise bu teklif karşılığında: “Bu Sakîf’in yalancısını ne zamana kadar idare edeceğim ve o beni ne zamana kadar aldatmak isteyecek” diyerek gönderdiği cevap yazısında ona tek bir dirhem bile vermeyeceğini bildirmiştir. Muhtâr’la böylesi bir anlaşma yoluna, bedeli can vermek dahi olsa girmeyeceğini belirtmiştir.⁴³⁶

⁴³⁵ Taberî, VI, 71-72; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, III, 316; İbn Kesîr, VIII, 276. Belâzurî bu hadiseyi daha kısa bir anlatımla Medâinî’den kaydeder. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 447. Rivayette göze çarpan bir nokta daha vardır. Çalışmamızın önceki bölümünde izah ettiğimiz üzere Abdullâh b. Mutî’ Basra’da değil, Hicâz’da Abdullâh b. Zübeyr ile beraberdi.

⁴³⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 454; Mes’ûdî, *Mürûc*,; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, III, 316-317.

Muhtâr'ın böyle bir teklifte bulunmasına ihtimal vermemek doğru olacaktır. Muhtâr'ın Kûfe'de Beytü'l-Mâl'den 1.000.000 dirhemden çok daha fazlasına sahip olmuştur. Üstelik İbnü'l-Hanefiyye ile bağ kurmuş olma iddiasındayken, İbn Zübeyr ile anlaşmış olarak Kûfe'den ayrılması makul değildir. Muhtâr'ın amacı eğer İbn Zübeyr'i oyalamak ise, kendisini para karşılığında mücadelesini terk eden birisi olarak göstermek istemeyecektir. Ubeydullâh'la mücadele etmek üzere bu parayı istiyorsa, yine Beytü'l-Mâl'den bu ihtiyacını temin edebilecek bir miktarı alabilirdi. Dolayısıyla bu bilgi Muhtâr'a karşı düşmanca bir dille kaydedilmiş, Muhtâr'ı para elde etmekten ve bunu açıkça söylemekten çekinmeyen bir kimse olarak aksettirmeye çalışan bir rivayettir.

Muhtâr'ın Abdullah b. Zübeyr'i kendisinden uzak tutmak için girişmiş olduğu bu siyasetin, karşılıklı olarak anlaşmayla bir süreliğine de olsa yürüdüğü görülmektedir.⁴³⁷

Muhtâr'ın Abdullah b. Zübeyr ile olan ilişkilerine de değindiğimiz bu bölümde ikinci bir aşama daha yaşanmıştır. Hicâz, Şam ve Kûfe merkezli üç yönetime tanık olunan tarihin bu aşamasında Abdülmelik b. Mervân'ın, Hicâz üzerine harekete geçtiği ve Muhtâr'ın da bu esnada adımlarını kendi çıkarları yönünde attığı görülmektedir. Abdülmelik b. Mervân, Vâdi'l-Kurâ'ya birlik gönderdi. Abdülmelik'in bu hareketini öğrenen Muhtâr, İbn Zübeyr'e yazdığı mektupta eğer isterse kendisine yardımcı olabileceğini belirtmiştir. İbn Zübeyr cevap olarak derhal ordu göndermesini ve Şam ordularına saldırılarını emretmesini söylemiştir:

Muhtâr derhal harekete geçip çoğunluğu Arap olmayan unsurlardan oluşan 3.000 kişilik bir ordu Hâzırlamıştır. Ordunun sadece 700 kadarı Araptır. Hâzırlanan bu orduya Şurahbil b. Vers el-Hemdânî'yi komutan olarak atamış ve ona: “Medîne'ye girinceye kadar yoluna devam et. Medîne'ye girdiğin zaman bana mektup yaz ve orada emrim gelinceye kadar kal,” demiştir.

---

⁴³⁷ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 317.

Muhtâr'ın asıl amacının Medîne'yi ele geçirmek, oraya bir vali atamak ve sonra Mekke'de Abdullah b. Zübeyr'i muhasara altına almak olduğu belirtilmektedir. İbn Zübeyr ise Muhtâr'a tam anlamıyla güvenmemektedir. Muhtâr'ın kendisine bir tuzak kurması ihtimaline karşı Mekke'den Abbâs b. Sehl b. Sa'd'ı 2.000 kişilik bir birlikle göndermiştir. Ayrıca çevre kabilelerden kendisi ile birlikte savaşa katılmalarını sağlamalarını emretmiştir. İbn Zübeyr, Abbâs b. Sehl'e: "Muhtâr'ın gönderdiği ordunun bana itaat etmekte olduklarını görürsen planlarını uygula. Ancak bana itaat etmiyorlarsa onları yok edinceye kadar onlarla savaş," demiştir.

er-Rakîm denilen mevkide iki ordu karşılaşmış ve Şurahbil b. Vers ordusuna savaş düzeni vermiştir. Abbâs bunu görünce İbn Vers'e gelip onların İbn Zübeyr'e itaat üzere olup olmadıklarını sormuş İbn Vers de buna olumlu bir cevap vermiştir. Bunun üzerine Abbâs birlikte Şam ordusunun üzerine yürümeleri gerektiğini söylemiştir. İbn Vers ise Medîne'ye gitmekle emrolunduğunu ve Muhtâr'dan haber bekleyeceğini söylemiştir. Abbâs b. Sehl Şurahbil'in aklında başka hesapların olduğunu anlamıştır ancak kendisinin Vâdi'l-Kurâ'ya doğru gideceğini söyleyerek ona kendi planları hakkında doğruyu söylememiştir. O gece Abbâs, İbn Vers ve adamlarına yiyecekler göndermiştir.⁴³⁸ Abbâs, Şurahbil'e dostane davranarak güvenli bir ortam hissiyatını onlar için oluşturmuş ve onların normal güvenlik tedbirlerini almalarını bile onlara unutturmuştur.⁴³⁹ İbn Vers'in ordusu, su için dağılık halde buldukları bir esnada Abbâs 1.000 askerle saldırmıştır. İbn Vers ise bu saldırı esnasında ancak 100 kişi toplayabilmiştir. İbn Vers 70 adamı ile birlikte öldürülmüştür. Abbâs, İbn Vers'in ordusu için eman çağrısında bulunmuş ve 300 kişi hariç herkes bu çağrıya olumlu cevap vermiştir. Söz konusu 300 kişinin 200 kadarı girişilen çarpışmada öldürülmüştür. Geri kalanların çoğu da dönüş yolunda ölmüşlerdir.⁴⁴⁰ Bu durumda yaklaşık 2.600 kişinin eman sancağı altına girmek suretiyle hayatta kaldığı anlaşılmaktadır.

⁴³⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 419-421; Taberî, VI, 72-75; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 317-318.

⁴³⁹ Gelder, 65.

⁴⁴⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 419-421; Taberî, VI, 72-75.

Muhtâr, İbnü'l-Hanefiyye'ye yazdığı mektupta onun gönlünü kazanmaya ve ona yaklaşmaya çalışarak:⁴⁴¹ “Ben sana bir ordu gönderdim. Bu ordu senin düşmanlarını yok edecek ve sana boyun eğdirecekti. Bu ordu Medîne'ye yaklaştıklarında kendilerine karşı savaş açıldı. Eğer istersen Medîne'ye daha kalabalık bir ordu göndereyim. Sen de göndereceğim orduya kendi adamlarından birini gönder ki benim senin emirlerine göre hareket ettiğimi bilsinler. Sana göndereceğim ordu Ehl-i Beyt'in hakkını savunacaktır. Onların, Ehl-i Beyt'e karşı Abdullah b. Zübeyr'den daha şefkatli olduğuna tanık olacaksın. Vesselâm!” diye yazmıştır.

İbnü'l-Hanefiyye'den cevap olarak kendisine gönderilen mektupta yazılanlar ise şöyledir: “Mektubunu okudum. Hakkımı savunacağını ve benim mutlu olmamı sağlayacak niyetlere sahip olduğunu öğrendim. Benim en sevdiğim iş; Allah'a itaat üzere olduğum iştir. Sen de gücün yettiğince Allah'a itaat üzere işlerle meşgul ol. Benim savaş üzere planlarım olsaydı, insanların derhal etrafımda toplandığını ve yardımcılarımın çok olduğunu görecektim. Fakat sizlerden uzak duruyorum. Allah hükmünü verinceye kadar sabredeceğim. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.” Daha sonra kan dökmekten uzak durmasını Muhtâr'a da tavsiye etmiştir. Muhtâr mektubu okuduktan sonra halka yaptığı konuşmada: “Ben bütün iyilikleri toplamaya, bütün hainlikleri de atmaya emir aldım” demiştir.⁴⁴²

⁴⁴¹ Ağırakça, 172-173.

⁴⁴² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 419-421; Taberî, VI, 72-75; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 317-318; İbn Kesîr, VIII, 276-277. Buraya kadar anlatılanlar Ebû Mihnef'ten nakledilmektedir. Aynı olayı, Belâzurî'nin Medâinî'den başka bir dille aktardığını görürüz. Muhtâr Şurahbil b. Vers'i, Mervân b. Hakem'in halife olmasını destekleyenlerle birlikte Merc-i Râhîr savaşına katılmış ve ardından Dûmetü'l-Cendel'e çekilmiş Abbâd b. Ziyâd b. Ebî Süfyân'ın üzerine göndermiştir. Şurahbil b. Vers'in adamlarının sayısı 4.000'di. Abbâd bu savaşa girmek istemiyordu. Ancak adamları Muhtâr ordusu ile savaşmanın gerekliliği hususunda ısrarcı oldular. Gerçekleşen savaşta İbn Vers kaybetti. 1.000'den fazla adamı öldürüldü. Dönüşte Tay kabilesinden, başlarında Ma'dân b. Seleme b. Hanzala'nın bulunduğu bir gurupla çatışmaya girdi. Medâinî, rivayetinde Şurahbil b. Vers'in Kûfe'ye yenilmiş olarak döndüğünü kaydeder. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 448-449; Yıldız, Hakkı Dursun, *Dahhâk b. Kays*, DİA, İstanbul, 1993, VIII, 409-410. Kûfe'ye döndüğü iddia edilen İbn Vers'in bu savaştan sonra kaynaklarda herhangi bir olayda isminin geçtiğine tanık olmadık. Muhtâr için önemli bir komuta görevi almış bir kişinin ismi adeta silinmiş gibidir. Bundan dolayı Ebû Mihnef'in Şurahbil b. Vers'in öldürüldüğü rivayeti daha tutarlı durmaktadır. Ayrıca Medâinî rivayeti savaş başlatanın Muhtâr olduğunu söylemektedir. Oysa Muhtâr şehir hakimiyetini

Yaşanan bu olayla Muhtâr, Abdullah b. Zübeyr'e karşı takındığı maskesini çıkarmıştır. İbnü'l-Hanefiyye'ye gönderdiği mektubunda tek taraflı kalmış bağlantısını kuvvetlendirmek istemiştir. Ancak İbnü'l-Hanefiyye menfi bir cevap vermiştir.⁴⁴³

2.1.3. Muhtâr'ın Ubeydullâh b. Ziyâd ile Karşılılaşması

Muhtâr'ın, nerdeyse tüm kıyamını üzerine bina ettiği Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesi faciasının faillerini cezalandırma iddiası, artık bir söylem olarak kalamayacak noktaya gelmiştir. Bununla birlikte kaynaklar incelendiğinde Muhtâr'ın bu konuda herhangi bir adım attığına dair bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ubeydullâh b. Ziyâd'la karşılaşması ise İbn Ziyâd'ın Muhtâr'dan önce davranıp Musul üzerine yürümesi ile gerçekleşmiştir. İbn Ziyâd'ın Musul hamlesi ile Muhtâr'ın Kûfe yönetimini ele geçirmesi arasındaki sürenin kısalığını göz önünde bulundurarak, Muhtâr'ın bu süre zarfında şehir yönetimindeki diğer meselelerle ilgilendiği yukarıda kaydedilmiştir. Ayrıca mümkün mertebe eşrâfla iyi geçinmeye çalışmış, düşman kazanmamaya ve düşman saydıkları ile uğraşmamaya çalıştığı görülmüştür. Böylece adımlarını daha sağlıklı atabilecek bir sakinliği sağlamış, yönetiminin ilk günlerinde tansiyonu düşürebilmek gibi önemli bir siyaset başarısı göstererek, talihsiz olayların yaşanmasını en az seviyeye indirebilmiştir. Muhtâr'ın bir süre daha böyle bir politika izleyeceğini tahmin ettiğimiz bir dönemde Ubeydullâh b. Ziyâd, Musul üzerine yürümüştür. Aşağıda izahını detaylıca yapacağımız bu karşılaşma; esasında Muhtâr'la Ubeydullâh b. Ziyâd'ın doğrudan bir çarpışması olmaktan ziyade Ubeydullâh'ın önden gönderdiği birliklerine karşı Muhtâr'ın komutanlarından Yezîd b. Enes'in karşılaşmasından ibarettir.

Yezîd b. Muâviye'nin ölümünden sonra Kûfe'de ardarda yönetim değişiklikleri yaşanmıştır. Şam'da ise Mervân b. el-Hakem Kûfe'yi tekrar sınırlarına dâhil etmek üzere Ubeydullâh b. Ziyâd'ı görevlendirmiş ve bu işi üç gün içinde tamamlamasını istemiştir. Tevvâbûn ile karşılaşan ve onu yenen Şam yönetimi orduları bir takım iç işleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu hadiseler Kûfe'nin

---

sağlamlaştırmakla meşguldü. Kendisine yeni bir cephe açmaktan imtina edeceği yönünde bir dış siyaset izlemesi, diğer politikaları ile de uyusmaktadır.

⁴⁴³ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 132.

tekrar Şam'a bağlanmasını sağlama girişimlerini bir yıl kadar ertelemiştir. Mervân b. el-Hakem vefat edip yerine oğlu Abdülmelik b. Mervân geçince, ilk fırsatta Kûfe'ye karşı harekete geçme arzusunu dile getirmiştir.⁴⁴⁴ Abdülmelik b. Mervân'ın emri ile Ramazan 65/ Nisan 685 tarihinde Abdülmelik b. Mervân'ın kendi adamlarından Ubeydullâh b. Ziyâd'ın ordusuna yaptığı destekle birlikte kurulan 80.000 kişilik ordu ile Irak ve Cezîre'ye doğru sefere çıkmıştır.⁴⁴⁵ Bu sayı Kûfe'yi ele geçirmek amacı taşıyan bir ordu için fazladır. Anlaşılan Abdülmelik b. Mervân Ubeydullâh b. Ziyâd'ı, Muhtâr'ın ve Basra'daki Mus'ab b. Zübeyr'in hâkimiyetlerine son vermek için göndermiştir.⁴⁴⁶

Muhtâr'ın Musul valisi Abdurrahmân b. Saîd b. Kays'tır. Abdurrahmân, İbn Ziyâd'ın Musul üzerine yürüdüğünü öğrenince Tikrît'e kadar çekilmiş ve bunu Muhtâr'a bir mektupla bildirerek kendisine mevcut gelişmeler hakkında ne emrettiğini sormuştur.⁴⁴⁷ Muhtâr ise Abdurrahmân'ın Tikrît'e çekilmekle akıllıca hareket ettiğini ve emri gelinceye kadar orada beklemesini bildirmiştir. Zira Ubeydullâh b. Ziyâd'ın önden göndermiş olduğu birliğin sayısı hakkında 20.000 rakamı telaffuz edilmektedir.⁴⁴⁸

Muhtâr bu gelişmeler karşısında Yezîd b. Enes el-Esedî'yi kendisine ait atlı birlikleri ile Ubeydullâh'ın üzerine göndermiş ve kendisini piyadelerle destekleyeceği sözünü vermiştir. Ancak Yezîd; bizzat kendisinin seçeceği 3.000 süvarinin yeteceğini, eğer piyadeye ihtiyacı olursa kendisine mektupla bildireceğini ifade etmiştir. Muhtâr, Yezîd'in bu isteğini yerine getirmiştir. Yezîd b. Enes'in Kûfe'nin ileri gelenlerinden ve cesareti ile bilinenlerinden olduğu kaydedilmektedir. Muhtâr, halkla birlikte Yezîd b. Enes'i Kûfe dışına kadar uğurlamıştır. Muhtâr, Yezîd'e düşman orduları ile karşılaşınca ilk fırsatta saldırmasını tembihlemiştir.

⁴⁴⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 396, 449; Taberî, VI, 38-39; İbn A'sem, VI, 255-256; Mes'ûdî, *Tenbih*, 269-270.

⁴⁴⁵ Taberî, VI, 43; İbn A'sem, VI, 255-256.

⁴⁴⁶ İbn A'sem, VI, 256.

⁴⁴⁷ Taberî, VI, 39-40; İbn A'sem, VI, 257; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 303; İbn Kesîr, VIII, 268.

⁴⁴⁸ İbn A'sem, VI, 256.

Muhtâr, Musul valisi Abdurrahmân b. Saîd'e yazdığı mektupla Yezîd b. Enes ile Musul arasından çekilmesini ve Yezîd b. Enes'e tabi olmasını emretmiştir.⁴⁴⁹

Yezîd b. Enes, ordusu ile birlikte Kûfe'den yola çıkmış ve savaşın yapılacağı yere geldiğinde burada konuşlanmıştır.⁴⁵⁰ İbn A'sem, Abdurrahmân b. Saîd'in 1.000 kişiden müteşekkil birliği ile Yezîd'e katıldığını bildirmektedir.⁴⁵¹ Böylece sayıları 4.000'e ulaşmaktadır.

İbn Ziyâd Kûfe'den gelen bu ordunun haberini aldığı anda karşılarına en az iki katı bir ordu çıkarmak üzere harekete geçmiş ve üçer bin kişi ile teçhiz ettiği iki ayrı birlik göndermiştir. Bunlardan biri diğerinden bir gün önce gelerek Yezîd b. Enes'in karşısında yer almıştır. Yezîd, çok hasta olmasından dolayı, kendisi ölecek olursa yerine Verka' b. Âzib el-Esedî'nin geçmesini emretmiştir. Yezîd'in komutası esnasında hastalığından dolayı ayılıp bayıldığı zikredilmektedir. 9 Zilhicce 66/8 Hâziran 686 tarihinde arefe günü başlayan savaş, Yezîd b. Enes'in üstünlüğü ile son bulmuştur. Çatışma esnasında İbn Ziyâd'a bağlı bölüklerden birinin komutanı olan Rabîa b. Muhârik'in kendi askerlerini savaşa teşvik için söylediği sözlerde Muhtâr ordusunu isyankâr köle ve İslâm'ı terk edenler olarak tanımlaması Şam yönetiminin, Muhtâr'ın Kûfe'deki sağladığı sosyal yapıya olan bakışını göstermektedir.

Rabîa b. Muhârik, kuvvetleriyle önceden gelerek bu çarpışmaya girmiş, ordusunun önemli bir kısmı ve kendisi öldürülmüştür. Geri kalanlar da kaçarken yolda Abdullah b. Hamle ve emrindeki 3.000 kişi ile karşılaşmışlar, bu birliğe katılarak geri dönüp Kurban bayramının birinci günü sabahı tekrar çatışmaya

⁴⁴⁹ Taberî, VI, 39-40; İbn A'sem, VI, 257; İbn Miskeveyh, II, 163-164; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 303; İbn Kesîr, VIII, 268-269. Abdurrahmân b. Saîd bu gelişmelerden sonra, arka plana atılmış olma hissinden kaynaklandığını düşündüğümüz bir sebeple, Muhtâr saflarından ayrılmıştır. Bkz. Taberî, VI, 56; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 311.

⁴⁵⁰ Taberî, VI, 40-42; İbn A'sem, VI, 257-258; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 303-304.

⁴⁵¹ İbn A'sem, VI, 257. İbn Nemâ ise Merzubânî tarihiyle ordu hakkında: Mezhic ve Ezd kabilesinden 2.000, Temîm ve Hemdân kabilelerinden, 2.000, Medîne kabilelerinden 1.500, Kinde Rebîa kabilelerinden 1.400 ve Hamrâ'dan 2.000, toplamda 8.900 kişilik bir ordu olduğu detayını verir. Yine toplam sayının 12.000 olduğu, bunların 8.000'inin Hamrâ, 4.000'inin ise Medîne kabilelerinden teşekkül ettiğini aktarır ve bu iki bilgi arasında tercih yapmaz. İbn Nemâ, 113. Kanaatimizce verilen ikinci rakam Ubeydullâh b. Ziyâd ile İbnü'l-Eşter arasında geçen çarpışmadaki İbnü'l-Eşter'in ordu sayısı ile karıştırılmıştır.

girmişlerdir. Bayramın birinci günü gerçekleşen bu çatışmayı da Yezîd b. Enes kazanmıştır. 300 esir alınmıştır. Akşama doğru Yezîd b. Enes'in hastalığı şiddetlenmiş ve vefat etmiştir. Vefatından önce esirlerin öldürülmesi talimatını vermiştir.⁴⁵² Çarpışmada sayı üstünlüğü Şam ordusu lehinde olsa da zafer, Kûfe ordusunun olmuştur. Bunun sebebi; Ubeydullâh b. Ziyâd'ın iki birliğinin komutanına:

-Hanginiz önce giderse, komutan o olsun. Eğer aynı vakitte savaş meydanına ulaşırsanız, yaşı büyük olanınız komutan olsun⁴⁵³ talimatıdır. Zira iki birlik bir gün ara ile orada olmuş ve birlikteliklerini bozmuşlardır. Burada Muhtâr'ın Yezîd'e ettiği nasihatın da etkisi olmuştur. Zira Muhtâr, Yezîd'e düşman ordusu ile karşılaştıklarında fırsat tanımaksızın saldırıya geçmelerini emretmiştir. Yezîd'in çarpışmayı bir gün ertelemesi halinde diğer bölük de yetişecek ve Yezîd b. Enes için çarpışma daha zor olacaktır. Ubeydullâh b. Ziyâd'ın, Yezîd b. Enes'in komuta ettiği birliği küçümsediği anlaşılmaktadır. Yezîd b. Enes'in ordudaki asker sayısı 3.000'dir.⁴⁵⁴

Yezîd b. Enes'in vefatından sonra vasiyeti üzere Verka' b. Âzib yerini almıştır. Ubeydullâh b. Ziyâd'ın 80.000 kişi ile harekete geçtiğini söyleyince taraftarlarının bir kısmı ordudan ayrılmıştır. Bunun üzerine ordusu ile yaptığı istişarede geri dönmeyi kararlaştırmışlardır. Gerekçe olarak, İbn Ziyâd'ın ordusuna karşılık verebilecek güce sahip olmadıklarını, eğer kalıp savaşlırlarsa yenileceklerini, yenilmeleri halinde aynı gün kazanmış oldukları zaferin herhangi bir değerinin

⁴⁵² Taberî, VI, 40-42; İbn A'sem, VI, 257-258; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 303-304; İbn Kesîr, VIII, 269.

⁴⁵³ Taberî, VI, 40.

⁴⁵⁴ Taberî, VI, 39; İbn Kesîr, VIII, 269. Dîneverî mübalağa ederek 20.000 rakamını vermektedir. Onun anlatımında Şam ordusuna karşı savaşa girişen kimse olarak Muhtâr gösterilir. Ona göre savaşın çıkış sebebi Muhtâr'ın el-Cezîre ve Şam topraklarından elde ettiği yerlere Yezîd b. Enes'i vali ataması ve Yezîd b. Enes'in Nusaybin'e kadar gelmesidir. Abdülmelik b. Mervân bu olanlardan sonra harekete geçmiştir. Bkz. Dîneverî, 292. Şehri yeni ele geçirmiş ve şehirde birçok muhalif kanatla yaşamak zorunda iken elindeki ordusunu bir harbin başlatıcısı olarak harbe çıkaracağına ihtimal vermemekteyiz.⁴⁵⁴ Dîneverî'nin olayın aktarımlarında diğer kaynaklardan ayrılması sadece bu noktada kalmaz. O, Abdülmelik b. Mervân'ın bizzat kendisinin Kûfe'ye yürüdüğünü, Yezîd b. Enes'i öldürüp, ordusunu yendiğini ve adamlarını öldürdüğünü bildirmekte de infirad eder. Bkz. Dîneverî, 293.

kalmayacağını ve düşmanlarını böyle bir durumun cesaretlendirebileceğini öne sürmüşlerdir. Verkâ'nın da bu savaşa girmeye cesaretinin olmadığı yaptığı konuşmasından anlaşılmaktadır. Adamlarından bir kısmının Yezîd'in ölüm haberi ile motivasyonlarını kaybettiklerini gözlemlemesi Verkâ'nın bu kararı almasının bir başka nedenidir.⁴⁵⁵ Bu durum yadırganmamalıdır. Zira 3.000 atlı ve eğer geldi ise piyadelerle çıkılan bir seferde Ubeydullâh b. Ziyâd'ın emrinde sayıları hakkında 80.000 gibi bir rakamın zikredildiği kalabalık bir ordu karşısına çıkmak, oldukça zor bir karardır. Üstelik ordunun sayıca az olduğunu düşündüğümüz bir kısmı en baştan ayrılmaya başlamıştır.

Yezîd b. Enes'in ölümü neticesinde ordunun Kûfe'ye dönme kararının haberi, iki gün süren bu çatışma ile gelen zaferin coşkusu şehir halkının yaşamasına fırsat tanımamıştır. Zira Kûfe'de olay Yezîd b. Enes'in harpte şehit olduğu ve birliğinin mağlup olduğu şeklinde yankılanmıştır. Hatta şehir bu mağlubiyet haberi ile karmaşaya Hâzir bir yönü olduğunu hemen göstermiştir. Medâin valisi İshâk b. Mes'ûd, bir adamını Kûfe'ye göndermek suretiyle gerçekleri Muhtâr'a anlatmıştır.⁴⁵⁶ Birliğin geri dönüyor olduğu haberini alan Muhtâr derhal harekete geçmiş ve İbnü'l-Eşter'i 7.000 kişi ile göndermiştir. Yolda Yezîd b. Enes'in ordusunu da kendi mahiyetine almasını ve birlikte İbn Ziyâd ordusu ile savaşmaya gitmesini emretmiş, İbnü'l-Eşter de bu emir üzere yola koyulmuştur.⁴⁵⁷

2.1.4. Eşrâfın Muhtâr'a Karşı İsyân Çıkarmaları

Muhtâr, Kûfe'de eşrâfa mümkün mertebe müspet bir tutum takınmıştır. Yönetimi ele geçirirken taraftarlarını motive etmekte kullandığı sert ve ayrıştırıcı nefret dilini ve intikam söylemlerini bırakmıştır. Hatta tansiyonu düşürmek için elinden geleni yapmıştır. Kendi adamlarından bazılarının taşkınlıklarını önlemeye çalışmış ve taşkınlıkları kınamıştır.

⁴⁵⁵ Taberî, VI, 42-43; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 304; İbn Kesîr, VIII, 269.

⁴⁵⁶ Taberî, VI, 43; İbn A'sem, VI, 259; İbn Miskeveyh, II, 167; İbn Kesîr, VIII, 269.

⁴⁵⁷ Taberî, VI, 42-43; İbn A'sem, VI, 259; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 304; İbn Kesîr, VIII, 269.

Bu tarz bir yönetim uygulamasına rağmen eşrâfin kendisine aynı hoşgörüyü ve iyi niyeti taşımadığı kısa zamanda ortaya çıkmıştır. İbnü'l-Eşter'in ordusu ile birlikte şehirden ayrılmasından hemen sonra kendi aralarında, yeni yönetime yönelik eleştirilerini sıralamışlardır. Ordunun şehirden ayrılmasına kadar herhangi bir muhalif davranış sergilemeyen bu grup, İbnü'l-Eşter'in kumandanlığındaki askerî birliğin tehdidinin kalmamasının cesareti ile içlerindeki rahatsızlıklarını yüksek sesle dile getirebilecek güvende oldukları hissine kapılmışlardır. Şebes b. Rib'î'in de aralarında bulunduğu bir meclisteki konuşmalarında hangi konuların onları böyle bir harekete yönlendirdikleri anlaşılmaktadır: “Yezîd b. Enes hastalıktan ölmemiştir. Bilakis harbi kaybettiklerinden dolayı savaş esnasında öldürülmüştür. Allah'a yemin ederiz ki, şu adam biz, kendisini başımızda istemediğimiz halde bizim yöneticimiz olmuştur. Bu adam kötü azadlı kölelerimizin bineklerle gitmesine imkân veriyor. Harac ve ganimetlerimizden onlara pay ayırıyor. Kölelerimizi, yetimlerimizi, dullarımızı bize isyan ettiriyor.”

İşte bu ve benzeri rahatsızlıkları ileri sürerek durumu değerlendirmek üzere Şebes b. Rib'î'in evine gelmişlerdir. Şebes, hem cahiliye devrini, hem de Hz. Peygamber dönemini görmüş yaşta birisidir. O, Muhtâr ile bu konudaki sıkıntılarını konuşmak üzere Muhtâr'ın yanına geldiğinde konuşulması gereken konuların hepsini ona ilettiği kaydedilmektedir. Muhtâr'ın Şebes'e verdiği cevaplara baktığımızda, eşrâfin rahatsızlıklarına kulak tıkamayan, onların eleştirilerini küçümsemeyen ve hatta yapıcı olmaya çalışan bir görüntü çizdiği anlaşılmaktadır. Muhtâr, köleler konusunda eşrâfin görüşüne değer verdiğini ve eşrâfin endişelerini gidereceğini söylemiştir. Buna rağmen bu müspet davranışa Şebes b. Rib'î'den ve eşrâftan karşılık bulamamıştır. Zira Şebes:

-Allah'ın bu topraklardan bize ganimet olarak verdiği şeyler arasında bulunan ve sadece bu yoldaki ecir, sevaba ermeyi umarak azad ettiğimiz kölelerimizi sen ganimetlerimizde bize ortak yaptın demiştir. Muhtâr ise:

-Peki, ben sizin azatlıklarınızı bırakıp da ganimetinizi yalnız size verecek olursam, benimle birlikte Benî Ümeyye'ye ve Abdullah b. Zübeyr'e karşı savaşır ve bu konuda Allah adına vereceğiniz ahit ve sözlere bağlı kalacağınıza ve beni bu

bakımdan ikna edeceğinize dair yemin edecek misiniz, diye sormuştur. Şebes ise arkadaşlarının bu teklifi kabul etmeyeceklerini ancak yine de onlarla konuşacağını söyleyerek ayrıldığı meclise, Muhtâr'ın teklifine eşrâfın hangi tavrı takınacağı sonucunu Muhtâr'a iletmek üzere geri dönmemiştir.⁴⁵⁸ Şebes, Muhtâr'ın sözlerini iletmiş, arkadaşları ise bu duruma öfkelenerek asla Muhtâr ve adamları ile birlikte kimseyle savaşmayacaklarını hatta Muhtâr'a ettikleri bey'atı bozarak Muhtâr'a karşı bir savaş başlatacaklarını söylemişlerdir.⁴⁵⁹

Muhtâr'ın eşrâfla iyi geçinme çabalarının karşılıksız kaldığı görülmektedir. Muhtâr'ın eşrâfın ifadesi ile ayak takımı ile iş tutması, eşrâfı rahatsız etmiştir. Çalışmamızın geride kalan bölümlerinde ifade edildiği üzere şehri ele geçirmeden önceki sert söylemlerini geride bırakarak, gerginliği minimum seviyeye çekme çalışmaları ise Muhtâr'ın kıyamında başarılı olmasını sağlayan mevâliyi kızdırmıştır. Muhtâr'ın Şebes b. Rib'î'ye eşrâfın kendisi ile Şam ve Mekke yönetimlerine karşı girişeceği mücadelelerde destek olup olamayacakları konusundaki sorusu onun, mevâlî ile iş tutmaya devam edeceğini açıkça ortaya koymuştur. Tasarladıklarını gerçekleştirmede eşrâfa bir rol vermediğini ve eşrâfın da zaten Muhtâr'la aynı amaçları taşımadığını bildiğini göstermiştir. Düşünsel ayrılıklarını ilk kez bu kadar açıklıkta konuşma imkânını bulmuş tarafların, o güne kadar süren birbirlerine karşı müspet yaklaşımlarının sadece görüntüden ibaret olduğu ortaya çıkmıştır. Eşrâfın, İbnü'l-Eşter'in şehirden ayrılır ayrılmaz Muhtâr'a karşı kendilerini daha güçlü hissetmeleri ile aralarındaki ayrışmalarını açığa vurmaları, o güne kadarki dostane ilişkilerin asıl mimarının Muhtâr olduğu tezimizi ispatlamaktadır.

⁴⁵⁸ Taberî, VI, 43-44; İbn A'sem, VI, 260; İbn Miskeveyh, II, 167-169; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 304-305; İbn Kesîr, VIII, 269-270. Harbutlu bu konuyu şöyle değerlendirmektedir: "Muhtâr mevâlîye sadece haklarını vermişti ve Arap-mevâlî arasındaki dengeyi korumuştur. Bu yaptıkları Mevâlî patlamasını bir süre ertelemişti. Bu patlama Abbâsî kıyamında ve Emevîler'in yıkılmasında ortaya çıktı." Harbutlu, 187.

⁴⁵⁹ İbn A'sem, VI, 260. Levi Della Vida, Muhtâr hakkında çeşitli mülâhazaların olduğunu söyler. Kendisi ise Muhtâr'a yönelik eleştirilerinde onun Muhammed İbnü'l-Hanefîyye'nin adını kullanmasını ve eşrâfa karşı ikiyüzlü davranmasını önplana çıkarır. Ayrıca eşrâfın da en az Muhtâr kadar ikiyüzlü olduğunu söyler. Levi Della Vida, VI, 515.

Muhtâr'ın gayr-ı Arap unsurları kendine yakın tutması, onlara hibeler tahsis etmesi açık bir düşmanlık olarak yankı bulmuştur. Gayr-ı Arap unsurların Araplar'la eşit muamele görmesi bile eşrafa ağır gelirken, Muhtâr'ın bu tutumu eşrâfın kendisine kin tutmasına neden olmuştur.⁴⁶⁰ Ancak Muhtâr'ın, bu davranışlarından çok daha fazlasını vaad ederek şehri ele geçirmiş olduğu düşünülürse, mevâlînin hareket alanındaki rahatlığa, eşrâfın abartılı yaklaştığı görülmektedir. Levi Della Vida, Muhtâr'ın mevâlî politikasını şöyle özetler: “Muhtâr'ın mevâlî hakkındaki müsavatchî fikirleri de aslında vakitsiz olmakla beraber, geleceğin göstereceği üzere, İslâmiyet'in daha sonraki genişlemesini ve başlangıçta sırf Araplara mahsus olan bir hareketin, cihânşümûl bir medeniyete tahavvülünü temin edecek fikirleriydi.”⁴⁶¹ Nitekim eşrâfın Muhtâr'ın huzuruna çıkarak ona eleştiriler sunması karşısında Muhtâr: “Allah sizden başkasını benden uzak kılmasın. Sizlere ikram ettim, bana karşı kibirlenip büyüklük tasladınız. Sizleri kendime dost edindim. Şu Acemler bana sizden daha itaatkâr, daha vefalıdır. Benim emirlerimi yerine getirmede sizden daha hızlılar,” demiştir.⁴⁶² Dîneverî'nin önce Muhtâr'ın eşrâfa iyi davrandığını söyleyip sonrasında Muhtâr'ın eşrâfı kendisinden uzak tuttuğunu söylemesi birbiriyle çelişen iki ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu durum; Muhtâr'ın şehri ele geçirmeden önceki tehditlerini icraata geçirmek yerine, onlara iyi davranarak birlikteliği sağladığını; eşrâfın ise bununla yetinmeyip, mevâlînin refahına karşı rahatsızlık duymaları neticesinde kendilerini ikinci planda kalmış olarak hissetmelerinden kaynaklı bir rahatsızlığın tezahürünü izah sadedinde yorumlanmalıdır. Eşrâfın eleştirilerine bakıldığında bu durum anlaşılmaktadır. Muhtâr'ın onlara verdiği cevap ise kendisinin eşrâfa iyi muamelede bulunmuş olmasının, kendisine karşı itiraz etmelerine yöneltebilecek bir şımarıklığa dönmüş olmasını izah etmektedir.

Dîneverî, eşrâf'ın, Muhtâr'la konuşmalarından sonra kendi aralarındaki durum değerlendirmesini aktarmaktadır. Buna göre eşrâf kendi arasında:

---

⁴⁶⁰ Dîneverî, 299.

⁴⁶¹ Levi Della Vida, VI, 515.

⁴⁶² Dîneverî, 299.

-Bu adam yalancının teki! Hâşimoğullarına dost olduğunu iddia ediyor ama o aslında dünyalık mal peşinde birisi, demişlerdir.⁴⁶³ Muhtâr hakkındaki eleştirilerinin arasında en ilgi çekici olarak eşrâfın, onun İbnü'l-Hanefiyye ile olan ilişkisi iddiasını yalanlamaları gelmektedir. Zira Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye'nin veziri olduğu iddiasının, eşrâfla olan iletişimine doğrudan bir etkisi yoktur. O, bu iddiası ile Ehl-i Beyt yanlılarını ve halinden memnun olmayan mevâlîyi etrafında toplamayı amaçlamaktadır. Eşrâftan herhangi bir beklentisi yoktur. Kûfe'yi ele geçirmeden önce, gerek Süleymân b. Surad'ın tevvâbûn ile yaşadığı hezimetten önce, gerekse Tevvâbûn hareketinin başarısızlıkla sonuçlanan hareketinden sonra yaptığı toplantılarda, katılanların isimleri arasında eşrâftan hiç kimsenin ismine rastlanılmamaktadır. Şehri ele geçirdikten sonra, eşrâfla iyi geçinme politikasına geçen Muhtâr'ın eşrâfı herhangi bir mecliste İbnü'l-Hanefiyye'ye çağırdığına da rastlanılmamaktadır. Zaten onlar hakkında Hz. Hüseyin'e ihanet ettiği kanaati varken, onları yeniden Ehl-i Beyt taraftarları arasına çağırması mümkün değildir.

Kûfe sakinlerinden Câbir b. Semûre es-Süvâî Muhtâr'a ettiği bey'atinin kıymetsiz olduğunu "Muhtâr'a 100 defa bey'at etsem ne yazar! Bey'at kalb ile olur" sözleriyle açıklaması⁴⁶⁴ eşrâfın halini özetlemektedir.

Neticede Kûfe eşrâfı Muhtâr'a karşı bey'atlarını bozarak⁴⁶⁵ harekete geçmiştir. Şebes b. Rib'î, Şemir b. Zilcevşen, Muhammed b. el-Eş'as ve Abdurrahmân b. Saîd b. Kays birlikte çalışmaları yürütmüşlerdir. İsmi geçenlerden Abdurrahmân b. Saîd b. Kays, Muhtâr'ın Musul'a vali olarak atadığı görevlisidir. Bu durum, bizi taraflar arasında geçişi kolaylaştıran kaygan bir zeminin varlığı kanaatine götürmektedir. Birlikte Ka'b b. Ebî Ka'b el-Has'amî'nin yanına gitmişlerdir. Çıktıkları bu yolda Muhtâr'a karşı rahatsızlıklarını dile getirirken İbnü'l-Hanefiyye'nin kendisini elçi olarak gönderdiğine inanmadıklarını zikretmişlerdir.

⁴⁶³ Dîneverî, 299. Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Taihi isimli çalışma, Muhtâr'ın güçlendikçe esas fikirlerini ortaya çıkarmaya başlamasını, bundan dolayı Şiîler'in ondan çekindiğini ve eşrâfın bu yüzden isyan ettiğini söyler. Bkz. *Doğuştan Günümüze*, II, 341.

⁴⁶⁴ Buhârî, *Târîhu'l-Evsât*, 148.

⁴⁶⁵ İbn A'sem, VI, 259.

Eleştiriler arasındaki; Muhtâr'ın kendilerinin salih geçmişlerine hakaretler ettiği bahsi ile ne kastettiklerini ise kaynaklar müphem bırakmaktadır.⁴⁶⁶

Eşraf, Ka'b b. Ebî Ka'b el-Has'amî'nin kendilerine katılmasından sonra Abdurrahmân b. Mihnef'in yanına gitmişlerdir. Abdurrahmân b. Mihnef'e niyetlerini açıklayıp kendilerine katılmasını istemişlerdir. Abdurrahmân ise onlara: "Bu işten vazgeçin. Ben, bölünmenizden ve ayrılığa düşmenizden korkuyorum. En kahramanlarınız, ata en iyi binenleriniz, falanca falanca kişiler Muhtâr'ın yanındadır. Ayrıca köleleriniz ve azatlılarınız da Muhtâr'la birliktedir. Hepsi aynı amaçla hareket etmektedir. Azatlılarınız ise size karşı düşmanlarınızdan daha çok kin duymaktadır. Hepsi size karşı Araplar'ın kahramanlığıyla ve Acemlerin düşmanlık duygularıyla savaşacaklardır. Eğer kısa bir süre beklerseniz, Şam veya Basra halkının gelmesi ile böyle bir işe kalkışmanıza gerek kalmayacaktır. Böylelikle sizler başkaları vasıtası ile onun hakkından gelmiş ve kendi gücünüzü de kaybetmemiş olursunuz."⁴⁶⁷ Bakınız Ubeydullâh b. Ziyâd 80.000 yahut daha fazla kişilik ordusu ile Musul'a gelmektedir," demiştir.⁴⁶⁸ Onlar ise Abdurrahmân b. Mihnef'ten kendilerine katılmaları için ısrarcı olmaya devam etmişler ve neticede bunu başarmışlardır.⁴⁶⁹

Dikkat edildiği üzere Abdurrâhmân'ın Kûfe eşrafına beklemeleri yönünde çağrıda bulunması, kendilerinin Muhtâr ve taraftarları karşısında zayıf olduklarını bilmesinden ibarettir. Ayrıca böyle bir kıyâmı gereksiz olarak nitелеmektedir. Heyet bu işe, kendilerini emniyette hissetmedikleri için değil, toplumda sosyal hakların mevâlî lehine hareket ettiği ve ekonomik olarak mevâlîye tanınan haklardan rahatsız oldukları için kalkışmışlardır. Muhtâr'ın şehri ele geçirmek için başlattığı isyan esnasında Şebes b. Rib'i'nin eline esir olarak düşen üç kişiye yaptığı muamele tezimizi ispatlar niteliktedir. Buna göre Şebes esirlerden birisini sadece mevâlî olduğu gerekçesi ile infaz etmiş, diğer esiri Arap olduğu için bağışlamıştır. Bu

⁴⁶⁶ Taberî, VI, 44-45; İbn A'sem, VI, 260-261; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 305.

⁴⁶⁷ Taberî, VI, 44-45; İbn A'sem, VI, 260-261; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 305. Nitekim hadiseler tam da Abdurrahmân b. Mihnef'in öngördüğü şekilde cereyan etmiştir.

⁴⁶⁸ İbn A'sem, VI, 260-261.

⁴⁶⁹ Taberî, VI, 44-45; İbn A'sem, VI, 260-261; İbn Miskeveyh, II, 169-170; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 305.

durumu gören üçüncü esir ise kendisinin Arap olduğunu iddia ederek canını kurtarmayı başarmıştır.⁴⁷⁰

Özet olarak eşrâfın kıyam etmelerinin sebeplerini sıralayacak olursak; azadlı kölelere tanınan haklar ve onların sosyal statülerinin değişmesinden duyulan rahatsızlıklar başta gelmektedir. Eşrâf mevâlînin ganimetten aldıkları payın çok olduğunu düşünmektedir. Onlara hibe tahsis edilmiş olması da bir diğer unsurdur. Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye tarafından gönderildiği iddiasının yalan olduğunu kıyamlarına sebep olarak sunmaları ise yadırganacak mahiyettedir. Muhtâr'ın tek amacının dünyalık olduğu da eşrâf tarafından zikredilmiştir.

Belâzurî ise eşrâfın Muhtâr'ı kâhinlikle suçladığını kaydetmektedir.⁴⁷¹ Benzer bir bilgi diğer kaynaklarda görülmemektedir. Muhtâr'ın kâhinlikle suçlanması onun hayatının daha ileri yıllarındaki bazı sözler ve eylemlerinden dolayıdır. Eşrâfın ona böylesi bir suçlama yöneltmelerine imkân veren bir eylemine, Muhtâr'ın hayatının bu aşamasına kadar rastlanılmamaktadır. Eşrâfın gerek kendi aralarındaki konuşmalarında, gerekse Muhtâr'ın huzurunda ona karşı sıraladıkları eleştirileri arasında, ne onun ne de taraftarlarının hakkında dine aykırı herhangi bir husus dile getirilmemiştir. Bundan dolayı Muhtâr hakkında daha sonra çıkarılan pek çok ağır ithamın sebebinin, onun mevâlî politikaları olduğu⁴⁷² ve/veya bu aşamada aşırı yönelimlerin henüz olmadığı yorumları yapılmaktadır.⁴⁷³

Buraya kadar anlattıklarımızla, kıyamın gerçekleşmesinde çalışan kişiler sıralandığında şu isimler karşımıza çıkmaktadır: Şebes b. Rib'î, Şemir b. Zilcevşen, Muhammed b. el-Eş'as, Ka'b b. Ka'b el-Has'amî, Abdurrahmân b. Saîd b. Kays, Zahr b. Kays. Bu isimlere bakıldığında hepsinin aynı gerekçeyle kıyama katılmadığı anlaşılmaktadır. İsimler arasında Şemir b. Zilcevşen gibi Hz. Hüseyin'in katline karışanlar ve Zahr b. Kays gibi İbn Mutî ile birlikte Muhtâr'ın muhasarası altında

⁴⁷⁰ Taberî, VI, 25.

⁴⁷¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 398.

⁴⁷² Onat, 100-101.

⁴⁷³ Korkmaz, 76.

kalmış Abdullah b. Zübeyr yanlıları da görülmektedir. Kişisel meselelerle kıyama kalkışanlar da vardır. Abdurrahmân b. Saîd, aslen Muhtâr taraftarıdır ve Muhtâr kendisini Musul'a vali olarak görevlendirmiştir. Ubeydullâh'ın Musul'a yürüdüğü haberini aldıktan sonra Tikrît'e çekilmiş ve durumu Muhtâr'a haber verdiğinde Muhtâr tarafından gönderilen Yezîd b. Enes'in birliğine tâbi olması emredilmiştir. Abdurrahmân b. Saîd'in bu olaydan sonra Muhtâr saflarından ayrılıp eşrâfla birlikte kıyama kalkıştığı görülmektedir. Tüm bunlara bakıldığında kıyama kalkışan tarafın birden fazla taraftan ve sebepten birleşmiş bir blok hüviyeti taşıdığı anlaşılmaktadır.

Kûfe eşrâfi, İbnü'l-Eşter'in Ubeydullâh b. Ziyâd ile karşılaşmak üzere şehirden ayrılmasını fırsat bilmiştir. Onun belli bir mesafeye kadar gitmesini beklemişlerdir. Bir anlamda, geri dönme ihtimalinin kalmayacağını düşündükleri bir mevkiye ulaştığı anda eşrâf harekete geçmiştir. Kıyama katılan kabileler; Hemdân, Ezd, Kinde, Becîle, Has'am, Selûl, Mudar, Rebîa, Mezhic, Neha', Tay olarak sıralanmaktadır⁴⁷⁴ Eşrâfin, Muhtâr'a karşı tek bir kılıç haline geldiği görülmektedir.⁴⁷⁵ Muhtâr, eşrâfin Sebî' meydanında toplandıklarını haber alınca hızlı hareket ederek İbnü'l-Eşter'e bir mektup göndererek hızla geri dönmesini emretmiştir. Aynı zamanda eşrâfa bir haberci göndererek nasıl arzu ediyorlarsa öyle davranacağını bildirerek onları yatıştırmaya çalışmıştır.

Eşrâf ise: "Biz senin başımızdan ayrılmanı ve buradan gitmeni istiyoruz. Sen, İbnü'l-Hanefiyye tarafından gönderilmen konusunda yalan söylüyorsun. Oysa o seni göndermemiştir," demişlerdir.

Muhtâr bu ithamlarına cevaben: "O halde siz İbnü'l-Hanefiyye'ye bir heyet gönderin. Ben de bir heyet göndereyim. Bu durum açıkça ortaya çıkıncaya kadar bekleyelim," teklifinde bulunmuştur.

---

⁴⁷⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 399; Taberî, VI, 45; Dîneverî, 299-300. Eşrâfin Kûfe şehir meydanlarında toplanmaları ve birliklerin komutanları hakkında geniş bilgi için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 398; Taberî, VI, 45; İbn A'sem, VI, 260.

⁴⁷⁵ İbn A'sem, VI, 260.

Muhtâr bu yaklaşımıyla İbnü'l-Eşter Kûfe'ye dönünceye kadar zaman kazanmayı amaçlamıştır. Muhtâr diğer taraftan adamlarına, eşrâfa herhangi bir saldırıda bulunmamalarını emretmiştir. Sokaklar ve meydanlarda konuşlanan eşrâf ve birliği Muhtâr'ın bulunduğu yere giriş ve çıkışları denetleyebilme imkânını kazanmışlar, Muhtâr'ın bulunduğu bölgeye yiyecek ve su girişini engellemişlerdir. Muhtâr'ın adamlarının bulunduğu bölgeye çok az miktarda su girişi sağlanabilmiştir.⁴⁷⁶ Eşrâfin kuşatması sırasında Muhtâr taraftarlarının sayısının sadece 4.000 olduğu bildirilmektedir.⁴⁷⁷

Muhtâr'ın böyle bir kalkışmayla karşılaşacağına dair bir beklentisi olmadığı anlaşılmaktadır. Eşrâfla aralarında çok samimi dostluklar olmamakla birlikte Muhtâr, eşrâfa karşı kendisinden beklenen sert tutumu göstermemiştir. Aksine eşrâfa fazla güler yüz göstermesinden dolayı taraftarlarınca eleştirilmiştir. Bununla birlikte eşrâfa şehir yönetiminde herhangi bir görev verdiğine rastlanılmamaktadır.

Muhtâr bu kalkışma ile tedbirsiz bir haldeyken karşılaşmıştır. Muhtâr'ın eşrâfa karşı, eşrâfin kendisine kıyam edeceği zemini oluşturabilecek herhangi bir menfi davranışı göze çarpmamaktadır. Eşrâfin eleştirilerine bakıldığında da bu anlaşılmaktadır. Özellikle İbnü'l-Hanefiyye'nin kendisini gönderip göndermediği meselesini bir kıyam gerekçesi olarak sunmaları gariptir. Zira İbnü'l-Hanefiyye'nin Muhtâr'ı bir elçi olarak göndermiş olması halinde bile eşrâfin İbnü'l-Hanefiyye'ye böylesi bir önem verdiği ile daha önce karşılaşılmamaktadır. Eşrâfin birlikleri arasında, Muhtâr'ın yanında çarpışmış ancak sonraları saf değiştirmiş kişiler olduğu için eşrâfin bu kimseleri gözeterek bu iddiayı ortaya attığı yorumu yapılabilir.

Beklenmedik bir kalkışma ile yüzyüze gelen Muhtâr, kriz anında art arda doğru hamleler yapmıştır. İbnü'l-Eşter'e vakit kaybetmeksizin geri dönmesi emrini vermiş, eşrâfla anlaşma yollarına başvurmuş, adamlarına herhangi bir saldırıda bulunmamaları talimatını vererek girilebilmesi mümkün bir çatışmadan, en azından İbnü'l-Eşter gelinceye kadar uzak durmuştur. Ancak Abdullah b. Sebî',

⁴⁷⁶ Taberî, VI, 45-46; İbn A'sem, VI, 261-262; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 305.

⁴⁷⁷ İbn A'sem, VI, 262.

Yemenîlerden bir grupla birkaç çatışma gerçekleştirip, Muhtâr'ın adamlarından bir kısmını geri çekilmek zorunda bırakmış ve Sebî' meydanında konuşlanmıştır. Şemir b. Zilcevşen, Selûloğulları meydanındaki birliği ile Sebî meydanındaki Yemenli grubun birlikte hareket etmesi gerektiğini ve ancak kendisi komuta ederse çatışmaya gireceğini söylemiştir. Daha sonra da kendi konuşlandığı bölge olan Selûl meydanına gitmiştir.⁴⁷⁸ Muhtâr, eşrâfın kendi aleyhine toplandığını bir gece yarısı öğrenmiş olup aynı gecenin sabahında eşrâfı, endişelerini gidermek üzere ikna etmeye çalışmıştır. Diğer gece ilk çatışmalar yaşanmış, sabahında ise Şemir b. Zilcevşen'in Yemenî grubu kendi komuta kademesine çekmesi ve sözü edilen grubun Sebî meydanından Selûloğulları meydanına taşınması gerçekleşmiş olmalıdır. Böylece üçüncü günün sabahına tüm hazırlıklarını bitirmiş olarak çıkmışlardır.

Kûfe'de bunlar yaşanırken Muhtâr'ın İbnü'l-Eşter'i Kûfe'ye döndürme planı da işlemiştir. Gelişmelerden ilk haber aldığı zaman gönderilen mektup, o gecenin ertesi günü öğleden sonra İbnü'l-Eşter'e ulaşmıştır. Mektubu alan İbnü'l-Eşter vakit kaybetmeksizin geri dönüş için yola çıkmış, ertesi günün sabah namazı için sadece bir kez mola verip aynı gün ikinci namazına kadar yola devam etmişlerdir. Geceyi mescitte geçirerek ertesi günkü savaşa dinlenmişlerdir. Üçüncü günün sabahında, Muhtâr'ın yanında savaşa Hâzir olarak yer almışlardır.⁴⁷⁹ İlk çarpışmalarda Muhtâr, İbnü'l-Eşter olmaksızın eşrâfa güç yetiremeyeceğini anlamıştır.⁴⁸⁰ Bu açıdan Muhtâr mümkün merteye zaman geçirmeye çalışmıştır.

Eşrâf ise ordunun şehirde olmaması fırsatını değerlendirememiştir. Zamanı doğru kullanamamıştır. Bunun sebebi birliklerin hepsinde yeterince kontrolü sağlayabilecek bir lidere sahip olmamasıdır. Esasında asıl gerekçe olayların hızlı gelişmesi ve dolayısıyla yeterince plan ve hesap yapılmadan yola çıkılmasıdır. Zira iki günden fazla bir mesafede bulunan İbnü'l-Eşter ve ordusunun üç gün içinde geri döneceği ve bu zamana kadar amaçlarına ulaşip ulaşamayacaklarını konuşmamışlardır.

---

⁴⁷⁸ Taberî, VI, 46.

⁴⁷⁹ Taberî, VI, 46; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 305-306.

⁴⁸⁰ İbn A'sem, VI, 262.

Ayrıca İbnü'l-Eşter yokken Muhtâr'ı öldürebilseler dahi, İbn Ziyâd ile mücadeleye çıkmış bir ordunun kendileri yokken liderlerinin öldürülmesinin ve yönetimin ellerinden alınmasının takipçisi olacaklarını hesaplamamışlardır.

Şemir'in, Yemenîleri aynı sancakta toplamak istemesi ve buna rıza gösterilmezse çatışmaya girmekten vazgeçeceğini söylemesi, hem yeterince Hâzir olmadıklarını hem de yeteri derecede birliktelik sağlayamadıklarını göstermektedir. Üstelik bu, aralarındaki tek anlaşmazlık da değildir. Sebî meydanındaki Yemenîler, namazlarda kendilerinden olan bir kimsenin imamlığını istemişler ve başka bir kişinin arkasında namaz kılmamışlardır. Diğer kabilelerin reisleri, Yemen kabilelerinin kendi adamlarından başkasının arkasında namaz kılmamalarından rahatsız olmuşlardır. Hatta Abdurrahmân b. Mihnef bu durum karşısında: "İşte ilk anlaşmazlık çıktı bile. İhtilaf şimdiden başladı. En iyisi, hepinizin kendisinden memnun kalacağınız, sevdiğiniz, Kur'ân'ı en iyi okuyan kârî Rifâa' b. Şeddâd el-Beceli'yi namaz kıldırması için öne geçirmenizdir," demiştir. Rifâa'nın çarpışmaya başlayıncaya kadar namaz kıldırması,⁴⁸¹ bu meselenin geçici olarak çözüldüğünü ancak yeterince birlikteliğe sahip olamadığını göstermektedir.

Eşrâf birlikleri iki merkezde toplanmıştır.⁴⁸² Muhtâr, Hemdân kabilesinden de kendisine yakın hissettiği için yardım istemiştir. Muhtâr onlara: "Şunların

⁴⁸¹ Taberî, VI, 46-47; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 306.

⁴⁸² Taberî, VI, 47; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 306; İbn Kesîr, VIII, 270. Dîneverî, eşrâf bloğunun idarelerini Rifâa' b. Sevvâr'a verdiklerini ve üç yerde toplandıklarını rivayette infirad eder. Ancak bununla beraber kabileleri ve toplandıkları yerleri sıralarken bu sayıyı iki olarak zikreder. Buna göre Muhtâr'a karşı kıyamda birleşen kabilelerden Kinde, Ezd, Büceyle, Neha', Has'am, Kays, Teym er-Rebâb Murâd meydanında toplanırken; Rebîa ve Temîm, Haşâşîn meydanında toplanmışlardır. Bkz. Dîneverî, 299. Bizim kanaatimizde eşrâfın iki merkezde toplandığı yönündedir. Bunu, hem Dîneverî'nin, birliklerin merkezlerini rivayeti esnasında ikiden fazla bir yer söyleyememiş olmasından, hem de Muhtâr'la İbnü'l-Eşter arasındaki geçen bir konuşmadan anlıyoruz. Aynı konuşma, birliklerin toplanma merkezleri konusunda da Dîneverî'nin bize sunduğu bilgisini nakzetmektedir. Zira Muhtâr, İbnü'l-Eşter'e iki seçenek sunmuş ve dilediği yerdeki birliğin üzerine yürümekte onu muhayyer bırakmıştı. İbnü'l-Eşter ise bunun bir öneminin olmadığını söyleyince Muhtâr onu kendi kabilesinin karşısına çıkarmamak için Künâse'de konuşlanmış olan Mudarlar'ın çoğunlukta bulunduğu hatta gönderdi. Bkz. Taberî, VI, 47; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 306; İbn Kesîr, VIII, 270. İbn A'sem ise eşrâfın önce tek bir kılıç olarak saldırmak üzere hareket ettiğini ve ilk çatışmaların böyle gerçekleştiğini, İbnü'l-Eşter geldikten sonra ikiye ayrıldıklarını söyler. Buna göre birinci grup Rebîa ve Mudar'dan oluşmaktaydı. İkinci grup ise Yemenîlerden müteşekkildi. Bkz. İbn A'sem, VI, 261, 262.

yaptıklarını görüyor musunuz? Onların kıyamının sebebi benim sizlere öncelik vermemdir. Onurlu ve özgür insanlar olun,” diyerek onları, eşrâfa karşı savaşta nefretlerini arttırarak cesaretlendirmiştir. Dîneverî, Muhtâr’ın burada yaptığı sayımda, ordusunun 40.000 olduğuna dair rivayetinde mübalağa etmiştir.⁴⁸³ Zira Muhtâr’ın bu kadar kalabalık bir orduya sahip olması halinde eşrâf en başta bu işe kalkışmaya cesaret edemeyecektir.

Künâse’deki birliğin komutanları Şebes b. Rib’î ve Muhammed b. Umeyr b. Utârid’dir. Bu durumda Muhtâr da Yemenîlerin çoğunlukta olduğu Sebî’ meydanına doğru harekete geçmiştir. Biraz mesafe kaydettikten sonra Ahmer b. Şumeyt ve Abdullah b. Kâmil’i ayrı yollardan Sebî’ meydanına çıkmakla görevlendirmiştir. Ahmer b. Şumeyt ve Abdullah b. Kâmil gerçekleşen bu ilk çatışmada mağlup olmuşlardır. Ahmer b. Şumeyt geri dönüp Muhtâr’ın yanına gelmiş, birliğinin bir kısmı geri dönmesine rağmen Abdullah b. Kâmil’den haber alınamamıştır. Muhtâr, Ahmer ile birlikte tekrar yola koyulmuş ve Abdullah b. Kurâd el-Has’amî’yi 400 atlı ile Abdullah b. Kâmil’i gönderdiği yoldan sevk etmiştir. Abdullah b. Kurâd, Abdullah b. Kâmil’in hayatta olduğunu ve Yemenîlerle çarpışmaya devam ettiğini görünce 300 atlıyı ona bırakıp, kendisi 100 atlı ile ilerlemeye devam etmiştir. Burada Abdullah b. Kâmil’in Muhtâr’ın galip gelmesini istediği halde karşı tarafta aralarında kendi kabilesinden adamların bulunduğu gerekçesi ile çarpışmaya girmekten kaçındığı kaydedilmektedir. Muhtâr ise diğer taraftan savaşçılığı ile meşhur Mâlik b. Amru’n-Nehdî’yi 200 atlı ile Ahmer b. Şumeyt’e yardımcı olarak göndermiştir. Muhtâr’ın bu hadisede zafere ulaşmasında Nehd kabilesi önemli bir rol oynamıştır.⁴⁸⁴

Muhtâr’ın birliğinin sayısı 4.000’dir. İbnü’l-Eşter’in ise 7.000 adamı vardır.⁴⁸⁵ İki koldan saldırı halinde başlayan eşrâf hareketine karşılık olarak Muhtâr ve İbnü’l-Eşter iki bölük olarak yola çıkmıştır. Muhtâr, Sebî meydanını ele geçirmek üzere yürürken İbnü’l-Eşter Künâse mevkiindeki Şebes b. Rib’î ile karşılaşmak için

---

⁴⁸³ Dîneverî, 300.

⁴⁸⁴ Taberî, VI, 47-49; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, III, 306.

⁴⁸⁵ Taberî, VI, 43; İbn A’sem, VI, 268.

hareket etmiştir. Nitekim Mudârlıların oluşturduğu Şebes b. Rib'î komutasındaki birlikle karşılaştıklarında önce onların bu işten vazgeçmelerini önermiştir. Ancak bu öneriye olumlu bir cevap verilmemesi üzere girilen çarpışmada İbnü'l-Eşter galip gelmiştir. Neticede Muhtâr ve İbnü'l-Eşter, Kûfe eşrâfının başlattığı bu isyanı bir gün süren çatışmalarla bastırmayı başarmıştır.⁴⁸⁶ En şiddetli çarpışmaların Sebî' meydanında gerçekleşmesinden dolayı eserlerde hadise; Cebbânetü's-Sebî' Savaşı başlığı ile incelenmektedir.⁴⁸⁷

Harp, çok çeşitli sebeplerle Muhtâr'ın lehine sonuçlanmıştır. Muhtâr'ın çatışma esnasında Benî Rebîa'ya karşı kendisine ettikleri bey'atı hatırlatınca Benî Rebîa tarafsız kaldıklarını ilan etmişlerdir.⁴⁸⁸ Benî Rebîa'nın bir anda saf değiştirmesi, Muhtâr'ın belli kesimlerle gizli planlara sahip olduğu izlenimini uyandırsa da esasında bu tarz bir karar değişimi olayların hazırlıksız ve hızlı gelişmesinden ibarettir. Eşrâf bloğunda bazı kesimlerin böylesi bir kıyama yeterli gerekçelerinin olmaması, harp esnasında geri çekilmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Benî Rebîa ile Muhtâr arasında gizli bir anlaşma olması halinde kendilerinden Muhtâr saflarında da savaşa girmeleri beklenirdi. Ama onlar tarafsız kaldıklarını duyurmuşlardır.

Bu gelişme, kıyamın bastırılabilmesinin sebeplerinden birisi olarak görünmektedir. Bir diğeri de eşrâf safında savaştan birliklerde, Hz. Ali ve Hz. Osmân yanlılarının, sempati besledikleri isim üzerinde siyaset gütmeleridir. Öyle ki Muhtâr taraftarları Sebî meydanına doğru ilerlediklerinde “Ey Hüseyin'in intikamı!” diye bağırmaya başlamışlardır. Bu nidayı duyan eşrâf ordusundan “Ey Osmân'ın intikamcıları!” diye sesleri yükselmiştir. Bunu duyan Rifâ'a b. Şeddâd: “Hz. Osmân'dan bize ne! Ben Hz. Osmân'ın kanını isteyen bir kavimle birlikte çarpışmam,” diyerek saf değiştirmiştir. Etrafindakiler Rifâ'a'ya Muhtâr'ın tarafına

---

⁴⁸⁶ Taberî, VI, 48; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 307. Şebes b. Rib'î Muhtâr'ın adamları hakkında onlara hitaben Sebe'yye sözcüğünü kullanır. Kanaatimizce bir tanımlama yapmaktan ziyade karşı tarafı kötüleme amaçlıdır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Korkmaz, 76-77; Onat, 98-99.

⁴⁸⁷ Yaşaroğlu, 40.

⁴⁸⁸ Dîneverî, 300.

geçmesinden dolayı tepki gösterecekler de eşrafı bırakıp Muhtâr'ın adamları ile birlikte öldürülünceye kadar savaşmıştır.⁴⁸⁹

Yaşaroğlu, Rifâ'a'nın saf değiştirmesini örnek vererek, “Bu savaş, kardeş kabileler hatta aynı kabilenin insanları arasında cereyan ettiğinden, zaman zaman dramatik anlar yaşandı” demiştir.⁴⁹⁰ Rifâ'a'nın bu çıkışı ve harp esnasında saf değiştirmesi, Hz. Ali ve Hz. Osman taraftarlığının en ilkel halleridir.⁴⁹¹

Savaşın neticesine tesir eden bir başka âmil ise Muhtâr'ın, eşrâf tarafında olup bitenlerden haber edinebiliyor olmasıdır. Bunun için kendisine haber getiren casusları vardır. Eşrâf saflarındaki ayrılıklar ve anlaşmalardan haberinin olması, onun hangi taktik üzere hareket edeceğini seçmekte işini kolaylaştırıyordu. Rebîa ve Mudar arasındaki anlaşmayı Ezd kabilesine mensup bir kimsenin Muhtâr'a iletmesi buna örnektir.⁴⁹²

2.1.5. Eşrâf İsyanının Sonuçları

Bu isyan, eşrâf için ağır bir mağlubiyetle sonuçlanmıştır. Harbe katılanlardan bir kısmı kaçıp evine saklanmıştır. Bir kısmı şehirden uzaklaşarak steplere kaçmıştır. Bir kısmı da Basra'ya, Mus'ab b. Zübeyr'in yanına gitmiştir.

Muhtâr, adamlarına karşı taraftan kaç kişinin öldürüldüğünün tespit edilmesini emretmiştir. Yapılan sayımda eşrâf tarafından 640 kişinin hayatını kaybettiği anlaşılmıştır.⁴⁹³ Ebû Mihnef, Hemdân'dan 780 kişinin öldürüldüğünü belirtmektedir. Hemdân'ın bir kolu olduğunu anladığımız Vâdiîlerin evlerinden 500 esir, elleri kolları bağlı olarak Muhtâr'ın huzuruna getirilmiştir. Muhtar bunların arasından Hz. Hüseyin'in katline karışanların bulunup tespit edilmesini emretmiştir. Böylece Hz. Hüseyin'in kanına karıştığı tespit edilen ya da iddia edilen 248 kişi

⁴⁸⁹ Taberî, VI, 50; İbn Miskeveyh, II, 173-174; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 307-308.

⁴⁹⁰ Yaşaroğlu, 41.

⁴⁹¹ Korkmaz, 79.

⁴⁹² Taberî, VI, 47.

⁴⁹³ İbn A'sem, VI, 263.

öldürülmüştür.⁴⁹⁴ İbn Kesîr, Hemdân'dan 780 kişi, buna ek olarak Mudar'dan 10-20 kişi öldürüldüğünü, 500 esir ele geçirildiğini, bunlardan 240'ının infaz edildiğini söylemektedir.⁴⁹⁵ Dîneverî ise öldürülenlerin sayısının 500; esir edilenlerin sayısının 200 olduğunu kaydetmektedir.⁴⁹⁶ İbnü'l-Eşter'in, Mudar ve Rebîa'ya harpten çekilmeleri için imkân sağlamış olmasının, karşı saflarda öldürülenlerin sayısının 90'ı geçmemesini sağladığı anlaşılmaktadır.⁴⁹⁷

Eşrâf saflarından hayatını kaybedenlerin sayısını tespit etmemizi sağlayan iki rivayet vardır. Bunlardan birincisini Taberî kaydetmektedir. Mus'ab b. Zübeyr, Muhtâr'ı öldürdükten sonra Kûfe konağında muhasara edilen Muhtâr taraftarlarına ne yapacaklarını görüşüyorken, onların affedilmesi önerisine karşı Abdurrahmân b. Saîd'in oğlu Muhammed b. Abdurrahmân: "Onlar zamanında babamı, Hemdân ve şehir eşrâfından 500 kişiyi öldürmüşlerdi," diyerek itiraz etmiştir.⁴⁹⁸

Diğer rivayet ise Belâzurî tarafından aktarılmaktadır. Buna göre aynı şartlar içinde itiraz edenin Muhammed b. Eş'as'ın oğlu Abdurrahmân b. Muhammed b. Eş'as olduğu kaydedilmektedir. Bu itirazında Abdurrahmân'ın Muhtâr ve taraftarlarının kendilerinden 500 veya daha fazla kişiyi öldürdüğünü söylemiştir.⁴⁹⁹ Bu iki rivayet, Dîneverî'nin verdiği rakamın daha güvenilebilir olduğu yönünde kanaat belirtmemizi sağlamaktadır. Hind Ğassân; Ebû Mihnef'in, savaştan kaçanlardan esir alınanların sayısının öldürülenlere eklediği yorumunda bulunur. Bunların sayısının 250 olduğunu ve hepsinin Hz. Hüseyin'in kanına karışmakla itham edilerek öldürüldüğünü belirtir.⁵⁰⁰

Öldürülenlerin sadece Hz. Hüseyin'in kanına karışanlardan ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Muhtâr'ın adamlarının hadiseyi kişiselleştirdiği ve önceki

---

⁴⁹⁴ Taberî, VI, 51; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 308.

⁴⁹⁵ İbn Kesîr, VIII, 270.

⁴⁹⁶ Dîneverî, 300-301.

⁴⁹⁷ Taberî, VI, 56.

⁴⁹⁸ Taberî, VI, 110.

⁴⁹⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 442.

⁵⁰⁰ Hind Ğassân, 237.

yıllarda kendilerine eziyet edenlerden intikam almak için hepsini öldürmeye kalktıkları kaydedilmektedir. Örneğin İbn Miskeveyh, Muhtâr'ın haberi olmadan birçok kişinin öldürüldüğünü söyler.⁵⁰¹ Muhtâr bu olayı duyunca derhal müdahale etmiştir. Esirlere “kendisine karşı hiçbir düşmanı ile birleşmeyeceklerine ve ne Muhtâr'a ne de taraftarlarına karşı bir kötülük yapmayacaklarına dair yemin etmelerini şart koşturmuştur. Bu yeminleri karşılığında onların serbest bırakılmalarını taraftarlarına emretmiştir. Esirler serbest bırakıldıktan hemen sonra Muhtâr, adamlarından birinden şöyle seslenmesini istemiştir: “Hz. Muhammed soyundan gelenlerin kanına iştirak etmiş olanların dışında, evine çekilip kapısını kapatan herkes emniyettedir.”⁵⁰²

Muhtâr'ın Kûfe'de yönetime tekrar hâkim olması üzerine Kûfe eşrâfi Basra'ya kaçmışlardır.⁵⁰³ Böylece Muhtâr, Hz. Hüseyin'in katilleri ile başa başa kalmıştır.⁵⁰⁴ 10.000 kişinin kaçtığı rivayeti⁵⁰⁵ abartılıdır. Kıyamın bastırılması 24 Zilhicce 66/ 21 Temmuz 686 tarihinde gerçekleşmiştir.⁵⁰⁶ Olayın tarihi olarak 22 Zilhicce 66/ 19 Temmuz 686 rivayeti de kaydedilmektedir.⁵⁰⁷ İnfazlar; bu tarihten sonraki birkaç ay içinde icra edilmiştir.

2.1.5.1. İsyanın Bastırılmasından Sonra Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'in İntikamını Almaya Başlaması

Muhtâr'ın Kûfe yönetimini ele geçirirken ettiği vaatlerden en etkili, Kerbelâ'nın intikamını almaya dair olanlardır. Hatta kendisi ile aynı amaç uğruna hareket ediyor görünen Tevvâbûn hareketine; Süleymân b. Surad'ın, intikamı Ubeydullâh b. Ziyâd'ın ordusu ile yapılacak savaşla almak istediğine, kendisinin ise bu işe Kûfe'dekilerle başlayacağını ima eden ve zamanla açıkça ifade eden sözleriyle

⁵⁰¹ İbn Miskeveyh, II, 175.

⁵⁰² Dîneverî, 301; Taberî, VI, 51; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 308. İbn Kesîr, VIII, 270.

⁵⁰³ Taberî, VI, 57; İbn A'sem, VI, 263; İbnü'l-Esîr *Kâmil*, III, 311.

⁵⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 311

⁵⁰⁵ Dîneverî, 304.

⁵⁰⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 402; Taberî, VI, 57; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 311, İbn Kesîr, VIII, 270.

⁵⁰⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 423.

mesafe koymuştur. Ancak yönetimi ele geçirdikten sonraki politikası başka bir doğrultuda ilerlemiştir. Hatta bu hoşgörülü yaklaşım süreci, Muhtâr'ın önceleri insanları kendisine ısındırmak için herkese iyi davrandığı, onlarla oturup sohbet ettiği bildirilerek izah edilmektedir.⁵⁰⁸

Muhtâr'ın toplumun her kesimini kapsaması için verdiği uğraşı, hatta Hz. Hüseyin'in katline karışanları da bir ölçüde dâhil eden bu hoşgörü politikası uzun sürmemiştir. Eşrâfın isyanı ile artık kimlerin gerçekte kendisi ile birlikte hareket edeceğine kanaat etmiş olarak, o güne değin sergilemiş olduğu müspet yaklaşımdan vazgeçip, Hz. Hüseyin'in intikamı adı altında ardı ardına infazlar gerçekleştirmiştir. Mevâliden hoşlanmayan, azadlılarla ganimet vb. gelirleri paylaşmak istemeyen, Muhtâr'ı etraflarında görmeye tahammül edemeyen, Muhtâr yönetimine, ordusu şehirde yokken isyan ederek yönetimi devirmek isteyen bu kesimi, Hz. Hüseyin'in kanına karışmış olmaları suçlamasıyla yok etmeye karar vermiştir.

Ebû Mihnef, Ehl-i Beyt'in kanını talep iddiasıyla gerçekleştirilen infazların, İbnü'l-Hanefiyye'den kaynaklandığını bildirmektedir. Rivayet ettiğine göre İbnü'l-Hanefiyye'ye Muhtâr hakkında bir bahis açılınca, İbnü'l-Hanefiyye: "Muhtâr'ın halini garipsiyorum. Kendisi, intikamımızı almak istediğini söylüyor ama Hz. Hüseyin'in katilleri ile oturup kalkıyor ve toplumda yeni yeni şeyler/icatlar çıkarıyor," demiştir. Ebû Mihnef; İbnü'l-Hanefiyye'nin bu eleştirisi Muhtâr'a iletdikten sonra Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'in katillerini infaz etmeye kalkıştığını söylemektedir.⁵⁰⁹ Bir benzer rivayeti de İbn A'sem nakletmektedir.⁵¹⁰

İbnü'l-Hanefiyye'nin Hz. Hüseyin'in katline karışanlara ve Emevî yönetimine karşı yaklaşımına bütüncül bakmamız gerekmektedir. Zira onun bu sözü Mekke'de iken söylediği, rivayetleri nakleden kaynaklarda belirtilmektedir. Abdullah b. Zübeyr'in hilafetini açıkça ilan ettiği, Muhtâr'ın ise İbn Zübeyr'e bağlanmış olan Kûfe'de kıyam ettiği ve daha sonra İbn Zübeyr tarafından atanmış valiyi şehirden

⁵⁰⁸ Taberî, VI, 60.

⁵⁰⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 405-406; Taberî, VI, 62; İbn A'sem, VI, 247; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 312-313.

⁵¹⁰ İbn A'sem, VI, 247.

çıkardığı bir dönemde söylenmiş olduğu dikkate alındığında, İbnü'l-Hanefiyye'nin sözlerine katacağımız anlam değişmektedir. İbnü'l-Hanefiyye Hz. Hüseyin'in katillerini takibe almasını teşvik edici bir nitelikte konuşmamaktadır. Aksi takdirde Muhtâr'ın doğru yolda olduğu ve sadece Kerbelâ'nın intikamını almak noktasında eksik kaldığı anlamı çıkacaktır. Oysa İbnü'l-Hanefiyye, ne Kûfe'yi ele geçirmesi için kıyama kalkışması yönünde, ne de Hz. Hüseyin'in katillerine karşı açıkça bir intikam çağrısında bulunmuştur. Muhtâr, İbn Zübeyr'in şehrinde isyankâr bir komutan olarak bilinmektedir. İbnü'l-Hanefiyye'nin eleştirisi; Muhtâr'ın, Ehl-i Beyt adına başlatmış olduğu hareketin samimiyetini sorgulamak içindir.

İbnü'l-Hanefiyye'nin bu sözü ne zaman söylediği tam olarak bilinmemektedir. Ancak Muhtâr'ın bu eleştiriyi duyduğunda Ömer b. Sa'd'ı öldürmeye kalkıştığı hususunda kaynaklar ittifak etmektedir. Kanaatimizce Muhtâr, Ehl-i Beyt'in intikamı adı altında, kendisi için tehdit oluşturan kişileri öldürmek üzere bir dizi infaz gerçekleştirmiştir. Kendisine karşı kalkışılan kıyam, bunda birinci sebeptir. Eşrâfın böylesi bir harekete yeltenmeden önce Muhtâr'ın aşağıda izahlarını detaylıca yaptığımız eylemleri uygulamaya yönelik niyetini gösterir bir işarete rastlanılmamaktadır. Ömer b. Sa'd'a ve oğluna karşı herhangi bir hamlenin yapılmaması, İbnü'l-Hanefiyye'yi gerçekleştiren infazların gerekçelerini sorgulamaya yönelik bir eleştiri yapmaya sevk etmiştir. Nitekim Ömer b. Sa'd ve oğlunun infazı aşağıda da değineceğimiz üzere bu sebeple gecikmiştir.

İbn A'sem, bu infazların tamamının tarihini daha öne çekmektedir. Ona göre Muhtâr, Kûfe'yi ele geçirip valileri atadıktan sonra, vergi ve haraçların gelirleri ile şehrin ekonomik durumunu daha iyi bir hale getirmiş ve hemen akabinde yaptığı konuşma ile Hz. Hüseyin'in katillerini öldürme kararı almıştır.⁵¹¹ Bu çaba, Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'in katilleri ile mücadele parolası ile yola çıkmış olmasına rağmen, bu sözü yerine getirmeyi geciktirmesinden dolayı kendisine yöneltelen eleştirilerden onu kurtarmak için olmalıdır.

---

⁵¹¹ İbn A'sem, VI, 244.

Gerçekleştirilen infazlarda kaç kişinin öldürüldüğü hususu tam bir netlik kazanmamaktadır. İnfazlar gerçekleştirilmeden önce esirler arasından Hz. Hüseyin'in katline karışanlar seçilerek ayrı olarak toplanılmıştır. Muhtâr, Hz. Hüseyin'in katline karışıp, esirler arasında bulunmayanların ise yakalanıp getirilmesi üzere talimat vermiştir. Getirilen esirlerden Hz. Hüseyin'in katline karışmakla itham edilenlerin birer birer boyunları vurulmuştur.⁵¹² Muhtâr'ın bu kişileri tespit etmede etrafından yardım aldığını anlaşılmaktadır. Zira Muhtâr birbirinden ayrı yaptığı konuşmalarında bu duruma işaret etmiştir: "Hz. Hüseyin'in katillerini hayatta bırakmak bizim dinimizde yoktur. Şayet ben dünyada iken onlar hayatta kalacak olursa, Hz. Muhammed'in soyuna yardımcı olduğumu nasıl söyleyebilirim? O zaman ben, beni adlandırdıkları gibi yalancı olurum. Onlarla mücadelede Allah'ın yardımını istiyorum. Beni onlara vurmak için bir kılıç, onlara saplanmak için bir mızrak yapan, Ehl-i Beyt'e kızan ve kin tutanların peşine düşen, Ehl-i Beyt'in haklarını arayıcı kılan o Allah'a hamdolsun. Zaten Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt'ini katledenleri öldürmek, onların hakkını görmezden gelerek çiğneyenleri zelil kılıp hakir düşürmek, Allah'ın üzerine bir haktı. Siz bana onların isimlerini verin ve onları bulun. Bu şehri ve yeryüzünü Hz. Hüseyin'in katillerinden temizlemedikçe yemek-içmek bana helal olmaz."⁵¹³

Muhtâr'ın adamlarının olayı kişiselleştirdiği de kaydedilmektedir. Öyle ki birkaç kişinin, sanık hakkında Hz. Hüseyin'in katline karıştığına şahit olduğunu söylemesinin, o sanığı idam etmeye yeteceği kadar kontrolsüz bir ortam meydana gelmiştir.⁵¹⁴ Bununla beraber, o zamana kadar yapılan idamlarda, kişisel intikam duygularına Ehl-i Beyt'in kanını talep kılıfıyla infaz gerçekleştirenlere, herhangi bir tahkikat başlattığına dair bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Burada gerçekleşen idamlar, esirler arasında olanlardır. Esirlerden kendisine karşı kıyama kalkışmayacaklarına söz alıp onları serbest bıraktıktan sonra da infazlar gerçekleşmiştir. Sebî' meydanının merkezinde cereyan eden bu olaydan sonra infaz

⁵¹² Dîneverî, 303; Taberî, VI, 57; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 311.

⁵¹³ Taberî, VI, 57; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 311.

⁵¹⁴ Taberî, VI, 51.

edilenlerin sayısı ise 30'u geçmemektedir. İnsan avı olarak nitelendirilebilecek⁵¹⁵ infazlarda, Ehl-i Beyt taraftarlarının duygularını tatmin için korkunç teknikler kullanılmıştır. Muhtâr'ın, Kûfelileri uğruna davet ettiği esaslardan bir bölümü gerçekleşmiştir.

Muhtâr'ın başlattığı bu infazlar aşağıda derlenmiştir. Bu infazlardan bazılarının zamanlama itibari ile diğerlerinden daha önce gerçekleştiği tespit edilebilmişse de bu konudaki rivayetlerin aktarımında hadiselerin kronolojik sıralaması gözetilmemiştir. Öne çıkan bazı isimler ayrı başlıklar altında izah edilmiştir. Bu isimlerin dışında kalan diğer bazı kimseler ise tek başlıkta toplanmıştır. Ayrıca infaz edilmek için çalışma başlatılan kimselerden olup yakalanamayanlar yahut ele geçirildiği halde çeşitli gerekçelerle bağışlananlar yine ayrı başlıklar açmak suretiyle değerlendirilmiştir.

2.1.5.2. Şemir b. Zilcevşen'in Öldürülmesi

Şemir b. Zilcevşen, Muhtâr'a karşı kıyamda aktif hareket edenlerdendir. Ayrıca onun Hz. Hüseyin'in başını Yezîd'e götüren kimse olduğu bilinmektedir.⁵¹⁶

Muhtâr'ın şehre hâkim olmasından sonra Şemir, Kûfe'yi terk etmiş, Muhtâr, Şemir b. Zilcevşen'in peşine adam takmıştır. Ancak Şemir onu öldürmeyi başarmıştır.⁵¹⁷ Mus'ab b. Zübeyr'e bir mektup göndererek onunla irtibata geçmeye çalışmış, mektubu taşıyan kişinin tedbirsizliği nedeniyle Şemir'in bulunduğu yer Muhtâr'ın adamlarından Ebû Amra Keysân tarafından tespit edilmiştir.⁵¹⁸ Bir gece

⁵¹⁵ Yaşaroğlu, 41.

⁵¹⁶ İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî (658/1260), *Kitâbü'l-Hulleti's-Siyerâ*, thk. Hüseyin Mûnis, Kâhire, 1985, 67.

⁵¹⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 407; Taberî, VI, 52-53; İbn A'sem, VI, 265-266; İbn Miskeveyh, II, 176-177; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 308; İbn Kesîr, VIII, 270.

⁵¹⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 407; İbn A'sem, VI, 266; Taberî, VI, 53; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 308-309; İbn Kesîr, VIII, 270.

yarısı yapılan baskınla Şemir öldürülmüştür.⁵¹⁹ Şemir'in cesedinin köpeklere atıldığı aktarılmaktadır.⁵²⁰

Dîneverî ise Şemir b. Zilcevşen'in öldürülmesi bahsini yukarıdaki anlatımdan bazı farklı detaylarla aktarır. Şemir b. Zilcevşen'in öldürülme vaktini, Mus'ab b. Zübeyr'in Muhtâr'ı öldürmek üzere, Basra'dan üzerine yürüdüğü tarihe kadar uzatmaktadır. Muhtâr orduları Mus'ab'la karşılaşmak üzere Mezâr denilen mevkie geldiklerinde Şemir'in yerini öğrenmeyi başarmıştır. Gerçekleşen çatışmada Şemir b. Zilcevşen ve beraberindekilerin tamamı öldürülmüş ve Şemir'in başı Muhtâr'a iletilmiş, Muhtâr da İbnü'Hanefiyye'ye göndermiştir.⁵²¹

Dîneverî'nin anlatımında belirtilen, "Şemir'in bu kadar geç bir zaman diliminde öldürülmüş olduğuna" dair rivayet kabul edilmemelidir. Zira Sebî Meydanı ayaklanmasından sonra Muhtâr, Ehl-i Beyt'in intikamı adı altında bir dizi infaz gerçekleştirirken, kendisi için bir ceza çıkabileceği korkusu içinde bulunanlar, ya bir aracı ile kendini kurtarmaya çalışmış ya da Kûfe'den kaçarak Basra'ya, Mus'ab b. Zübeyr'e katılmıştır. Kaçanların arkasından gözcüler veya birlikler yollanmıştır. Mezâr'da Mus'ab b. Zübeyr ile Muhtâr arasında cereyan eden savaş bu yaşananlardan bir yıldan fazla bir zaman sonra gerçekleşmiştir. Bu süre de Şemir'in Mus'ab'a ulaşmış olması daha makuldür. Ayrıca Mus'ab'ın savaşa gireceği Muhtâr'a karşı, mevcut Kûfe sürgünü/kaçağı eşrafı sahip olduğu nüfuzu üzere yanından bırakmaması gerekecektir. Neticede Şemir'in öldürülmesi bahsinde Taberî'nin aktarımı kabul edilmelidir.

İbn A'sem; Şemir'in kafası getirildiğinde Muhtâr'ın secdeye kapandığını, kellesini Kûfe'de asarak teşhir ettiğini, Şemir'i öldürene 10.000 dirhem verdiğini ve

---

⁵¹⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 407; Taberî, VI, 53-54; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 309; İbnü'l-Ebbâr, 67; İbn Kesîr, VIII, 271. İbnü'l-Ebbâr, Şemir b. Zilcevşen'in Muhtar'ın Kûfe'ye hakim olmasından sonra Şam'a gittiğini ve burada yaşamaya başladığını bildirir. Bkz. İbnü'l-Ebbâr, 67. Ancak biz tarihsel bütünlüğe uymadığını kanaatiyle bu bilgiyi kabul etmemekteyiz.

⁵²⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 407; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 309.

⁵²¹ Dîneverî, 301-302, 305.

onu Hulvân'a vali olarak atadığını aktarmaktadır.⁵²² Şemir'in evinin yıktırıldığı da rivayetler arasındadır.⁵²³

2.1.5.3. Abdurrahmân b. Saîd b. Kays el-Hemdânî'nin Öldürülmesi

Abdurrahmân b. Saîd, Muhtâr'ın Musul valisi idi. Ubeydullâh b. Ziyâd'ın saldıracağı haberleri üzerine Tikrît'e kadar çekilmiş ve durumu Muhtâr'a haber vermiştir. Muhtâr, Yezîd b. Enes'i süvarilerle gönderip, Abdurrahmân b. Saîd'den Yezîd b. Enes'e itaatini istemiştir. Daha önce aktarmış olduğumuz bu olaydan sonra Abdurrahmân b. Saîd saf değiştirmiştir.⁵²⁴ Onun Muhtâr'a cephe alma sebebi, görevinden alınarak Yezîd b. Enes'e bağlanmasına duyduğu öfkedir.

Abdurrahmân b. Saîd'in harp esnasında mı yoksa harpten sonra mı öldürüldüğüne netlik kazandıracak bir rivayetle karşılaşılmamıştır. Kendisini öldürenler arasında birçok ismin geçmesi, onun öldürülmesinin çatışmanın sıcaklığını üzerinde taşıdığı bir zaman diliminde gerçekleştiği kanaatine sahip olmamızı sağlamaktadır. Abdurrahmân b. Saîd'i öldürenler arasında Si'r b. Ebî Si'r, Ebû'z-Zübeyr eş-Şibâmî, Şibâm el-Hemdânî ve ismi verilmeksizin bir başka kişi daha zikredilmektedir. Si'r b. Ebi's-Si'r onu, kendisinin yaraladığını, Ebû'z-Zübeyr eş-Şibâmî ise Abdurrahmân b. Saîd'e 10 veya daha fazla darbe indirdiğini söylemektedir. Bu konuda oğlu ile arasında geçen bir konuşmayı dahi aktarmaktadır. Anlatımı, yaşanan bu iç çekişmelerin halkın gözündeki değeri hususunu anlamamızı sağlayacak niteliktedir. Öyle ki; Abdurrahmân b. Saîd'in oğlu, Ebû'z-Zübeyr eş-Şibâmî'ye, sen, kavminin efendisini nasıl öldürürsün diye sormuş, Ebû'z-Zübeyr cevaben:

⁵²² İbn A'sem, VI, 267.

⁵²³ İbn İzârî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İzârî el-Merrâküşî (712/1312'den sonra), *el-Beyânü'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endelüsî ve'l-Mağrib*, thk. Levi Provencal, Beyrût, 1983, II, 34.

⁵²⁴ Taberî, VI, 39-40; İbn Miskeveyh, II, 163-164; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 303.

-Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun –babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları olsa dahi- Allah'a ve Rasûlü'ne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsün diyerek ⁵²⁵ Mücâdele sûresinin 22. ayetinin bir bölümünü okumuştur. ⁵²⁶

2.1.5.4. Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Oğlu Hafs'ın Öldürülmesi

Ömer b. Sa'd, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'e karşı orduyu komuta edenlerden birisidir. ⁵²⁷ Kûfe'yi ele geçiren Muhtâr, konağın teslim edilmesi ve kendisine bey'at edilmesi karşılığında can emniyetini sağlama sözü vermiştir. Böylece can emniyeti sözü alanlardan birisi olan Ömer b. Sa'd'ın şehirden kaçması için herhangi bir gerekçe kalmamıştır. ⁵²⁸ Bununla birlikte Ömer b. Sa'd'ın, Sebî meydanında gerçekleşen eşrâf isyanına katıldığına dair bir bilgi ile de karşılaşmamıştır. Muhtâr Sebî meydanında cereyan eden kıyamdan sonra eşrâfa karşı tutumunu değiştirmiştir. Ehl-i Beyt'in intikamını alma adı altında bu kıyamda yer alanlara bir dizi infaz gerçekleştirmiştir. Ömer b. Sa'd ise Abdullah b. Ca'de b. Hübeyre aracılığıyla kendisine can emniyeti talebinde bulunmuştur. Ebû Mihnef, Mûsâ b. Âmir'den, Abdullah b. Ca'de'nin Hz. Ali'ye yakınlığı dolayısıyla Muhtâr'ın nezdinde Allah'ın yarattıklarının en şerefli olduğunu rivayet etmektedir. Muhtâr Abdullah b. Ca'de'nin ricası üzerine Ömer b. Sa'd'a eman vermiştir. ⁵²⁹

Muhtâr'ın Ömer b. Sa'd'a verdiği emannamede yazılanlar şunlardır: “Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu kâğıt Muhtâr b. Ebî Ubeyd'den, Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'a emandır. Sen, kendi canın, malın, ailen, ev halkın ve oğlun, Allah'ın emanı ile emniyettesiniz. Emirlerimi dinlediğin, itaat ettiğin, evinden, ailenden ve yaşadığın bu şehirden ayrılmadığın sürece, senden daha önce sadır olan kötülüklerden dolayı sorumlu tutulmayacaksın. Allah'ın Şurtası'ndan, Âl-i

⁵²⁵ Taberî, VI, 56; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 311.

⁵²⁶ Mücâdele, 58/22.

⁵²⁷ Dîneverî, 298.

⁵²⁸ Belâzurî, *Ensâb*, Taberî, VI, 60; İbn A'sem, VI, 245; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 312.

⁵²⁹ Taberî, VI, 60; İbn A'sem, VI, 245; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 312; İbn Kesîr, VIII, 273.

Muhammed Şâsî'ndan ve başka kişilerden Ömer b. Sa'd ile karşılaşanlar onu taciz edici davranışlardan kaçınacak ve ona ancak iyilikle muamele edeceklerdir.”⁵³⁰

Bu emannamenin Sebî meydanında gerçekleştirilen kıyamdan önce mi sonra mı yazıldığı ise yeni bir tartışmanın konusudur. Kanaatimizce bu emanname Kûfe'nin ele geçirilmesinden hemen sonra verilmiştir. Zira eşrâf isyanı, Muhtâr'ın bu isyanın katılımcılarını en kısa zamanda yok etme kararı almasına itmiştir. Ebu Mihnef rivayetlerinde Ömer b. Sa'd'ın eşrâf isyanında adı geçmemektedir. Böylece Muhtâr'a ettiği bey'ati bozmamıştır. Gerçekleştirilen infazlar ise Kerbelâ'nın intikamı adı altında olunca her ne kadar kendisi eşrâf isyanına katılmamış olsa da, Kerbelâ'da ordu komutanlarından birisi olması, onu da hedef haline getirmiştir. Bununla birlikte Muhtâr tarafından verilen ahit, Ömer b. Sa'd'ın can emniyetini güvence altına almıştır. Bunun için Muhtâr'ın tek şartının, Ömer b. Sa'd'ın bir hadise çıkarmamasıdır.

Ömer b. Sa'd'a sağlanan can emniyetinin onun için oldukça müreffeh bir hayat sağladığını söylememiz güçtür. Her ne kadar kendisine can emniyeti sağlansa da halk arasında zaman zaman sözlü tacizlere maruz kalmıştır. İbnü'l-Esîr, Ömer b. Sa'd'ın sokakta çarşıda pazarda gezerken onun hakkında “İşte bu adam Hz. Hüseyin'in katilidir” denildiğini aktarmaktadır.⁵³¹

Ömer b. Sa'd'a sağlanan can emniyeti Muhtâr'ın davası hakkındaki samimiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur. Üstelik bu eleştiri bizzat İbnü'l-Hanefiyye'den gelmiştir. Rivayete göre Muhtâr'ın adamlarından birisi Hicâz ziyareti esnasında İbnü'l-Hanefiyye'ye uğramış ve Kûfe'de olan bitenler hakkında sohbet etmişlerdir. Muhtâr'ın şehirdeki kıyamı, şehri ele geçirmesi, halka yaptığı çağrının mahiyeti, Ehl-i Beyt'in intikamını alma arzusu ve bu intikamı alması gibi konular etrafında sohbet şekillenmeye başlayınca İbnü'l-Hanefiyye: “Muhtâr bizim taraftarlarımız içinde en gevşek olanıdır. O, kendisinin, bizim şâmız olduğunu ileri

⁵³⁰ Taberî, VI, 60-61; İbn A'sem, VI, 245. Bu emannameye şahitlik edenlerin isimleri için bkz. Taberî, VI, 60-61; İbn A'sem, VI, 245.

⁵³¹ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 313.

sürüyor ama Hz. Hüseyin'in katilleri onun yanında koltuklar üzerinde oturup onunla konuşuyor. Yeni yeni şeyler ihdas ediyor," demiştir.

İbnü'l-Hanefiyye'nin bu sözleri Muhtâr'a iletilince çok geçmeden Ömer b. Sa'd'ı ve oğlunu öldürmüş, onun ve oğlu Hafs'ın başını İbnü'l-Hanefiyye'ye göndermiştir. Muhtâr'ın Ömer b. Sa'd'ı öldürmek gibi bir gündemi olmadığı, İbnü'l-Hanefiyye'nin bu siteminin kendisine iletilmesinden sonra bu işe kalkışıldığı aynı tarikle aktarılmaktadır.⁵³² İbnü'l-Hanefiyye'nin bu sözünden sonra Muhtâr'ın Ömer b. Sa'd ve oğlunu öldürmeye kalktığı hususunda ise kaynaklarda ittifak vardır.⁵³³

Sebî' meydanı isyanından kısa bir süre sonra infaz edildikleri düşünüldüğünde Muhtâr'a yöneltilen bu eleştirinin, Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirmesinden sonra eşrâfa yönelik müsbet tavrının bir neticesi olmalıdır. Böylece Muhtâr eşrâf isyanına katılmayan Ömer b. Sa'd'a daha önce vermiş olduğu eman gereğince herhangi bir menfi tutum takınmamıştır.⁵³⁴

Neticede, eşrâf kıyamından sonra gerçekleşen bir dizi infaz eyleminin yoğun olduğu bir günde Muhtâr arkadaşları ile otururken:

-Ben yarın büyük ayaklı, gözleri çökük, kaşları gür bir kişiyi öldüreceğim. Bu kişinin öldürülmesine mü'minler ve mukarreb melekler sevinecektir, demiştir. Orada bulunanlar Muhtâr'ın bu sözü ile Ömer b. Sa'd'ı öldürmek istediğini anlamışlardır. İçlerinden biri Ömer b. Sa'd'a Muhtâr'ın niyetini söyleyip, tedbir alması gerektiğini söylemiştir. Olanlar anlatınca Ömer b. Sa'd kendisine eman verilmesine rağmen

⁵³² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 405-406; Taberî, VI, 62; İbn A'sem, VI, 246-247; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 312; Temîmî, 214-215.

⁵³³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 405-406; Taberî, VI, 62; İbn A'sem, VI, 246-247; İbn Abdirabbih, V, 153; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 312; İbn Kesîr, VIII, 273-274.

⁵³⁴ İbn A'sem, Muhtâr hakkında İbnü'l-Hanefiyye'nin yaptığı bu eleştirinin zamanı olarak, Muhtâr'ın Ömer b. Sa'd ve oğlu Hafs'ın başlarının İbnü'l-Hanefiyye'ye ulaştığı günü gösterir. Bkz. İbn A'sem, VI, 247. Bunun dışında İbn A'sem, onun Muhtâr'ın kız kardeşi ile evli olduğunu iddia eder. bkz. İbn A'sem, VI, 246. Ancak böyle bir hısmlığın hakikatte olması halinde kaynaklarda daha fazla yer bulması gerekeceğini düşünüyoruz. Bu açıdan, Muhtâr'ın Ömer b. Sa'd'ı infaz etmemesine bir gerekçe olarak sunulamayacağı kanaatindeyiz. Belâzurî *Fütûhu'l-Büldân* isimli eserinde Ömer b. Sa'd'ın Umeyre b. Şihâb b. Mahrez el-Kindî'nin kız kardeşi ile evli olduğunu ve oğlu Hafs'ın da bu kadından dünyaya geldiğini bildirmektedir. Bkz. Belâzurî, *Fütûh*, 279. Kanaatimizce Belâzurî'nin takdim ettiği bilgi daha muteberdir.

bunun nasıl yapılabileceğine olan şaşkınlığını gizleyememiştir. Aynı gece evinden çıkıp bir yakınının evine gitmiş ancak yakınları ona:

-Senin evini ve aileni bırakıp buraya kadar gelmen büyük bir iştir(suçtur). Hemen ailene dön. Muhtâr'a senin aleyhinde kullanabileceği bir yol verme demişlerdir. Bunun üzerine geri dönmeye karar veren Ömer b. Sa'd sabahleyin evine ulaşmıştır.⁵³⁵ Ömer b. Sa'd'ın o gece evinden çıkıp şehir merkezinden ayrıldığı Muhtâr'a haber verilince Muhtâr'ın: "Hayır gidemez. Onun boynunda kendisini geri çevirecek bir zincir vardır," dediği rivayet edilmektedir.⁵³⁶

Muhtâr, Ömer b. Sa'd'ı öldürmeyi ima ettiği gecenin sabahı Ebû Amra'yı Ömer b. Sa'd'ı öldürmesi için görevlendirmiştir. Ebû Amra Ömer b. Sa'd'ı öldürmüş, başını elbisesine sarıp Muhtâr'ın önüne bırakmıştır. Muhtâr, bu yaşananlar esnasında orada bulunan Ömer b. Sa'd'ın oğlu Hafs'ın da öldürülmesini emretmiştir.⁵³⁷ Muhtâr, Ömer b. Sa'd'ın ve oğlu Hafs'ın kesik başlarını bir araya getirip sırayla önce Ömer b. Sa'd'ın başını sonra oğlu Hafs'ın başını göstererek:

-Bu Hz. Hüseyin'in başının yerinedir, bu da Ali b. Hüseyin'in başının yerinedir. Ama asla eşit değillerdir. Vallahi Kureyş'ten üç kabile öldürmüş olsaydım

⁵³⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 406; Taberî, VI, 61. Uryân'ın kendisine Muhtâr'ın onu öldürmek istediğini söyleyince hamam gittiği da rivayetler arasındadır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 312.

⁵³⁶ Taberî, VI, 61; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 312; İbn Kesîr, VIII, 273. İbn Nemâ, Muhtâr'ın bu sözüne ek olarak, onu yüceltmeye çalıştığını anladığımız, masalsı bir anlatım sureti çizen Merzubânî'ye ait bir rivayet aktarır. Buna göre Muhtâr'ın kendisini öldürmek istediğini öğrenen Ömer b. Sa'd evinden kaçmış, ancak yolda devesinin üstünde uyuyakalmış ve devesi onu yine evine getirmiştir. Durum Muhtâr'a anlatılınca yukarıda ifade ettiğimiz sözü söylemiştir. Bkz. İbn Nemâ, 129.

⁵³⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 406; Taberî, VI, 61; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 312. İbn Kesîr, Vâkidi'den naklen, Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın babasının bedduasını aldığı söyler. Hadiseye göre, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın kölelerinden birisi, Sa'd'ın yanına gelir. Kölenin topuklarından kan akmaktadır. Sa'd b. Ebî Vakkâs köleye bunu kimin yaptığını sorar. Köle, Ömer b. Sa'd'ın yaptığını söyleyince Sa'd "Allâh'ım onu öldür. Onun da kanını akıt" diye beddua eder. Bu aktarımdan sonra İbn Kesîr, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın duası kabul olunan bir kimse olduğunu ekler. İbn Kesîr, VIII, 273. Muhtâr hakkında Sünnî dünyada menfî bir yaklaşım olduğu hakikattir. Muhtâr'la ilgili değerlendirmeler yapılırken, vicdanlarda silinmeyecek acılar bırakan Kerbelâ'daki cinayetleri işleyenleri öldürmesi, onun hanesine olumlu cümlelerle eklenen bir özellik olarak göze çarpar. Bu cinayetlerde en önemli pay sahiplerinden birisi Ömer b. Sa'd'dır. Onun ölümünde babasının bedduasının da etkisi olduğu kaydedilmek suretiyle Muhtâr'ın hanesinde müsbet bir dille zikredilen bu eylemdeki ona ayrılan etki azaltılmak isteniyor olabilir.

bile yine de Hz. Hüseyin'in ve oğlunun parmaklarından bir parmağının intikamını almış olmazdım, demiştir.⁵³⁸

Muhtâr'ın daha önce kendisine eman verdiği bir kimseyi öldürmesi meselesi Muhtâr'a yöneltilebilecek eleştiriler arasındadır. Esasında Muhtâr'ın, Ömer b. Sa'd'ı önceleri öldürmek gibi bir niyeti yoktur. Ancak eşrâf isyanını gerçekleştirenlerin Ehl-i Beyt intikamı söylemiyle öldürülmeleri üzerine kurulan propaganda süreci, onu Ömer b. Sa'd'ın infaz edilmesi emrini vermesine sürüklemiştir. Bununla beraber Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye'nin veziri olduğu iddiasının üzerine kurduğu siyasetinde, bizzat İbnü'l-Hanefiyye tarafından gelen bu konudaki eleştiriler ikinci bir sebeptir.

Dolayısıyla Muhtâr'ın verdiği emanı bozduğu anlaşılan rivayetlerde Muhtâr'ı haklı çıkarma çabaları sezinlenmektedir. Bu rivayetlerden biri İbn Abdirabbih'in eserinde karşımıza çıkmaktadır. İbn Abdirabbih, Ömer b. Sa'd'ın öldürülmesinden önce Muhtâr'ın bir ağıtçı göndererek Ömer b. Sa'd'ın kapısında Ehl-i Beyt adına ağıtlar yakarak ağlattığını bildirmektedir. Ömer b. Sa'd'ın Muhtâr'ın neden böyle yaptığını sormak üzere oğlunu gönderdiğini, Muhtâr'ın da Ebû Amra'yı göndererek Ömer b. Sa'd'ın boynunu vurdurduğunu aktarmaktadır.⁵³⁹ Burada ağıtçının Ömer b. Sa'd'ı tahrik etmek gibi bir vazifesi olduğunu ve Ömer b. Sa'd'ı öldürürken halkın acılarını yenileme amacı taşıdığı anlaşılmaktadır.

Ebû Mihnef, Muhtâr'ın Ömer b. Sa'd'a eman verirken ileri sürdüğü şartlardan birisinin, onun bulunduğu yeri terk etmemesi olduğunu söylemektedir. Muhtâr Ömer b. Sa'd'ı öldüreceğini, infaz edileceği günün öncesinde kalabalık bir ortamda ima etmiştir. Bunu duyanlardan birisinin bu durumu Ömer b. Sa'd'a haber vermesi üzerine Ömer b. Sa'd panik yaparak evini terk etmiş ve bir anlamda ahdi bozmuştur. Ancak böylesi bir açıklama da, Muhtâr'ın verdiği emanı bozması hakkında, onu haklı

---

⁵³⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI,406; Taberî, VI, 61; İbn A'sem, VI, 246; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 312. Ağırakça bu söze dayanarak Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'in kanını almaktan ziyade, Kureys'e kin beslediğini söyler. Ağırakça, 170.

⁵³⁹ İbn Abdirabbih, V, 153.

çıkarmamaktadır. Zira bir gün öncesinden yani henüz ahdi bozmamışken onu öldüreceğini söylemesi, Muhtâr'ın bu emanı yok saydığını göstermektedir.

Muhtâr'ın verdiği emanı bozmasını açıklama çalışmaları içerisinde en garipsenecek olanı Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali el-Bâkır'a ait olanıdır. Emannamede yazan bir kelime üzerinden hareketle Muhtâr'ın emana aykırı hareket etmesini meşru kılmaya çalışmaktadır. Emannamede geçen: بحدث كان منك قديما لا تواخذ: ifadesinden farklı bir izah çıkarmaktadır. Buna göre “Hades” sözcüğü, Ömer b. Sa'd'ı herhangi bir suç veya taşkınlıktan men etmeyi amaçlıyor olmalıdır. Ancak Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali'nin sözü ise bu olayı başka bir boyuta taşımaktadır. Zira o, “Muhtâr, bununla helâya gidip abdest bozmayı kastediyordu,” demektedir.⁵⁴⁰

Ağırakça hadiseyi, Muhtâr'ın bir kimseye eman vermesinin, onun için bir değeri olmadığı şeklinde açıklamaktadır. O, Muhtâr'ın Ömer b. Sa'd'a veya başka birisine eman vermesinin Muhtâr için basit bir iş olduğunu söylemektedir.⁵⁴¹ Muhtâr'ın bazı infazları gerçekleştirmeden önce kimi öldürmek istediğini ima eden konuşmalar yapması, anlaşıldığı kadarıyla o kişinin kaçmasını ve böylece onu öldürmek zorunda kalmayarak verdiği sözü bozmasını sağlamak için olmalıdır. Ömer b. Sa'd'ın Muhtâr için bir tehdit oluşturmamıştır. Dolayısıyla Muhtâr onu öldürmek istememiştir. Ancak onun yaşamasına müsaade etmesi, Hz. Hüseyin'in katillerine yapacaklarını vaad ettiği sözleri ile çelişmiştir.

Neticede Muhtâr yukarıda izah ettiğimiz birden fazla sebeple Ömer b. Sa'd'a verdiği emanı tek taraflı bozmuş ve onu öldürmüştür. Ömer b. Sa'd'a: Muhtâr seni öldürmek istiyor denildiğinde onun: “Allah babana hayırlar versin! Bu nasıl olur? Muhtâr bana can emniyetim hakkında söz vermiştir,” diyerek şaşkınlığını gizleyememesi bundandır.

⁵⁴⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 406; Taberî, VI, 61; İbn Miskeveyh, II, 181; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 312; Zehebî, *Târih*, V, 196. İbn A'sem ise Ebû Amra Keysân'ın benzer bir gerekçeyi doğrudan Ömer b. Sa'd'a söylemek suretiyle ahdin bozulmasında Muhtâr'ın aklanmaya çalışılmasını aktarmaktadır. Bkz. İbn A'sem, VI, 245.

⁵⁴¹ Ağırakça, 169.

Ebû Amra'nın Ömer b. Sa'd'a yaptığı açıklama bu durumu izah etmektedir. Ebû Amra Ömer b. Sa'd'a: "Haklısın ey Ebû Hafs! Bu emanın yazılması ile Allah'ın seni desteklediği vakit ben de Emîr'in yanında idim. Ancak o, senin çok büyük bir suç işlediğini söylüyor. Sen çok tehlikeli yola girdin ve (işlediğin suçuna rağmen eman almaya çalışmakla) yeni bir adet çıkardın. (Muhtâr'ın verdiği emanı bozması ile) işlemiş olduğu hata, (senin tarafından) işlenen hata gibi değildir. (Muhtâr'ın sana eman vermek suretiyle çıkarmış olduğu bu yeni adet) onu endişelendirdi. Hüseyin b. Ali'yi öldürmüş olduğun halde seni bırakması mümkün değildir" demiştir.⁵⁴²

İbnü'l-Hanefiyye'nin Muhtâr hakkında "o yeni yeni şeyler ihdas ediyor" sözü esasında Muhtâr'ın Ehl-i Beyt'in kanını talep ederken, Ömer b. Sa'd'a ve oğluna eman vererek yaptığı ayrı bir uygulamaya işaret etmektedir.

Muhtâr'ın verdiği emanı bozması, kendi adına büyük bir yanlıştır. Bu kadar büyük bir hataya düşeceğini Ömer b. Sa'd da hesap edemediği için şehirde kalmıştır. Muhtâr'ın onu öldüreceğini, bir gece önceden ima etmesi ve bu sözünü Ömer b. Sa'd'a duyurulmasını mümkün kılacak bir ortamda söylemesi, Ömer b. Sa'd'a kaçma fırsatını sağlamak içindir. Böylece hem onu öldürmemiş hem de onu öldürmemiş olmasından dolayı sorgulanmamış olacaktır. Muhtâr özellikle kendisini öldürmek istemediği kişilere kaçmaları için bir fırsat tanımak üzere aynı tutumu takınmıştır.

Muhtâr, Ömer b. Sa'd ve oğlunun başlarını İbnü'l-Hanefiyye'ye göndermiştir. İbnü'l-Hanefiyye'ye bir de mektup yazmıştır. Mektupta: "Sana Ömer b. Sa'd'ın ve oğlunun başını gönderdim. Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt'in kanlarına giren ve bu katliama ortak olanlardan gücümüzün yettiklerinin hepsini öldürdük. Geri kalanları da yakalamaktan Allah beni asla aciz bırakmayacaktır. Onlardan birinin Hz. Ermiya Peygamber oldukları bana iletilmediği müddetçe, onlar için çıkış yolu yoktur. Ehl-i Beyt'in kanına girenleri öldürmedikçe boğazımda lokma, gözümde uyku yoktur. Allah Azze ve Celle'nin Ubeydullâh b. Ziyâd ve adamlarını da öldürmesini arzuluyorum. Bu belde ondan ve adamlarından temizlendi. Sana 30.000

---

⁵⁴² İbn A'sem, VI, 245.

dirhem gönderdim ki bu parayı Ehl-i Beyt'inden sevdiklerine ve taraftarlarından sana sığmanlara dağıtabilesin. Ey Mehdî! Bana görüşünü yaz ki ona uyayım ve ona göre hareket edeyim.”⁵⁴³ Ömer ve oğlu Hafs'ın kesik başlarını görünce İbnü'l-Hanefiyye'nin secdeye kapandığı ve başını kaldırdıktan sonra Muhtâr'a dua ettiği Muhtâr hakkında: “Artık Muhtar için kınanma ve azarlanma yoktur” diyerek, onun Kerbelâ'ya katılanlarla arkadaşlık etmesi hakkında yaptığı eleştiriden vazgeçtiği bildirilmektedir.⁵⁴⁴

Ömer b. Sa'd ve oğlunun boyunları vurulduktan sonra cesetleri ağaca asılarak yakılmıştır.⁵⁴⁵ İnfaz edilen Ömer b. Sa'd'ın ve oğlu Hafs'ın başları Medîne'de ikamet eden İbnü'l-Hanefiyye'ye gönderilmiştir.⁵⁴⁶ İbn A'sem, İbnü'l-Hanefiyye'nin o sıralarda Mekke'de olduğunu mektupla beraber ona 30.000 dirhem para gönderdiğini, İbnü'l-Hanefiyye'nin paranın bir kısmını Mekke'de, diğer kısmını Medîne'de Ehl-i Beyt arasında, artanı da muhacir ve ensar çocuklarına dağıttığını bildirmektedir.⁵⁴⁷

2.1.5.5. Kays b. el-Eş'as'ın Öldürülmesi

Hz. Hüseyin'in kanına karışanlar arasında Kays b. el-Eş'as'ın da ismi geçmektedir. Hz. Hüseyin şehit edildiğinde onun üzerindeki kadife örtüyü ganimet olarak aldığı rivayet edilmektedir. Hatta bundan dolayı kendisine Kadife Kays denilmeye başlanmıştır.⁵⁴⁸

Dîneverî'nin anlatımına göre Kays b. el-Eş'as Basra'ya gitmemiştir. Buna sebep olarak, Basra halkının kendisini kınamalarından endişe duyduğu zikredilmektedir. Abdullah b. Kâmil'in yanına giderek kendisine eman vermesini istemiş, Abdullah b. Kâmil de Kays'a eman vermiştir. Ancak yine de Muhtâr'a gidip

⁵⁴³ Taberî, VI, 62; İbn Kesîr, VIII, 274.

⁵⁴⁴ İbn A'sem, VI, 247; İbn Nemâ, 129-130.

⁵⁴⁵ Zehebî, *Târih*, V, 196.

⁵⁴⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 406; Dîneverî, 301; Taberî, VI, 62; İbn A'sem, VI, 246; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 312. A'sâ Hemdân'ın bu konuda kaleme almış olduğu kasîdesi için bkz. Dîneverî, 301.

⁵⁴⁷ İbn A'sem, VI, 246-247.

⁵⁴⁸ Belâzurî, *Ensâb*, III, 204; Dîneverî, 302; Taberî, V, 453; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 183.

Kays'a verdiği emanı muteber saymasını istemiştir. Muhtâr bir süre cevap vermeyerek onu oyalamış, bu sırada Ebû Amra'yı İbn Kâmil'in evine göndermiştir. Muhtâr'ın emri üzere Abdullah b. Kâmil'in evine giden Ebû Amra, Kays'ın yanına gelerek onu öldürmüştür. Başını kesip Muhtâr'a getirmiş ve onun önüne atarak: "İşte bu Hz. Hüseyin'in kadifesidir," demiştir.

Bu olanlar Abdullah b. Kâmil henüz Muhtâr'ın huzurundan ayrılmadan gerçekteşmiştir. İbn Kâmil Muhtâr'la konuşurken Ebû Amra, Kays b. el-Eş'as'ın kafasını getirmişti. İbn Kâmil Kays'ın başını görünce isticra getirip Muhtâr'a dönerek dostunun katledilmesinden dolayı sitem etmiştir. Muhtâr ise İbn Kâmil'e: "Sus Allah aşkına! Sen Peygamber'in kızının oğlunu öldürenlere eman vermeyi helal mi görüyorsun," demiştir.⁵⁴⁹ İbn Kâmil ile Muhtâr arasında bu olaydan dolayı bir kırgınlık kaydedilmemiştir. Anlaşılan Muhtâr, İbn Kâmil'i razı etmeyi başarmıştır.

2.1.5.6. Öldürülen Diğer Bazı Kimseler

Muhtâr'ın isyanı bastırmasından sonra gerçekteştirdiği infazların tarihsel sıralamasını tespit etmek imkânsız görünmektedir. Bundan dolayı bazı kişiler önemleri açasından ayrı başlıklarda izah edilmiştir. Bunun dışında kalanlar da vardır. Muhtâr, isyanın bastırılmasından sonra esirler arasından infaz edilmesi gerekenlerin idamlarını gerçekteşirmiştir. Ardından Hz. Hüseyin'in katline karıştığı iddia edilenlerin kendisine bildirilmesini ve yakalanıp getirilmesini emretmiştir. Bu emrin akabinde kendisine bildirilen ilk isimler olduklarını anladığımız Abdullah b. Üseyd el-Cühenî, Mâlik b. Beşir el-Beddî ve Hamel b. Mâlik el-Muhâribî yakalanarak Muhtâr'ın huzuruna Kâdisiyye'den getirilmiştir. Muhtâr adamlarına onların öldürölmeleri emrini vermiştir.

Mâlik b. Beşir el-Beddî Hz. Hüseyin şehit edildikten sonra üst elbisesini alan kişidir. Bundan dolayı ona yapılan muamele diğerlerinden farklı olmuştur. Muhtâr Abdullah b. Kâmil'e, Mâlik'in ellerinin ve ayaklarının kesilmesini emretmiştir. Kan kaybından ölünceye kadar beklenilmiştir. Diğerleri ise bu tarz olmayan bir şekilde

---

⁵⁴⁹ Dineverî, 302-303.

infaz edilmiştir. Abdullah b. Üseyd'in infazını Abdullah b. Kâmil; Hamel b. Mâlik'in infazını ise Si'r b. Ebî Si'r gerçekleştirmiştir.⁵⁵⁰

Muhtâr, Ziyâd b. Mâlik'in, İmrân b. Hâlid'in, Abdurrahmân b. Ebî Hişkâre'nin ve Abdullah b. Kays'ın yakalanmasını istemiştir. Muhtâr, hepsinin çarşıya götürülüp boyunlarının vurulmasını emretmiştir. Dördü de çarşı ortasında infaz edilmiştir.⁵⁵¹

Osmân b. Hâlid b. Üseyd ve Ebû Esmâ Bişr b. Şumeyt, Abdurrahmân b. Akîl'in öldürülmesinde işbirliği yapmışlardır. Abdurrahmân'ı öldürdükten sonra üzerindeki eşyaları birlikte yağmalamışlardır. Muhtâr, Abdullah b. Kâmil'i bu ikisini yakalamak üzere görevlendirmiştir. Abdullah b. Kâmil, Benî ed-Dühmân mescidini kuşatmış ancak Osmân b. Hâlid ve Ebû Esmâ Bişr b. Savt'ı bulamamıştır. Bunun üzerine:

-Osmân b. Hâlid'i bana getirip teslim etmezseniz onun yerine sizlerin boyunlarını vururum, demiştir. Mescidde bulunanlar ikisini de Cezîre'ye gitmek üzere Hâzîrlık yaparken bulmuşlar ve getirip Abdullah b. Kâmil'e teslim etmişlerdir. Abdullah b. Kâmil, ikisinin de boyunlarını vurup, cesetlerini yakmıştır.⁵⁵²

Havlî b. Yezîd, Kerbelâ faciasında Hz. Hüseyin'in başını alıp götüren kişidir. Muhtâr yakalanması için Muâz b. Hânî'yi ve Sâhibü's-Şurta'sı olan Ebû Amra'yı görevlendirmiştir. Bunlar onun evini kuşatmışlardır. Muâz b. Hânî, Ebû Amra'ya evi aramasını emretmiştir. Kendisini arayanların olduğunu duyan Havlî b. Yezîd tuvalete gizlenmiştir. Muhtâr'ın adamları onu aramak için evine gittiğinde Havlî'nin hanımı el-Ayûf binti Mâlik b. Nehâr onları karşılamıştır. Hanımının Havlî'ye Hz. Hüseyin'in başını eve getirmesinden dolayı kin duyduğu belirtilmektedir. Muhtâr'ın adamları Havlî'nin nerde olduğunu sorduklarında, karısı bir yandan onun nerde olduğunu bilmediğini söylemiş, diğer taraftan eliyle onun saklandığı yeri işaret etmiştir.

⁵⁵⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 408-409; Taberî, VI, 57-58; İbn Miskeveyh, II, 178-179; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 311.

⁵⁵¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 408-409; Taberî, VI, 58; İbn Miskeveyh, II, 179; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 311.

⁵⁵² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 409; Taberî, VI, 59; İbn Miskeveyh, II, 179-180; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 311.

Havlî'yi başına sepet geçirmiş bir halde saklanırken bulmuşlardır. Buldukları mevkie yakın bir yerde olan Muhtâr ve Abdullah b. Kâmil'e haber göndermişlerdir. Muhtâr yanlarına gelince, Havlî b. Yezîd'i ailesinin gözü önünde önce öldürmüşler, sonra da cesedi kül haline gelinceye değin yakmışlardır.⁵⁵³ Adamları Muhtâr'a, Bahr b. Selîm isimli bir kimseyi getirmişlerdir. Onun Kerbelâ günü Hz. Hüseyin'in yüzüğünü almak için parmağını kesen kişi olduğunu söylemişlerdir. Muhtâr'ın emri ile iki eli ve iki ayağı kesilmiş ve ölmesi beklenmiştir. İbn A'sem, Bahr b. Selîm'in öldürülmesinin Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirmesinden hemen sonra olduğunu bildirmektedir.⁵⁵⁴

Amr b. Haccâc ez-Zebîdî'nin Hz. Hüseyin'in katline karışanlar arasında ismi, geçmektedir. Muhtâr'a karşı yapılan son hamlede başarısız olunmasının ardından, Muhtâr'ın infaz emrini verdiği kimselerden birisi olabileceğini anlamıştır. Derhal şehri terk etmiştir. Yolculuğu esnasında karşılaştığı bir grup, onu aralarında barındırmaları halinde, Muhtâr'ın kendilerine de saldırabilecek olmalarından korkarak Amr b. Haccâc'ı yanlarına almamışlardır. Amr b. Haccâc'ın ayrılmasından sonra bu yaptıklarından pişmanlık duyup, Amr'ı geri getirmek üzere birkaç kişiyi Amr'ın arkasından göndermişlerdir. Amr b. Haccâc ise peşinden gelenlerin Muhtâr'ın adamları olduğunu sanarak kumluk bir araziye sapmıştır. Burası, Hammâratü'l-Kayz denilen Kelb kabilesi ile Tay kabilesi arasında bir yerdir. Amr burada susuzluktan ölmüştür.⁵⁵⁵ Amr b. Haccâc'ın Kerbelâ günü Hz. Hüseyin'e su verilmemesi emrini uygulayan kimse olduğu rivayet edilmektedir.⁵⁵⁶

⁵⁵³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 406-407; Taberî, VI, 59-60; İbn A'sem, VI, 244; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 312; İbnü'l-Verdî, 167-168. İbn A'sem, Havelî b. Yezîd'in öldürülmesine tarih olarak Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirmesinden hemen sonrasını işaret etmekle infirad eder. Bkz. İbn A'sem, VI, 244.

⁵⁵⁴ İbn A'sem, VI, 244-245.

⁵⁵⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 450; Dîneverî, 303-304; Taberî, VI, 52. Aynı durum biraz daha detaysız bir anlatımla başka kaynaklarda da geçer. Buna göre onun Vâkisa yoluna koyulduğu, kendisinden bir daha haber alınmadığı, Muhtâr taraftarlarınca susuzluktan yere düşüp bayılmış olarak bulunduğu ve muhtemelen Muhtâr'a getirmek üzere kafasının kesilip yanlarına alındığı da rivayet edilir. Bkz. İbn Miskeveyh, II, 176-177; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 308. Bir başka rivayette ise isyanın bastırılmasından sonra kaçtığı ve bir daha kendisinden haber alınmadığı bildirilir. Bkz. İbn Kesîr, VIII, 270.

⁵⁵⁶ Taberî, V, 412.

Hakîm b. Tufeyl, Abbâs b. Ali şehit edildikten sonra onun elbisesini soymuş ve Hz. Hüseyin'e ok atmıştır. Hakîm b. Tufeyl'in, Hz. Hüseyin'e ok atması olayı hakkında:

-Attığım ok Hz. Hüseyin'in bedenine isabet etmemiştir. Cübbesine saplanmış olarak asılı kalmıştır. Ona bir zarar vermemiştir dediği kaydedilmektedir. Muhtâr, Abdullah b. Kâmil'i Hakîm b. Tufeyl'i yakalamak üzere göndermiştir. Hakîm'in ailesi Adıyy b. Hatem'den, Hakîm hakkında Muhtâr'a af talep etmesi için ricacı olmasını istemişlerdir. Adıyy b. Hatem Abdullah b. Kâmil'i yolda karşılaşmış ve ona durumu anlatmıştır. Abdullah b. Kâmil ona Muhtâr'a gitmesini tavsiye etmiştir. Adıyy b. Hatem'in Muhtâr'a doğru yola koyuldu esnada Abdullah b. Kâmil'in yanındakiler Muhtâr'ın onu affetmesinden endişelenmişler ve İbn Kâmil'den izin alarak onu öldürmeye gitmişlerdir. Ehl-i Beyt yanlıları endişelerinde haklıydılar. Çünkü Sebî meydanında eşraf isyanının bastırılmasından sonra Muhtâr, Adıyy b. Hatem'in kavmine mensup kişileri affetmiştir. Ehl-i Beyt taraftarları, Hakîm b. Tufeyl'i ellerini boynuna bağlayarak ona Abbâs b. Ali'nin elbisesini çıkarmış olduğunu hatırlatıp elbiselerini çıkarmışlardır. Sonra ona:

-Sen Hz. Hüseyin'e ok atmış ve onu kendi oklarına hedef etmiştin değil mi? Ve sen "Okum onun elbisesine takıldı. Okum ona bir zarar vermedi" derdin değil mi? Vallahi sen oklarınla onu vurduğun gibi biz de seni oka tutacağız deyip hep birlikte ok atmaya başlamışlardır. Kısa zamanda Hakîm b. Tufeyl ölmüştür.

Bu olaylar yaşanırken Adıyy b. Hatem Muhtâr'ın yanına gelmiş, Muhtâr'a durumu anlatıp Hakîm b. Tufeyl hakkında af talebinde bulunmuştur. Muhtâr ise Adıyy'e olan sevgisinden dolayı Hakîm b. Tufeyl'i affetmeye razı olmuştur. Adıyy b. Hatem'le Muhtâr arasında bunlar yaşanırken Abdullah b. Kâmil'in yanındaki adamlar Hakîm b. Tufeyl'i öldürmüş ve Abdullah b. Kâmil Muhtâr'ın yanına gelmiştir. Abdullah b. Kâmil Muhtâr'a, taraftarlarının onu öldürdüğünü söylemiştir. Muhtâr, bu duruma karşı rahatsızlığını belirtmiş, Abdullah b. Kâmil ise adamlarının sözünü dinlemediklerinden yakınmıştır. Ancak Adıyy b. Hatem ona inanmamış ve aralarında sert bir münakaşa başlamıştır. Muhtâr İbn Kâmil'e parmağıyla ağzına işaret ederek susmasını emretmiş, Abdullah b. Kâmil de susarak tartışmayı

bitirmiştir. Adıyy b. Hatem, Muhtâr'ın kendisinin isteğini yerine getirmeye gayret ettiği düşüncesinin memnuniyeti ile Muhtâr'a karşı sevgisi, Abdullah b. Kâmil'e ise kızgınlığı artmıştır.⁵⁵⁷ Muhtâr, Hakîm b. Tufeyl'in öldürüldüğüne gizliden gizliye sevinmiştir.⁵⁵⁸

Kerbelâ günü Zeyd b. Rukâd, Abdullah b. Müslim b. Akîl'e bir ok atmış, Abdullah b. Müslim kendini sakınmak için elini alınına götürdüğünde ok, elini delip geçerek alınına saplanmıştır. Saplanan bu oktan kurtulmak için uğraşmış ama başaramamıştır. Abdullah b. Müslim b. Akîl ölmeden önce:

-Allah'ım onlar bizi nasıl öldürdülerse sen de onları öylece öldür, diye beddua etmiştir. Zeyd ikinci bir ok daha atmış ve bir başka genci kalbinden vurarak öldürmüştür. Öldürdüğü gencin yanına giden Zeyd b. Rukâd, onun kalbine saplanan oku çıkarmıştır. Abdullah b. Müslim'in öldükten sonra yanına giden Zeyd b. Rukâd, Abdullah'ın alınına saplanan okun sivri demirini ise çıkaramamıştır. Tüm bu olanları Zeyd'in bizzat kendisinin anlattığı rivayet edilmektedir. İşte bunlardan dolayı Muhtâr, Abdullah b. Kâmil'i Zeyd b. Rukâd'a göndermiştir. Abdullah b. Kâmil, yanında adamları ile Zeyd b. Rukâd'ın evini kuşatmıştır. Zeyd'in cesur bir savaşçı olduğu kaydedilir. Nitekim kılıcı ile evinden çıkan Zeyd'e karşı Abdullah b. Kâmil, ona kılıç ve mızrakla değil ok ve taşlarla saldırılması talimatını vermiştir. Neticede yaralanarak yere düşen Zeyd b. Rukâd, canlı ele geçirilmiştir. Abdullah b. Kâmil onu ateşe atarak feci bir şekilde öldürmüştür.⁵⁵⁹

Amr b. Subeyh, Kerbelâ günü Hz. Hüseyin'in kafilesine mızrak atmıştır. Amr b. Subeyh, bir gece evinin çatısında otururken yapılan baskınla yakalanarak hapsedilmiştir. Geceyi hapiste geçiren Amr b. Subeyh bağlı olarak sabahleyin halkın huzuruna çıkarılmıştır. Kendisinin Kerbelâ günü mızrakla saldırdığı hatırlatılmıştır.

⁵⁵⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 407; Taberî, VI, 62-64; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 313; Köksal, 370-371.

⁵⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 313.

⁵⁵⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 407-408; Taberî, VI, 64-65; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 313-314. Onun diri diri derisinin yüzülerek öldürüldüğünü meçhul bir dille kaydedilmektedir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 408.

Muhtâr onun öldürünceye kadar mızraklanmasını emretmiştir. Uygulanan bu emir üzere Amr b. Subeyh öldürülmüştür.⁵⁶⁰

Kaynaklar incelendiğinde öldürülen başka isimlere de rastlanmaktadır. Abdullah b. Salhab ve Abdurrahmân b. Salhab isimli kardeşler bunlardandır. Ayrıca Abdullah b. Vehb b. Amr el-Hemdânî'nin de öldürülenler arasında ismi geçmektedir. Kendisinin A'shâ el-Hemdân'ın amcasının oğlu olduğu kaydedilmektedir. Muhtâr'ın emriyle çarşıda teşhir edilerek öldürülmüşlerdir.⁵⁶¹ Belâzurî ise Abdullah b. Vehb ve Abdurrahmân b. Vehb isimli iki kardeşin Sâib b. Mâlik tarafından yakalanarak çarşıda öldürüldüğünü, ikisinin de A'shâ Hemdân'ın amcaoğulları olduğunu bildirmektedir. Sâib b. Mâlik'in Humeyd b. Müslim'i ise yakalayamadığını söylemektedir.⁵⁶² Anlaşılan o ki, öldürülenlerin sayısı ve isimleri konusunda kaynaklarımız farklılık göstermektedir. Öldürülenler arasında hakkında detaylı bilgi bulamadığımız Habîb b. Suhbân⁵⁶³ ve Harâm b. Rebîa isimleri de kaydedilmektedir.⁵⁶⁴

2.1.5.7. Muhtâr'ın Sürâka b. Mirdâs el-Bârikî'yi Serbest Bırakması

Bu olayın gerçekleşme tarihi, eşrâf kontrolündeki Sebî meydanının düşürülmesinden hemen sonraki gündür. Muhtâr, Sebî meydanında Sürâka b. Mirdâs'ı esir almıştır. Sürâka, Muhtâr'ın kendisini serbest bırakması için onu metheden şiirler söylemiştir. Ancak Muhtâr onu yine de hapse göndermiştir. Ertesi gün Sürâka Muhtâr'ın huzuruna çıkarılırken affını isteyen şiirlerinde Muhtâr'ın zaferini Bedir ve Huneyn galibiyetlerine benzetmiştir.⁵⁶⁵

Sürakâ b. Mirdâs'ın infazdan kurtulmak için her yolu denediği görülmektedir. Bunlardan biri de Sürâkanın Muhtâr'a: “Allah'a yemin ederim ki ben, ata binmiş

⁵⁶⁰ Taberî, VI, 65; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 314.

⁵⁶¹ Taberî, VI, 58-59; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 311.

⁵⁶² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 409.

⁵⁶³ Halîfe b. Hayyât, *Tabakât*, 242.

⁵⁶⁴ İbn Hacer, *İsâbe*, II, 145.

⁵⁶⁵ Taberî, VI, 54; İbn Miskeveyh, II, 177-178; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 309-310; İbn Kesîr, VIII, 271.

melekleri, yerle gök arasında senin orduların olarak seninle birlikte savaştıklarını gördüm,” demesidir. Muhtâr bu sözleri duyunca Sürâka’ya, bu müşahedesini minbere çıkıp insanlara anlatmasını emretmiştir. Sürâka bu emri yerine getirdikten sonra Muhtâr ona: “Senin böyle bir şeyi görmediğini çok iyi biliyorum. Madem beraatını istedin. İstedığın yere gidebilirsin. Ancak arkadaşlarımla kafalarını karıştırma,” diyerek onu serbest bırakmıştır.⁵⁶⁶

Sürakâ’nın idam edileceği esnada: “Senin beni öldüreceğin gün, bugün değildir. Senin saltanatın Şam’ın kapısına kurulduğu gün, beni çağırıp öldüreceğin gündür,” dediği de rivayet edilmektedir.⁵⁶⁷ Neticede öldürülmekten kurtulan Sürâka’nın Basra’ya gidip Mus’ab’a katıldığı ve orada yine Muhtâr’a karşı yer tuttuğu, hatta kendisini ölünceye kadar onlarla savaşmaya adanmış, melekleri de hakikaten görmediğine dair Muhtâr’ın suçlamalarından ziyadesiyle rahatsız olduğunu zikrettiği kaydedilmektedir.⁵⁶⁸

2.1.5.8. Diğer Bazı Uygulamalar

İsyandan sonra ele geçirilemeyen kimseler de vardır. Şebes b. Rib’î bunlardandır. Şebes b. Rib’î Sebî meydanı isyanından hemen sonra Basra’ya kaçmış ve Mus’ab b. Zübeyr’i Muhtar’a karşı savaşa girişmeye davet etmiştir.⁵⁶⁹ Sinân b.

⁵⁶⁶ İbn A’sem, VI, 263-264; Taberî, VI, 55; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, III, 310; İbn Kesîr, VIII, 271.

⁵⁶⁷ İbn Sellâm el-Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumâhî el-Basrî (231/846), *Tabakâtü Fühûli’ş-Şuarâ*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Cidde, trsz. 439-440.

⁵⁶⁸ Taberî, VI, 55; İbn Misveveh, II, 177-178; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, III, 310; İbn Kesîr, VIII, 271. Sürakâ meselesi kaynaklarda farklı tezahürleri ile aktarılmaktadır. Örneğin İbn Abdırabbih Sürakâ’nın üç kez esir edildiğini söyler. İlkinde, okuduğu şiirle Muhtâr’ın kendisine sığınanların en hayırlısı olduğunu söyleyerek affedilen Sürakâ, ikinci esir edilmişinde babasının kendisine Muhtâr’ın Şam’ı fethedeceğini, Dimeşk şehrini yıkacağını ve kendisinin de Muhtâr’la birlikte olacağını bildirdiğini söyleyerek kurtulur. Üçüncü esir edilmişinde ise melekleri gördüğünü söyleyerek affedilmesini sağlamayı başarmıştır. Bkz. İbn Abdırabbih, II, 43-44. İbn A’sem, Sürâka’nın Muhtâr’dan af dilemek üzere okuduğu şiirin bir siyahî tarafından okunduğunu ve o siyahînin Muhtâr’dan af istediğini aktarır. Ancak Muhtâr ona: “Dün seni kendi saflarındaki orduyu bana karşı hırslandırırken duydum. Sen adamlarına “Ey insanlar! Öldürün şu yalancıyı diyordun.” Söyle bakalım kim o yalancı? Eğer seni öldürmezsem işte o zaman yalancı olurum” dedi. Muhtâr bu siyahînin boynunun vurulmasını emretti. Bkz. İbn A’sem, VI, 263-264. Belâzurî, Muhtâr’ın benzer bir anlatımla yine bir siyahîyi öldürdüğünü zikreder. Kanaatimizce Belâzurî’nin aktardığı Utbe b. Ferkad es-Sülemî’nin mevlâsı olarak anılan kişi ile İbn A’sem’in anlattığı kişiler aynı olmalıdır. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 401.

⁵⁶⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 427; Taberî, VI, 94.

Enes, Hz. Hüseyin'i kendisinin öldürdüğünü söylemekle iftihar eden bir kimsedir. Muhtâr'ın şehir yönetimini ele geçirmesinden sonra Basra'ya kaçmıştır. Onun Basra'ya ne zaman kaçtığı tam olarak bilinmemektedir. Muhtâr, Sinân b. Enes'in evini yıktırmakla yetinmek zorunda kalmıştır.⁵⁷⁰

Abdullah b. Ukbe ise Kerbelâ günü bir çocuk ve Benî Esed'den bir adam öldürmüş olması ile bilinenlerdendir. Yakalanması için uğraşmış ancak o kaçmıştır. Onun da evi yıktırılmıştır.⁵⁷¹ Abdullah b. Urve el-Has'amî de ele geçirilemeyenlerdendir. Kendisinin Hz. Hüseyin'in kafilesine 12 ok attığını söylediği rivayet edilmektedir. Kaçıp Mus'ab b. Zübeyr'e katılmayı başarmıştır. Abdullah da Muhtâr'ın evini yıktırmakla iktifa ettiği bir diğer isimdir.⁵⁷²

Hermele b. Kâhil, Kerbelâ günü bir kişiyi öldürmüş olması ile bilinmektedir. Muhtâr, Hermele'yi yakalatmak için de bazı adamlarını görevlendirmiştir. Ancak o bulunamamıştır.⁵⁷³ Mürre b. Münkız en-Nu'mân el-Abdî, Abdülkays oğullarındandır ve Ali b. Hüseyin'in katilidir. Muhtâr, Mürre b. Münkız'ı öldürmek üzere Abdullah b. Kâmil'i göndermiştir. Abdullah b. Kâmil adamları ile birlikte gidip Mürre'nin evini kuşatmıştır. Çıkan çatışmada kolu yaralanan Mürre, kuşatmayı yarararak kaçmış ve Mus'ab b. Zübeyr'e ulaşmayı başarmıştır. Mürre'nin, Abdullah b. Kâmil'in kılıç darbesiyle yaralanan kolu çolak kalmıştır.⁵⁷⁴ Şair Miskîn b. Âmir b. Enîf'in Sebî meydanındaki kıyamda Muhtâr'a karşı savaşanlardan olduğu bildirilmektedir. Kıyamın Muhtâr lehine sonuçlanmasından hemen sonra Kûfe'den kaçtığı Azerbaycan'a sığındığı bildirilmektedir.⁵⁷⁵ Sâib b. Mâlik de ele geçirilemeyen

⁵⁷⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 410; Taberî, VI, 65; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 314.

⁵⁷¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 410; Taberî, VI, 65; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 314.

⁵⁷² Taberî, VI, 65; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 314.

⁵⁷³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 410; Taberî, V, 468, VI, 65; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 314. İsmi İbnü'l-Esîr'de Hermele b. Kâhin olarak geçmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 314.

⁵⁷⁴ Taberî, VI, 64; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 313.

⁵⁷⁵ Taberî, VI, 70

kimseler arasındadır.⁵⁷⁶ Mûsa b. Talha'nın da Muhtâr'dan kaçanlar arasında ismi zikredilmektedir.⁵⁷⁷

Abdurrahmân b. Ebzâ el-Huzâî, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'e karşı çarpışan bir kimse olduğu iddia edilerek Muhtâr'ın huzuruna getirilmiştir. Abdurrahmân b. Ebzâ ise Kerbelâ günü orada olduğunu ama çarpışmaya girişmediğini söylemiştir. Muhtâr ona inanmamış ve öldürülmesini isteyerek onu hapse atmıştır. Geceleyin bir mektup göndererek Şam'dan Kûfe'ye 4.000 dirhemlik bir alacağı olduğu için geldiğini bildirmiş, Muhtâr da kendisine 4.000 dirhem verip şehri terk etmesini istemiştir. O da bu emre uymuştur.⁵⁷⁸

Ehl-i Beyt taraftarları, Benî Ebî Zür'a yurduna saldırmıştır. Sözü edilenlerin Kerbelâ'da hangi olaya karıştığı hakkında kesin bir kanaat belirtme imkânı yoktur. Ancak eşrâf isyanından sonra, Ehl-i Beyt'in intikamını almak amacı taşıyan saldırılardan olduğunu anladığımız bir operasyon gerçekleştirilmiştir. Çatışmada Hebyât b. Osmân b. Ebî Zür'a es-Sekafi ve Abdurrahmân b. Osmân b. Ebî Zür'a es-Sekafi öldürülmüştür. Abdülmelik b. Ebî Zür'a es-Sekafi ise başından yara almış olarak kaçmıştır. Daha sonra Muhtâr'ın yanına gelip Kerbelâ olayında bir suçunun olmadığını söylemiştir. Muhtâr onu tedavi etmesi için karısına emir vermiştir.⁵⁷⁹

Muhammed b. el-Eş'as'ın Kerbelâ günü 13 kişiyi öldürdüğü bildirilmektedir.⁵⁸⁰ Muhammed b. el-Eş'as'ın Sebî eşrâf isyanına katılmadığı, kendisinin o sıralarda Kadisiye'de olduğu zikredilmektedir.⁵⁸¹ Muhtâr onu yakalaması için 100 adam göndermiştir.⁵⁸² Ancak Muhammed b. el-Eş'as, Mus'ab b. Zübeyr'e katılmak üzere çok daha önceden evini terk etmiştir. Bir süre evi kuşatma altında tutulmuş, daha sonra eve girilip Muhammed b. el-Eş'as'ın evde olmadığı

⁵⁷⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 409; Taberî, VI, 58-59.

⁵⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, III, 224.

⁵⁷⁸ Dîneverî, 299.

⁵⁷⁹ Taberî, VI, 65-66.

⁵⁸⁰ Dîneverî, 259.

⁵⁸¹ Taberî, VI, 94. Dîneverî ise bunun aksini iddia eder. Bkz. Dîneverî, 300.

⁵⁸² Taberî, VI, 66; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 314.

görülünce Kûfe'ye dönülmüştür. Muhtâr birkaç adam gönderip Muhammed b. el-Eş'as'ın evini yıktırmıştır. Hucr b. Adiyy'ın evi Ziyâd b. Ebîh tarafından yıktırılmıştı. Muhtâr, Muhammed b. el-Eş'as'ın yıktırdığı evinden çıkarılan kerpiç ve taşlarla Hucr b. Adiyy'ın evini yaptırmıştır.⁵⁸³

2.1.5.9. Esmâ b. Hârice'nin Evinin Yıkılması

Muhtâr'ın peşine düştüğü isimlerden biri de Esmâ b. Hârice'dir. Kendisi, Müslim b. Akîl'i öldürenler arasındadır.⁵⁸⁴ Muhtâr bir gece, beliğ bir dille Esmâ b. Hârice'yi öldüreceğini ima eden konuşma yapmıştır. Aldığı bu karar aynı gece Esmâ b. Hârice'ye iletilmiştir. Esmâ b. Hârice ailesi ile Kûfe'yi terk etmiştir. Onun yeni bir hayata başladığı⁵⁸⁵ yahut çöle gittiği ve burada Muhtâr öldürülünceye kadar yaşadığı rivayet edilmektedir. Muhtâr adamlarını Esmâ b. Hârice'nin evine göndermiş, ancak onu evde bulamamışlardır. Bunun üzerine Muhtâr onun evinin yıkılmasını ve yakılmasını emretmiştir.⁵⁸⁶

Esmâ b. Hârice'nin evinin yıkılması esnasında asabiyet duyguları ile karşılaşmıştır. Muhtâr'ın bu vazifeyi yerine getirmek üzere gönderdiği adamlarının arasında Hemdân kabilesinden olanlar, Esmâ'nın evinin yıkılmasına engel olmaya çalışmışlardır. Bunun üzerine Yemenli bir kabile olan Mudar, Esmâ b. Hârice'nin evini yıkmıştır. Hemdân'ın buna engel olamaması bir eleştiri konusu olmuştur. Abdullah b. Zübeyr el-Esedî isimli bir kişinin, Esmâ'nın eğer hayatta olsaydı tek başına böylesi bir duruma müsaade etmeyecek bir bölük askeri en kısa zamanda

---

⁵⁸³ Taberî, VI, 66; İbn A'sem, VI, 254-255; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 314. Muhammed b. el-Eş'as, Mus'ab b. Zübeyr ile Muhtâr arasında gerçekleşecek savaşta Mus'ab saflarında görev alacak ve meydana gelen savaşta kendisi ve adamları öldürülecektir. Bkz. İbn A'sem, VI, 288; İbn Miskeveyh, II, 205-206; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 334; İbn Kesîr, VIII, 288.

⁵⁸⁴ İbn A'sem, VI, 254.

⁵⁸⁵ Dîneverî, 303.

⁵⁸⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 410-411; İbn A'sem, VI, 254; İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed el-Hemdânî (IV/X. Yüz yıl), *Kitâbu'l-Büldân*, thk. Yûsuf el-Hâdî, Beyrût, 1996, 206.

toplayabileceğini anlattığı, Hemdân kabilesini de bu olayın gerçekleşmesine müsaade ettiği için kınadığı bir şiiri kaynaklarda zikredilmektedir.⁵⁸⁷

Muhtâr, Esmâ b. Hârice'nin şehirden kaçmasına fırsat tanımak ve onu öldürerek kabilesi ile düşman olmaktan sakınmak için bir gece öncesinden Esmâ'yı öldüreceğini ima etmiş ve bu kararını ona iletebilecek kişilerin yanında bilinçli olarak dile getirmiştir.

2.1.5.10. Eşrâf İsyanından Sonra Yapılan Uygulamalar Hakkında Değerlendirmeler

Eşrâf isyanında yaklaşık 500-750 kişi öldürülmüştür. Bu sayının değişmesinin sebebi, alınan esirlerden infaz edilenlerin savaş esnasında öldürülenlerle toplanarak zikredilmesidir. Esir alınanlardan öldürülenlerin sayısı 248'dir.

Eşrâf isyanı bastırıldıktan sonra bir dizi infaz gerçekleştirilmiştir. Kaynakları taradığımızda ikisinin infaz edildiği konusunda kaynakların şüphe ettiği 28 kişi öldürülmüştür. İbn A'sem bu sayının bir kısmının Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirmesinden hemen sonra gerçekleştirilen infazlardan olduğunu iddiada yalnız kalmaktadır. Ancak daha önce izah ettiğimiz üzere Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirdikten sonra mümkün mertebe mütesahil bir tutum takınmış olması ve İbn A'sem'in söz konusu rivayetlerinde yalnız kalmasından dolayı bu kabul edilmemelidir. Muhtâr kimlerin infaz edileceğine karar vermekte adamlarının telkinlerini dikkate almıştır. Bu kişilerin toplumda Kerbelâ günü ne yaptığı bilinmektedir. Hatta bazılarının Kerbelâ'da ne yaptıklarını kendilerine bir övünç vesilesi olarak anlatıyor olmaları, kendileri aleyhine bir delil olarak kullanılmıştır.

Muhammed Ebû Zehrâ, Hz. Hüseyin'in katline karışan askerler arasında bulunup da öldürülemeyen kimsenin kaldığının bilinmediğini söylemektedir.⁵⁸⁸

⁵⁸⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 410-411; el-Hemdânî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb b. Yûsuf (360/971'den sonra), *el-İklîl*, b.y.y. trsz. 1; Neşvân el-Himyerî, 183;

⁵⁸⁸ Muhammed Ebû Zehrâ, 111.

Ancak 7 kişinin çeşitli sebep ve yollarla infazdan kurtulduğu tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları pişmanlığını şiirlerle ifade edip Muhtâr'ı beraatine razı ederek özgürlüğüne kavuşmuştur. Bir kısmı araçlar vasıtasıyla beraatini almaya çalışmış ve bunlardan bir kısmı başarılı olsa da bir kısmı kendisini kurtaramamıştır. Bazıları infaz emri verilip evinin etrafı sarıldıktan sonra çarpışarak, bazıları ise işler bu raddeye gelmeden çok önce Kûfe'yi terk ederek ölümden kurtulmuştur. Esasında bu sayı çok daha fazladır. 6.000 yahut 10.000'e kadar sayılar zikredilmektedir. Ölümlerin sayısı hakkında, onların gömülecek yer bulamayınca kadar sayısının çok olduğu ifadesi⁵⁸⁹ abartılıdır. Kaçanlardan bazılarının peşinden birlikler gönderilerek yakalanılmaya çalışılmıştır. Önemli bir kısmı Basra'ya giderek Mus'ab b. Zübeyr'e katılmıştır. Az bir kısmı hayatlarının sonuna kadar çölde yaşamıştır.

İnfazlarda korkunç yöntemler uygulanmıştır. Diri diri yakılanlar, uzuvları canlı canlı kesilenler, af dilediği, pişmanlığını ifade ettiği halde yine de benzer şekillerde öldürülenler olmuştur. Bir kısmı öldürüldükten sonra yakılmış veya cesedi köpeklere atılmıştır. İbn A'sem karnı deşilerek, gözleri oyularak, ölünceye değin kırbaçlanarak vb. şekillerde infazların da gerçekleştirildiğini bildirmektedir. Ancak bu uygulamaların kime ve ne zaman olduğunu söylememektedir.⁵⁹⁰ Tüm bunlar bu işleri yapanların, İslâm'ı henüz benimseyememiş, Rasûlullah'ın tedrisinden geçmeden müslüman olmuş kişilerin davranış yansımalarıdır. Cahiliye adetlerinin kalıntıları olarak yorumlanmamalıdır. Zira bu işleri yapanlar mevâlîdir. Ancak Muhtâr'ın da benzeri uygulamaların yapılması için emsal teşkil eden talimatları vardır. Ayrıca Muhtâr'ın talimatlarına bakıldığında bir kesimin evlerinin yıkılmasını emrettiği de görülmektedir. Çarşı ortasında gerçekleştirilen infazlar da vardır.

Tüm bu eylemler Ehl-i Beyt'in intikamını alma iddiası ile yapılmıştır. Muhtâr'ın bazı uygulamaları, böylesi bir iddianın hakikatini sorgulamamıza neden olmaktadır. Zira Ömer b. Sa'd'ın eşrâf isyanında adı geçmemektedir. Kendisine belli şartlar dâhilinde bir eman verilmiştir. Bu uygulama İbnü'l-Hanefiyye tarafından

---

⁵⁸⁹ Muhammed Ebû Zehrâ, 111.

⁵⁹⁰ İbn A'sem, VI, 244.

eleştirisi konusu olmuştur. Yalnız İbnü'l-Hanefiyye değil halkın da, Ehl-i Beyt'in kanının talep edildiği bir ortamda Ömer b. Sa'd'ın hayatta kalıyor olması çelişmesine karşı tepkisi olmuştur. Ömer b. Sa'd'ın kendisine sunulan şartlara aykırı bir davranışı görülmemektedir. Bu konuda ona ilştirilen suçlamalar ise ancak Muhtâr'ın verilen ahdi bozmasını temize çıkarma çabasıdır. Muhtâr'ın Ömer b. Sa'd'ı öldürmeden önceki gece kendisini öldüreceğini isim vermeden belirtmesi hatta bu durumun bizzat Ömer b. Sa'd'ın kulağına kaçırılması garipsenecek bir durumdur. Benzer bir durum Esmâ b. Hârice için geçerlidir. Esmâ b. Hârice öldürülmeden önceki gece, Muhtâr tarafından, hakkında nelerin planlandığı açıklanmıştır. Esmâ b. Hârice aynı gece evini terk ederek canını kurtarmayı başarmıştır. Esmâ b. Hârice'nin evinin yıkılması esnasında asabiyet duyguları ortaya çıkmış ve ortam gerilmiştir. Kaysiler bu uygulamaya engel olmaya çalışmışlardır.

Muhtâr'ın Esmâ b. Hârice ve Ömer b. Sa'd hakkında almış olduğu kararı açık etmesi bilinçlidir. Fazlası ile harp görmüş, savaş sanatlarını bilen birisi olarak planları gizli tutmanın önemini bilecek birisidir. Kaynakların kendisini Kûfe eşrâfindan Arapların yaşlı kimselerinden birisi olduğunu söylediği Esmâ'ya, bir zarar vererek kabilesi ile arasını bozmak istemeyen; eşrâf isyanına katılmamış ve kendisine bir ahit vermiş olduğu Ömer b. Sa'd'ı da öldürmek istememiştir. Esmâ bunu anlamış ve tedbirini almıştır. Ancak Ömer b. Sa'd kendisine verilen emana güvenerek hareket etmiş ve neticede canından olmuştur.

Tüm bu infazlarda belli isimler ön plana çıkmaktadır. Özellikle Abdullah b. Kâmil, Si'r b. Ebî Si'r ve Ebû Amra Keysân isimleri ile sıklıkla karşılaşılmaktadır. İbnü'l-Eşter'in ise bu olaylarda adı geçmemektedir. Zira eşrâf isyanından önce Ubeydullâh b. Ziyâd ile karşılaşmak üzere şehirden ayrılan ancak çok geçmeden Kûfe'ye geri dönmek zorunda kalan İbnü'l-Eşter, Kûfe'de tekrar sükûnet sağlandıktan sonra hemen yola koyulmuştur.

Abdullah b. Kâmil, infazlarda en fazla görev alan kişidir. Ondan sonra ise Ebû Amra ve Si'r b. Ebî Si'r'in adı geçer. Ebû Amra Sâhibu's-Şurta olmasına rağmen Abdullah b. Kâmil kadar adının geçmemesi garipsenecek bir durumdur. Bizim tespitlerimize göre o sadece 4 kişinin öldürülmesinde yer almıştır. Şemir b.

Zilcevşen'in öldürülmesi bahsinde izah edildiği üzere Muhtâr'ın Ebû Amra'yı Basra'dan gelebilecek bir tehdiye karşı Basra sınırında bir mevkiye tampon bölge oluşturmak için görevlendirmiş olduğu rivayetine binaen, Ebû Amra'nın şehir dışında olduğu ve bundan dolayı infazlarda yeterince yer alamamış olduğu yorumu yapılır.⁵⁹¹ İbn Manzûr, Ebû Amra'nın isminin Arapça bir deyim haline geldiğini bildirir. Ebû Amra'nın Muhtâr zamanında icra etmiş olduğu görevlerden dolayı kıtlık ve açlık gibi olumsuzluk içeren bir söylem olduğunu, bir kimsenin başına bela gelmiş ise kendisine Ebû Amra'nın uğradığının söylendiğini bildirmektedir.⁵⁹²

İnfazların bazılarının Muhtâr saflarında, bazı rahatsızlıklara neden olduğu görülmektedir. Esmâ b. Hârice'nin evinin yıkılması yahut Abdullah b. Kâmil'in eman verdiği bir kimsenin öldürülmesi buna örnektir.

Yapılan infazlarda bir yargılama yahut sorgulama gibi adli işlemden bahsedilmemektedir. Bu açıdan öldürülenlerin arasında masum kimseler olması ya da bazı suçluların herhangi bir baskı ve tehditle karşılaşmadan yaşamlarını sürdürmeye devam etmiş olması mümkündür. Abdülmelik b. Ebî Zür'a es-Sekafi'nin başındaki yara ile gelip Muhtâr'a masum olduğunu kabul ettirmesi buna bir örnektir.

Gerçekleştirilen bu infazlarla halkın Muhtâr'a olan sevgisi artmış ve etrafında yoğunlaşmıştır.⁵⁹³ Ayrıca Kûfe'de Ubeydullâh b. Ziyâd lehine bir ortamın oluşmasına fırsat bırakılmamıştır.⁵⁹⁴ Muhtâr bu olaydan sonra mevâlîye daha çok yaklaşmak zorunda kalmıştır. Taraftarları arasındaki mevâlî sayısı Arap sayısını fazlasıyla geçmiştir. Eşrâfın bir kısmından Basra'ya kaçanlar Muhtâr hareketini baştan ayağa bir mevâlî oluşumu olarak tanıtmışlardır. Mus'ab'ı Kûfe'ye hareket etmeye ikna etmek için gerçekleştirdikleri ziyaretlerde Muhtâr'ın mevâlî politikasından duydukları rahatsızlık, ilk konuları olmuştur.

⁵⁹¹ Hind Ğassân, 242.

⁵⁹² İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrût, 1414, VI, 609.

⁵⁹³ Muhammed Ebû Zehrâ, 111.

⁵⁹⁴ Yüksel, 141.

Gerçekleştirilen infazlar Ehl-i Beyt'in intikamı adına yapılmış gibi görünmektedir. Ancak eşrâfın, Muhtâr'ın mevâlî politikasından rahatsız olarak isyan etmesi neticesinde gelişmiştir. Muhtâr hareketinin kaynakların tamamında, çağdaş eserlerin ise önemli bir kısmında Şîî bir hareket olarak tanımlanmasının nedenlerinden biri de bu infazlar olmuştur. Muhtâr hareketine Şîî bir hüviyet vermeyen çağdaş çalışmalar sayı itibarı ile azdır. Muhtâr'ın gerçekleştirdiği bu infazların gerçekleşmesine sürükleyen hadiselerin çıkış noktasına bakıldığında; eşrâfın mevâlî haklarına duyduğu rahatsızlık görülmektedir. Eşrâf kıyamının sonuçlarına bakıldığında Muhtâr saflarında yarattığı en temel değişimin, Muhtâr'ın etrafındaki mevâlî sayısının artması olduğu dikkat çekmektedir. Muhtâr'a yöneltilen eleştirilerin itikadî alanda olanlarından en önemlileri, hep bu süreçten sonra belirmeye başlamaktadır. Bunun sebebi, Muhtâr'ın elinde kalan son taraftarlarını koruyabilmek için birçok sapkın yönelimlerine sessiz kalmasıdır. Belki de bu yüzden dinî fırka ve mezheplerin tamamında etkileri görülebilen bir hareket olmuştur.

Neticede eşrâf isyanı sebep ve sonuç olarak değerlendirildiğinde Muhtâr hareketine Şîî bir başlık altında anlam vermek hatalıdır. Muhtâr, bir Şîî hareketin değil, bir mevâlî hareketin lideri olarak adlandırılmalıdır. Eşrâf isyanından sonra Basra'ya kaçanlar Muhtâr'ı Arap karşıtı bir faaliyetin lideri olarak lanse etmişlerdir.

2.1.6. Muhtâr'ın Ubeydullâh b. el-Hurr el-Cu'fî ile İlişkileri

Ubeydullâh b. el-Hurr, Kerbelâ günü Hz. Hüseyin'in yardım telebine olumsuz cevap vermiş bir kimsedir. Hz. Hüseyin'in kaybetmesinin kesin olduğunu, onunla beraber olmanın kendisi için ölüm anlamına geleceğini açıkça söylemiş ve ölüm için genç olduğunu vurgulamıştır. Daha sonraları ise Hz. Hüseyin'i yalnız bırakmış olmasından dolayı pişman olmuştur.⁵⁹⁵ Kerbelâ hadisesinden sonra Sevâd bölgesinde yaşamaya başlamış ve anlaşıldığı kadarıyla buradaki hâkimiyetini hissettirmiştir. Muhtâr, Kûfe'yi ele geçirdikten sonra kendisine bağlı merkezlerden Sevâd bölgesi ile

---

⁵⁹⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 30-31; Dîneverî, 297; İbn A'sem, V, 74.

de barış üzere bir iletişim kurma çabası içerisinde olmuştur.⁵⁹⁶ Muhtâr, İbnü'l-Hurr'un bey'atını almak için uğraşmış ama o bey'at etmeye yanaşmamıştır. Muhtâr onun bey'atını almak için ısrarcı olunca, İbnü'l-Hurr, Muhtâr'a istemeyerek bey'at etmiştir.⁵⁹⁷

Ubeydullâh b. el-Hurr, Muhtâr'ın görevlendirmesiyle, İbnü'l-Eşter'le birlikte Ubeydullâh b. Ziyâd'ın üzerine gönderilmiştir. Ancak yolda bazı problemler yaşanmıştır. Bu problemlerden bir tanesi Ubeydullâh b. el-Hurr'un İbnü'l-Eşter'in Muhtâr'ın nezdindeki değerini görmüş olmasıdır. Ubeydullâh b. el-Hurr bu durumdan oldukça rahatsız olmuştur.⁵⁹⁸ İkinci mesele ise Tikrît haracının taksim edilme şekline duyduğu rahatsızlıktır. Şöyle ki, Muhtâr, İbnü'l-Eşter'i Ubeydullâh b. Ziyâd ile karşılaşmaya gönderirken Ubeydullâh b. el-Hurr'u da aynı orduda görevlendirmiştir. İbnü'l-Eşter buna razı olmadığını, onun kibirli bir insan olduğunu ve ona ihtiyaç duyulduğu esnada ihanete uğramaktan korktuğunu söylemiştir. Ancak Muhtâr:

---

⁵⁹⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 32; Dîneverî, 297; İbn A'sem, VI,267-272. Dîneverî Muhtâr'ın Ubeydullâh b. el-Hurr'un Cebel bölgesinde gerçekleştirdiği bazı akınlar olmasına rağmen onunla barış yapmak istediğini bildirir. Bu amaçla kendisine Hz. Hüseyin'in intikamını almasında kendisine eşlik etmesini teklif ettiği bir mektup göndermiştir. Bu mektubun ne zaman gönderildiği hakkında bilgi yoktur. Ancak kanaatimizce takip eden olaylara bakıldığında bu hadise Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirmek üzere harekete geçeceği zaman İbnü'l-Eşter gibi onu da kendi saflarına çekme girişiminden ibarettir. Dîneverî, Muhtâr'ın Ubeydullâh'ın kendisini reddetmesinden dolayı ona kızdığını ve onun Kûfe'deki evine yönelip o evi yıktırıldığını, karısını hapse attırdığını, ev eşyalarının yağma edilmesine göz yumduğunu ve bu işi yapmakla görevlendirilenin Amr b. Saîd el-Hemdânî olduğunu bildirir. Ubeydullâh bu haberi alınca Amr b. Saîd'in Kûfe dışındaki topraklarına ve mallarına saldırıp yağmaladı. Bkz. Dîneverî, 297. Ancak burada anlatılanlar Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirmesinden ve hatta Sebî isyanının bastırılmasından sonra olan hadiselerdir. Dîneverî'nin anlatımı ise bizim kanaatimizi yalanlamaz. Ancak aktarımda art arda verilmesi, olayların tarihi konusunda Muhtâr'ın Kûfe isyanının öncesi izlenimi uyandırmaktadır. Oysa Muhtâr Kûfe'yi ele geçirmeden önce böyle bir güce sahip değildir. Bu saldırıyı gerçekleştirmesini gerektirecek ihtiyacı da yoktur. Şehri ele geçirdikten sonra ise bireysel taşkınlıklara dahi engel olma çabası içerisindeydi. Sebî isyanından sonra bu tutumdan tam anlamıyla vazgeçmiş, hatta aşırıya varan sert uygulamalara başlamıştır. Bir komutanını gönderip ev yaktırması ise bazı kimseler için uygulanmıştır. Nitekim Sebî isyanının bastırılmasından sonra kendisinin Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'e yardım etme imkânı olmasına rağmen onu yalnız bırakmasına bir ceza olsun gerekçesi üzere evi yıktırılmıştır.

⁵⁹⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 32; Dîneverî, 297. İbn A'sem yukarıda aktarılan bilgileri daha detaylı olarak bizlere sunar. Ubeydullâh b. el-Hurr'un Kûfe'de Muhtâr'ın herkete geçtiğini duyması üzerine ona gelip bey'at ettiğini, Muhtâr'ın Abdullâh b. Mutî'nin elinden Kûfe'yi almasında ona yardım ettiğini, hatta Sebî meydanında gerçekleşen eşrâf isyanının bastırılmasında dahi görev aldığını bildirir. Bkz. İbn A'sem, VI, 272-274.

⁵⁹⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 32.

-Doğru söylüyorsun. Ama onu güzel sözlerle idare et, ona iyi davran, onun gözünü malla doyrur. O, senin amcaoğlun. Böyle davranarak onun peşinden gelmesine müsaade edersen, umarım sana karşı içinde bir minnet duygusu belirir diyerek İbnü'l-Eşter'i ikna etmiştir. Tikrit'e varınca oranın haracını adamları arasında dağıtmasını emretmiştir. Nitekim İbnü'l-Eşter Tikrit'te 15.000 dirhem'in 10.000 kadarını kendi adamları arasında dağıtıp, kalan 5.000 dirhemi ise Ubeydullâh b. el-Hurr'a vermiştir. İbnü'l-Hurr buna kızıp, İbnü'l-Eşter'e, kendisinin emrinde bir asker olmadığını, kendisi ile eşit tutulması gerektiğini söylemiştir. Böylece ordudan ayrılıp Muhtâr'a muhalefet etmeye karar vermiştir.⁵⁹⁹

Bu anlatılanların dışında bir sebep daha sunulur ki bu; İbnü'l-Hurr'un İbn Ziyâd'la girişilecek mücadelede işlerin sonunu tam olarak kestiremediğini ve bu savaşın kendilerine ait bir savaş olmadığını iddia etmesidir. Karargâhtan 300 adamla ayrılmayı başardığı ve Muhtâr'a muhalif kesimlerden de yanına gelenlerle birlikte toplam sayılarının 500'e ulaştığı kaydedilmektedir. İbnü'l-Eşter, İbnü'l-Hurr'un hangi yoldan gittiğini tespit edememiş ve onun Ubeydullâh b. Ziyâd'a katılarak, ona sığındığını sanmıştır.⁶⁰⁰ Ubeydullâh b. el-Hurr ve adamları Enbâr ve Tikrît başta olmak üzere karşılarına çıkan her yerleşim merkezine yağma amaçlı saldırılar düzenlemiş, Beytü'l-Mâl'de bulduğu malları ise adamlarına dağıtmıştır.⁶⁰¹

İbnü'l-Eşter onun hakkında Muhtâr'a bilgi vermiş ancak Muhtâr, İbnü'l-Hurr'a yaklaşma arzusunda olmaya devam etmiştir. İbnü'l-Hurr'un Enbâr'a saldırıp orayı yağmaladığını duyan Muhtâr, kendisine bağlı merkezlere yapılan saldırıları ve oradaki naiblerinin öldürülmesi olayları ile İbnü'l-Hurr ile anlaşma yolunun kalmadığını anlamıştır. Muhtâr; İbn Ziyâd ve Mus'ab tarafından iki ateş arasında kaldığı bir zamanda gerçekleşmesinden dolayı İbnü'l-Hurr'un peşine düşmemiştir. Bunun yerine Abdullah b. Kâmil'i 100 adamla göndererek İbnü'l-Hurr'un evini

⁵⁹⁹ İbn A'sem, VI, 267-269.

⁶⁰⁰ İbn A'sem, VI, 275-276.

⁶⁰¹ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 32; İbn A'sem, VI, 272-274.

yıktırıp İbnü'l-Hurr'un karısını yakalatıp hapsetmiştir. Tüm bu olanlar eşrâf isyanından sonradır.⁶⁰²

Kanaatimizce Ubeydullâh b. el-Hurr, Muhtâr'la birlikte hareket etmeyi kendisi için yararlı görmemiştir. O yüzden bey'at ederken isteksizdir. Yaptığı saldırılara bakıldığında, onun yağmacılıkla geçimini sağlamaya çalışan bedevî anlayışına sahip bir kimse olduğu görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Eşter'den ayrılma sebebi de hem Tikrit haracından istediği miktarı alamaması hem de ona Ubeydullâh b. Ziyâd karşısında şans vermemesidir. Ayrıca Ubeydullâh b. Ziyâd ile mücadelesi esnasında şehri savunmasız bulup isyan eden eşrâf gibi o da benzeri bir anlayışla Kûfe'ye ve etrafındaki yerleşim yerlerine saldırmıştır. Adam sayısı yeterli olmadığı için amacının toprak ve iktidar elde etmek olmadığı görülmektedir. Sadece yağmacılık yapmıştır.

Savunmasız kalan Kûfe'de çıkan eşrâf isyanında İbnü'l-Eşter'in geri dönmesi istenmiştir. Benzeri bir endişeye mahal olmaması için Muhtâr İbnü'l-Eşter'e haber göndermiştir. Muhtâr, İbnü'l-Eşter'e gönderdiği mektupta, İbnü'l-Eşter'in İbnü'l-Hurr hakkında bir endişeye kapılmamasını ve İbnü'l-Eşter'in içinde bulunduğu savaşa odaklanmasını istemiştir.⁶⁰³

Ubeydullâh b. el-Hurr'un gayr-ı nizâmî harp yapması karşısında Muhtâr da benzeri bir uygulama ile onun evini yıktırıp, karısını hapsetmiş, böylece onu bir süre de olsa durdurmayı amaçlamıştır. Ancak bu da onu durdurmaya yetmemiştir. Ubeydullâh b. el-Hurr, karısını Kûfe hapisanesinden kurtarmak için bir operasyon gerçekleştirmiştir.

Ubeydullâh b. el-Hurr, savaşçılıkları ile bilinen 100 kişi ile Kûfe'ye doğru ilerlemiş ve Hemdân kabilesinin bulunduğu bölgeden girmişlerdir. Geceleri sokakları gezmekle görevli Ebû Amra Keysân ile karşılaşmışlar ve ona Abdullah b. Kâmil'in adamları olduklarını söyleyip geçiş izni aldıktan sonra hapishaneye kadar

⁶⁰² Belâzurî, *Ensâb*, VII, 32-34; İbn A'sem, VI, 272-274.

⁶⁰³ İbn A'sem, VI, 277.

ulaşmışlardır. Hapishanenin kapısını kırıp Ubeydullâh b. el-Hurr'un karısını kaçırmışlardır. Onunla birlikte bütün mahkûmlar da kaçmıştır. Muhtâr'ın bu olaydan, onlar şehirden çıktıktan sonra haberi olmuştur. Peşlerinden 3.000 kişi göndermiştir. Onlara 1.000 kişilik birlikte Abdullah b. Kâmil de katılmıştır. Ubeydullâh b. el-Hurr'a yetişeler de Ubeydullâh b. el-Hurr ve adamları kaçmayı başarmışlardır.⁶⁰⁴ Ubeydullâh b. el-Hurr Kûfe'den ayrılmış ama çok uzaklaşmamıştır. Gece olunca ansızın Hemdân kabilesinin bölgesine saldırmıştır ve oradan hızlıca ayrılmıştır. Muhtâr, Hemdân'ın kolları olan Şibâm, Şâkir gibi kabilelere Ubeydullâh'ın bu saldırıları karşısındaki gafletlerinden dolayı sert sözlerle kızmıştır. Bunun üzerine bu kabileler Muhtâr'a, Ubeydullâh b. el-Hurr'u yakalama sözü verip sonra da 300 atıyla Kûfe'ye gelmişlerdir. 300 asker de, Muhtâr'ın adamlarından katılmıştır. Ubeydullâh b. el-Hurr yeniden saldırı düzenlemiş ve bu ani baskını fark edememişlerdir. Derhal bağrışarak İbnü'l-Hurr'a karşı toplanmışlar ancak bu çatışmayı da İbnü'l-Hurr kazanarak onları dağ eteklerine kadar geri çekilmek zorunda bırakmıştır. İbnü'l-Hurr adamlarına, onları takip etmemeleri yönünde talimat vermiştir. İbnü'l-Hurr, Muhtâr'ın ve Kûfe ehlinin kendilerinden daha kalabalık bir birlik toplayarak gerçekleştirebileceği saldırıdan sakınarak geri çekilmiştir. İbnü'l-Hurr bundan sonra Kûfe topraklarına yağma ve vurkaç saldırıları gerçekleştirmiştir. Yeterli sayıda mal-silah-adam sayısına ulaştığı kanaati hâsıl olunca Mus'ab'a giderek, ona İbnü'l-Eşter ve Muhtâr hakkında bilgiler vermiştir. O sıralarda Muhtâr'a karşı düzenleyeceği savaşta savaşçı ve mühimmat arayışı içinde olan Mus'ab'ın, Ubeydullâh b. el-Hurr'a oldukça misafirperver ve cömert davrandığı kaydedilmektedir.⁶⁰⁵ İbnü'l-Hurr, Mus'ab b. Zübeyr'e katılıp Muhtâr'ın ölümüyle sonuçlanan savaşta Mus'ab'ın saflarında yer almıştır.

⁶⁰⁴ Taberî, VI, 129-130; Dîneverî, 297-298, Abdullâh b. Kâmil'le birlikte Ahmer Şumeyt'in da katıldığı zikredilir. Ubeydullâh b. el-Hurr'un karısının künyesinin Ümmü Tevbe, isminin ise Selmâ bint Hâlid el-Cu'fiye olduğu kaydedilir. Anlatımdaki bu ve benzeri farklılıklar bulunan İbn A'sem'in nakli için bkz. İbn A'sem, VI, 275-276. Belâzurî 130 kişi olduklarını söyler. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 34.

⁶⁰⁵ İbn A'sem, VI, 275-276. Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi isimli çalışma Muhtâr'ın düşmanlarını sıralar: Emevîler, Basra, Hicâz, içerdeki Kûfe eşrâfi ve Hâricîler. Bkz. *Doğuştan Günümüze*, II, 342. Muhtâr'ın Hâricîler ile bir çarpışması kaynaklara yansımamaktadır. Kanaatimizce eser, Hâricîler ifadesi ile Muhtâr'ın hakimiyeti altında bulunan topraklara karşı yağma saldırıları düzenleyen Ubeydullâh b. el-Hurr'u kastedmektedir.

2.1.7. Muhtâr'ın Basra'daki Çalışmaları

Bazı rivayetlere göre Muhtâr Kûfe'yi ele geçirdikten hemen sonra Basra'yı da idaresi altına almaya çalışmıştır. Bu konu Muhtâr ile Basra valisi Mus'ab b. Zübeyr arasında gerçekleşecek savaşın Hâzirlık aşamasında değerlendirilecektir. Bazı rivayetler ise Muhtâr'ın Basra'yı ele geçirme çalışmalarını daha önceki bir tarihe çekmektedir. Buna göre Muhtâr henüz Kûfe'yi ele geçirmeden Basra'da çalışmalarını başlatmıştır. Muhtâr'ın Basra'daki faaliyetleri doğrudan icra etmediği, orada yaşayan Müsennâ b. Mahrabe isimli bir kimsenin Muhtâr'a taraftar toplamaya çalıştığı ifade edilmektedir.

Müsennâ b. Mahrabe el-Abdî, Süleymân b. Surad'la birlikte Tevvâbûn'a katılmıştır. Hezimete uğrayan Tevvâbûn ordusundan kalanlar memleketlerine döndüklerinde, Müsennâ b. Mahrabe, Kûfe'ye gelmiştir. O sıralarda Muhtâr hapistedir. Müsennâ b. Mahrabe, Muhtâr hapisten çıktığında ona gizlice bey'at etmiştir. Rivâyete göre Muhtâr, ona Basra'ya gitmesini ve orada gizlice kendisi adına faaliyetlerini yürütmesini emretti. Müsennâ, Muhtâr'ın Kûfe'de ayaklanıp vali İbn Mutî'i şehirden çıkarması üzerine, Basra'da çalışmalarının yoğunluğunu arttırmıştır. Hatta burada bir mescid edindiği belirtilmektedir. Basra valisi Hâris b. Abdillâh el-Kuba' Müsennâ'nın üzerine adamlarını göndermiştir. Çatışmada yenilen Müsennâ yanında kalan az sayıda adamları ile birlikte kendi kavmi olduğunu anladığımız Benî Abdilkays'a sığınmıştır. Vali Hâris b. Abdillâh, bir birliği Müsennâ ve adamlarını tutuklamak üzere Benî Abdilkays yurduna göndermiş ancak kavmi, Müsennâ ve adamlarını teslim etmemiştir. Neticede vali el-Kuba', Müsennâ ve adamlarının Muhtâr'a katılmak üzere Basra'dan ayrılıp Kûfe'ye gitmelerine razı olmuştur. Müsennâ, Kûfe'ye gelince yaşadıklarını anlatmış ve kendisini koruyan kabile liderleri hakkında övgü dolu sözler sarfetmiştir. Aynı rivayet bu olanların üzerine Muhtâr'ın ismi geçen iki kabile liderlerine bir mektup kaleme aldığını bildirmektedir. Muhtâr onların yaptıklarını takdir ettiğini ifade ettikten sonra: "Gelelim konuya! Beni dinler ve bana itaat ederseniz, size dünyada her ne isterseniz onu veririm. Cenneti de size garanti ediyorum" diyerek davetine çağırmıştır.

Onlar ise Muhtâr'ın bu sözlerini ciddiye almamışlar ve kendi aralarında gülüşerek: “Bak şu Ebâ İshâk'a! Bize dünyalık ve ahiretlik çok şey verecekmiş! Bizler, bize gelecekte ödenecek para karşılığında o kimse için savaşmayız,” demişlerdir.⁶⁰⁶ Bir özet olarak hadise böyle gerçekleşmiştir.

Rivayetin bize aktardığına göre Muhtâr Basra'dan kendisine destek aramıştır. Müsennâ, orada kendisi adına çalışma yürütmüştür. Rivayetten anlaşıldığına göre yeterli desteği bulamamıştır. Toplayabildiği az sayıda kimse ile Muhtâr'ın Kûfe'deki başarısından ilham alarak mücadeleye girişmiş ancak kısa sürede bu macerası sonlanmıştır. Basra askerleri ile giriştiği çarpışmadan sağ kalanlar Müsennâ ile birlikte, sığındığı kabilenin desteği ile Kûfe'ye gitmeyi başarmıştır. Bu kabilenin liderlerinin, Müsennâ ve arkadaşlarına sahip çıkmasına bakan Muhtâr, onları kendi tarafına çekebileceği hayalini kurmuştur. Muhtâr'ın davetine verdikleri tepkiye bakıldığında onların, Müsennâ ve adamlarına sadece kabilevî duygularla yaklaştıkları anlaşılmaktadır. Onlar Muhtâr'ın kendilerine ettiği vaatlere, “Biz veresiye/taksitle çalışmayız” diyerek cevap vermişlerdir.

Neticede Muhtâr'ın Basra'yı ele geçirmeye çalıştığı niyetine sahip olduğu fikrinden hareketle göze çarpan bu ve benzeri yaklaşımlar vardır. Ancak Muhtâr'ın hayatı incelendiğinde Kûfe şehrinin kendisini yeterince meşgul ettiği görülmektedir. Hz. Ali yanlılığı ile bilinen İbnü'l-Eşter'i kendi saflarına çekme teklifi, Muhtâr'ın kendisinden değil, Muhtâr'ın adamlarından gelmiştir. Muhtâr'ın ona vereceği hiçbir şeyi yoktur. Bu yüzden ona nereyi fethederse oraya sahip olabileceğini vaat etmiştir. Bunlar değerlendirildiğinde Muhtâr'ın Basra faaliyetlerinde sonuç almaya yönelik ciddiyetinin az olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirdikten sonraki ilk dönemi incelenmiştir. İdârî, askerî, siyâsî, adlî ve ekonomik hamleleri değerlendirilmiştir. Abdullah b. Zübeyr ve Emevî yönetimi ile yürüttüğü mücadelenin ilk safhası aktarılmıştır. Bu çatışmaların arasında Kûfe ileri gelenleri ile

---

⁶⁰⁶ Belâzurî, *Ensâb*, V, 415-417; Taberî, VI, 66-68.

giriştiği m¼cadeleden bahsedilmiştir. Ubeydullâh b. el-Hurr'la ger¼ekleřtirdiđi ¼arpıřmaların detayları sunulmuştur. Muhtâr'ın Basra'yı ele ge¼irme ¼alıřmaları y¼r¼tt¼đ¼ iddia edilen rivayetler değerlendirilmiştir.

Bundan sonraki b¼l¼mde Muhtâr'ın Hz. H¼seyin'i şehit eden ordunun komutanı, d¼nemin K¼fe valisi Ubeydullâh b. Ziyâd'la olan m¼cadelesi ve ardından Mus'ab b. Z¼beyr'le giriştiği savaş aktarılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHTÂR B. EBÎ UBEYD ES-SEKAFÎ'NİN UBEYDULLÂH B. ZİYÂD VE MUS'AB B. ZÜBEYR İLE KARŞILAŞMASI, ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

Yezîd b. Muâviye'nin ölümünden sonra bir süre Ubeydullâh b. Ziyâd'ın valiliği altında kalan, daha sonra Şam yönetiminden bağımsız olan ve ardından Abdullah b. Zübeyr'e bağlanan Kûfe'de en son, Muhtâr öncülüğündeki Ehl-i Beyt yanlıları yönetimi ele geçirmiştir. Ancak bu gelişme karşısında Şam ve Hicâz'daki siyasal yapılanmalar sessiz kalmamıştır. Önce Şam'daki Benî Ümeyye, ardından Hicâz merkezli İbn Zübeyr yönetimi, Kûfe'deki yeni devlete, kendilerine karşı geliştirilmiş bir isyan girişimi olarak bakmışlardır. Kûfe'deki bu oluşumu yok ederek kendilerine bağlamaya çalışmışlardır. Bunlardan ilkini Şam yönetimi gerçekleştirmiştir. Yezîd'in ölümünün ardından hilafet makamına gelen Muâviye b. Yezîd'in kısa süren görevinden hemen sonra yerine geçen Mervân b. el-Hakem, Kûfe'nin tekrar Benî Ümeyye yönetimine bağlanması talimatını vermiş ancak görevlendirdiği Ubeydullâh b. Ziyâd başka sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Mervân'ın yerine geçen oğlu Abdümelik b. Mervân, babasının yolunda gideceğini belirterek Ubeydullâh b. Ziyâd'ı kalabalık bir ordu ile Kûfe'ye göndermiştir.

Muhtâr, Ubeydullâh b. Ziyâd'ın Kûfe'ye doğru yürüdüğü haberleri karşısında önce Yezîd b. Enes'i göndermiştir. Yezîd b. Enes, Ubeydullâh b. Ziyâd'ın öncü birlikleri ile çarpışmış ve galip gelmiştir. Ancak bu, kesin neticenin alınacağı bir çarpışma olmamıştır. Kesin sonucu almak üzere Muhtâr ordu komutanı İbnü'l-Eşter'i harekete geçirmiştir. Ama Kûfe'de meydana gelen boşluk karşısında eşrâf isyan edince İbnü'l-Eşter, tekrar şehre dönerek şehirdeki isyanı bastırmakta Muhtâr'a yardım etmiş ve çok geçmeden tekrar yola koyulmuştur. Böylece Kûfe'deki yeni yönetim önce Ubeydullâh b. Ziyâd'la karşılaşmış ve ardından Abdullah b. Zübeyr adına Kûfe'ye yürüyen Mus'âb b. Zübeyr'le mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu bölümde Muhtâr öncülüğünde kurulan devletin Şam ve Hicâz baskısı ile mücadelesi incelenecek ve bölüm Muhtâr'ın öldürülmesi ile bitirilecektir.

3.1. Muhtâr'ın Ubeydullâh b. Ziyâd'la İkinci Kez Karşlaşması ve Kürsü Meselesi

Muhtâr'ın çevresindeki siyasî merkezlerle genellikle anlaşma yoluna gittiği görülmektedir. Hatta buna yağmacılıkla geçimini sağlayan bedevî anlayışlı kimseler bile dâhildir. Ancak onun, Kûfe'yi Zübeyrîlerin elinden almış olmasına rağmen Şam yönetimine karşı herhangi bir anlaşma girişimi rivayetlere yansımamaktadır.

3.1.1. Muhtâr'ın Ubeydullâh b. Ziyâd'la İkinci Kez Karşlaşması

Eşrâf isyanını bastırmak için Muhtâr tarafından acilen Kûfe'ye geri dönmek üzere çağrılan İbnü'l-Eşter, şehirde asayişin sağlanmasından sonra çok geçmeden yine Ubeydullâh b. Ziyâd'la karşılaşmak üzere yola çıkmıştır. İsyanın bastırılma tarih 24 Zilhicce 66/ 21 Temmuz 686⁶⁰⁷ yahut bu tarihten iki gün öncesidir.⁶⁰⁸ Rivayetlerden ikincisini seçmemiş olmamız, rivayetin temrîz sigasıyla aktarılmasındandır.

İbnü'l-Eşter'in yola çıkma tarihini belirlemek zordur. 22 Zilhicce,⁶⁰⁹ 24 Zilhicce,⁶¹⁰ 26 Zilhicce⁶¹¹ rivayetlerinden sonuncusu daha isabetli olmalıdır. 24 Zilhicce'de eşrâf isyanı bastırılmış ve bu isyandan iki gün sonra Cumartesi günü İbnü'l-Eşter Musul'a doğru yola koyulmuştur. Musul'a ulaşması ise Muharrem 67/686'nın başında olmuştur.⁶¹² İbn Kuteybe ve Mes'ûdî olayın 10 Muharrem Aşûre günü 67/686'da olduğunu söylemektedirler.⁶¹³ Bu, Hz. Hüseyin'in şehit edildiği tarihte, onu şehit edenlerin içerisindeki baş sorumlunun da aynı tarihte öldürüldüğüne ait bir tevafuk nisbetinde, duygusal bir yaklaşım olabilir. Rivayetlere bakıldığında İbnü'l-Eşter'in Zilhicce ayının sonlarına doğru yola çıktığı ve yeni senenin ilk ayının başlarında savaşın gerçekleştiği mevkîe ulaştığı sonucuna varılmaktadır.

⁶⁰⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 402; Taberî, VI, 57; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 311.

⁶⁰⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 423; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 324.

⁶⁰⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 423; Taberî, VI, 81; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 324; İbn Kesîr, VIII, 278.

⁶¹⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 423-424; Taberî, VI, 57.

⁶¹¹ Taberî, VI, 81.

⁶¹² Taberî, VI, 81.

⁶¹³ İbn Kuteybe, *Meârif*, 347; Mes'ûdî, *Tenbîh*, 270.

İbnü'l-Eşter'in ordusunun asker sayısı ve niteliği konusunda rivayetler arasında farklı bilgiler vardır. Ordusundaki asker sayısı hakkında 9.000 rakamı verilmektedir. Buna Muhtâr'ın Yezîd b. Enes'le birlikte gönderdiği ordudan 3.000 kişi eklenince, sayının 12.000'e ulaştığı görülmektedir.⁶¹⁴ 6.000,⁶¹⁵ 20.000,⁶¹⁶ 30.000,⁶¹⁷ rakamları da zikredilmektedir. Özellikle Dîneverî, Muhtâr'ın bizzat kendisinin İbnü'l-Eşter'e 20.000 Farslı seçtiğini, ordunun yola çıktığında sayısının artarak 30.000'e ulaştığını ve Yezîd b. Enes'in ordusundan kalanları İbnü'l-Eşter'in ordusuna katmadığını bildirmede infirad etmektedir. Ubeydullâh b. Ziyâd'ın ordusu sayıca üstünlüğe sahip iken İbnü'l-Eşter'in ordusuna katılımda asker ayrımı yapmaması daha akıllıca olmalıdır. Dîneverî; İbnü'l-Eşter'in Muhtâr saflarına katılma girişimlerinin aktarıldığı bölümde; Muhtâr'ın adamları tarafından, İbnü'l-Eşter'in taraftarlarının çokluğunun kendilerine sağlayacağı üstünlük vurgulanmaktadır. Zaten kendi adamlarının belli bir sayıda olduğunu bildirmiş iken⁶¹⁸ daha sonra tüm ordusunun Muhtâr tarafından toparlandığını söylemekle çelişmektedir. Neticede Dîneverî'nin aktarımında bazı problemlerin varlığı söz konusudur.

Sayıları hakkında 10.000 süvari⁶¹⁹ yahut 10.000 süvari ile birlikte 7.000 piyade zikredilmektedir.⁶²⁰ Ebû Mihnef rivayetleri incelendiğinde İbnü'l-Eşter'in adamlarının sayısının 7.000 olduğu ve Yezîd b. Enes'in ordusu ile eklenince sayının 10.000'e ulaştığı görülmektedir.⁶²¹

⁶¹⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 423; Mes'ûdî, *Tenbîh*, 270; Ebû Hilâl el-Askerî, el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl (400/1009'dan sonra), *Evâil*, Tanta, 1408, 312; Makdisî, *Bed*, VI, 21.

⁶¹⁵ Bağdâdî, 32-33.

⁶¹⁶ İbn Sa'd, V, 74; İbn A'sem, VI, 277.

⁶¹⁷ Dîneverî, 293.

⁶¹⁸ Dîneverî, 288. Dîneverî'ye ait bu anlatım aynı zamanda Muhtâr'a karşı düşmanca tutumu barındırır. Aktardığına göre Muhtâr İbrâhîm b. el-Eşter'i uğurlarken: "Allâh seninle Şam ordusunu hezimete uğratacak. Bunu bana kitabı okuyan ve savaşları bilen birisi haber verdi" demiştir. Rivayet, öncesinde aktardığı bilgilerle olayların tarihi örgüsünden uzaklaşmakla beraber, Muhtâr'a karşı menfî bir tutum takınmaktadır. Dîneverî, 293.

⁶¹⁹ İbn Nemâ, 130.

⁶²⁰ İbn A'sem, VI, 268. İbn A'sem eserinin bir başka bölümünde İbnü'l-Eşter'in adamlarının sayısı hakkında 20.000'den az olduğu kaydını düşer. İbn A'sem, VI, 277.

⁶²¹ Taberî, VI, 39,41; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 304.

İbnü'l-Eşter'e katılanların niceliği hakkındaki bu mülâhazalardan sonra niteliği konusu da kaynaklara yansıdığı kadarı ile değerlendirmeye tâbi tutulmalıdır. Muhtâr'ın, İbnü'l-Eşter'in yanında görevlendirdiği kişileri en iyi süvariler, ileri gelenler, savaş tecrübesine sahip arkadaşlarından seçtiği belirtilmektedir.⁶²² Dîneverî, katılanlarının büyük çoğunluğunun el-Hamrâ denilen Fars çocukları olduğunu belirtmektedir.⁶²³ Makdisî, söz konusu orduyu Haşebiyye olarak isimlendirir.⁶²⁴ Oysa bu konuda farklı mülâhazalar olsa da, Haşebiyye ordusu olarak bilinen, Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye'yi Abdullah b. Zübeyr'in elinden kurtarmak üzere Hicâz'a gönderdiği birliğin şöhret bulduğu adıdır. Hind Ğassân; tüm bunları, Muhtâr'ın adamlarına yönelik yapılan bir karalama girişimi olarak tanımlamakta ve İbnü'l-Eşter tarafından yapılan görev dağılımlarını da görüşüne delil olarak sunmaktadır.⁶²⁵ İbnü'l-Eşter, kabîlevî olarak arazi emirlerini bölge bölge düzenlemiştir.⁶²⁶

Muhtâr, İbnü'l-Eşter'i Kûfe'nin çıkışına kadar uğurlamıştır.⁶²⁷ Muhtâr'ın bu mesafeyi İbnü'l-Eşter'e eşlik etmek için kat etmesi hakkında: "Muhtâr'ın Âl-i Muhammed'e yardım için ayaklarının toz çıkarmasına olan isteği vardı" gibi bir yorum yapılması,⁶²⁸ onun belli bir mezhebin sınırları içerisinde sempati ile karşılanıyor olmasının ürünüdür. Muhtâr, Kûfe'ye geri döneceği esnada Ubeydullâh b. Ziyâd'la karşılaşır karşılaşmaz saldırmasını nasihat etmiştir.⁶²⁹ Hızlı hareket eden İbnü'l-Eşter, Hâzir nehri yakınında konuşlanmış ve Ubeydullâh b. Ziyâd'ın ordusu hakkında bilgi edinmek için ardı ardına gözcüler yollamıştır. En kısa zamanda ordusunu düzenleyip savaşa Hâzirladı.⁶³⁰ Onun savaş meydanına erkenden ulaşmasının, mevkiî seçimi ve birliklerin yerleşiminin sağlanması gibi birçok konuda

⁶²² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 423; Taberî, VI, 81; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 324.

⁶²³ Dîneverî, 293. Benzer bir ithamı Müberred'de de görürüz. Bkz. Müberred, *el-Kâmil fi'l-Lügati ve'l-Edeb*, II, 47.

⁶²⁴ Makdisî, *Bed*, V, 133.

⁶²⁵ Hind Ğassân, 247.

⁶²⁶ Komutanlar ve görevlendirildikleri bölgeler hakkında geniş bilgi için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 423; Taberî, VI, 81.

⁶²⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 423; Taberî, VI, 81. Bu refakat iki fersah sürmüştür. Bkz. Müberred, III, 195.

⁶²⁸ Müberred, III, 195.

⁶²⁹ Taberî, VI, 81; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 324; İbn Kesîr, VI, 278; Köksal, *Kerbelâ*, 376.

⁶³⁰ İbn A'sem, VI, 268; Taberî, VI, 86; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 327.

kendisine avantaj sağladığı görülmektedir. İbnü'l-Eşter'in bu harbi kazanmak için iyi motive olduğu, sabaha kadar gözüne uyku girmediği kaydedilmektedir.⁶³¹

Ubeydullâh b. Ziyâd'ın ordusundaki asker sayısının 8.000,⁶³² 80.000,⁶³³ 82.000,⁶³⁴ 83.000⁶³⁵ veya 40.000⁶³⁶ olduğu zikredilmektedir. Sayı üstünlüğü Ubeydullâh b. Ziyâd'a aittir. Böylesi sayıda bir ordunun kurulma sebebi, İbnü'l-Eşter yahut Muhtâr'a karşı tedbirli davranmak değildir. Yalnızca Kûfe, tekrar sınırlar içine dâhil edilmekle yetinilmeyecektir. Sözü edilen ordu Basra'ya kadar yürüme amacı taşımaktadır.⁶³⁷

Uzun vadeli hesaplarla yola çıktığını anladığımız Emevî ordusunun Kûfe birlikleriyle gerçekleştirdiği çarpışmanın, üzerinde durulması gereken bazı detayları vardır. Söz konusu detaylarda savaşın neticesini tayin eden bilgilerle karşılaşılmaktadır. Hâzir savaşının neticesine tesir eden en önemli olayın, Ubeydullâh b. Ziyâd'ın komutanlarından Umeyr b. Hubâb'ın Ubeydullâh b. Ziyâd'a ihaneti olduğu kaydedilmektedir. Bu kişiler, kabileleri ile birlikte, Merc-i Râhit olayından dolayı Mervân'a ve oğlu Abdülmelik b. Mervân'a kin gütmektedirler. Merc-i Râhit'ta Kaysîlerden öldürülenlerin intikamını almak istemeleri ve Kays kabilesinin Mervânîler ve destekçileri Kelbîlere olan düşmanlıkları, Umeyr b. Hubâb'ı bu ihanete sürüklemiştir.⁶³⁸ Husayn b. Numeyr'in Ubeydullâh b. Ziyâd'ı, Umeyr b. Hubâb'ın Merc-i Râhit olayından dolayı güvenilemez bir kimse olduğu

⁶³¹ İbnü'l-Eşter'in ordu düzenlemesi ve komuta kademesini oluşturması hakkında geniş bilgi için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 424; Taberî, VI, 78; İbn A'sem, VI, 278; İbn Miskeveyh, II, 192; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 329.

⁶³² İbn Tağrıberdi, I, 179; İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (1089/1679), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Muhmûd el-Arnâvût, Dimeşk-Beyrût, 1986, I, 292.

⁶³³ Taberî, VI, 43.

⁶³⁴ İbn A'sem, VI, 278.

⁶³⁵ İbn A'sem, VI, 277.

⁶³⁶ Dîneverî, 293; İbn Tağrıberdi, I, 179; İbnü'l-İmâd, I, 292;

⁶³⁷ İbn Ziyâd'ın ordu tertibi ve komuta kademesini nasıl tertip ettiği hakkında geniş bilgi için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 425; Taberî, VI, 88-89; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 329; İbn Kesîr, VIII, 282.

⁶³⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 426; Taberî, VI, 86; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 327.

yönünde uyardığı kaydedilmektedir.⁶³⁹ Dîneverî de benzer bir asabiyet duygularını gerekçe göstererek Umeyr b. Hubâb'ın taraf değiştirmesini açıklamaktadır. Buna göre Umeyr b. Hubâb ve arkadaşları, Abdülmelik b. Mervân'ın Irak'ta ve Basra'da hâkimiyet sağladıktan sonra Kays kabilesini yok etmesinden veya sürgün etmesinden korktuklarını kendi aralarında konuşmuşlardır.⁶⁴⁰ Müberred; Umeyr b. Hubâb'ın İbnü'l-Eşter'le daha önceden dost olduklarını ve Umeyr'in bu birlikteliklerine Hâzir savaşında sadık kaldığını nakletmektedir.⁶⁴¹ Umeyr b. Hubâb, savaşın öncesindeki gece İbnü'l-Eşter'le görüşerek savaş esnasında komuta ettiği kanatta yenilecekleri üzere anlaşmışlardır.⁶⁴² Umeyr b. Hubâb'ın bu anlaşmaya uyup uymadığı konusu farklı bilgilerin sunuluyor olması açısından başka bir tartışmanın konusu olmaktadır. Ebû Mihnef Umeyr'in bu anlaşmaya uymayıp, büyük bir cesaretle savaşmaya devam ettiğini belirtmektedir.⁶⁴³ Mevcut rivayetin İbnü'l-Eşter ve Kûfe ordusuna başarıdan daha çok pay verme gayreti taşıdığı yorumu yapılmaktadır.⁶⁴⁴ Medâinî ise Umeyr b. Hubâb'ın Ubeydullâh b. Ziyâd'a ihanet ettiğini bildirmektedir.⁶⁴⁵ Hatta İbnü'l-Eşter'in Umeyr b. Hubâb'a bu desteğinden dolayı Kefertûs ve Tûrabidîn'e valilik görevini verdiği bildirilmektedir.⁶⁴⁶ Ancak bunu teyid edecek başka dayanaklar bulunmuyor olması mevcut rivayeti, Şam'ın yenilgisine bir mazeret çabası olarak değerlendirmemize neden olmaktadır. Bunun dışında Belâzurî'nin kaydettiği Umeyr b. Hubâb ve Züfer b. el-Hâris el-Küllâbî'nin İbnü'l-Eşter'in iktidarındaki Karkisiya'ya saldırması, Umeyr ve İbnü'l-Eşter'in arasında herhangi bir bağın olmadığını gösterir niteliktedir.⁶⁴⁷

Savaşın arefesindeki gecelerden birinde, kendisi ile anlaşmak istediğini söyleyen karşı saflardaki ordunun kanatlarından birini komuta görevi almış bir

---

⁶³⁹ Müberred, III, 196.

⁶⁴⁰ Dîneverî, 293.

⁶⁴¹ Müberred, III, 196.

⁶⁴² Dîneverî, 294; Taberî, VI, 89-90.

⁶⁴³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 424-425; Taberî, VI, 89-90; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 328.

⁶⁴⁴ Hind Ğassân, 250.

⁶⁴⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 449; Dîneverî, 296; Müberred, III, 196.

⁶⁴⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 427; Dîneverî, 297; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 330.

⁶⁴⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 59-60.

kimseye güvenilemeyeceği gerekmektedir. Nitekim İbnü'l-Eşter de bu duygu ile tedbirli hareket etmiştir. Önce nasıl bir savaş taktiği izleyeceği konusunda yanıltıcı bilgiler vermiş, Umeyr ve yanında gelen Furât b. Sâlim ise İbnü'l-Eşter'in kendilerine söylediği taktik üzere hareket etmesi halinde yenileceğini, harbe başlamakta acele etmesini ve savunma savaşından kaçınması gerektiğini nasihat etmişlerdir. İbnü'l-Eşter ise benzer nasihatleri Muhtâr'ın da kendisine ettiğini söyleyince Umeyr b. Hubâb:

-Muhtâr'ın görüşünden ayrılmayın. Çünkü o ihtiyar, söz konusu harp olunca feleğin çemberinden geçmiştir. Harplerden ders almış, tecrübe sahibi biridir. Bu bakımdan sabah olur olmaz sen bunların üzerine hücum et, demiştir.⁶⁴⁸ Umeyr'in Muhtâr hakkındaki övgü dolu sözleri, aynı fikri taşıyor olmalarından ibarettir. İbnü'l-Eşter'in ise hendekler kazarak savunma savaşı yapmayı düşündüğünü söylemesi, Umeyr'e ve Furât'a henüz güvenmiyor olmasındandır. Zira iki ordunun karşı karşıya kaldıkları bir sürece girildikten sonra gün boyu hendek kazmanın enerjilerini boşa harcamaktan ibaret olduğunu ve zamanlarının da buna yetmeyeceğini çok iyi bildiğini düşünüyoruz.

Ubeydullâh b. Ziyâd'ın kabilevi bir ayırım yaparak tüm Kaysîleri bir kanatta toplayıp başlarına da yine Kaysîlerden Umeyr b. Hubâb'ı geçirmek suretiyle bir hata yaptığı eklenmelidir.

Hâzir savaşının neticesini belirleyen bir diğer etken, İbnü'l-Eşter'in bu harbi kazanmaya olan isteğidir. Ordu ile yakından ilgilenmiş ve hatta sabaha kadar gözüne uyku girmemiştir.⁶⁴⁹

İbnü'l-Eşter ve ordusunu bu harbe kadar getiren birden çok neden vardır. Bu nedenlerden biri de Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesidir. Muhtâr'ın davasını üzerine bina ettiği slogan olarak karşımızda duran Kerbelâ'nın intikamı söylemi,

⁶⁴⁸ İbn A'sem, VI, 277-278; Taberî, VI, 87; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 327.

⁶⁴⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 424; Taberî, VI, 78; İbn A'sem, VI, 278; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 329, İbn Kesîr, VIII, 281.

yapılan eylemlere meşruiyet kazandıran hatta bu eylemlere güç veren bir mahiyet arz etmektedir. Neticede İbnü'l-Eşter de bu söylem üzere ordusunu harbe karşı cesaretlendirmiştir. Öncü olarak gönderdiği Abdullah b. Züheyr es-Selûlî, Ubeydullâh b. Ziyâd'ın saflarına gitmiş ve orada Muhtâr hakkında onun yalancı olduğuna dair ithamlar içeren bir konuşma yapan birisiyle sözlü münakaşaya girmiştir. Kendilerinin bağlı buldukları bir halife olmadığı halde bu harbe girişikleri yönündeki suçlamasına:

-Biz bu savaşa Hz. Hüseyin'in intikamını almak için girdik. Siz, bize cennet gençlerinin seyyidi Hz. Hüseyin'i şehid eden Ubeydullâh b. Ziyâd'ı verin. Onunla birlikte Kerbelâ katliamında işbirliği yapanları da öldürmedikçe peşinizi bırakmayacağız. Bu amacımıza ulaştıktan sonra bir hakem vasıtası ile aramızda verilecek hükme razı olacağız, sözleriyle karşılık vermiştir.⁶⁵⁰ Bu sözlü münakaşa uzayıp gitmektedir. Ubeydullâh tarafının Muhtâr'ı bir lider olarak görmediği, karşılarındaki Kûfe ordusunun belli bir amacı olmadığını düşündükleri görülmektedir. Aralarında seçilecek bir hakemle anlaşmazlığın çözümünü sağlamaya çalışacakları asıl sorun, Kerbelâ'nın intikamının dışında mevcut Şam yönetiminin meşruiyetine dair kendi siyasal düşüncelerindeki olumsuz algıdır.

İbnü'l-Eşter'in harp günü ordusuna yaptığı konuşma, ordunun ve kendisinin motivasyon dinamikleri hakkında bazı ipuçları vermektedir: “Ey dinin yardımcıları ve hak taraftarları olan Allah'ın askerleri! Mercâne'nin oğlu Ubeydullâh Hz. Hüseyin'i katletmiştir. Hz. Hüseyin, kızları, kadınları ve taraftarları arasına gerilerek onları Fırat suyundan ayırmıştır. Amcasının oğlu olan Yezîd'e gitmesine ve onunla anlaşmasına da engel olmuş, evine ve ailesine dönmesine veya başka bir yere gitmesine imkân vermemiştir. Onu ve onun ailesini şehit etmiştir. Şimdi de işte karşınızdadır. İbn Mercâne'nin Ehl-i Beyt'e yapmış olduğunu, Firavun dahi İsrâiloğulları'nın peygamberlerine yapmamıştır. Allah sizleri onunla karşı karşıya getirmiştir. Öyle sanıyorum ki; Allah onun kanını, ancak sizin elinizle döküp, kalplerinize şifa vermek için bu harp meydanında sizi onlarla bir araya getirmiştir.

---

⁶⁵⁰ Taberî, VI, 87-88;

Sizin, Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyti'ne yapılanlara kızdığınız için yola çıktığınızı Allah bilmektedir.”⁶⁵¹ Yukarıdaki konuşmanın, aynı temel konular üzere uzayıp gittiği aktarılmaktadır.⁶⁵²

Konuşmanın metnine baktığımızda Muhtâr hareketinin temel dayanaklarının tekrarı görülmektedir. Savaşta ordunun hırslanması için rakipleri hakir görmek ve öldürülmelerinin dinî bir vecibe olduğu konusunda askerleri inandırmak için Firavun'dan daha aşağı bir mertebede oldukları dahi söylenmiştir. Savaşta yer almalarına gerekçe olarak Hz. Hüseyin'in intikamını almayı zikretmekle yetinilmiştir.

Şerîk b. Cedîr et-Tağlebî'nin savaşa katılmak konusunda aynı niyeti taşıdığı zikredilmektedir. Kendisi Hz. Ali taraftarlarından. Hz. Ali'nin yanında katıldığı savaşların birisinde bir gözünü kaybetmiştir. Hz. Ali ile katıldığı savaşlar sona erince Kudüs'e yerleşen Şerîk b. Cedîr, Hz. Hüseyin'in şehit edildiğini duyunca İbn Mercâne'den intikam almaya yemin etmiştir. Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'in kanını aramak üzere ayaklandığını duyunca Muhtâr'ın yanına gitmiş, Muhtâr da onu Rebîa süvarilerinin başına geçirmiştir. Bu yolda ölmek üzere 300 kişi ile bey'at etmiştir.⁶⁵³

Bir diğer etken Ubeydullâh b. Ziyâd'ın İbnü'l-Eşter'i ve ordusunu küçük görmesi ve dolayısıyla gerekli ihtimamı göstermemesidir. Hiç şüphesiz bu duygunun kendisinde hâkim olmasını sağlayan amil, sahip olduğu sayı üstünlüğüdür. Umeyr b. Hubâb'ın kendisine; daha hızlı hareket ederek Muhtâr'ın ordusundan önce Irak topraklarına girmelerini telkin edinceye kadar ordunun yavaş hareket ediyor olması⁶⁵⁴ bu özgüvenin bir ürünü olmaktadır.

Ubeydullâh b. Ziyâd'ın İbnü'l-Eşter hakkında yaşının küçük olmasından dolayı alaycı bir tutum takındığı, ondan “güvercinlerle oynayan bir çocuk” olarak bahsetmesi, karşısına bir orduyla çıkmasına şaşırıldığını ve ölümünün yaklaştığını

⁶⁵¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 425; Taberî, VI, 87; İbn A'sem, VI, 280-281; Köksal, 282-283.

⁶⁵² İbn Kesîr, VIII, 281-282.

⁶⁵³ Taberî, VI, 90-91;

⁶⁵⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 60.

söyleyecek kadar onu küçümsemesi⁶⁵⁵ kendisine pahalıya mâl olmuştur. Bu ifadelerde, Ubeydullâh'ın onu pek ciddiye almadığı görülmektedir. Askerlerin moralini yükseltmek amacıyla söylenmiş sözler olarak kabul edilse dahi, Ubeydullâh onu önemsememesinin bedelini ağır ödemiştir.⁶⁵⁶ Ahmet Turan Yüksel, İbnü'l-Eşter'in ordusunu motive eden bir konuşma yapmasına karşın Ubeydullâh'ın kendi askerlerine herhangi bir konuşma yapmadığına dikkat çekmektedir.⁶⁵⁷ Rüzgârın yönünün de İbnü'l-Eşter'in zafer elde etmesinde katkısı olduğu belirtilmektedir.⁶⁵⁸

Kûfelilerin Ubeydullâh'ın ordusuna karşı güvercinler uçurduğunu ve bunların melek olduklarını iddia ettiklerini söylemektedir.⁶⁵⁹ Ancak güvercinler uçurulup, melekler diye nida edildikten sonra Umeyr b. Hubâb'ın Ubeydullâh b. Ziyâd'ın ordusuna karşı harekete geçmesi, İbnü'l-Eşter'le Umeyr b. Hubâb arasında bir şifre olabileceği izlenimini uyandırmaktadır.

Hâzir savaşına bütüncül bakıldığında Şam yönetiminin, Kûfe'yi tekrar sınırlarına dâhil etmek amacıyla olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda görevlendirilen Ubeydullâh, önce Kûfe'yi, ardından Basra'yı otoritesi altına almak amacıyla olduğu için bu sayıda bir ordu Hâzırlamıştır. Musul topraklarında karşılına bir ordu çıkmasını beklemeyen Ubeydullâh, daha önce Tevvâbûn ordusunda olduğu gibi düzensiz birliklerle savaşacağı beklentisine kapılmıştır. Üstelik bu ordunun komutanı olarak İbnü'l-Eşter'in olduğunu duyması, onu bir kat daha rehavete sürüklemiştir. Onun zihnini asıl meşgul eden Kûfe'nin ele geçirilmesi ve belki de Mus'ab b. Zübeyr'in düzenli orduları ile Basra için girişeceği savaş olmalıdır.

---

⁶⁵⁵ İbn A'sem, VI, 278; Müberred, III, 195; İbn Abdirabbih, V, 152.

⁶⁵⁶ Yüksel, *Kerbelâ*, 143.

⁶⁵⁷ Yüksel, *Kerbelâ*, 145.

⁶⁵⁸ İbn Abdirabbih, V, 152.

⁶⁵⁹ Müberred, III, 196.

Neticede savaş İbnü'l-Eşter'in kesin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Ubeydullâh b. Ziyâd öldürülmüştür. Kimin tarafından öldürüldüğü hakkındaki farklı rivayetler vardır. Her iki tarafta da kayıplar fazladır.⁶⁶⁰

Muhtâr, İbnü'l-Eşter öncülüğündeki orduyu uğurladıktan bir süre sonra savaşın neticelerini beklemek üzere Medâin'e gitmiştir. Muhtâr'ın, Kûfe'den çıkmasından sonra Muhtâr'dan hoşlanmayan bazı kişilerin şehirden çıkıp Basra'ya gittiği ve Mus'ab b. Zübeyr'e katıldığı söylenmektedir. Aralarında Şebes b. Rib'î'nin ismi zikredilmektedir.⁶⁶¹ Şebes'in, eşrâf isyanından sonra şehirde kalmış olduğu haberi çeşitli problemleri barındırmakla birlikte, eşrâf isyanında Muhtâr yönetiminin devrilmesini umutla bekleyen bir kesim olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Hüseyin'in katillerini yok etmek için gerçekleştirilen infazların, belli bir kesimi tedirgin etmiş olması da mümkündür.

Muhtâr, Kûfe'den ayrılıp Medâin'e gitmeye karar vermiştir. Şehirden ayrılmadan önce halka yaptığı konuşmada fethin İbnü'l-Eşter tarafından gerçekleşeceğini ve Şam ehlinin yenileceğini kesin bir dille ifade etmiştir. Muhtâr'ın adamlarına yaptığı konuşmalardaki kararlı ve inançlı tutumu kendisi hakkındaki eleştiri konularından birisi olmuştur. Bunda, aşağıda örneğini de sunacağımız üzere adamlarının arasında onun konuşmalarına ederinden fazla anlam ve değer yükleyen bazı kimselerin var olması etkilidir.

Muhtâr savaşın sonucunu beklemek üzere gittiği Medâin'de hutbe irad ederken, kendisine savaşın zaferle sonuçlandığı bilgisi gelmiştir.⁶⁶² Bunun üzerine tekrar halka dönüp:

-Ben sizi daha önce zaferle müjdelemedim mi? demiştir. Hep bir ağızdan Muhtâr'ı tasdik etmişlerdir. Bundan sonra Muhtâr taraftarlarından birisi Şa'bî'ye

---

⁶⁶⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 426-427; Dîneverî, 296; Taberî, VI, 90-91; İbn A'sem, VI, 281-282; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 330. Ubeydullâh'ın kimin tarafından öldürüldüğü ile ilgili geniş bilgi için bkz. Yüksel, *Kerbelâ*, 147-148.

⁶⁶¹ İbn Kesîr, VIII, 283.

⁶⁶² İbn Kesîr, VIII, 282.

dönüp, hâlâ Muhtâr'a inanıp inanmadığını sorunca Şa'bî, Muhtâr'ın bu savaşın Nusaybin'de olduğunu söylediğini, ama harbin Musul topraklarındaki Hâzir mevkiinde gerçekleştiğini ve Muhtâr'ın gaybı bildiğine asla inanmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine o kimse Şa'bî'ye: “Vallahi sen elîm azabı görünceye değin inanmayacaksın,” demiştir.⁶⁶³

Muhtâr'ın vaadlerinden en önemlisi, sloganlarından en çok yankı uyandıranı gerçekleşmiştir. Tevvâbûn hakkındaki eleştirilerinin ve doğru yöntemin kendisine ait olduğu konusunda haklı çıkmıştır. Muhtâr Kûfe'yi ele geçirdikten sonra kendisi için tehdit oluşturan unsurlardan ilkinin Sebî meydanında, eşrâfi yenmekle bertaraf etmiştir. Ancak ne şehri ele geçirirken ne de eşrâf isyanında gerçek bir savaş imtihanı vermiştir. Şam'a karşı giriştiği mücadeleyle tam anlamıyla bunu gerçekleştirmiştir.

Muhtâr'ın, Şam yönetiminin kendisine saldırmasında savunma savaşı yapmamış olması, Ubeydullâh b. Ziyâd'ı Kûfe'de karşılamak yerine onunla bir meydan savaşına çıkması bir cesaret örneğidir. Tevvâbûn ordusunun sayısının az olması, Süleymân b. Surad'a söz verdiği halde bu birliğe katılmayan bir halkla yola çıkıp, Ubeydullâh b. Ziyâd'ın yaklaşık 80.000'e ulaşmış ordusuna karşı 20.000-40.000 arasında asker sayısını yakalaması; Muhtâr'ın halka verdiği güveni ve inancı göstermektedir. Muhtâr için en büyük tehdit Şam yönetimidir. Muhtâr bu zaferle en büyük düşmanını yenmeyi başarmıştır. Hâkimiyetini sağlamlaştırarak, otoritesini güçlendirmiş ve böylece itibarı artmıştır.

Muhtâr'ın bu başarısı vicdanlarda Kerbelâ'nın izlerini bir nebze olsun yatıştırmış olmakla birlikte, tarih içerisinde Sünnî dünyada Muhtâr'a karşı gelişen menfî yaklaşıma engel olamamıştır. Muhtâr'ın Ubeydullâh b. Ziyâd'ı öldürmesi hakkında, “Allah Hz. Hüseyin'in intikamını Muhtâr'la aldı. Muhtâr'ın böyle bir niyeti olmasa da... Muhtâr'ın iyi bir niyeti olmasa da...” yorumu vardır.⁶⁶⁴

⁶⁶³ İbn Miskeveyh, II, 197.

⁶⁶⁴ Ebû'l-Fidâ, Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Ali b. Mahmûd el-Eyyûbî (732/1331), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, b.y.y. trsz, 195; İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-

Bundan sonra Muhtâr'ı yok etmek isteyenler, onu daha fazla ciddiye almaları gerektiğini anlamışlardır. Hind Ğassân, Hâzir savaşı üzerine yazılan şiirlerde Muhtâr'dan bahsedilmiyor olmasını ve İbnü'l-Eşter'in komutanlığına vurgu yapılmasını delil göstererek,⁶⁶⁵ halkın İbnü'l-Eşter'e mâl ettiğini iddia etmektedir.⁶⁶⁶ Muhammed Ferîd ise Muhtâr'ın eşrâf isyanından sonra gerçekleştirdiği infazları ve Ubeydullâh b. Ziyâd'ın Hâzir savaşında mağlup edilmesini anlattıktan sonra Muhtâr'a karşı olan menfî tutumunu "Böylece Allah, Hz. Hüseyin'in intikamını aldı" sözleriyle başarıyı izah edip, Muhtâr'a bir pay çıkarmamakla gösterir.⁶⁶⁷

İbnü'l-Eşter adamları tarafından önüne getirilen 70'ten fazla kişinin başını kestirmiştir. Bunların aralarında Ubeydullâh b. Ziyâd ve Husayn b. Numeyr vardır. Kesilen bu başlar, kulaklarına kim olduklarına dair takılan künyelerle, aynı gün Muhtâr'a gönderilmiştir.⁶⁶⁸ Geride kalan cesetler ise İbnü'l-Eşter tarafından yakılmıştır.⁶⁶⁹ İbn A'sem, ismi yukarıda geçen kişilerin başlarının Hicâz'a gönderildiğini, diğerlerinin ise Muhtâr tarafından astırıldığını söylemektedir.⁶⁷⁰ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi isimli eserde cesetlerin Muhtâr tarafından yakıldığı kaydedilmiş olsa da⁶⁷¹ kaynaklarda bu bilgiyi doğrulayacak bir malumat bulunmamaktadır. Zaten bu kadar fazla cesedi nakletmek oldukça zahmetli bir iş olacaktır. Söz konusu cesetlerin savaştan sonra İbnü'l-Eşter tarafından yaktırılmış olduğu bilgisi tercih edilmelidir.⁶⁷²

Ubeydullâh b. Ziyâd'ın başı Muhtâr'a ulaştığında Muhtâr yemek yemektedir. Kerbelâ hadisesinden sonra Hz. Hüseyin'in başı Ubeydullâh b. Ziyâd'a getirildiğinde

---

Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî (749/1349), *Târîhu İbnü'l-Verdî*, Lübnan, 1996, 168.

⁶⁶⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 427, 449; Taberî, VI, 92; İbn A'sem, VI, 282; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 330-331; İbn Kesîr, VIII, 283.

⁶⁶⁶ Hind Ğassân, 251.

⁶⁶⁷ Muhammed Ferîd (Bey) b. Ahmed Ferîd Paşa el-Muhâmî (1338/), *Târîhu'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmâniyye*, thk. İhsân Hakkı, Lübnan, 1981, 35.

⁶⁶⁸ Dîneverî, 296; İbn A'sem, VI, 282; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 330; Zehebî, *Siyer*, III, 548; İbn Kesîr, VIII, 282, 286.

⁶⁶⁹ Ya'kûbî, 213.

⁶⁷⁰ İbn A'sem, VI, 282.

⁶⁷¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*,

⁶⁷² Yüksel, *Kerbelâ*, 149.

Ubeydullâh'ın yemek yiyor olması ile benzer bir durum yaşandığı aktarılmaktadır.⁶⁷³ Bu hadisenin bir benzer aktarımı İbn Sa'd'da geçmektedir.⁶⁷⁴ Buna göre Muhtâr, Ubeydullâh'ın başını Hâşimoğulları'na göndermiştir. O esnada da Ali b. Hüseyin'in yemek yediği aktarılmaktadır. Aynı olayın iki farklı yerde anlatılması, alınan intikamın ilâhî bir yönüne işaret edilmeye çalışıldığı hissi uyandırmaktadır. Ubeydullâh'ın öldürülmesi haberine Muhtâr çok sevinmiştir.⁶⁷⁵

Muhtâr, Kûfe'de kendisini ikinci adam olarak tanıtmıştır. Kendisini, Ehl-i Beyt'in vekili olarak konumlandırın Muhtâr, alınan intikamın emareleri hüviyetinde olan Ubeydullâh'a ait başı, kendisine tevdi edilen görevin hakkı ile tamamlamış olması itibari ile asıl sahibine göndermiştir. Ravilerin birbirinden farklı bilgiler sunduğu mesele, ravilerin kendilerini ait hissettikleri tarafı anlamamıza yardım etmesi itibari ile önem taşımaktadır.⁶⁷⁶ Kanaatimizce Muhtâr, bu başları İbnü'l-Hanefiyye'ye göndermiştir. Muhtâr, İbnü'l-Hanefiyye'ye bir de mektup yazmıştır.⁶⁷⁷

⁶⁷³ İbn Abdірabbih, V, 152-153.

⁶⁷⁴ İbn Sa'd, V, 100.

⁶⁷⁵ İbn Kesîr, VIII, 286. İbn Nemâ, Şa'bi'den naklen Ubeydullâh'ın başı getirildiğinde Muhtâr'ın yemek yediğini Muhtâr'ın Ubeydullâh'ın başına ayağı ile bastığını ve çocuğuna dönerek: "Ayağımı yıka. Çünkü kafirin necis yüzüne bastı" dediğini rivayet eder. bkz. İbn Nemâ, 142.

⁶⁷⁶ Medâinî'nin rivayetine göre Muhtâr Hâzir savaşının akabinde kendisine gönderilen başları Abdullâh b. Zübeyr'e yollamıştır. Abdullâh b. Zübeyr de bunları İbnü'l-Hanefiyye'ye iletmiştir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 449; İbn Abdірabbih, V, 152. Rivayet, kendi genel çerçevesinde Muhtâr'ın Abdullâh b. Zübeyr'in Kûfe'ye atadığı vali olmasından hareket etmektedir. Ancak yine Medâinî'ye ait bir başka rivayette Muhtâr'ın başları, doğrudan İbnü'l-Hanefiyye'ye gönderdiği ifade edilmektedir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 449; Dîneverî, 296; İbn Habîb, 491. Keza aynı kanaatte olan başka müellifler de vardır. Bkz. Ya'kûbî, 213; İbn A'sem, VI, 282-283; Ebû Hilâl el-Askerî, 313. İbn Kesîr, Muhtâr'ın sözü edilen başları, Abdullâh b. Zübeyr'e gönderdiğini bildirir rivayetlerin, olayın gerçekleşme tarihi olarak 67 senesini verdiklerini, ancak bu tarihte Abdullâh b. Zübeyr ile Muhtâr'ın arasındaki düşmanlığın en kuvvetli seviyede olduğunu, hatta kısa süre içerisinde de Mus'ab'ı Muhtâr'la savaşması için yönlendirmeye başladığını bildirir. Dolayısıyla Muhtâr'ın Abdullâh b. Zübeyr ile herhangi bir ilişkisi kalmamış olduğundan doğrudan İbnü'l-Hanefiyye ile irtibata geçtiği rivayetini daha isabetli bulmaktadır. Bkz. İbn Kesîr, VIII, 286-287. İbn Habîb; Muhtâr'ın bu başları İbnü'l-Hanefiyye'ye göndererek Mescid-i Haram'ın kapısına astırdığını, İbnü'l-Hanefiyye'nin tavaftan sonra asılı başları görünce Allah'a hamd ettiğini bildirmekle rivayeti detaylandırır. Bkz. İbn Habîb, 491. İbn Abdірabbih, Ubeydullâh b. Ziyâd'ın başının İbn Zübeyr'e gönderildiği bilgisini aktardıktan hemen sonra, bu başın Ali b. Hüseyin'e gönderildiğini bildirir rivayeti kaydeder. Bkz. İbn Abdірabbih, V, 152. İbn Abdilber ise Abdullâh b. Zübeyr'in kendisine Muhtâr tarafından gönderilen bu başları Ali b. Hüseyin'e gönderdiğini bildirir. Bkz. İbn Abdilber, I, 397. İbn Sa'd Urve b. Zübeyr'den rivayetle Muhtâr'ın Ubeydullâh ve adamlarına ait başları bir sepet içinde Hicâz'a gönderdiğini kaydeder. Ali b. Hüseyin, İbnü'l-Hanefiyye ve Benî Hâşim'den diğer birçok kimsenin ismi geçmektedir. Ali b. Hüseyin'in İbn

İbn A'sem, buna ek olarak Muhtâr'ın İbnü'l Hanefiyye'ye 30.000 dinar gönderdiğini bildirmektedir. Gönderilen başları teşhir etmek üzere meydana dikmek isteyen İbnü'l-Hanefiyye'ye Abdullah b. Zübeyr'in engel olduğunu söylemekte infirad etmektedir.⁶⁷⁸

Elde edilen zaferden sonra İbnü'l-Eşter Musul'da kalmıştır. Muhtâr'la yaptıkları anlaşmaları gereği komutan olarak zafer elde ettiği yerde otorite kurma hakkına sahiptir.⁶⁷⁹ Musul ve çevresi İbnü'l-Eşter'in yönetimi altına geçmiştir. İbnü'l-Eşter'in Kûfe'ye dönüp dönmediği meselesinde farklı rivayetler vardır. Ebû Hilâl el-Askerî'nin İbn Ziyâd'ın başını Kûfe'ye bizzat İbnü'l-Eşter'in getirdiğini bildiren rivayet ise bunun dışında kalmaktadır.⁶⁸⁰ Mes'ûdî ise İbnü'l-Eşter'in Muhtâr'a katıldığını ve Muhtâr öldürülünceye kadar onunla birlikte mücadele ettiğini belirtmektedir.⁶⁸¹ İbnü'l-Eşter Musul'da kalmış ve valilerini el-Cezîre'nin kentlerine göndermiştir.⁶⁸² İbnü'l-Eşter'in topladığı haracın bir kısmını Muhtâr'a gönderdiği bildirilmektedir.⁶⁸³ İbn Abbâs:

Ziyâd'ın başını gördüğünde babası için Allah'tan rahmet dilediği ve: "Babam Hüseyin'in başı getirildiğinde Ubeydullâh b. Ziyâd yemek yiyordu. İbn Ziyâd'ın başı getirildiğinde de biz yemek yiyorduk" demek suretiyle gerçekleşen rastlantıyı duygusal bir anlayışla dile getirmiştir. Hâşimoğulları'ndan Muhtâr hakkında herkesin hayır duada bulunduğu, onu methettiği ve müspet sözlerle onu andıklarını belirtir. Bkz İbn Sa'd, V, 74. Ali b. Hüseyin'in yukarıda naklettiğimiz sözü İbnü'l-Hanefiyye'nin söylediği aktarılmaktadır. Bkz. Makdîsî, VI, 23-24. Muhtâr'ın Ubeydullâh'ın başını Medîne'de yaşayan Ali b. Hüseyin'e gönderdiği de kayıtlar arasındadır. Muhtâr, kendisi ile Ubeydullâh b. Ziyâd'ın başını gönderdiği görevlisine; Ali Zeynelâbidîn b. Hüseyin'in kapısında beklemesini ve herkes yemeğe oturduğunda başı teslim etmesini istedi. Ubeydullâh b. Ziyâd'ın başını gören kadımlar bir anda çığlık atmaya başladılar. Yine aynı kaynağa göre Kerbelâ hadisesinden beridir hiç gülmeyen Ali b. Hüseyin, o gün güldü ve bir deve yükü meyveyi Medîne'de dağıttı. Bkz. Ya'kûbî, 213; İbn Abdirabbih, V, 152.

⁶⁷⁷ İbn Sa'd, V, 74. Aynı mektup İbn A'sem'de daha uzun ve daha belîğ bir dille aktarılmaktadır. Savaş meydanında ölenler hakkında Kur'ân'da helak olan Âd ve Semûd kavmine olanların Şam ehlinin başına geldiğini; kalanlardan nehirde boğulanların Firavun ve askerlerinin kaderiyle yüzleştiğini; bu helak ile mü'minlerin kalplerinin şifa bulunduğunu, artık gözlerinin aydın olduğunu Kur'ân-ı Kerim'den ayetlerle ifade etmektedir. Bkz. İbn A'sem, VI, 283-284.

⁶⁷⁸ İbn A'sem, VI, 282-283.

⁶⁷⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 385-386; Taberî, VI, 16-17; İbn A'sem, VI, 230; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 293-294; İbn Kesîr, VIII, 283.

⁶⁸⁰ Ebû Hilâl el-Askerî, 313.

⁶⁸¹ Mes'ûdî, *Mürûc*,

⁶⁸² Dîneverî, 297; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 330.

⁶⁸³ İbn A'sem, VI, 283.

-Muhtâr intikamımızı almıştır. Toplanan paralar konusunda bizi kendisine tercih etmiş ve bize göndermiştir. Bize bu konuda herkesin yararına güzel bir iş yapmıştır demekle Muhtâr'ı takdir etmiştir.⁶⁸⁴

Ubeydullâh b. Ziyâd önce Musul ve Kûfe, sonra Basra üzerine hareket etme niyetiyle böyle kalabalık bir ordu toplamışken, Muhtâr onu durdurmayı başarmıştır. Bu açıdan bakıldığında Kocadağ'ın ifadesi ile: "Neredeyse bütün Irak ona borçluydu"⁶⁸⁵ denilebilir.

3.1.2. Kürsü Meselesi

Muhtâr'ın hayatı incelenirken, kendisinin Ubeydullâh b. Ziyâd'ı öldürmesinin, Kerbelâ'nın vicdanlardaki sancılarını bir nebze olsun bastıracağı görülmektedir. Övünç vesilesi olabilecek bu zafer ile kendisine tarih boyunca İslâm coğrafyasında yaşayan halkların birçoğunda sevgi ve sempati ile bakılabilecek makamı elde edebilecektir. Onun, Ehl-i Beyt sevgisi üst başlığında, insanları organize etmesi ve bu organizasyonla zafere ulaşması, halklarda yeni ufukların açılmasını sağlayacaktır. Ancak Muhtâr bu olumlu tablonun dışında kalmış ve birden fazla isimle kaydedilen mezhepler ve îtikâdî sapkınlıklarla anılmak gibi bir sonuçla karşı karşıya kalmıştır. Kendisi hakkında birkaç senede çizmeyi başardığı bu müspet tabloyu, yine kendisinden kaynaklandığı iddia edilen gelişmelerle kısa zamanda bozmuştur. Bunda; Kûfe'de meydana getirdiği siyasî oluşumun kısa süreli olması, Hicâz, Şam ve bu merkezlere bağlı yerleşim yerlerinde kendisine muhalif kitlelerle sarılmış olması önemli bir etkidir. Hatta bununla da kalmayıp otoritesini kurduğu şehirde dahi kendisine karşı sayı bakımından görmezden gelinemeyecek muhalif kanatla karşı karşıyadır. Öldürülmesinin hemen öncesinde ve sonrasında neredeyse tüm taraftarlarını da kaybetmesi, onun hakkında söylenen sözleri izah edecek bir kimsenin kalmamış olması, belki de bu olumsuz tablonun büyümesinin asıl sebebidir.

⁶⁸⁴ İbn Sa'd, V, 74.

⁶⁸⁵ Kocadağ, 21.

Neticede Muhtâr, Kerbelâ olayının intikamını alan bir kimse olma makamından, sapkın bir mezhep imamı olma konumuna düşmüştür. Onu bu konuma düşüren en önemli olaylardan biri de Kürsü Meselesi'dir. Kaynaklar incelendiğinde kendisine kutsallık atfedilen bu koltuğa ait batıl itikadın sorumluluğunun Muhtâr'a verildiği ortak noktasında birleşen, ancak detaylarında küçük farklılıklar olan birkaç rivayetle karşılaşılmaktadır.

Bunlardan birincisi Ebû Mihnef'in olaya tanık olan en-Nadr b. Sâlih ve Fudayl b. Hudeyc'ten rivayeti ile gelmektedir. Buna göre Muhtâr, İbnü'l-Eşter'i Ubeydullâh b. Ziyâd'ın üzerine gönderirken uğurlamak amacıyla ona eşlik etmiştir. Belli bir mesafe kat ettiklerinde, adamlarının kendilerini boz bir katırın üstünde taşıdıkları koltuk ile karşıladıklarına şahit olmuşlardır. Koltuğun bekçisi Havşeb el-Bersemî'dir. Havşeb dua etmiş, etraftakiler de onun duasına âmin demişlerdir. İbnü'l-Eşter ve Muhtâr birlikte yürümeye devam etmişlerdir. Bu arada bir kısım insanlar, koltuğu vesile edinip zafere ulaşmak için Allah'a dua etmişlerdir. Belli bir mesafe daha birlikte yürüdükten sonra Muhtâr ve İbnü'l-Eşter ayrılmışlardır. İbnü'l-Eşter onların, koltuğun etrafında eğilmiş olduklarını ve Allah'a dua ettiklerini görünce:

-Allah'ım! Bizim aramızdaki akılsızların yaptıklarından dolayı bizi sorumlu tutma! Bu yaptıkları, buzağlarının etrafında toplanıp eğilen İsrâiloğulları'nın amelidir demiştir.⁶⁸⁶

Bir diğer rivayet Ma'bed b. Hâlid'in Tufeyl b. Ca'de b. Hübeyre'den aktarımı ile bize ulaşmaktadır. Tufeyl b. Ca'de'nin anlatımından özetle hadise şöyle gerçekleşmiştir:

Tufeyl b. Ca'de, oldukça şiddetli bir sıkıntıya düştükleri zamanda, zeytinyağı ticareti yapan bir komşusunun yanına gitmiş ve orada kirli bir koltuk görünce aklına bir fikir gelmiştir. Kendi kendine, bu konuda Muhtâr'a bir hile yapmaya karar

---

⁶⁸⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 423; Taberî, VI, 81-82; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 324; İbn Kesîr, VIII, 278; Zehebî, *Târih*, V, 51.

vermiştir. Koltuğu yıkamış, sonra Muhtâr'a gidip kendisinden bir koltuk gizlediğini ve bu koltukta Hz. Ali'den bazı izler bulunduğunu söylemiştir. Muhtâr ise derhal koltuğu getirmesini istemiştir. Koltuk gelince Tufeyl'e 12.000 dirhem verilmesini ve herkesin toplanmasını emretmiştir. Sonra halka yaptığı konuşmada: “Geçmiş ümmetlerde her ne varsa bu ümmette de bir benzeri vardır. İsrâiloğulları'nın bir tabutu vardı. Bizde de bu tabutun bir benzeri vardır” demiştir. Koltuğun üzerindeki örtüler kaldırılmış ve rivayete göre Sebeîler ayağa kalkıp tekbir getirmişlerdir. Şebes b. Rib'î ise ayağa kalkarak:

-Ey Mudar kavmi! Kâfirlerden olmayın! Şu koltuğu uzaklaştırın ve insanları engelleyin, diye seslenmiştir. Kısa bir süre sonra Ubeydullâh'ın ordusunun yaklaştığı haberi gelince, koltuk bir katır üstünde getirilmiştir. Sağından ve solundan 7'şer kişi etrafında toplanmış olarak çıkarılmıştır. İbnü'l-Eşter'in zafer haberi geldikten sonra, küfre düşülecek kadar koltuğa olan sevgi artmıştır. Olayların gelişiminin bu seyri karşısında Tufeyl, halk tarafından kınanmış ve bu yaptıklarına pişman olmuştur. Koltuk bu tepkiler üzerine kaldırılmış ve bir daha da ortaya çıkarılmamıştır.⁶⁸⁷

Söz konusu rivayette göze çarpan bazı noktalar vardır. Âl-i Ca'de'nin, Hz. Ali ile kan bağı olan bir aile olarak Muhtâr'ın Ehl-i Beyt politikaları göz önüne alındığında, yoksul kalması ihtimal dışıdır. Muhtâr'ın, Hicâz'da İbnü'l-Hanefiyye ve İbn Abbâs'a çeşitli vesilelerle para gönderdiği de⁶⁸⁸ göz önünde bulundurulduğunda söz konusu rivayet bazı soru işaretleri uyandırmaktadır. Hind Ğassân, müellifi bilinmeyen Târîhu'l-Hulefâ isimli eserden naklen; Şîa'dan bir grubun, ismi geçen Tufeyl'in gerçekten var olmadığını iddia ettiklerini söylediklerini bildirmektedir. Müellifin bu konuda herhangi bir muhalif olmadığını eserinde beyan ettiğini ve sonra da bu konuyu: “Onun (Hz. Ali'nin) aslının Kureyş'teki şerefine rağmen Şîa'yı bunu inkâra sevk eden şey nedir, bilmiyorum” sözleriyle yorumladığını aktarmaktadır.⁶⁸⁹ Ayrıca Şebes'in, koltuğa dînî bir anlam yükleyen halka karşı konuşma yaptığı

⁶⁸⁷ Taberî, VI, 82-83; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 324-325; İbn Kesîr, VIII, 278-279; İbn Hacer, *İsâbe*, III, 303.

⁶⁸⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 451.

⁶⁸⁹ Hind Ğassân, 363-364.

zikredilmektedir. Oysa Şebes'in bu süreçte şehirde olmadığı, Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirmesinden sonra şehri terk ettiği çalışmamızın önceki bölümlerinde zikredilmiştir.

Ebû Mihnef'e ait bir başka anlatımda, Muhtâr'ın Ca'de b. Hübeyre'nin ailesi ile görüşüp, onlardan Hz. Ali'nin koltuğunu getirmelerini istediği, onların da koltuğun kendi yanlarında olmadığını, koltuğu nereden getireceklerini bilmediklerini söylemeleri üzerine Muhtâr'ın:

-Ahmak insanlar olmayın! Bana bu koltuğu bulun diyerek onlara kızdığı bildirilmektedir. Aynı rivayetin bize aktardığına göre Ümmü Ca'de, Hz. Ali'nin kız kardeşi anne baba aynı olmak üzere Ümmü Hâni bint Ebî Tâlip'tir. Muhtâr'ın kendisinden koltuğu getirmelerini istediği kimseler, her herhangi bir koltuk getirselers dahi Muhtâr'ın o koltuğu kabul edeceğini düşünmüşler ve herhangi bir koltuk getirmişlerdir. Muhtâr, onların ellerinden bu koltuğu almıştır. Şibâm ve Şâkir kabilesinden ve Muhtâr'ın adamlarının reislerinden olan kimseler koltuğun üzerini ipek örtülerle örtmüşlerdir.⁶⁹⁰ Her önemli işlerde koltuğu getirmeye başlamışlar ve bu koltuğun, Hz. Mûsâ'nın yanındaki, içinde sekinet bulunan tabut olduğunu söylemişlerdir.⁶⁹¹

Muhtâr'ın Âl-i Ca'de'den koltuğu getirmelerini istemesi iki büyük soruyu beraberinde getirmektedir. Birincisi, rivayetten anlaşıldığına göre koltuk meselesi, Muhtâr günlerinde bir anda ortaya çıkmış bir mesele değildir. Önceden beri vardır. Bu rivayete göre Hz. Ali'den kalma bu koltuğun kaynaklara neden yansımadığı meselesi kapalı kalmaktadır. İkincisi ise Muhtâr'ın koltuğu getirmelerini emretmesi üzerine Âl-i Ca'de'nin bir anda kendilerine yöneltilen bu talebe karşı şaşkın kalmalarıdır. Hz. Ali'den kalma ve kendisine özel bir önem atfedildiği iddia edilen bu koltuk karşısında Ehl-i Beyt'le kan bağı olan bu ailenin bu koltuğun nerede olduğunu bilmediklerini söylemeleri, aslında bu koltuğa söylenildiği kadar önem

⁶⁹⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 413; Taberî, VI, 84-85; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 325. İbn Miskeveyh Muhtâr'ın onlara kızmakla kalmayıp, onları tehdit ettiğini bildirir. İbn Miskeveyh, II, 191.

⁶⁹¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 413.

verilmediğini göstermektedir. Herhangi bir koltuk getirmeleri halinde Muhtâr'ın bunu kabul edeceklerini anlamaları üzerine Muhtâr'ın talebini yerine getiren bu aile, Muhtâr'ın kendilerinden birisine bu koltuğun koruması görevine getirilmesine itiraz etmemişlerdir.

Kendi içinde bu iki çelişkiyi barındırmasına rağmen Hind Ğassân'ın Muhtâr'ın koltuk için Âl-i Ca'de'yi seçmesinde sözü edilen ailenin bu koltuğa çok özel anlamlar vermesinin önemli olduğunu vurgulaması, hatta bu koltuğun mazisini bu rivayete dayanarak Muhtâr'dan çok önce Ziyâd b. Ebîh'in emirlik günlerine kadar taşınması garipsenecek bir yorumdur. Yine aynı rivayete ait fikri alt yapıların olduğunu vurgulamasına⁶⁹² rağmen, az önce ifade ettiğimiz açmazların izahı, çalışmasında bulunmamaktadır.

İbn Miskeveyh'in yukarıdaki üç rivayetin tamamını birleştirerek hadiseyi aktarması, sözünü ettiğimiz karmaşada mevcut soru işaretlerini arttırmıştır. Buna göre; Tufeyl b. Ca'de b. Hübeyre'nin paraya ihtiyacı olduğu bir zamanda Muhtâr, Âl-i Ca'de'den koltuğu getirmesini istemiştir. Onlar ise koltuğun yanlarında olmadığını söylediğinde Muhtâr onları tehdit etmiştir. Tufeyl b. Ca'de yağ tüccarı olan komşusunda bir koltuk görünce aklına bu fikir gelmiştir. Muhtâr'a gidip bu koltuğu yıllardır sakladığını söyleyip, ondan 12.000 dirhem almıştır. Muhtâr insanları toplayıp, bu koltuğun İsrâiloğulları'nın sandığı mesabesinde olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Eşter'in uğurlanması esnasında bir merasim tertip edilerek, koltuk ortaya çıkarılmıştır. İbnü'l-Eşter'in Ubeydullâh karşısında zafer elde etmesi koltuğa olan îtikâdî sapkınlığı arttırmıştır.⁶⁹³ Bir özet olarak aktardığımız rivayet, hadisenin izahını zorlaştırmaktadır.

Ebû Mihnef'ten gelen başka bir rivayette koltuğun ilk muhafızının Ebû Musâ el-Eş'arî'nin oğlu Mûsâ olduğu bildirilmektedir. Buna sebep olarak da onun annesinin Ümmü Gülsüm bint el-Fadl b. el-Abbâs b. Abdilmuttalip olmasını, yani Ehl-i Beyt'le olan akrabalığını göstermektedir. Zamanla halk, koltuk meselesine olan

⁶⁹² Hind Ğassân, 339-340, 364.

⁶⁹³ İbn Miskeveyh, II, 191-192.

tepkilerini arttırınca Mûsâ b. Ebî Musâ el-Eş'arî, bu görevden ayrılmış ve yerine bu göreve Havşeb el-Bürsümî gelmiştir.⁶⁹⁴ Koltuğun muhafızlığı konusunda Havşeb el-Bürsümî'nin ismi yukarıda aktardığımız rivayetlerin tamamında zikredilirken sadece bir rivayette Mûsâ b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî'nin adı Havşeb'ten önceki ilk görevli olduğu belirtilmektedir. Mûsâ b. Ebî Mûsâ'nın 29/647'de İsfehân'ın fethinde babası ile katıldığı harpte şehit olduğu rivayet edilmektedir.⁶⁹⁵ Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin dört oğlundan en büyüğü olan Mûsâ b. Ebî Mûsâ'nın sika ravi olarak kabul edildiği kaydedilmektedir.⁶⁹⁶ Mûsâ b. Ebî Mûsâ'nın koltuk muhafızlığı rivayetinin senedinde, Muhtâr'ın adamlarından Ğâlî Şîliği ile bilinen Mûsâ b. Âmir ismi ile karşılaşılmaktadır. Mûsâ b. Âmir'in, halka Muhtâr'a vahiy geldiğini ve bunu halka anlatmasını bizzat Muhtâr'ın söylediğini bildiren rivayet, Ebû Mihnef'ten bize aktarılmaktadır. Ebû Mihnef bu rivayeti Mûsâ b. Âmir'den almıştır.⁶⁹⁷ Aynı rivayet bize Muhtâr'ın Mûsâ b. Âmir'den uzak durduğunu da eklemektedir. Bundan hareketle koltuğa muhafızlık görevinde Mûsâ b. Ebî Mûsa ismi ile Muhtâr'ın az önce sözünü ettiğimiz Mûsâ b. Âmir ile karıştırılma ihtimalini göz önünde bulundurmamız gerektiği yorumları yapılmaktadır. Mûsâ b. Ebî Mûsa el-Eş'arî'nin koltuğa muhafızlık ettiği iddiası Mûsâ b. Ebî Mûsâ'nın kendisine ait mevkinden dolayı meşruiyet kazanabilme ihtimalini güçlendirecektir. Bu çaba, koltuğa verilen değeri arttırabilmek içindir.⁶⁹⁸ Kendisine sika olarak bakılan bir ravinin itikadî olarak sapkın bir yönelimin sahibi olamayacağı fikrinden hareket edilerek, bir isim karıştırması olabileceği iddiası kuvvet kazanmaktadır.

⁶⁹⁴ Taberî, VI, 84-85; İbn Miskeveyh, II, 192; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 325; İbn Kesîr, VIII, 279. Havşeb el-Bürsümî'nin isim zabtı Belâzurî'de Havşeb el-Yersem el-Hemdânî olarak geçmektedir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 413.

⁶⁹⁵ İbn A'sem, II, 313-315; İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed (852/1448), *Tehzîbü't-Tehzîb*, el-Hind, 1326, X, 373.

⁶⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 362; İbn Ebî Üseyd ve Mukâtil b. Beşîr'in kendisinden hadis rivayet ettiği bilgisi için bkz. İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed (354/965), *Sikât*, Haydarâbâd, 1973, V, 403; Ölen kimsenin arkasından yüksek sesle ağlamanın yasaklandığı zecr hadisinin ravisidir. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 373.

⁶⁹⁷ Taberî, VI, 85.

⁶⁹⁸ Hind Ğassân, 340-341.

Koltukla birlikte yağmur duasına çıkılması ve savaşlarda zafer istenmesi, rivayetlerde ortak meseleler olarak öne çıkmaktadır. Yağmur duasının tarıma dayalı yaşama sahip olan kavimlerle irtibatlı bir merasim olmasından hareketle Yemenî kabilelerin koltuğa kutsallık atfetmede ön plana çıktığı, Yemen ve Hemdân'ın kolları arasında bu itikadî sapkının daha fazla sahne aldığı yorumu yapılmaktadır.⁶⁹⁹ Nitekim A'sâ Hemdân'ın şiiri incelendiğinde koltuğa en çok sahip çıkanların Şibâm, Nehd, Harifliler olduğu görülür.⁷⁰⁰ Mütevekkil el-Leysî bu kabilelere, Şâkir'i de ekler.⁷⁰¹

Kürsünün ilk ortaya çıktığı tarihin; İbnü'l-Eşter'in, Ubeydulâh b. Ziyâd'la karşılaşmak üzere Kûfe'den uğurlandığı gün olduğu görülmektedir.⁷⁰²

İbn Kesîr, cahil avâm tabakasını etrafında toplamak için bu ve benzeri durumları Muhtâr'ın ortaya atmasının, onun, anlayış becerisinin az olmasından kaynaklandığını kaydetmektedir. Ayrıca Muhtâr'ın bu sapkın inanışları ortaya atmakta bilinçli olduğunu, söylemektedir.⁷⁰³

Rivayetlerde koltuğun ipekle sarılması, halkın etrafında halka oluşturması, isimleri farklı olsa da koltuk için özel muhafız tutulması ve yağmur duası, savaşlarda zafer elde etme arzusu gibi her önemli meselede ve İbnü'l-Eşter'i uğurlama esnasında halka takdim edilmesi ve muhafızlığı görevinin son olarak Havşeb el-Bürsümî'de kaldığı bilgisi ortak noktadır. Rivayetlerin her biri kendi içerisinde bazı soru işaretlerini barındırmaktadır. Koltuk hadisesinin, rivayetlerin kendi problemleri dışında, hakikatte var olduğu kanaatine ulaştık. Ancak bu anlatılanlardaki problemler, önemli bir kısmının düşmanca rivayetler olduğu ihtimaline yer vermemizi gerekli kılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Muhtâr'ın adamları arasında marjinal gruplar vardır. Bu kesimler henüz İslâm'la tam anlamıyla mutabık bir hayat

⁶⁹⁹ Hind Ğassân, 341.

⁷⁰⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 413-414; Taberî, VI, 83-84; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 325; İbn Kesîr, VIII, 279.

⁷⁰¹ Taberî, VI, 84; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 325; İbn Kesîr, VIII, 279.

⁷⁰² Taberî, VI, 82-84; İbn Kesîr, VIII, 278.

⁷⁰³ İbn Kesîr, VIII, 280.

kurabilmiş değillerdir. Bu marjinal inanışlara sahip gruplar, Muhtâr'ın Kûfe'yi ele geçirmesinden sonra çok fazla belirmemişlerdir. Çünkü Muhtâr eşrâfla sohbet arkadaşlıkları kurmak gibi bir politika takip etmiştir. Ancak bu siyasî davranışa rağmen eşrâfin ayaklanması ve bu ayaklanma sonrasında önemli bir kısmının yok edilmesi veya Kûfe'den çıkması ile Muhtâr ile mevâlî kesim daha fazla yaklaşma imkânı bulmuştur. Bu süreçte Muhtâr'ı kurtaran kitle olarak ön plana çıkmıştır. Muhtâr'ın mevâlî ile yaklaşması; esasında onların birçok davranışına karşı mütesahil davranması şeklinde gerçekleşmiş olmalıdır. Zira koltuk meselesinde Muhtâr, derhal müdahale ederek onun kaldırılmasını sağlamak yerine bu duruma göz yummuş, adamlarını kendisine daha çok bağlamaya sebep kılacak bir neden olarak görmüştür. Bu açıdan bakıldığında koltuk meselesi bizzat Muhtâr'ın kontrolünde cereyan etmiş bir olay olarak değerlendirilmemelidir. İslâm'a aykırı eğilimleri olan belli bir kesimin ortaya attığı anlaşılmaktadır. Kısa bir süre içerisinde tepkiler büyüyünce derhal ortadan kaldırılmasından hareketle, bu kesimin sayısının az olduğu kanaatine ulaşılabilir.

Anlatılanlar, söz konusu meselede Muhtâr'ın sorumluluğu olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü Muhtâr'ın adamları arasında çıkan bu tarz sapkın itikâdî yönelimleri yok etmek gibi bir eylemine rastlanılmamaktadır. Zira koltuğun kaldırılmasının halktan gelen tepkiler neticesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Az sayıdaki marjinal bir grubun kısa süren bu itikâdî macerası, mütesahil davranmasından dolayı tarih içinde Muhtâr'a kesilmiştir. Muhâlif kanatta bulunan her kesimden tepkiler almasına neden olmuştur. İbnü'l-Eşter'in sözü edilen bu kesimin kendisini uğurlamaları esnasında sergiledikleri davranışları karşısında onları ayıplamasına ve onlardan berî olduğunu söylemesine rağmen, Muhtâr adına ordusunun başında harekete devam etmesi; İbnü'l-Eşter'in bu kesimin sayısının az olduğunu görmesi ve Muhtâr'ın böylesi bir itikâda sahip olmadığını bilmesindedir. Tepkiler hem İbnü'l-Eşter'den hem Muhtâr'ın adamları arasından gelmiştir. Sadece Kûfe'de kalmayıp Kûfe dışına da çıkmayı başarmıştır. İbnü'l-Kelbî'den aktarıldığına göre Abdullah b. Ömer'e koltuk hadisesi söylenince İbn Ömer:

-Ezd Kabîlesinin Cüdeb'leri nerededir! Eğer onlar olsaydı insanlar böyle dar görüşlü olup sapkın fikirlere düşmezdi. Onlar: Cüdeb b. Züheyr, Zübyân oğullarından Cüdeb b. Ka'b ve o Cüdebler'in en hayırlısı olan Cüdeb b. Abdillâh'tır, demiştir.⁷⁰⁴ Taberî ise Ebû Mihnef'in Mûsâ b. Âmir'den rivayet ettiği, aynı sözün Abdullah b. Zübeyr'e ait olduğu bilgisini kaydetmektedir.⁷⁰⁵

Wellhausen, koltuk hadisesinde Muhtâr'ın suçsuz olduğu görüşündedir. Bu olanlara sessiz kalmasını, onun için kendilerini ateşe atan kişilerin yardımından yoksun kalmayı göze alamaması ile açıklamaktadır.⁷⁰⁶ Dîneverî, Ya'kûbî ve Mes'ûdî'nin kürsü meselesi ile ilgili hiçbir bilgi kaydetmemiş olmaları dikkat çekmektedir. Bir başka gariplik ise Şabî'nin o yıllarda Kûfe'de olmasına rağmen bu konuda herhangi bir rivayetinin olmamasıdır. Şa'bî, Ubeydullâh b. Ziyâd'ın öldürüldüğü haberi Muhtâr'a iletildiği esnada Muhtâr'ın yanında olduğunu söylemektedir.⁷⁰⁷ Hind Ğassân, Şa'bî'nin Muhtâr'la birlikte hareket ettiği dönemde Muhtâr taraftarlarından olanlar arasında aşırı itikadî eğilimler hakkında aktarımda bulunmamasının bilinçli bir davranışı olduğunu ima etmektedir.⁷⁰⁸

A'şâ Hemdân'ın şiirinde Muhtâr taraftarları küfürle suçlanmaktadır. Bu, Muhtâr taraftarlarının dini iyi bilmeyen İslâm dışı görüşlere sahip kişileri barındırdığını açıkça ortaya koymaktadır.⁷⁰⁹ Söylemez, Hemdân'ın kollarından Şibâm ve Şâkiroğullarının koltuğa daha fazla meyletmesini, onların İran hâkimiyetinde bulunan topraklarda bedevi olarak uzun süre kalmalarına ve Sasânîlerle olan yoğun ilişkilerine bağlamakta ve onların kadim İran dinlerinden geçme dînî ayinleri benimsemeye daha eğilimli olduklarını söylemektedir. Koltuğun

⁷⁰⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 414; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 362; Neşvân el-Himyerî, 183-184

⁷⁰⁵ Taberî, VI, 84. İsmi geçenlerden Cüdeb b. Ka'b b. Abdillâh'ın, Velîd b. Ukbe döneminde sihirbazları öldürdüğü rivayet edilmektedir. Bkz. İbn Hacer, *İsâbe*, I, 618; Neşvân el-Himyerî, 183-184. İsmi geçen diğer kimseler hakkında daha geniş bilgi sahibi olmak için bkz. İbn Hacer, *İsâbe*, I, 612-613, 618. Cüdeb b. Abdillâh'ın, ölülere diriltebileceğini iddia eden sihirbazları öldürdükten sonra hapsedildiği ancak hapiste iken onun ibadetlerindeki ihlâsı görülünce, serbest bırakıldığı rivayet edilmektedir. Bkz. İbn Dureyd, 495.

⁷⁰⁶ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 139.

⁷⁰⁷ İbn Nemâ, 141.

⁷⁰⁸ Hind Ğassân, 339.

⁷⁰⁹ Korkmaz, 84.

İsrâiloğulları'nın sandığına benzetilmesi ile onların sapkın Yahudilik arasında bir bağ kurdukları yorumunda bulunmaktadır.⁷¹⁰ Hemdân kabilesi, Muhtâr'ın kendisinden ziyadesi ile güç aldığı bir kavimdir. Dolayısıyla Muhtâr'ın kolayca gözden çıkarabileceği bir kabile değildir. Muhtâr'ın, adamları arasındaki bu sapkın davranışa sessiz kalması; siyasî iktidarı elden kaçırmama amacına matuf, içgüdüsel bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.⁷¹¹

Kısa zaman süren bu mesele oldukça ağır bir yükü Muhtâr'a fatura edilmiştir. Hatta Şîa'nın unsurlarına ait tüm sapkın inanışların ilk temsilcisi ve Şîa'nın bid'atlarla dolu bir ekol olmasının ilk müsebbibi olarak Muhtâr gösterilir olmuştur.⁷¹² Yaşaroğlu, sadece koltuk hadisesine bakarak bile Muhtâr'ın akidesinin sağlamlığından konuşmayı zait bulduğunu söylemektedir.⁷¹³

İddia edildiği üzere Muhtâr ve İbnü'l-Eşter'in Ubeydullâh b. Ziyâd karşısındaki zaferi, Hz. Hüseyin'in kanına ve büyük bir bid'at olarak üretilen ordunun önüne çıkarttığı koltuğa borçlu⁷¹⁴ değildir.

3.2. Muhtâr Taraftarlarından Bazılarının İbnü'l-Hanefiyye'ye Katılmaları ve Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye'yi Abdullah b. Zübeyr'den Kurtarması

Kûfe'de yaşayan Ehl-i Beyt taraftarlarının belli bir kısmında Muhtâr hareketiyle birlikte, İbnü'l-Hanefiyye'yle daha kuvvetli bir bağın kurulmaya başlandığı gülmeye başlanmıştır. Bu tarz bir eğilimin bazı yansımaları olarak kaynaklarımızda yer alan belli başlı bazı hadiseler şimdi aktarılacaktır.

3.2.1. Muhtâr Taraftarlarından Bazılarının İbnü'l-Hanefiyye'ye Katılmaları

Muhtâr'ın Kûfe'de kullandığı İbnü'l-Hanefiyye söyleminin taraftarlarından bazılarında farklı yönelimlere neden olduğu görülmektedir. Muhtâr, İbnü'l-

⁷¹⁰ Söylemez, *Bedevîlikten Hadariliğe Kûfe*, 123.

⁷¹¹ Korkmaz, 85.

⁷¹² Ağırakça, 178.

⁷¹³ Yaşaroğlu, 56-57.

⁷¹⁴ Ağırakça, 177-178.

Hanefiyye adına siyasî bir tavır takınmış ve bunu Kûfe merkezli kurmuştur. Kendisini ikinci adam olarak konumlandırarak Kufe’de hareket alanı oluşturmuştur. Taraftarlarından bazılarının İbnü’l-Hanefiyye’ye yüklenen anlamı kişiselleştirerek Hicaz’a gittiği ve İbnü’l-Hanefiyye’ye katıldığı görülmektedir. Bu olayın tarihi belirtilmemekte, sayılarının ise 17 olduğu kaydedilmektedir.⁷¹⁵ İbn Zübeyr’in İbnü’l-Hanefiyye’yi bu 17 kişi ile birlikte bey’ate zorlamak maksadı ile hapsedtiğinden hareket edilerek, Kûfe’nin seçkinlerinden olan söz konusu 17 kişinin Muhtâr’ın son günlerinde Hicâz’a göç ettiği yorumu yapılmaktadır.⁷¹⁶ Anlaşılan 17 kişi ve bu kişilerden olan 3 çocuk Hicâz’a giderek İbnü’l-Hanefiyye’ye bağlanmışlardır.⁷¹⁷

Burada dikkat çeken husus Muhtâr’ın onlara karşı takındığı tavrıdır. Zira Muhtâr’ın onlar hakkında herhangi bir olumsuz söylemine rastlanmamaktadır. İbnü’l-Hanefiyye’nin yardım mektubu eline geçtiğinde onu kurtarmak için birlikler sevk etmek üzere halka yaptığı konuşmasında onlar hakkında “Sizin Mehdîiniz ve onunla birlikte olan kardeşleriniz”⁷¹⁸ ifadesini kullanmasından hareketle, Muhtâr’ın İbnü’l-Hanefiyyeye katılanlara sevgi beslemeye devam ettiği iddiası güçlendirilmeye çalışılmıştır.⁷¹⁹

Abdullah b. Zübeyr’in İbnü’l-Hanefiyye ve beraberindekileri kendisine bey’at etme çağrısına olumsuz cevap vermeleri üzerine İbn Zübeyr “Yoksa sizi yalancı Muhtâr mı kandırdı” diye sormuştur. Onlar ise verdikleri cevapta; Ehl-i Beyt’e olan sevgilerine, siyasal iktidarı ele geçirmek için yön vermeleri söz konusu olsa idi, Muhtâr’la birlikte kalmaları gerektiğini ancak İbnü’l-Hanefiyye’ye, gelerek onunla dünya işlerinden uzaklaştıklarını söylemişlerdir.⁷²⁰ Bu açıklama onların durumunu izah sadedindedir.

⁷¹⁵ Belâzurî, *Ensâb*, III, 280-281; Taberî, VI, 76; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, III, 318. İbn A’sem sayı belirtmez. İbn A’sem, VI, 247. Sözü edilen bu 17 kişinin ismi için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, III, 279-280.

⁷¹⁶ Hind Ğassân, 345.

⁷¹⁷ Belâzurî, *Ensâb*, III, 281; Taberî, VI, 76.

⁷¹⁸ Taberî, VI, 76-77.

⁷¹⁹ Hind Ğassân, 245.

⁷²⁰ İbn A’sem, VI, 247-248.

3.2.2. Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye'yi Abdullah b. Zübeyr'den Kurtarması

Muhtâr ile İbnü'l-Hanefiyye ilişkisinin başka bir boyut kazanmaya başlamasına, birbirlerine daha çok yaklaşımlarına neden olan bir süreç yaşanmıştır. Ancak bu yaşanan hadiselerin tarihi hakkında kesin bir bilgi kaydetmek zordur.

Abdullah b. Zübeyr, Yezîd b. Muâviye'nin vefatından sonra Mekke'ye sığınan muhalif bir kimse olma sıfatından üste çıkabileceği zeminin olduğu kanaatine vararak kendi adına bey'at almaya başlamıştır. İbn Zübeyr, İbnü'l-Hanefiyye'den ve Abdullah İbn Abbâs'tan da kendisine bey'at etmesini istemiştir. Onlar ise tüm ümmetin bey'at etmesinden sonra bu isteğini yerine getireceklerini söylemişlerdir. İbn Zübeyr'in bir müddet onları görmezden geldiği ve onlara karşı güler yüzle davranmaya devam ettiği kaydedilmektedir. Ancak o, zamanla bu tutumunu değiştirmiştir. İbnü'l-Hanefiyye'nin ve İbn Abbâs'ın; kendileri, eşleri ve çocukları adına İbn Zübeyr'den gelebilecek tehlikelere karşı endişe içinde oldukları kaydedilmektedir. Nitekim korkulan olmuştur. Abdullah b. Zübeyr, sözlü sataşmalarda bulunmaya ve onları denetleme altına almak için casuslar görevlendirmeye başlamıştır. Sezilen tehlikenin boyutu, İbn Zübeyr'in onları diri diri yakmakla tehdit etmesine kadar varmıştır. Kendi ailesinden birkaç kişi ve Kûfe eşrâfından 17 kişi ile Mescid-i Haram'a sığınmışlardır. İbn Zübeyr ise onları yakmakla tehdit etmeye devam etmiştir. Hatta bu sözlerini gerçekleştireceğine yemin etmiştir. Kendilerine bey'at etmek üzere mühlet vermiş ve kadınlarını zezem kuyusuna kapatmıştır.⁷²¹

İbn Zübeyr'in kendisine bey'at etmeyenleri itaat altına almak için yaptıklarını aktaran bu rivayetlerin sıhhati ayrı bir çalışmanın konusu olacak niteliktedir. Bununla beraber İbn Zübeyr'in kendisine bey'at etmeyenler üzerinde en hafif ifadeyle baskı kurmaya yönelik bir politika izlemeye başladığı konusunda bir kanaat hâsıl olmaktadır. Esasında İbnü'l-Hanefiyye elinden geldiğince siyasetten uzak durmuştur.

⁷²¹ İbn Sa'd, V, 74-75; Belâzurî, *Ensâb*, III, 281-282; Taberî, VI, 75-76. Ya'kûbî ise onların Mescid-i Haram'a sığınmadıklarını, aksine İbn Zübeyr tarafından Zezem hücrelerine hapsedildiğini ve İbnü'l-Hanefiyye ve Abdullâh b. Abbâs hariç sayılarının toplamda 24 kişi olduğunu bildirir. bkz. Ya'kûbî, 214.

Buna rağmen İbn Zübeyr tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Onun bu seviyeye getirilmesinde Muhtâr'ın ciddi bir payı vardır. Zira kendisini Hz. Hüseyin'in kanını almak üzere İbnü'l-Hanefiyye'nin veziri olarak tanıtmış ve bu vesileyle Kûfe'yi, İbn Zübeyr'in valisini şehirden çıkararak devralmıştır. Aralarında gerçekten böyle bir bağın olup olmadığı, yaşanan dönem içerisinde çağdaşları tarafından tartışılmıştır. Neticede gizemini koruyan bir yönü olması hasebiyle bu ilişkiden dolayı İbn Zübeyr için İbnü'l-Hanefiyye'yi bir tehdit olarak ön plana çıkaran biraz da Muhtâr olmuştur.⁷²²

İbnü'l-Hanefiyye'nin yanındakilerden bazıları, içinde buldukları durumu aktaran bir mektupla kendileri için Muhtâr'dan yardım istemesini önermişlerdir. İbnü'l-Hanefiyye bu öneriye uymuştur.⁷²³ İbnü'l-Hanefiyye'nin mektubu iletmekle görevlendirdiği kişilere: “Şehre ulaştığınızda onda hoşunuza gidecek davranışlar görürseniz Allah'a hamd ediniz. Ancak onda hoşlanmadığınız davranışlar görürseniz getirdiğiniz mektubu ve bizi içinde bıraktığınız hali (Muhtâr'a değil) insanlara bildiriniz” demiştir.⁷²⁴

Söz konusu rivayet Muhtâr ile İbnü'l-Hanefiyye arasında, Muhtâr'ın iddia ettiği o güçlü bağın aslında var olmadığını ispatlamaktadır. İbnü'l-Hanefiyye Muhtâr'ın önderliğinde Ehl-i Beyt söylemi üzere olan hareketin seyri hakkında tam bir bilgi sahibi değildir. Hicâz'da Muhtâr hakkında muhalif olmaktan kaynaklı olası düşmanca ithamların doğru olup olmadığını bilmemektedir. O yüzden Kûfe'ye gidince durumu değerlendirmek üzere oradaki yaşananların uzaktan bir süre takip edilmesini istemiştir. Gönderilen bu üç kişi, mektubu Muhtâr'a ulaştırmadan, Muhtâr hakkında olumsuz bir kanaat uyanmasına neden olabilecek herhangi bir gözlemde bulunmamışlardır. Buradan Muhtâr hakkındaki ithamların haksız olduğu kanaati

⁷²² Varol, *Hilâfet Mücadelesinde Ehl-i Beyt*, 71.

⁷²³ İbnü'l-Hanefiyye'nin mektubu kiminle gönderdiği ve mektubun metni için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, III, 282-283; Ya'kûbî, 214; Taberî, VI, 76; *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 99. Ebû'l-Ferec Muhtâr'ın Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile'yi bir cemaat içinde Hicâz'a gönderdiğinden bahseder. Ancak bu bilgide Ebû't-Tufeyl ile Ebû't-Tufeyl'in oğlu arasında bir karışıklık olduğu görülür. Çünkü Ebû't-Tufeyl Muhammed İbnü'l-Hanefiyye ile birlikte hapisteydi. Ebû'l-Ferec, *el-Eğâni*, XV, 148.

⁷²⁴ Belâzurî, *Ensâb*, III, 283.

büyük ölçüde uyanmakla birlikte, bu kişilerin yeterince zamanı olmadığı hatırdâ tutulmalıdır. Zira Muhtâr hakkında kesin bir kanaat edinmek için yeterli zamanları yoktur. Kısa sürede olumsuz bir gözlem edinmedikleri için mektubu teslim etmeye karar vermişlerdir. Bu açıdan yapılacak değerlendirmede söz konusu üç kişinin zamanla yarıştıkları ve Muhtâr hakkında olumlu bir yargı edinmiş olmalarının ilk izlenimlerden ibaret olduğu unutulmamalıdır.

Muhtâr mektubu okuduktan sonra Kûfe halkını toplayıp, mektubu göstererek:

-Onlar koyunlar gibi kapatılmışlardır. Gece veya gündüz öldürülmek veya ateşte yakılmaları tehdidi üzere beklemektedirler. Eğer İbnü'l-Kâhiliyye'ye (bununla İbn Zübeyr'i kastediyordu) karşı orduları seller misali akıtmazsam, onlara bu suretle yardım etmezsem ve bana verilen vezirlik vazifesini yerine getirmezsem adım bundan sonra Ebû İshâk değildir, demiştir.⁷²⁵ İbn A'sem, bu mektubu daha uzun bir metinle aktarmaktadır. İbnü'l-Hanefiyye'nin "eğer bize yardım göndermezseniz, Hz. Hüseyin'in başına gelenlere pişman olduğunuz gibi bize de yardım etmediğiniz için pişman olursunuz" cümlesi dikkat çekmektedir. Muhtâr mektubu okuyunca ağlamıştır. Ve sonrasında çıkıp halka secili bir konuşma yapmıştır.⁷²⁶

Bu belîğ konuşmanın ardından derhal ordu sevkiyatına başlamıştır. Çeşitli birliklerden oluşan yaklaşık 800 kişilik bir ordu Hâzırlamıştır.⁷²⁷ Bu birlikler aralıklı zaman dilimlerinde harekete geçmiştir. Bu arada İbnü'l-Hanefiyye'ye ulaştırılması için bir mektup göndermiştir.⁷²⁸ Muhtâr gönderdiği grubun liderleri konumunda bulunan Ebû Abdillâh el-Cedeli'ye:

-Benî Hâşim'le karşılaşırısan onlara destek ol. Onlar sana ne emrederse onu yap. İbnü'l-Hanefiyye ve adamları öldürülmüş ise İbn Zübeyr ve adamlarına saldır.

⁷²⁵ İbn Sa'd, V, 76; Belâzurî, *Ensâb*, III, 283-284; Taberî, VI, 76-77; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 60.

⁷²⁶ İbn A'sem, VI, 250-251.

⁷²⁷ Buhârî, *Târîhu'l-Evsât*, 131; İbn Sa'd, V, 76, VI,248; Belâzurî, *Ensâb*, III, 283-284; Taberî, VI, 76-77; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 60; İbn Tağrıberdî, I, 180.

⁷²⁸ İbn Sa'd, V, 75; Belâzurî, *Ensâb*, III, 283-284; Taberî, VI, 76-77.

Âl-i Zübeyr'den kimseyi bırakma. Allah sana bu işi vererek ikram ediyor. Bu işi yapmakta 10 hac, 10 umre sevabı vardır, demiştir.⁷²⁹

İlk iki bölüm Mekke yakınlarında toplanıp 150 kişi olarak Mekke'ye gelmişlerdir. "Hz. Hüseyin'in intikamı!" nidaları ile Mescid-i Haram'a girip İbnü'l-Hanefiyye ve beraberindekilerin hapsedildiği yere ulaşmışlardır. Abdullah b. Zübeyr ise kendisine bey'at etmeyenleri yakmak üzere odun toplatmış ve kendilerine tanıdığı sürenin dolmasına iki gün kalmıştır. Kûfeli süvariler, Abdullah b. Zübeyr tarafından görevlendirilmiş muhafızı kovmayı başararak, İbnü'l-Hanefiyye ve beraberindekileri kurtarmışlardır. İbnü'l-Hanefiyye'den Abdullah b. Zübeyr'in birlikleri ile çarpışmak için izin istemişler ancak İbnü'l-Hanefiyye buna izin vermemiştir.⁷³⁰

İbnü'l-Hanefiyye ve beraberindekilerle kaçmak üzere iken Abdullah b. Zübeyr birlikleri tarafından kuşatılan ve çıkmalarına müsaade edilmeyen Kûfeli bölüğe, geride kalan ve onlara yolda ulaşmayı başaramamış diğer birliklerden bir kısmı yetişmiştir. Böylece sayıları artmış ve arkadan ne kadar daha yardımcı birliğin geleceğinden emin olunamaması endişesi İbn Zübeyr ve adamlarını korkutmayı başarmışlardır. İbnü'l-Hanefiyye ise çatışmanın çıkmaması talimatını vermiştir.⁷³¹ Sayıları İbn Zübeyr'in ordusundan az olmasına rağmen savaşma arzuları ve hırsları İbn Zübeyr'in birliklerinde tedirginlik yaratmış ve İbnü'l-Hanefiyye tarafından çarpışmaktan men edilmeleri güçlkle sağlanmıştır.⁷³² Hep beraber oradan çıkıp Şi'b-i Ebî Tâlip'e gitmişlerdir.

İbnü'l-Hanefiyye'nin etrafında toplanan asker sayısı hakkında 4.000 rakamı zikredilmektedir. Ayrıca Muhtâr askerlerle birlikte yüklü bir miktar para da göndermiştir. Bu paranın miktarının 400.000 dirhem olduğu zikredilmektedir. İbnü'l-Hanefiyye bu parayı askerler arasında paylaşmıştır.⁷³³ İbn Kesîr ise bu haberlerin

⁷²⁹ İbn Sa'd, VI, 75.

⁷³⁰ İbn Sa'd, V, 76; Belâzurî, *Ensâb*, III, 283-284; Taberî, VI, 76-77; İbn A'sem, VI, 251-252; *Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, 105-107.

⁷³¹ Belâzurî, *Ensâb*, III, 285-286; Taberî, V, 77; İbn A'sem, 251, 254.

⁷³² İbn A'sem, VI, 253-254.

⁷³³ Belâzurî, *Ensâb*, III, 285-286; Taberî, V, 77.

doğruluğu hakkında şüphe duyduğunu ifade etmektedir.⁷³⁴ Muhtâr'ın önderliğinde gerçekleşen bu operasyon Hâşimoğulları'ndan birçok kişinin canlı canlı yakılması ile Kerbelâ'dan sonra vuku bulacak yeni bir felaketi engellemiştir.

İbnü'l-Hanefiyye için artık Mekke huzurlu ve güvenli bir yer olmaktan çıkmıştır. Kendisi için seçenekleri değerlendirme zamanının geldiğini anlamıştır. Mekke ve Medîne dışında kendisini emniyette hissedeceği yerleri değerlendirmiştir. Bu seçenekler arasında Kûfe'nin de olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Şöyle ki İbnü'l-Hanefiyye; Kûfe'ye, Muhtâr'ın yanına gitmeye karar vermiştir. Ancak bu durumun Muhtâr nezdinde hoş karşılanmadığı bildirilmektedir. Bu rivayete göre Muhtâr, İbnü'l-Hanefiyye adı altında, Kûfe'de hüküm sürmektedir. Ancak İbnü'l-Hanefiyye'nin yanında olması halinde, bu iktidarını kaybetme korkusuna kapılmıştır. İktidarını sağlamlaştırmak üzere söylemiş olduğu yalanlarının ortaya çıkmasından endişelenerek:

-Sizin şu beldenize gelecek olan Mehdî'nin öyle bir alameti vardır ki; kendisine çarşıda bir adam kılıçla vursa, kılıç ona zarar vermez ve (hatta) onda bir iz (dahi) bırakmaz demiştir. Muhtâr'ın bu sözü İbnü'l-Hanefiyye'ye ulaşınca, İbnü'l-Hanefiyye Kûfe'ye gitmekten vazgeçip, Mekke'de kalmaya devam etmiştir.⁷³⁵

Bu rivayet, kendi içerisinde bazı problemler barındırmaktadır. Muhtâr'ın Kûfe propaganda sürecinde Ehl-i Beyt savunuculuğuna, İbnü'l-Hanefiyye'nin veziri olduğu iddiası ile soyunması, İbnü'l-Hanefiyye'den açık ve tevil edilmeden anlaşılabilir düzeyde bir dil ile olmadığı bellidir. Bu korkunun Muhtâr'ı böylesi bir söze itmiş olabileceği düşünülebilir. Muhtâr'ın gerçekten İbnü'l-Hanefiyye'nin veziri olup olmadığını araştırmak üzere Mekke'ye gelen Kûfeli heyetin de İbnü'l-Hanefiyye'den benzeri sözler işitmesi ve aynı tevillerle Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye'nin veziri olduğuna inanarak Kûfe'de Muhtâr lehinde çalışmaya

---

⁷³⁴ İbn Kesîr, VIII, 278.

⁷³⁵ İbn Sa'd, V, 75.

başlamaları, İbnü'l-Hanefiyye'nin Kûfe'ye gelmesi halinde Muhtâr için varsayılan söz konusu endişelerin az olabileceğine işaretir.

Muhtâr'ın Kûfe'deki çalışmalarında ihlâslı olup olmadığı üzerine geliştirilen problemler, İbnü'l-Hanefiyye'den Muhtâr'ın Kûfe'deki bazı siyasî hamlelerine yöneltilebilecek eleştirilerin de Muhtâr için İbnü'l-Hanefiyye'nin Kûfe'ye gelmesine engel olacak kadar ürkütücü olmayacaktır. Zira çalışmamızın diğer bölümlerinde İbnü'l-Hanefiyye'yi ziyarete giden bazı Kûfeli taraftarlarının İbnü'l-Hanefiyye'den Muhtâr aleyhinde eleştirilerine tanık oldukları ve bu eleştirileri Muhtâr'a ilettikleri kaydedilmiştir.

İbn Sa'd'ın aktarımına göre İbnü'l-Hanefiyye İbn Zübeyr tarafından hapsedildikten sonra Kûfe'ye gitmeye karar vermiş, ancak Muhtâr'ın kendisi hakkında kılıç vurulsa dahi o, zarar görmez dediğini duyunca bu fikrinden vazgeçmiş ve yine Muhtâr'dan yardım talep etmiştir.⁷³⁶ Kûfe'ye gidebilecek özgürlüğü olan bir kimsenin, Muhtâr'ın kendisi hakkında söylediği söze itibarı ile bundan vazgeçmesi halinde başka bir şehre gitmesi gerekmektedir. Ancak o yine Muhtâr'dan yardım istemiştir.

İbn Zübeyr tarafından öldürülmesine engel olunması için 4.000 kişi Hicâz'a sevk edilmiştir. Ancak kılıç vurulsa dahi ölmeyecek birini neden kurtarmaya gittiklerini kimse sormamıştır. Böylesi bir kimseye İbn Zübeyr'in de bir zarar veremeyeceği bilinmelidir.

İbnü'l-Hanefiyye'nin hayatına bakıldığında çatışmadan, ümmetin birbirinin kanını dökmesinden uzak durmaya çalıştığı görülür. Varol, İbnü'l-Hanefiyye'nin 4.000 kişi etrafında toplanmış olmasına rağmen onları harpten men etmesini, onun, yukarıda ifade ettiğimiz düşüncesinin bir başka tezahürü olarak yorumlamaktadır.⁷³⁷

---

⁷³⁶ İbn Sa'd, V, 75.

⁷³⁷ Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, 169.

Netice de İbnü'l-Hanefiyye Kûfe'ye gitmemiştir. Kanaatimizce kendisine bu seçenek sunulmuştur. Zira Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'deki bu sert tutumunun bir şekilde devam edeceğini anlamıştır. Bu açıdan hem Mekke hem de Abdullah b. Zübeyr'in kendi nüfuzunu kullanabileceği Medîne, artık onun için barınılabilecek bir yurt olmaktan çıkmıştır. Bu durumda geride kalan seçeneklerden biri de Kûfe olmalıdır.

Ancak en baştan beri onun Kûfe'ye sığınmak ya da orada kurulan devletin başına geçmek gibi bir niyeti yoktur. Onun Kûfe'ye gitmesi mevcut devleti onaylamak anlamına gelmektedir. En baştan beri kan dökülmemesi için elinden geleni yapan, çeşitli zaman dilimlerinde ve her ne zorlukta olursa olsun mü'min kanına dilini ve kılıcını ve hatta kendi adına çekilecek başka bir kılıcı dahi bulaştırmak istemeyen İbnü'l-Hanefiyye, Kûfe'ye gitmesi halinde bunca zaman üzerinde ihtimam gösterdiği bu hassasiyetini çiğnemiş olacaktır. Nitekim Muhtâr'ın kendisinin veziri olarak orada bulunduğunu bilmektedir. Kûfe'ye gitmesi halinde kendisinden devlet riyaseti vazifesi beklenebilirdi. Muhtâr ise müteaddit defa kendisi ile gerçekleştirdiği görüşmelerinde, İbnü'l-Hanefiyye'den böylesi bir amaç taşıdığı izlenimi edinmesini mümkün kılacak sözüne yahut davranışına tanık olmamıştır. Tam anlamıyla siyasetten kaçmaya çalışan söz ve eylemlerine rağmen, İbnü'l-Hanefiyye'nin kendisi adına siyasallaşan bir oluşumun içine girmesini kabul etmek makul gözükmemektedir. Hatta İbnü'l-Hanefiyye'nin siyasetle uzak durma politikasındaki kararlılığına bakıldığında, onun belki de kendisinden en uzak durması gerektiği kişinin Muhtâr olduğu kolayca görülebilir. İbn Zübeyr'e bey'at için ümmetin birliğini beklediğini söyleyen bir kimse olarak o yıllarda en azınlıkta kalan bir kimsenin kendisine biçtiği liderlik vasfına aday olmayacaktır. Hatta İbn Zübeyr, Muhtâr ve Şam yönetimi yan yana konulduğunda birliğe en yakın tarafın sayı üstünlüğü itibarıyla Abdülmelik b. Mervân olduğu tahmin edilebilir. Bu açıdan İbnü'l-Hanefiyye'ye Emevî yönetimi diğer ikisinden de daha yakın gelmelidir.

Bunun dışında Muhtâr'ın İbnü'l-Hanefiyye karşısındaki tutumu; siyasî olmak gibi bir özelliği ile karşımıza çıkmaktadır. Yani İbnü'l-Hanefiyye'ye hitabında kullandığı Mehdî sözü, baştan sona onun siyasî kimliğine bir vasıf olarak

durmaktadır. Ancak rivayette geçen “ona kılıç vursa dahi kılıç ona zarar vermez” ibaresi İbnü’l-Hanefiyye için dînî nitelikte bir açıklamadır.

Mes’ûdî’deki rivayet İbnü’l-Hanefiyye’nin Kûfe’ye neden gitmediğini açıklamakta yardımcı olmaktadır. Muhtâr, halkın İbnü’l-Hanefiyye’ye bey’at etmesi için İbnü’l-Hanefiyye’yi Kûfe’ye çağırdığında Abdullah b. Abbâs ona, İbn Zübeyr’in Mekke’deki yapılanmasının nasıl sonuç vereceğinin henüz belli olmadığını, siyasî ortamdaki bu sisli havanın geçmesini beklemesini tavsiye etmiştir.⁷³⁸

Anlaşılan o ki; kısa süreli bir devlet lideri olarak tarih sahnesinde yer almış ve taraftarlarının tamamına yakını savaşlarda kaybetmiş, hem Şam yönetimine hem de Hicâz yönetimine muhalif olarak kalmış Muhtâr hakkında düşmanca rivayet üretilebilmesi için yeterli bir zemin kendiliğinden oluşmuştur. İbnü’l-Hanefiyye’nin kendisi için Muhtâr tarafından gönderilen 4.000 kişiye, Muhtâr hakkında olumsuz bir mesaj verdiğini bildiren bir rivayetle de karşılaşmamaktadır. Zaman içerisinde gelişen itikat ve inançların, Muhtâr zamanındaki cari inançlar olarak aksettirilmiş olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Muhtâr, İbnü’l-Hanefiyye söylemi ile taraftar toplamayı başarmış ve şehirde otoritesini kurmuştur. İbnü’l-Hanefiyye’nin kendisinden yardım istemesine sessiz kalamazdı. Bu yardım talebini en doğru şekilde kendine çevirmeyi başarmıştır. Ancak Muhammed İbnü’l-Hanefiyye’nin her ne kadar 4.000 kadar askerle desteklenmiş olmasına rağmen herhangi bir çatışmaya izin vermemesi Muhtâr’ın aleyhine olmuştur. Çıkabilecek olası bir çatışmada İbn Zübeyr’in öldürülmesi, Muhtâr’ı Hicaz’ı ele geçirmek için gerçekleştirdiği ikinci girişimde başarılı kılacaktır. Ancak umulan olmamıştır. Hayatı kurtarılan İbnü’l-Hanefiyye için Mekke’de kalmak imkânsızdır. Ancak Kûfe’ye gitmek gibi bir düşünce de ona uzaktır. Orada takip ettiği barış çizgisini bozmak zorunda kalacaktır. Ama her şeyden önemlisi Muhtâr, kendisine güven vermemektedir. Ondan yardım talebinde bulunduğunu bildiren mektubu gönderdiği kişilere önce uzaktan Muhtâr’ı

---

⁷³⁸ Mes’ûdî, *Mürûc*, 380.

izlemelerini, onda hoşlanılmayan davranışlar gözlemlenmeleri halinde ondan uzak durmalarını istemesi bundandır. Muhtâr'ın gönderdiği paraların tamamını askerlere dağıtması da buna eklenmelidir.

İbnü'l-Hanefiyye, kendisini canlı canlı yakılmaktan kurtaran ve kendisine para gönderen Muhtâr hakkında sessiz kalmaya devam etmiştir. İbn Abbâs, Muhtâr'ı bu yaptıklarından dolayı takdir etmiş ancak İbnü'l-Hanefiyye susmuş ve ne lehinde ne de aleyhinde konuşmuştur.⁷³⁹ Bu davranışı, onun Muhtâr hakkında hâlâ şüphe içerisinde olduğuna yorumlanmaktadır.⁷⁴⁰ H. D. Van Gelder, onun daha önceleri de Muhtâr'a güvenmediğini, ancak bunu dile getirmekten sakındığını, onun hakkında sessiz kalması sayesinde İbn Zübeyr'e karşı ondan yardım istemeye yüzü olduğunu söylemektedir.⁷⁴¹

İbnü'l-Hanefiyye her ne kadar Muhtâr'la doğrudan bir iletişim kurmamış ve onu herhangi bir eyleme yönlendirmemiş olsa da, karşılıklı olarak birbirlerinin gıyabında kendilerini çeşitli zor durumlardan kurtarabilmenin avantajını tecrübe etmişlerdir.⁷⁴² Muhtâr, Kûfe'deki iktidarını kurmakta İbnü'l-Hanefiyye'nin isminden istifade ederken, İbnü'l-Hanefiyye de İbn Zübeyr'in baskısından Muhtâr ve adamları sayesinde kurtulmuş ve Muhtâr öldükten sonra da onun eksikliğini hissetmiştir.

3.3. Muhtâr'ın Mus'ab b. Zübeyr ile Karşılaşması ve Ölümü

Muhtâr'ın mücadele edeceği cephele içerisinde en güçlü olanı Şam yönetimidir. Bu açıdan bakıldığında Ubeydullâh'a karşı kazanılan zafer, diğer düşmanlarında bir tedirginlik yaratmıştır. Çünkü bu beklenmeyen bir sonuçtur. Bu

⁷³⁹ İbn Sa'd, V, 78.

⁷⁴⁰ Güneş, 189.

⁷⁴¹ Gelder, 81. İbn Tağrıberdî, Muhtâr'ın gönderdiği bu kişilerin, Muhtâr öldürülünceye kadar, yani 8 ay boyunca, Mekke'de Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'nin hizmetinde kaldıklarını ve onunla birlikte yaşadıklarını söyler. İbn Tağrıberdî, 180. Devrimci Şii firkalar başlığı altında Muhtâr'a da yer veren Nevin Abdülhâlık Mustafa, Muhtâr hareketini, Fars kökenli mevâlî'nin soya çekim yoluyla iktidarı tanımlamaya alışkın akıllarıyla Muhammed İbnü'l-Hanefiyye ile kurdukları bağ ile açıklar. Nevin Abdülhâlık Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Muhalefet*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 2001, 257.

⁷⁴² Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, 196.

zafer, Abdullah b. Zübeyr'in Kûfe'deki değişime askerî bir müdahalede bulunmamasının sebeplerinden birisi olmuştur. Abdullah b. Zübeyr, Muhtâr'ı yok etmeyi baştan beri istese de ciddi bir askeri müdahalede bulunmamıştır. Bunda İbn Zübeyr'in kendisi için Şam yönetimini daha tehlikeli bulmasının payı büyüktür.

Kûfe'den Basra'ya kadar otoriteyi sağlamak üzere çıkan Emevî ordularının, Muhtâr'la karşılaşarak gücünün bir kısmını yitireceği, ancak elde ettiği zaferle önce Kûfe, ardından Basra'ya doğru hareketine devam edeceği öngörülüyordu. Şam yönetimi de Basra'ya kadar sürecek seferin uzunluğunu hesap ederek Hâzirlığını tamamlayıp yola çıkmıştır. İbnü'l-Eşter'le karşılaşıldığında ona ve ordusuna, yoldaki herhangi bir engel olarak bakılması, savaşın sonucuna da etki eden küçümseme ve tedbirsiz tutum bundan kaynaklanmaktadır. Ancak savaş Muhtâr lehine sonuçlanınca Hicâz ve Hicâz'a bağlı Basra cephesi, Muhtâr'ı ve ordusunu küçümsemek gibi bir yola girmemişlerdir.

Basra, o yıllarda Abdullah b. Zübeyr'e bağlıdır. Yönetiminde ise el-Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa vardır. Hâris b. Abdullah, el-Kubâ' ismi ile bilinmektedir. 67/687 yılında Abdullah b. Zübeyr, el-Kubâ'ı Basra valiliği görevinden azlederek yerine kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'i atamıştır. Bu atamada maksadın, Muhtâr'ın karşısına, ona denk ve emsal olan birini çıkarmak olduğu görülmektedir. Basra'ya gelip minber'e çıkan Mus'ab, yeni vali olarak yaptığı ilk konuşmasında Kasas suresinin 4. âyetindeki "Çünkü o fesatçılardan" ibaresini zikrederken eliyle Şam tarafını işaret etmiş, Kasas sûresinin 5. âyetinde geçen "Onları mülkün varisleri kılalım" ibaresini ise Hicâz'ı işaret ederek söylemiştir. Kasas sûresinin 6. âyetini okurken ise Kûfe'yi göstermiştir. Âyette "Firavun'a, Hâman'a ve bunların ordularına da onlardan çekindikleri şeyi (başlarına geçirip) gösterelim" ifadesi geçmektedir.⁷⁴³ Bu konuşmayla Mus'ab, izleyeceği dış siyaseti açıkça ifade etmiştir. Onun nezdinde Muhtâr, Abdullah b. Zübeyr'e bağlı olan Kûfe'de isyan çıkararak şehri ele geçiren bir asidir. Sebî' meydanında cereyan eden ayaklanmadan sonra kendisine sığınan eşrafın da Mus'ab'a destek verdiği düşünüldüğünde, Mus'ab için yeterli şartlar

⁷⁴³ Taberî, VI, 93; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 331; İbn Kesîr, VIII, 287.

gerçekleşmiştir. Mus'ab'ın Muhtâr'ın kendisi için bir tehdit oluşturduğu ve kendisini emniyete almak için bu savaşa girdiğini söylemek isabetli değildir. Zira Muhtâr henüz Basra'ya saldırabilecek bir güce sahip değildir. Ayrıca iktidarının ilk dönemlerinde dış politikada saldırgan bir yönelimi olmadığını rahatlıkla söyleyebileceğimiz bir siyaseti vardır. Bu siyaset Muhtâr'ın yeterli güce sahip olmadığı kanaatinden kaynaklanmaktadır.

Mus'ab'a sığınan eşrâf, bu savaşın gerçekleşmesi için en hevesli olan kesimdir. Sayıları hakkında 10.000 rakamı zikredilir ki, bu miktar oldukça abartılıdır.⁷⁴⁴ Eşrâf'ın böylesi bir sayıda olması halinde Mezâr savaşı esnasında onlar için bir bölük ya da en azından bir grup olarak anılmaları gerekmektedir. Ancak harbin anlatımlarında eşrâfa ait herhangi bir birlik dahi zikredilmemektedir. Basra ordusunun savaştığı esnada savaşa katılmayıp şehirde bekleyen bir kesimden de bahsedilmemektedir. Basra'ya sığınan eşrâftan olup, Mus'ab'ı Muhtâr'a karşı savaşa teşvik edenler içerisinde Şebes b. Rib'î ve Muhammed b. el-Eş'as gibi Hz. Hüseyin'in kanına karışmış kişiler vardır. Mus'ab'ın, Muhammed b. el-Eş'as'a daha fazla itibar ettiği ve ona ikramda bulunduğu, bu özel muamelenin ise Muhammed b. el-Eş'as'ın kabile şerefi olduğu bildirilmektedir.⁷⁴⁵ Eşrâf bir heyet halinde Mus'ab'ın huzuruna çıkmıştır. Mus'ab'a kölelerinin ve azadlılarının kendilerini şu anki hallerine düşmelerine sebep olduklarını belirtmişlerdir.⁷⁴⁶ Mus'ab ise kendisine harbe çıkması için verilen bu desteğe rağmen etrafında toplanan Kûfelilere Mühelleb b. Ebî Sufra'nın Basra'ya dönmeden, kendilerine katılmadan savaşa çıkmayacağını söylemiştir. Mühelleb b. Ebî Sufra, Fâris bölgesinin amilidir ve Mus'ab'a bağlıdır. Ona yazdığı mektupta savaşa katılıp kendilerine destek olmasını istemiştir. Ancak Mühelleb işlerini gerekçe göstererek bu isteği yerine getirmekte ağır davranmıştır. Onun bu isteksiz tutumu karşısında Mus'ab, Muhammed b. el-Eş'as'ı Mühelleb'i ikna etmek üzere göndermiştir. Mühelleb kendisine gelen Muhammed b. el-Eş'as'a

---

⁷⁴⁴ Dîneverî, 305.

⁷⁴⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 427-428; Taberî, VI,94; İbn Miskeveyh, II, 198; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 331-332.

⁷⁴⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 428; Dîneverî, 304; Taberî, VI, 94.

karşı küçümseyen bir tavır takınmıştır. Muhammed b. el-Eş'as ona kölelerinin kendilerine galip gelerek kadınlarını ve haremelerini ellerine geçirdiğini ifade ederek durumunu izah etmiştir. Muhammed b. el-Eş'as Mühelleb'i ikna etmiş ve Mühelleb, kalabalık bir ordu ve yüklü miktarda mal ile Basra'ya gelmiştir.⁷⁴⁷

Vehb b. Cerîr rivayeti ile savaşın çıkmasının asıl sebebinin Muhtâr olduğunu bildirmektedir. Rivayete göre Muhtâr, Ahmer b. Şumeyt'i Basra'yı alması için 40.000 kişi ile yola çıkarmıştır. Mus'ab ise Muhtâr'ın bu hamlesine karşı taarruza geçmek zorunda kalmıştır.⁷⁴⁸ Bu bilgiyi kabul etmek mümkün görünmemektedir. Öncelikle Muhtâr'ın dış siyasetine bütüncül bakıldığında böylesi bir savaşa girme kararı kendinden beklenmemektedir. Ancak bu durum Muhtâr'ın Basra'ya karşı hiçbir yöneliminin olmamasından değil, sadece doğru zamanı beklemesinden ibarettir. Zira Muhtâr gibi hırslı bir kimse Kûfe'de kabuğuna çekilmiş bir yönetim benimsemeyecektir.

Rivayetle ilgili ikinci çarpıcı kısım ise ordunun sayısının 40.000 olarak verilmesidir. Muhtâr'ın bu sayıda bir orduya Ubeydullâh b. Ziyâd'ın karşısına çıkarken dahi ulaşamadığı bilinmektedir. Ubeydullâh b. Ziyâd'la çarpışması, Hz. Hüseyin'in katlinin intikamının dillendirilmesine ve İbnü'l-Eşter gibi bir desteği yanına almasına rağmen, Vehb b. Cerîr'in Mus'ab'a karşı çıkarıldığını iddia ettiği ordu sayısına ulaşmamıştır. Ubeydullâh b. Ziyâd'la yapılan çarpışmada Şam tarafının kayıplarının yanında, İbnü'l-Eşter saflarındaki kayıplar az değildir. Muhtâr'ın birliklerinin önemli bir kısmı İbnü'l-Eşter'le birliktedir. Dolayısıyla gerçekleşen savaşın ilk sebebi olarak Muhtâr'ın gösterildiği bu rivayet, problemler barındırmaktadır.

---

⁷⁴⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 428; Dîneverî, 304-305; Taberî, VI, 94-95; İbn Miskeveyh, II, 198; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 332; İbn Kesîr, VIII, 287. Mühelleb'in, bulunduğu bölgede sürekli bir çatışma halinde olması, onun bulunduğu mevki terk etmesine başlıca engeldir. Geniş bilgi için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 428, 456; Taberî, VI, 94; Dîneverî, 305; İbn A'sem, VI, 284; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 283.

⁷⁴⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 454-455.

Henüz yeterli güce ulaşmadığının farkında olan Muhtâr'ın bu imkânı sağlamak için boş durmayacağı, çeşitli girişimlerde bulunacağı ve ilk fırsatta da Basra'yı kendisine bağlamak isteyeceği dönemin siyasetinin bir gereği olarak göze çarpmaktadır. Kendi topraklarında Hâricî Ezârika ile sürekli çarpışma içerisinde bulunan bölge valisi Mühelleb b. Ebî Sufra'nın, kendi adamlarının reislerine söylediği sözü, tam da işaret ettiğimiz yeri göstermektedir: "Ezârika kendi sahip olduklarından başkasını istemiyor. Ama Muhtâr (kendi elinde olanların dışında) sizin ellerinizde olanı da istiyor."⁷⁴⁹ Muhtâr'ın barış siyasetinin sadece zaman kazanmak üzere takip edildiğini, bazı anlaşmalar yaparak, ittifaklar kurarak zamanı geldiğinde saldırabileceğini bilen Mus'ab, Kûfe'deki bu tehdidi ortadan kaldırmak üzere harekete geçmiştir.

Mus'ab'ın, Muhtâr karşısında tedbirli davrandığı görülmektedir. Ordu sayısını yeteri seviyeye getirmek ve hatta daha da fazlasına ulaşmak için kendisine sığınan eşrâfî organize etmiş, Mühelleb'in kendisine katılması konusunda ısrarcı davranıp, eğer kendisine katılmazsa bu harbe girişmeyeceğini belirtmiş, bunun yanında Muhtâr saflarını içeriden dağıtmak amaçlı girişimlerde de bulunmuştur.

Abdurrahmân b. Mihnef'i Kûfe'ye bu amaçla göndermiştir. Ondan şehirde kendisi için adam toplamasını, ikna edebildiği kimseleri Mus'ab safına geçmesi için organize etmesini, halkı Muhtâr'a yardımdan uzaklaştırmasını ve gizlice Abdullah b. Zübeyr'e bey'at etmeye çağırmasını emretmiştir. Abdurrahmân b. Mihnef, Mus'ab'ın emirlerini yerine getirmek üzere harekete geçmiştir.⁷⁵⁰ O, Mus'ab'ın kendisine tevdi ettiği bu görevi yerine getirmekte başarısız olmuştur. Üstlendiği görevini yerine getirmek için gittiği Kûfe'de, neredeyse evden dışarı çıkamamıştır. Mus'ab'ın karşısına çıkmaktan çekinen Abdurrahmân b. Mihnef, Mus'ab'a başarısızlığını şöyle açıklamıştır: "Kûfe'ye gittiğimde insanları iki sınıf olarak buldum. (Muhtâr'a karşı) senden bir isteği olan kim varsa zaten sana gelmiş ve bağlanmıştı. Muhtâr'ın

⁷⁴⁹ İbn A'sem, VI, 285.

⁷⁵⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 429; Taberî, VI, 95; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 332.

görüşünü benimseyenler ise hiç kimsenin kendilerini etkileyebileceği bir duruma sahip değillerdi. Evimde oturup oturup (hiçbir şey yapmadan) geldim.”⁷⁵¹

Mus’ab, Basra’dan harekete geçmiştir.⁷⁵² Muhtâr ise Basra’da kuvvetli bir ordunun çıktığını haber alınca Ahmer b. Şumeyt’i bir ordu ile göndermiştir. Bu sırada İbnü’l-Eşter’in kendisini yüzüstü bıraktığını ve kendisinden vazgeçtiğini, bu savaşta yalnız kaldığını öğrenmiştir.⁷⁵³

Yaptığı şu konuşma ile onları savaşa teşvik etmiştir: “Ey Kûfe halkı! Ey zayıfların destekçileri! Ey Rasûl ve Âl-i Rasûl taraftarları! Size azgınlık eden ve Hz. Hüseyin’i öldüren şehir halkınız kendileri gibi fasık olanlara sığındılar. İbnü’l-Eşter’in beni yüz üstü bıraktığını ve bana yardım etmeyeceğini öğrendiklerinde, onlardan size karşı yardım istediler. Bir orduyla size doğru Basra’dan çıktıkları bana iletildi. Hakkı yok etmek, batıla hayat vermek için savaş istiyorlar. İyi bilin! Ahmer b. Şumeyt ile birlikte görevlendirildiniz. Allah’ın sizin elinizle onları Âd ve Semûd gibi helak etmesini diliyorum ki, bu ona zor değildir.”⁷⁵⁴

Muhtâr, Ahmer b. Şumeyt’in karargâh kurduğu bölgeye adam göndermeye devam etmiştir. Gönderdiği adamlar İbnü’l-Eşter’le birlikte Ubeydullâh’a karşı savaşan askerlerdir. Onlar İbnü’l-Eşter’in Muhtâr’ın emirlerini savsaklamaya başladığını Muhtâr’a itaatten çıktığını görünce İbnü’l-Eşter’den ayrılarak Muhtâr’a destek olmak üzere yola çıkmışlardır. Ahmer b. Şumeyt öncü birlikleri yola koyup arkasından kendisi de harekete geçmiştir. Öncü birliklerin başında Abdullah b. Kâmil olarak Mezâr denilen mevkie ulaşmışlardır. Ordunun ulaştığı sayı hakkında bir bilgi aktarılmamaktadır. Sadece Ebû Mihnef’in ordunun yoğun olduğunu bildirmektedir.⁷⁵⁵ İbn A’sem sayıyı 3.000 olarak zikrederken⁷⁵⁶ Dîneverî’nin

⁷⁵¹ Taberî, VI, 105.

⁷⁵² Ordu düzeni ve komuta kademesi hakkında bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 429, 455; Taberî, VI, 95; İbn A’sem, VI, 285; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, III, 332; İbn Kesîr, VIII, 287.

⁷⁵³ İbn A’sem, VI, 286.

⁷⁵⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 429-430; Taberî, VI, 95; İbn A’sem, VI, 286.

⁷⁵⁵ Taberî, VI, 95-96; İbnü’l-Esîr, *Kâmil*, III, 332.

⁷⁵⁶ İbn A’sem, VI, 286.

zikrettiği 60.000 rakamı ise mübalağalıdır.⁷⁵⁷ Ahmer b. Şumeyt ordu düzenini kurmuştur. Burada mevâlî ilk kez ayrı bir birlik olarak savaşta yer almıştır.⁷⁵⁸

Bu savaş ayrıca Muhtâr saflarında ilk kez mevâlî ve Araplar arasındaki bir çekişmeye sahne olmuştur. Abdullah b. Vuheyb'in Ahmer b. Şumeyt'i manipüle ettiği kaydedilmektedir. Abdullâh b. Vuheyb, köleler ve azatlılara bir tuzak kurmuştur. Herhangi bir yenilgi ihtimaline karşı onlardan sağ kalan olmaması için Ahmer b. Şumeyt'e giderek:

-Sen piyadesin. Azatlı ve kölelerden birçoğu atlıdır. Eğer savaş esnasında seni terk edecek olurlarsa zayıf kalırsın. Onlar sana karşı böyle bir davranışta bulunabilirler, demiştir. Ahmer b. Şumeyt bu sözler üzerine kuşkuya kapılarak azatlıların hepsini atlarından indirip yaya olarak devam etmelerini emretmiştir. Abdullah b. Vüheyb'in kendisine bir oyun oynayabileceğini tahmin etmemiştir.⁷⁵⁹

Esasında mesele, mevâlînin Muhtâr idaresinde elde etmiş olduğu haklardan rahatsız olan bazı kimselerin varlığından ibarettir. İbnü'l-Eşter, Ubeydullâh b. Ziyâd ile savaşa giderken Araplar süvari, mevâlî ise piyade olarak savaşta yer almışlardır. Eşrâf isyan ederken de temelde mevâlînin sahip olduğu haklara olan rahatsızlıkları dile getirmişlerdir. Bunlardan biri de mevâlînin ata binebilme özgürlüğüne sahip olmasıdır. Mus'ab'la girişilen savaşta mevâlînin ata biniyor olması bir kez daha gündeme gelmiş ve kazanılması olası bir savaşta, kendi birliklerinde güç kaybına neden olabilecek bir karar alınmıştır.⁷⁶⁰

Mus'ab ordusunun atlılarının başında Abbâd b. el-Husayn vardı. Ahmer b. Şumeyt ile Abbâd karşılaştıklarında Ahmer:

⁷⁵⁷ Dîneverî, 305.

⁷⁵⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 430; Taberî, VI, 95-96; İbn Miskeveyh, II, 200; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 332; İbn Kesîr, VIII, 287.

⁷⁵⁹ Dîneverî, 306; Taberî, VI, 96; İbn Miskeveyh, II, 200; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 332.

⁷⁶⁰ İbn Kesîr, *Vâkıdî*'den naklettiği bilgide Muhtâr'ın adamlarının, Muhtâr'ın yalancı ve kâhin olmasından ötürü, onda intikam almak için Mus'ab saflarına geçtiğini söyler. bkz. İbn Kesîr, VIII, 287. Bu bilgiyi doğrulayacak başka rivayetlerle karşılaşmadığımız gibi, olayların tarihi seyri içinde gerçekliklerle uyumsuzluğu açısından, söz konusu rivayete itibar edilmemesi kanaatindeyiz.

-Biz sizi Allah'ın Kitabı'na, Rasûlü'nün sünnetine, Muhtâr'a bey'at etmeye ve yönetim meselesini Rasûlullah'ın soyundan gelenler arasında bir şûraya devretmeye çağırıyoruz, demiştir. Abbâd bu sözleri Mus'ab'a iletince Mus'ab ona, derhal geri dönüp saldırmasını emretmiştir. Bu saldırı karşısında Muhtâr'a ait birlikler çok tutunamamışlardır. Mühelleb'in savaş esnasında karşı tarafa doğru "siz bu kölelerle birlikte kendinizi ne diye ölüme atıyorsunuz," diye seslenmesi dikkat çekmektedir.

İlk çarpışmadan galip gelen Mus'ab, alınan bütün esirlerin boynunun vurulmasını emretmiştir. Mus'ab Muhammed b. el-Eş'as'ı ise tamamı Kûfeliler'den oluşan büyük bir atlı gurubun başında görevlendirmiştir. Muhammed b. el-Eş'as'a kaçanların yakalanması talimatını vermiştir. Muhammed b. el-Eş'as'ın grubundaki Kûfelilerin, ele geçirdikleri askerlere Basralılardan daha şiddetli davrandıkları kaydedilmektedir. Piyadelerin pek azı kurtulabilmiştir. Atlılardan da çoğu yok edilmiştir. Esir alınan herkes öldürülmüştür. Muhammed b. el-Eş'as'ın adamlarının Muhtâr'ın ordusuna ne kadar kötü davrandığını sergilemesi açısından dönemin Basra Kadısı olan Muâviye b. Kurrâ el-Müzenî'nin savaşa dair anlattıkları dikkat çekicidir. Muâviye: "Savaş esnasında kaçanları kovalarken bir adama yetiştim. Mızrağımı gözüne sapladım. Sonra mızrağımı döndürmeye başladım deyince etrafındakiler buna şaşırarak "gerçekten böyle mi yaptın," diye sormuşlardır. Muâviye ise "Evet! Çünkü onlar, Türkler ve Deylemîlerin bizden döktüğü kandan daha fazlasını dökmüşlerdi, diye cevap vermiştir.⁷⁶¹

Savaş sonucu Mus'ab saflarında coşkuyla karşılanmıştır.⁷⁶² Mezâr savaşı, Muhtâr için sonun başlangıcı olmuştur. Muhtâr, en önemli adamlarını kaybetmiştir. Ahmer b. Şumeyt ve Abdullah b. Kâmil bunlardandır.⁷⁶³ Ebû Amra Keysân da öldürülmüş olmalıdır. Ancak bunu ispatlayan sadece bir rivayetle

⁷⁶¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 430-431; Taberî, VI, 97; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 332-333.

⁷⁶² Dîneverî, 306.

⁷⁶³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 432.

karşılaşmaktadır.⁷⁶⁴ Ebû Amra'ya dair Hâzir'den sonra herhangi bir habere rastlanılmaması, onun öldürüldüğü kanaatimizi güçlendirmektedir.

Muhtâr, İbnü'l-Eşter'e yardıma gelmesi için birçok mektup yazmış ancak o, yardıma gelmemiştir.⁷⁶⁵ Mus'ab'ın kesin zaferi ile neticelenen bu aşamadan sonra, Mus'ab, Kûfe'ye doğru hareket etmiştir. Piyadeleri, piyadelerin yüklerini ve orduda zayıf olanları gemilerle taşıyarak Fırat'ı geçmişlerdir.⁷⁶⁶

Savaşın Mus'ab lehine sonuçlandığı ve yakın arkadaşlarının öldüğü haberi Muhtâr'a geldiğinde Muhtâr'ın "ben, Ahmer b. Şumeyt'in savaşarak öldüğü gibi bir ölümden daha sevimlisini görmüyorum" demesi üzerine yanında bulunanlar onun, eğer zafer elde edemezse öldürülünceye kadar savaşmaya devam edeceğini anlamışlardır.⁷⁶⁷ Yaşaroğlu, Muhtâr'ın bu hezimetle rağmen soğukkanlılığını koruyabilmesine vurgu yapmaktadır.⁷⁶⁸

Mağlubiyet, Muhtâr'a bir takım eleştirilerin yöneltilmesine ve insanların onun zafer elde edeceklerine yönelik sözlerinde yalancı çıktığını düşünmelerine neden olmuştur.⁷⁶⁹

Muhtâr, Mus'ab'ın karadan ve nehirlerden kendisine doğru gelmeye başladığı haberini alınca, Mus'ab'ın kullandığı nehirlerin suyunu Fırat nehrine bir setle çevirmiştir. Mus'ab'ın yük ve asker taşıdığı bu kayıklar çamura saplanmıştı. Mus'ab, gönderdiği askerlerle bu setleri eski haline getirerek kayıkları ile taşınmaya devam etmiştir.⁷⁷⁰ Hind Ğassân, nehrin setle çevrilmesi fikrini zekice bir yöntem olarak bulmaktadır.⁷⁷¹ Biz ise geçici bir çözüm olarak Muhtâr tarafından tertip edilen hamlenin Muhtâr'a bir katkı sağlayıp sağlayamadığı hususunda bir anlam

⁷⁶⁴ İbnü'l-İmâd, Ebû Amra Keysân'ın öldürüldüğünü bildirmektedir. İbnü'l-İmâd, I, 293.

⁷⁶⁵ İbn A'sem, VI, 287.

⁷⁶⁶ Taberî, VI, 98; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 333.

⁷⁶⁷ Taberî, VI, 98-99; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 333.

⁷⁶⁸ Yaşaroğlu, 47.

⁷⁶⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 431; Taberî, VI, 98.

⁷⁷⁰ İbn A'sem, VI, 287; İbn Miskeveyh, II, 203; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 333-334.

⁷⁷¹ Hind Ğassân, 260.

çıkaramadık. Belki biraz zaman kazanmış olmak gibi bir avantajdan bahsedebilsek dahi bunun savaşın gelişimine ve neticesine bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Özellikle İbnü'l-Eşter'den istenen yardımın gelmemesi, bu yapılan eylemin bir netice vermemesine neden olmuştur.

Basra ordusu Kûfe'ye doğru ilerlemeye devam etmiştir. Muhtâr da Harûra'da mevzilenmiştir.⁷⁷² Muhtâr, Harûra'ya doğru yola çıkarken Kûfe hükümet konağında tedbirler alınmasını sağlamıştır. Şehirde yerine Abdullah b. Şeddâd'ı vekil bırakmıştır. Harûra'ya gelince Mus'ab'ın yaklaşması karşısında kabilelere göre adamlarını yerleştirmiştir.⁷⁷³ Mus'ab da buraya gelip orduyu yeniden harp nizamına sokmuştur. Basra'ya iltica eden Kûfeliler'den müteşekkil birliğiyle Muhammed b. el-Eş'as da katılmış ve iki ordunun arasında yer tutmuştur.⁷⁷⁴

Ömer b. Ali'nin Mus'ab saflarında savaştığı bildirilmektedir. Ömer b. Ali'nin esasında Muhtâr'ın ordusunda yer almak amacı ile Hicâz'dan geldiğinde Muhtâr'ın ona, İbnü'l-Hanefiyye'den bir mektup getirip getirmediğini sorduğu, Ömer b. Ali böyle bir mektup getirmediğini söyleyince, Muhtâr'ın onu kovduğu söylenmektedir. Ömer b. Ali'nin Muhtâr'dan ayrılıp Mus'ab'a katıldığı, Mus'ab'ın onun kendi saflarında savaşa katılması için ona 100.000 dirhem verdiği ve Muhammed b. el-Eş'as'ın birliğinde bu savaşta öldüğü kaydedilmektedir.⁷⁷⁵ Bunun dışında benzer bir anlatım Ubeydullâh b. Ali hakkında da rivayet edilmektedir.⁷⁷⁶ Anlaşıldığı kadarı ile bu konu ayrıca değerlendirilmeye ihtiyaç duymaktadır.

Savaş başladığında Mus'ab'ın ordusunun sayı ve harp üstünlüğü kendisini göstermiştir. Akşama doğru Muhammed b. el-Eş'as'ın birlikleri üzerine düzenlenen saldırılarda, Muhammed b. el-Eş'as, Ubeydullâh b. Ali ve beraberindekiler öldürülmüşlerdir. Bölükler kendi karşılarındakilerle savaşırken Muhtâr da kendi

⁷⁷² İbn Miskeveyh, II, 203; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 334.

⁷⁷³ İbn Kesîr, VIII, 288.

⁷⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 334.

⁷⁷⁵ Dîneverî, 306-307.

⁷⁷⁶ İbn Sa'd, V, 88-89; Mes'ûdî, *Mürûc*, I, 391.

yanındaki askerlerle birlikte çarpışmıştır. Yanındaki savaşçıların iyi askerlerden oluştuğu bildirilmektedir. Etrafındaki Hemdân kabilesinden olan askerler tüm güçleri ile çarpışmış diğerleri ise dağılmışlardır.⁷⁷⁷ Muhtâr'ın adamlarından önde gelenlerin hepsi öldürülmüştür.⁷⁷⁸ Wellhausen, savaşın, Muhtâr'ın aleyhinde sonuçlanmasını gerekçelendirirken şöyle demektedir: “Şif savaşçıları en azından Basralıları aratmayacak türdeydiler. Sadece iyi bir kumandanandan yoksundular. İbnü'l-Eşter, Mühelleb ile başa çıkabilirdi. Ama o, Mus'ab'la anlaşmıştı ve ölünceye kadar da ona sadık kaldı.”⁷⁷⁹ İbnü'l-Eşter'le Muhtâr arasında yardımlaşma olmaması, Taberî'nin kaydettiği bir rivayete göre, onun Muhtâr'ı küçümser bir tavra girmesindedir. Bu davranışı yüzünden Muhtâr'ın adamları İbnü'l-Eşter'in yanından ayrılıp Muhtâr'a katılmıştır.⁷⁸⁰ Muhtâr'ın onu çağırılmaması bu sebebe bağlanılmaktadır.⁷⁸¹ Bize göre ise İbnü'l-Eşter en başında Muhtâr'ın liderliğinde bir hareketi benimsememektedir. Ancak mevcut seçenekler arasında en iyi teklifi ve yardımı Muhtâr'dan almıştır. Amaçlarına ulaştıktan sonra kendisine gelen yeni tekliflerle Muhtâr'la ilişkisini yeniden değerlendirmiştir.

Muhammed b. el-Eş'as'ın birliğine saldırmadan önce kendi adamlarından dağılanları toplamak için yaptığı çağrıda Muhtâr 5.000 kişiyi yeniden ordusuna dâhil edebilmiştir.⁷⁸²

⁷⁷⁷ İbn A'sem, VI, 288; İbn Miskeveyh, II, 205-206; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 334; İbn Kesîr, VIII, 288.

⁷⁷⁸ İbn Kesîr, VIII, 288.

⁷⁷⁹ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 141.

⁷⁸⁰ Taberî, VI, 95.

⁷⁸¹ Yaşaroğlu, 48.

⁷⁸² İbn A'sem, VI, 288. Muhtâr'ın adamlarından birisi: “Sen bizlere zafer kazanmayı vaad etmemiş miydin?” diye sordu. Muhtâr: “Allâh'ın Hz. Kur'ân'da ”Allâh dilediğini siler, dilediğini de sabit bırakır. Ümmü'l-Kitâb onun katındadır” buyurduğunu bilmiyor musun?” diyerek Ra'd suresinin 39. âyeti ile cevap verdi. Râvi, Muhtâr'ın bu sözünden dolayı, onun Bedâ inancını ilk dillendiren kimse olduğunun söylendiğini bildirir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 334-335. Muhtâr hakkında bir benzeri yaklaşım da İbn Kesîr'deki bir rivayette karşımıza çıkar. Buna göre; ona hükümet konağına sığınması gerektiği önerilince Muhtâr, geri çekilmeyi istemediğini ama bunu, Allâh'ın hükmü olduğunu düşündüğü için gerçekleştirdiğini söyledi. Bkz. İbn Kesîr, VIII, 288. Temel itibarıyla ordunun savaşta yüksek motivasyonunu sağlamak, zafere odaklamak, moral vermek amaçlarının daha açık sezildiği cümlelerde, Muhtâr'a yönelik menfi anlamlar çıkarılmasına neden olan bir bakış açısı geliştirilmiştir.

Muhtâr, Kûfe sokaklarında direniş göstermiş ancak aynı gecenin sabahına sokaklardaki direnişinin de düştüğünü anlayarak adamları ile konağa çekilmiştir.⁷⁸³ Yanındaki adamlarının sayısı hakkında 8.000 rakamı telaffuz edilmektedir.⁷⁸⁴ Bunun dışındakilerin ise evlerine kaçmış olmaları mümkündür.

Mezâr savaşının tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bu konudaki kapalılık Kûfe muhasarasının tarihini bilmemize de engel olmaktadır. Belâzurî'nin bu muhasara hakkında perşembe günü başladığını bildirmesinin dışında bilgi bulunmamaktadır.⁷⁸⁵ Mus'ab ise ordusu ile Kûfe'ye harekete devam etmiştir. Yolda, Mus'ab ve Mühelleb'in, Muhammed b. el-Eş'as'ın öldürülmesine ve bu zafere tanık olmadıklarına dair üzüntülerini dile getirdikleri bir sohbet aktarılmaktadır. Aynı üzüntüyü Ubeydullâh b. Ali'nin öldürülmüş olması bahsini konuşurlarken de yaşamışlardır. Mus'ab ve Mühelleb, Ubeydullâh'ın, babası Hz. Ali'nin taraftarlarından olduğunu ileri sürenler tarafından öldürülmesindeki garip çelişkiye işaret etmişlerdir.⁷⁸⁶ Ubeydullâh b. Ali'nin öldürülmesi, Muhtâr'ın Ehl-i Beyt hususundaki samimiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur.⁷⁸⁷

Mus'ab, Muhtâr'ı su temin etmekten engellemiştir. Zayıf düşen ordu, Mus'ab'la savaşırken yeterli dinamizmi gösterememiş olmalarından dolayı kendi adamlarından tepki görmüştür. Vali konağına sığınan Muhtâr temel ihtiyaç maddelerini, bazı kadınların konağa gizlice getirmeleri ile bir süre temin etmiştir. Kadınların açığa çıkması ile Mus'ab tarafından engellenmeleri neticesinde Muhtâr ve adamları bu yardımları bulamamaya başlamışlardır. Bu takibat Ubeydullâh b. el-Hurr tarafından gerçekleştirilmiştir. Konağa su girişinin engellenmesi, konaktakiler için su ihtiyacını karşılamak üzere bazıları için fırsat olmuştur. Konaktakilere su satmaya çalışılmıştır. Fiyatlarının bir veya iki dinar olarak zikredilmektedir. Konakta

⁷⁸³ İbn A'sem, VI, 289.

⁷⁸⁴ Taberî, VI, 115; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 339.

⁷⁸⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 439.

⁷⁸⁶ İbn A'sem, VI, 289; Taberî, VI, 105; İbn Miskeveyh, II, 207; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 335; İbn Kesîr, VIII, 288.

⁷⁸⁷ Güneş, Hüseyin, "Muhtâr es-Sekafî Hareketi Karşısında Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'nin Yeri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* (75/183-199), 2015, 196.

kalanlara enerji olsun diye su kuyularına bal karıştırılmış ancak bundan da umulan fayda hâsıl olmamıştır.⁷⁸⁸

İlerleyen zamanlarda Mus'ab'ın emriyle konağa daha çok yaklaşmış ve muhasaranın şiddeti arttırılmıştır. Mus'ab'ın Kûfe'ye gelince sokak aralarında tedbirsiz bir saldırı ile karşılaşmamak için önce şehir dışında beklediğini, şehre girişini ve konağın muhasarasını zamana yaydığını düşünüyoruz. Bu taktik, Kûfe'nin tam hâkimiyet altına alınma süresini uzatmış olsa da Mus'ab saflarından adam kaybını yok denecek kadar aza indirmeyi sağlamıştır. Mus'ab, konağın etrafında kurduğu kuşatmanın dışında şehirdeki mahalle meydanlarından bazılarında adamlarını yerleştirmiştir.⁷⁸⁹

Muhasaranın ne kadar sürdüğü hususunda farklı bilgiler vardır. Vâkîdî, 4 ay sürdüğünü söylemektedir.⁷⁹⁰ Dîneverî ise muhasaranın 2 ay sürdüğünü⁷⁹¹ ve 40 gün sürdüğünü bildirmekle bu konuda iki ayrı bilgi nakletmektedir.⁷⁹² Vâkîdî'nin rivayetini kabul etmek mümkün değildir. Çünkü konakta muhasara altında olanların sayısı fazladır. Yemek onlar için yeterli miktarda değildir. Muhtâr tarafından muhasara edildiğinde İbn Mutî'nin adamlarının sayısı Mus'ab tarafından muhasara edilen Muhtâr'ın adamlarından daha az olduğu halde, yaşadıkları zorlukların tecrübesini bilen Muhtâr ve adamlarının çok fazla kalamayacağı görülmektedir. Bu da bizi rivayetler arasında en az süreyi yani muhasaranın 40 gün sürdüğünü bildiren rivayeti kabul etmeye götürür.⁷⁹³

Muhasara başladığında konağın duvarlarından taş atarak, lağım suyu dökerek bir süre tepki göstermişlerdir.⁷⁹⁴ Konağın muhasarası zaman içinde konaktakiler için

⁷⁸⁸ İbn A'sem, VI, 289; Taberî, VI, 105; İbn Miskeveyh, II, 207; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 335.

⁷⁸⁹ Taberî, VI, 105; İbn Kesîr, VIII, 288.

⁷⁹⁰ Taberî, VI, 115; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 339.

⁷⁹¹ Dîneverî, 309.

⁷⁹² Dîneverî, 307.

⁷⁹³ Hind Ğassân, 260. Muhtâr ve adamlarının sığındığı konağın yüksekliğinin 15 metre olması, oldukça müstahkem bir bina hüviyetini taşıması vb. daha geniş bilgiler için bkz. Söylemez, *Kûfe*, 44-49.

⁷⁹⁴ İbn Miskeveyh, II, 207.

bir umutsuzluk vesilesi olmaya başlamıştır. Muhtâr hep birlikte konaktan inip savaşmak üzere harekete geçmiştir. İlk adımda onunla birlikte kendisine güvenilir yaklaşık 200 kişi çıkmıştır. Şiddetli bir çarpışma olmuş ve Muhtâr bu karşılaşmada büyük cesaret göstermiştir. Hatta Mus'ab saflarından Yahyâ b. Damdam ed-Dabî isimli birisini öldürmeyi başarmıştır ki kendisinin Basralılar arasındaki en iyi savaşçılardan olduğu belirtilmektedir. Yahyâ b. Damdam'ı öldürdükten sonra Yahyâ'nın adamları Muhtâr'ın etrafını sarmış olmasına rağmen ona hamle yapmaya cesaret edememişlerdir. Ancak Mus'ab'ın adamlarının sayısı üstünlüğü, onları konağa geri dönmeye mecbur bırakmıştır.⁷⁹⁵

Bu çarpışmaların birden fazla olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Muhtâr'ın neredeyse her gün konaktan inip savaştığı sonra konağa geri döndüğü söylene de⁷⁹⁶ buna ikna olmak zordur. Muhtâr, yapılan küçük çaplı çarpışmalarla bir yere varılamayacağını anlayarak muhasaranın sonunu getirmek üzere bütün adamlarını harekete getirmek için bir konuşma yapmıştır ve bu konuşmasında muhasara uzadıkça dirençlerinin azalacağını, hep birlikte savaşmaları halinde bir ümit olabileceğini söylemiştir. Adamları ise konağın dışına çıkıp savaşmaya yanaşmamışlardır. Bunun üzerine Muhtâr:

-Allah'a yemin ederim ki ben teslim olmayacağım. Sizleri benim hakkımda bir karara varmak durumunda bırakmayacağım. Eğer dışarıdaki çatışmada öldürülürsem, bu ancak sizin daha zayıf kılınmanıza ve durumunuzun daha da kötüleşmesine neden olacaktır. Eğer siz, onların kendiniz hakkında vereceği karara razı olmuş bir şekilde teslim olup konaktan incek ve düşmanlarınıza böyle bir fırsat verecek olursanız, onlar sizi öldüreceklerdir. “Bu benim babamın katilidir”, “Bu benim erkek kardeşimin katilidir” diyerek sizleri keseceklerdir. İşte o zaman “Keşke Muhtâr'a itaat etseydik” diyeceksiniz. Benimle aşağıya inip savaşacak olursanız, zafere ulaşmasanız dahi şerefimizle ölürsünüz, demiştir. Bu konuşmasının, adamlarında olumlu bir etki yaratmamıştır. Hatta bazıları konaktan iplerle sarkarak

⁷⁹⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 439-440; İbn A'sem, VI, 290; Taberî, VI, 106.

⁷⁹⁶ Nüveyrî, XXI, 51.

kaçıp, yakınlarının evine sığınmışlardır. Abdullah b. Ca'de b. Hubeyre bunlardandır. Muhtâr'a itaat edip onunla konaktan savaşmak için çıkanların sayısının 19 olduğu kaydedilmektedir.⁷⁹⁷

Muhtâr'a yöneltilen eleştirilerden bir tanesi de onun son çarpışmasına çıkarken, bir itiraf niteliğindeki sözleridir. Muhtâr'ın, bu 19 kişiden es-Sâib b. Mâlik el-Eş'arî'yi ikna etmeye çalıştığı sözleri aktarılmaktadır. Buna göre Muhtâr, es-Sâib ile konağın dışında bir çarpışmaya girme meselesini konuşmuş, es-Sâib bu fikre yanaşmamıştır. Muhtâr ona kızarak:

-Ahmak herif sana ne oluyor? Ben Arapların ileri gelenlerindenim. Ben Abdullah b. Zübeyr'i Hicâz'da, İbn Necde'yi Yemâme'de ve Mervân b. Hakem'i Şam'da ayaklanırken gördüm. Bu ayaklanmalarda ben de onlardan birisi gibiyim. Aramızdaki fark ise Araplar Ehl-i Beyt'in kanını talep etmede uyuyor iken, ben Ehl-i Beyt'in kanını talep ettim. Eğer sen böyle (Ehl-i Beyt'in intikamını almak gibi) bir amacı taşıyorsan, hiç olmazsa kendi soyun ve şeref için savaş, demiştir.⁷⁹⁸

Dîneverî ise Muhtâr ile es-Sâib b. Mâlik el-Eş'arî arasındaki diyalogu biraz daha farklı aktarır. Buna göre Muhtâr es-Sâib'e: "Ey şeyh! Din adına değil, şerefimiz adına çarpışalım," deyince es-Sâib: "Ey Ebâ İshâk! İnsanlar seni, intikam almak için bu işe kalkıştığını zannediyor," demiştir. Muhtâr:

-Hayır! Yemin ederim ki ben bu işe dünyalık elde etmek için kalkıştım. Abdülmelik b. Mervân Şam'a, Abdullah b. Zübeyr Hicâz'a, Mus'ab b. Zübeyr

⁷⁹⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 440; Taberî, VI, 107-108; İbn Miskeveyh, II, 209-210; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 335; İbn Kesîr, VIII, 288; Zehebî, *Siyer*, III, 543-544. Söylemez, İbn Hibbân'ın Meşâyih adlı eserinden naklen bu sayının 39 olduğu bilgisini aktarmaktadır. Bkz. Söylemez, *Kûfe'nin Siyasî Tarihi*, 208. Muhtâr'ın konakta beklemesi, iddia edildiği gibi İbrâhîm b. el-Eşter'in yardımını beklemek için zaman kazanmak (*Doğuştan Günümüze*, II, 343) değildi.

⁷⁹⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 440; Taberî, VI, 107-108; İbn Miskeveyh, II, 209-210; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 335; İbn Kesîr, VIII, 288; Zehebî, *Siyer*, III, 543-544. es-Sâib'in iyi bir savaşçı olduğu, harp tekniklerini bildiği, Muhtâr'ın kendisi hakkında: "Yanımda 10 tane es-Sâib gibi asker olsa, ben Mus'ab'ı ve adamlarını yeneceğimizi bilirdim" dediği rivayet edilir. Bkz. İbn A'sem, VI, 290. Es-Sâib b. Malik el-Eş'arî, Ebû Musâ el-Eş'arî'nin kızı Amra ile evli idi. Es-Sâib'in bu evliliğinden, Muhammed isminde bir çocuğu olmuştu. Saray ele geçirildiğinde, Muhammed'in henüz çocuk olmasından ötürü, Mus'ab ordusunun ona zarar vermediği bildirilir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 335.

Basra'ya, Necdet el-Harûrî el-Aruz'a, Abdullah b. Hâzim Horasan'a hâkim oldular ve ben bunu gördüm. Ben de onlar gibiydim ancak bu arzuma, Hz. Hüseyin'in intikamını almaya davet ederek ulaşmaktan başka yolum yoktu, demiştir.

Dîneverî eserinde Muhtâr'a karşı olumsuz bir yaklaşım sergilemektedir. Nitekim Muhtâr'ın son anlarında, tüm yaptıklarını hangi niyetle yaptığını anlatır bir itirafname gibi kendi ağzıyla söylediğini aktarmaktadır. Bu rivayetle de yine aynı tutumunu takınmıştır. Adamlarının tamamı ile saraydan çıkıp girişeceği bir çatışma öncesinde, onları motive edecek bir konuşma yapması gerekirken, böylesi sözler sarfetmesi ihtimal dışıdır. Zaten böyle bir konuşmadan sonra etrafında savaşacak adam bulamaması gerekmektedir. En başta es-Sâib olmak üzere önemli bir kesim derhal vazgeçmeli idi. Oysa es-Sâib, Muhtâr'la birlikte hareket etmeye devam etmiştir. Üstelik aynı rivayet 6.000 taraftarı ile birlikte çatışmaya girdiğini ve yenildikten sonra etrafında 300 kişi kaldığını, hatta bu kişilerin öldürülünceye kadar savaşmaya devam ettiklerini söylemektedir. Sadece dünyalık peşinde koştuğunu, Hz. Hüseyin'in intikamını alma düşüncesini kullandığını itiraf eden bir kimsenin öncülüğünde, hâlâ bu kadar hırslı çarpışan bir kitlenin nasıl olduğu müphem kalmaktadır.⁷⁹⁹

İbn A'sem ise Muhtâr'ın: "İbn Zübeyr'in Hicâz'a, Benî Ümeyye'nin Şam'a, Mus'ab'ın Irak'a hâkim olduğunu gördüm. Benim onlardan aşağı kalır yanımda yoktu. Ancak Allah'ın kendilerinden her necaseti giderdiği Ehl-i Beyt'in kanını talep ederek huruc ettim. Onların kanını dökenler ve onların düşmanlarını (öldürmekle) kendime şifa buldum. Bundan sonra ölümün nasıl geleceği umrumda değil," dediğini ve atına binip saraydan çıktığını bildirmektedir.⁸⁰⁰ Görüldüğü üzere aynı kişi iki ayrı ekole ait müellifler tarafından konuşturulmakta ve müelliflerin kendi düşünceleri ile uyumlu sözler ettiği iddia edilmektedir.

Wellhausen bu konuda şu tespiti yapmaktadır: "Muhtâr'ın, ölmeden önce inananları ile alay etmiş olduğunu itiraf ettiği iddiası doğrudan doğruya bir iftiradır.

⁷⁹⁹ Dîneverî, 307-308.

⁸⁰⁰ İbn A'sem, VI, 291.

Medîneli asil bir kadın olan karısı, öldürülürken Muhtâr'ı inkâr etmeyerek ölüme razı oldu. İddiayı; bu, yeterince çürütür. Onun ölümünden sonra ona olan sadakatini sürdüren başkaları da vardır. Zâide b. Kudâme, Mus'ab'ı öldürürken “Ey Muhtâr'ın intikamı!” nidalarıyla hala Muhtâr'a olan bağlılığını haykırmaktaydı.”⁸⁰¹

Muhtâr konaktan aşağı inmiş ve öldürülünceye kadar savaşmıştır. Bunun bir yarma harekâtı olduğu da söylenmektedir.⁸⁰² Onun kimin tarafından öldürüldüğü hususunda ismi geçenlerden bazısı; Benî Hanîfe'den Abdullah b. Decâce'nin çocukları Tarafe ve Tarrâf isimlerinde iki kardeşir.⁸⁰³ Mus'ab'ın bu iki kardeşe 30.000 dirhem para verilmesini emrettiği kaydedilmektedir.⁸⁰⁴ Bir diğeri Temîm kabilesinin Benî Utârid'in mevlası Muhammed b. Abdurrahmân'dır. Benî Rebîa'dan Tarrâf b. Yezîd el-Hanefî'dir.⁸⁰⁵ Mes'ûdî ise Abdurrahmân b. Esed ismini vermektedir.⁸⁰⁶

Öldürülme tarihi 14 Ramazan 67/ 4 Nisan 687 olarak kaydedilmektedir. Öldürüldüğünde yaşı 67/65'tir.⁸⁰⁷ Muhtâr'ın Mus'ab'tan kendisine izin vermesini ve Kûfe'yi terk etmesine müsaade edilmesini istediği ancak Mus'ab'ın ona, kendisine teslim olmaktan başka bir seçeneği olmadığını söylediği aktarılır.⁸⁰⁸ Muhtâr'a karşı menfî yaklaşımını çok sık belli eden İbn Kesîr, Muhtâr'ın muhasaranın zor günlerinde yaşadığı sıkıntılı dönem hakkında “Kader lisanı ve şeriatın dili Muhtâr'a şöyle sesleniyordu: De ki; Hak geldi, artık batıl ne yeniden başlar, ne de geri gelir.”⁸⁰⁹ Mus'ab'ı hak olarak, Muhtâr'ı ise batıl olarak gösteren İbn Kesîr,

⁸⁰¹ Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 146.

⁸⁰² Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 142.

⁸⁰³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 441; Dîneverî, 308; Taberî, VI, 108; İbn A'sem, VI, 291-292; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 336; İbn Kesîr, VIII, 288-289.

⁸⁰⁴ Dîneverî, 308; İbn Kesîr, VIII, 289.

⁸⁰⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 441;

⁸⁰⁶ Mes'ûdî, *Mürûc*, 391.

⁸⁰⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 444; Taberî, VI, 108; İbn A'sem, VI, 291-292; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 336. Belâzurî, öldürülme tarihini verirken h. 69'u gösterir. Ancak bu bir zabt hatası olmalıdır. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 444. Mes'ûdî, Muhtâr'ın ölüm tarihi olarak Ramazan ayının ortasını belirtir. Bkz Mes'ûdî, *Tenbih*, 270.

⁸⁰⁸ İbn Kesîr, VIII, 288.

⁸⁰⁹ Sebe, 49.

Mus'ab'ın esirlere yaptığı muamele hakkında sessiz kalmaktadır. Muhtâr'ın yanındaki 19 kişinin, kendisi için cehennem zebânileri olabileceğini söylemektedir.⁸¹⁰

Muhtâr'ın öldürüldüğü günün ertesinde Muhtâr'ın çağrısının benzerlerini yapanlar olmuştur. Büceyr b. Abdillâh el-Mislî ve diğer bazı kişilerin bu teklifleri kabul görmemiştir. Çoğunluk, Mus'ab'a teslim olmak istemiştir. Neticede Mus'ab'ın kendileri hakkında vereceği hükme razı olarak konaktan inip teslim olmuşlardır. Konaktan elleri kolları bağlı olarak indirilmişlerdir.⁸¹¹ Halk, Büceyr'in savaşmaya devam etmeleri yönündeki teklifini “senden daha değerli bir kimsenin sözüne isyan etmişken, sana mı itaat edeceğiz” diyerek reddetmiştir.⁸¹²

Mus'ab'ın esirler hakkındaki düşüncesi Arap olanları serbest bırakmak, Arap olmayanları ise öldürmekten ibarettir. Ancak bu düşüncesi kendi askerleri tarafından eleştiri konusu olmuş ve bu fikre itiraz edilmiştir. Bunun üzerine hepsinin öldürülmelerini emretmiştir. İnfaz sırasında Bâhir el-Miskî, Mus'ab'ın önüne getirilince yaptığı konuşma ile bağışlanmalarını istemiştir: “Affedeni Allah da affeder. Ancak kimse, affetmeyene Allah'ın kisas uygulamayacağından güvende olamaz. Bizler de sizler gibi müslümanız. Türkler ya da Deylemî değiliz. Her ne kadar kendi halkımıza muhalefet etmiş olsak da, onların ya da bizim doğruyu isabet ettirmiş olmamız mümkündür. Şam halkı, Basra halkı kendi aralarında çarpışıp bir araya geldiler. Biz de kendi aramızda çarpıştık. Şimdi iktidar sizindir. Bizi affedin!”

Bir özet olarak sunduğumuz konuşması, Mus'ab'ta ve etrafındakiler de olumlu bir etki yaratmıştır. Esirlere karşı onları serbest bırakmak isteyecek kadar kalpler yumuşamıştır. Ancak öfkesi dinmemiş olanlar da vardır. Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Eş'as onlardandır. Ayağa kalkıp “ya onları seç, ya bizleri” diyerek

---

⁸¹⁰ İbn Kesîr, VIII, 288.

⁸¹¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 441-443; Taberî, VI, 108-109; İbn A'sem, VI, 292-293; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 336-337; Nüveyrî, XXI, 49; İbn Kesîr, VIII, 318.

⁸¹² İbn Miskeveyh, II, 210. Dîneverî, sarayda kalan 6.000 kişinin toplamda 2 ay Mus'ab'a direndiğini, stoklarının tamamı bitince teslim olduğu söyler. Bkz. Dîneverî, 309.

tavrını göstermiştir.⁸¹³ Muhammed b. Abdurrahmân b. Saîd de ayağa kalkarak aynı meyanda konuşmuştur. Kûfe eşrâfının tamamı esirlerin öldürülmeleri konusunda kararlı olmuşlardır. Bu konuşmalar, düşüncelerin yine esirlerin öldürülmeleri yönünde değişmesine neden olmuştur. Bunun üzerine esirlerden bazıları:

-Ey İbn Zübeyr! Şam'a karşı savaştığında öncü kuvvetler olarak senin adına harbe çıkmamıza izin ver. Böylece düşman ordusunu zayıflatmış oluruz, dediler. Ancak bu düşünce de Mus'ab nezdinde itibar görmemiştir.

İnfaz kararı hakkında gerçekleşen konuşmalar aktarılırken Mus'ab ile Ahnef b. Kays'ın fikir alış verişi de kaynaklara yansımıştır. Mus'ab Ahnef b. Kays'a bu konuda ne düşündüğünü sorduğunda Ahnef ona affetmesini önermiştir. Kûfe eşrâfı ise bu düşüncelere her seferinde tepki göstermeye, kızgınlıklarını ifade etmeye devam etmiştir. İnfazdan sonra Ahnef, Kûfe eşrâfına:

-İnşaallah bu ölümler kıyamet günü aleyhinize bir delil olmaz, sözleri ile tepkisini göstermiştir.⁸¹⁴ Eşrâftan yakınlarını kaybedenlerin baskıları ile Mus'ab'ın muhasaradan sonra teslim olanları acımasızca ve topluca bir katliamla öldürülmelerinin emrini vermesine neden olduğu gibi bir yorumu⁸¹⁵ kabul etmek mümkün değildir. Zira eşrâfın, Muhtâr yönetimini devirmekteki payı, Mus'ab'ın kuvvetlerinin payı yanında küçük kalmaktadır. Ordu komutanı olarak son karar Mus'ab'a aitken ve yapılan istişarelerde sayı üstünlüğü Mus'ab'a esirleri öldürmenin

⁸¹³ Söylemez şu çıkarsamada bulunur: “Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Eş'as'la birlikte, kabilesi olan Kinde'nin bu çıkışı karşısında Mus'ab'ın tüm Kinde'nin muhalefetine göze alamaması, bizi, Kinde kabilesinin şehirdeki gücü hakkında kanaat sahibi kılar.” Bkz. Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, 129-130. Esirlerin infaz edilmelerine yaptıkları bu ısrarlarda eşrâfın mevâlîye olan öfkesinin ne kadar fazla olduğunu görürüz. Oysa Muhtâr, ne mevâlîyi Araplar'a, ne de Araplar'ı mevâlîye kıskırtmak istememişti. Önceleri bir barış politikası takip etmekteydi. Wellhausen, *Muhalefet Partileri*, 155. Wellhausen mevâlî meselesinin çok daha derinlere kök salan bir konuma sahip olduğunu ifade etmektedir. Muhtâr'ın gayr-ı muvaffak ihtilali ile Ebû Müslim'in başarılı isyanı arasında bir bağ olduğunu, ateşin 67'de kanla söndürülmüş görünmesine rağmen, külün altında yanmaya devam ettiğini ve Horasan'a sıçradığını söyler. Muhtâr'ın Emevî Devleti'nin istikbaline müessir olduğunu belirtir. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 240.

Muhtâr'ın Mus'ab karşısında mağlup olmasının asıl sebebinin, eşrâf isyanından sonra uygulanan infazlarda ileri gidilmesi olduğu söylenir. Bkz. *Doğuştan Günümüze*, II, 497.

⁸¹⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 441-443; Taberî, VI, 108-109; İbn A'sem, VI, 292-293; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 336-337; İbn Kesîr, VIII, 318; Nüveyrî, XXI, 49.

⁸¹⁵ Hind Ğassân, 262.

dışında başka bir yol aramaktan yana iken, topluca infaz edilmeleri hükmüne bağlanması Mus'ab'ın da esirleri affetmek gibi bir düşünceye yeterince sahip olmadığını göstermektedir.

Ubeydullâh b. el-Hurr'un esirler hakkındaki teklifine göz atmak, bu durumu anlamamıza fayda sağlayacaktır. Zira kendisinin önerisi oldukça makul durmaktadır. Ubeydullâh b. el-Hurr, Mus'ab'a gelerek:

-Ey Emîr! Her esiri kendi kabilesine ver. Böylece her kabileyi, (kendilerinden olan bir kimseyi serbest bırakmış olmakla) minnet altında bırakmış olursun. (Onları öldürmek için onlarla savaşmış olmamızı gerekçe gösteriyorsan bil ki;) biz de onlarla savaştık. (Onların bizlerden öldürdüğü kimselere bedel olarak bu esirlerin öldürülmesine gelince, savaş esnasında) biz de onlardan olanları öldürdük. Biz onlara (kabilelere) muhtacız. Elindeki köleleri (öldürmek yerine) sahiplerine ver. O köleler dullarımızın, yetimlerimizin ve zayıf olanlarımızın hakkıdır. Onları işlerinde çalıştırsınlar. Şu köleleri ise öldür. Nankörlükleri ortaya çıktı. Kibirli halleri çoğaldı. Şükürleri ise azaldı dedi.⁸¹⁶ Ubeydullâh b. el-Hurr'un teklifi oldukça makul gözükmekte iken, Mus'ab bu öneriyi dikkate almamıştır.

Mus'ab'ın infazlardaki sorumluluğunu azaltmaya çalışmanın yanlış olacağı kanaatimizi desteklemek üzere onun Abdurrahmân b. Muhammed'in infazlardaki tutumuna karşı net bir tavır sergilemiyor olmasına bakılabilir. Zira Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Eş'as'ın intikam almak için daha hızlı hareket ettiği ve daha katı bir duruşa sahip olduğu dikkat çeker.⁸¹⁷

⁸¹⁶ Taberî, VI, 116.

⁸¹⁷ Abdullâh b. Kurâd'ı ilk fırsatta öldürmüştür. Abbâd b. el-Husayn onun, izin almadan bu infazı gerçekleştirmiş olmasına kızmıştır. Abdullâh b. Şeddât el-Cüşemî'yi ise Mus'ab'tan izin alarak infaz etmiştir. Abbâd b. el-Husayn bu infazın gerçekleşmesine de şaşırılmış ve hatta karşı çıkmıştır. Abdullâh b. Şeddât'ın oğlu ise yaşının küçüklüğünden dolayı affedilmiştir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 441; Taberî, VI, 108-109. İbn Habîb, el-Kâsım b. Muhammed b. el-Eş'as'ın iki kişiyi öldürdüğünü kaydeder. Bunlar, Muhtâr'la birlikte hareket edip Muhammed b. el-Eş'as'ı öldürmekle itham edilmektedir. Huncûr b. Cündeb oğullarından Hayrân b. Câbir'in iki oğlu Mezîd ve Abdullâh, Kinde meydanında boğazlanıp asılmışlardır. İbn Habîb, 481.

Mus'ab'ın hanımı Âişe binti Talha gönderdiği haberci ile onların serbest bırakılmasını istemiştir. Ancak haberci Mus'ab'a ulaştığında esirlerin infazı gerçekleşmiştir.⁸¹⁸

Büceyr b. Abdillâh el-Mislî, infaz sırası geldiğinde affedilmesi için konuşma yapmış ancak umduğu beraatı alamamıştı. Öldürülme vakti geldiğinde Mus'ab'a: “Beni bu insanlardan ayrı öldürün. Kanımı onların kanına karıştırmayın. Çünkü ben onlara kılıçlarımızı düşmanlarımızla savaşmak için konaktan inelim dediğimde onlar bana karşı gelmişlerdi,” diyerek Muhtâr'ın kendilerine ettiği teklifi reddetmelerine karşılık başlarına geleceğini söylediği hali yaşamış olmalarına işaret etmiştir.⁸¹⁹

Öldürülenlerin sayısı hakkında rivayetler birbirinden farklı bilgiler içermektedir. 700,⁸²⁰ 3.000,⁸²¹ 5.000,⁸²² 6.000,⁸²³ 6.800⁸²⁴ ve 7.000⁸²⁵ sayıları kaydedilmektedir. Öldürülen 6.000 kişi içindeki sadece Arap olanların sayısının 700 olduğu bilgisi de diğer bazı kaynaklarda belirtilmektedir.⁸²⁶ Dîneverî, 6.000 kişinin 2.000 Arap, 4.000 gayr-ı Arap unsurdan oluştuğunu, söylemektedir.⁸²⁷

Muhtâr'la Mus'ab arasındaki savaşta ve muhasaradan sonra teslim olmuş esirlerden öldürülenlerin sayısını bildirmede bir karışıklık vardır. Zehebî'nin verdiği 700 rakamı buna bir örnek olmaktadır. Kesin sayıyı tespit etmekte zordur. Muhtâr'la

⁸¹⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 442; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 337. İbn Abdirabbih ise o yıllarda evli olmadıklarını, Muhtâr'ın öldürülmesinden sonra evlendiklerini bildirir. Bkz. İbn Abdirabbih, V, 155.

⁸¹⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 441; Taberî, VI, 108-109; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 336. İbn A'sem, Mus'ab'ın kaleden inenlere “Sizleri yakalama imkanı veren Allah'a hamdolsun. Ey Deccâl'in Şia'sı!” diye bağırdığını, Büceyr'in ise buna “Biz Deccâl'in değil, Âl-i Muhammed'in Şia'sıyız” dediğini kaydeder. İbn A'sem, VI, 292.

⁸²⁰ Zehebî, *Târîh*, V, 58.

⁸²¹ İbn Abdirabbih, V, 154.

⁸²² Belâzurî, *Ensâb*, VI, 452; Ebû Hilâl el-Askerî, 315; İbn Kesîr, VIII, 320.

⁸²³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 445; Mes'ûdî, *Tenbîh*, 270; Dîneverî, 309; Taberî, VI, 116; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 340.

⁸²⁴ Makdisî, VI, 23.

⁸²⁵ Ebû'l-Fidâ, 195; İbn Kesîr, VIII, 320.

⁸²⁶ Taberî, VI, 116; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 340.

⁸²⁷ Dîneverî, 309.

birlikte muhasara edilenlerin sayısı 8.000'dir.⁸²⁸ Bu sayının içinden konağa girmeden ya da konakta muhasara başladıktan sonra evine kaçanlar da çıkarılmalıdır.⁸²⁹ Ancak sayıları hakkında bilgi gelmemektedir.

Mus'ab, Muhtâr'ın sağ elini kestirerek mescidin duvarına bir çivi ile çaktırmıştır. Muhtâr'ın elinin, Haccâc'ın gelişine kadar orada asılı kaldığı ve Haccâc tarafından oradan indirildiği bildirilmektedir. Başını ise Mekke'ye, Abdullah b. Zübeyr'e göndermiştir.⁸³⁰ Muhtâr'ın başını götüren elçi, fetih mektubu ile birlikte Muhtâr'ın başını getirmiş olmasından dolayı ödül vermesini beklediğini söyleyince, Abdullah b. Zübeyr, onu geri çevirmiştir.⁸³¹ İbn Abdirabbih'in aktardığına göre Abdullah b. Zübeyr Muhtâr'ın başını gördüğünde iki elinin arasına almış ve:

-Ka'bü'l-Ahbâr'ın bana haber verdikleri içinde gerçek çıkmayan tek bir hadise vardır. O, benim ölümümün genç bir Sakiflinin elinden olacağını söylemiştir. Oysa ben, o genç Sakifliyi öldürdüğümü gördüm, dediğini kaydetmektedir.⁸³² Diğer kaynaklarda görmediğimiz bu rivayeti kabul etmek mümkün değildir. Zira istikbalden haber vermek, istikbalden haber verenin doğruluğunu tasdik etmek gibi bir davranışın Abdullah b. Zübeyr'e isnat edildiği görülmektedir.

Muhtâr'ın hanımları Ümmü Sâbit binti Semüre b. Cündeb ve Amra binti Nu'mân b. Beşîr, Mus'ab'ın gönderdiği adamlar tarafından huzura getirilmiş, Mus'ab da onlara Muhtâr hakkında ne düşündüklerini öğrenmek için sorular sormuştur. Ümmü Sâbit:

⁸²⁸ Taberî, VI, 115; İbn Miskeveyh, II, 206; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 339.

⁸²⁹ Taberî, VI, 115; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 339.

⁸³⁰ İbn Habîb, 491; Belâzurî, *Ensâb*, VI, 444; Dîneverî, 308; Taberî, VI, 110; İbn A'sem, VI, 292; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 337; İbn Kesîr, VIII, 289. Onun Muhtâr'ın başını bir vadiye diktiği de söylenmektedir. Bkz. İbn A'sem, VI, 292. İbn Kesîr, Haccâc'ın, kendi kabilesinden olan Muhtâr'ın intikamını almak için İbn Zübeyr'in cesedini aylarca darağacında bıraktığını söyler. bkz. İbn Kesîr, VIII, 289.

⁸³¹ Dîneverî, 308; İbn Kesîr, VIII, 291.

⁸³² Temîmî, 212; İbn Abdirabbih, V, 154; İbn Kesîr, VIII, 342; Zehebî, *Siyer*, III, 378; İbn Hacer, *İsâbe*, V, 483.

-Biz Muhtâr hakkında senin söylediğin şeyleri söylüyoruz, demiştir. Bu cevap üzerine Mus'ab onu serbest bırakmıştır. Amra binti Nu'mân b. Beşîr ise:

-Allah ona rahmet etsin. O, Allah'ın salih bir kulu idi. Allah'ı ve Rasûlü'nü ve onun Ehl-i Beyt'ini severdi. Siz onu öldürdüyseniz, ondan sonra siz de çok yaşamazsınız.⁸³³ O gündüzleri oruç tutar, geceleri namaz kılardı. Kanını Âl-i Muhammed'in kanını talep etmeye adanmıştı, demiştir.⁸³⁴ Mus'ab, bu cevabından dolayı çok kızmış ve Amra'yı hapse atmıştır. Abdullah b. Zübeyr'e yazdığı mektupta "Amra binti Nu'mân b. Beşîr, Muhtâr'ın bir peygamber olduğunu söylüyor" demiştir. Bu mektup üzere Abdullah b. Zübeyr Mus'ab'a onu öldürmesini emretmiştir. Bir gece yarısı şehir dışında kılıçla, işkence olsun diye üç darbede öldürülmüştür. Amra, kavminden yardım isteyen nidalarla çırpınarak can vermiştir. Orada bulunanlardan birisi bu tablo karşısında sessiz kalamayarak, Amra'yı öldüren kişiye tepkisini, ona vurarak göstermiştir. Cellâtlık görevi üzere bulunan adam, kendisine vuran kişiyi yakalayarak Mus'ab'a götürmüş ve durumu anlatmıştır. Mus'ab ise onun tahammül edilmesi çok zor bir manzara karşısında dayanamayarak böyle davrandığını söyleyerek serbest bırakılmasını emretmiştir.⁸³⁵ Mus'ab'ın yapmış olduğu katliam, dönemin şairleri tarafından da acıyla dile getirilmiştir.⁸³⁶

Mus'ab'ın gerçekleştirdiği bu infazlar bir katliam niteliğindedir. Muhtâr'ın hanımına yönelik yapılanlar, şiirlerde ifade edildiği üzere eleştirilmektedir. Mus'ab, Abdullah b. Ömer'le karşılaştığında Abdullah b. Ömer ona:

-Sen kible ehlinde bir gün içinde 7.000 kişi öldürdün, diyerek sitem etmiştir. Mus'ab öldürdüğü kimselerin kâfir olduklarını söyleyince Abdullah b. Ömer ona:

⁸³³ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 443; Yakûbî, 215; Taberî, VI, 112; İbn A'sem, VI, 293; Dîneverî, 309; İbn Miskeveyh, II, 214; İbn Abdirabbih, V, 155; İbn Kesîr, VIII, 289; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 337.

⁸³⁴ Mes'ûdî, *Mürûc*, 391.

⁸³⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 443; Yakûbî, 215; Taberî, VI, 112; İbn A'sem, VI, 293; Dîneverî, 309; İbn Miskeveyh, II, 214; İbn Abdirabbih, V, 155; İbn Kesîr, VIII, 289; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 337. Ya'kûbî onun İslam tarihinde kapatılarak başı vurulan ilk kadın olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Ya'kûbî, 215.

⁸³⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 443-444; Dîneverî, 310; Taberî, VI, 112-113; İbn A'sem, VI, 293; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 338-339; İbn Kesîr, VIII, 289. Abdurrahmân b. Hassân'ın onun hakkında yazdığı şiir için bkz. Makdîsî, VI, 23.

-Vallahi sen babanın bıraktığı mirastan aynı sayıda koyun öldürmüş olsaydın bile bu israf olurdu.⁸³⁷ Ki o koyunlar Allah'a ibadet etmezler, Allah'ı bilmezler (oldukları halde onları öldürmen israf olurdu). Tevhîd inancı üzere olan bu insanlarla onları nasıl bir tutarsın. Ey oğul! Sonunda görürsün. Onlar arasında bu işe zorlanan veya cahil olan yok muydu? Onlara süre tanısaydın ya! Belki tevbe ederlerdi, demiştir.⁸³⁸

Benzer bir tepki de Abdullah b. Abbâs'tan gelmektedir. Abdullah b. Zübeyr ona Muhtâr'ın öldürüldüğünü ve onun bir yalancı olduğunu söylemesi üzere İbn Abbâs Muhtar hakkında yalancı denmesinden rahatsız olmuş ve İbn Zübeyr'e

-Muhtâr bizi öldürenleri öldürdü, intikamımızı istedi ve kalplerimize şifa verdi. Onun bizden görmesi gereken karşılık kendisine hakaret edilmesi ve onun öldürülmesine sevinilmesi olmamalıdır, demiştir.⁸³⁹ Belâzurî, ravisini belirtmeksizin İbn Abbâs'ın Muhtâr hakkında kendisini yeren ifadeler kullandığı sözünü de aktarmaktadır. Ancak aynı cümlelerin Abdullah b. Zübeyr tarafından kurulduğu bir başka diyalog daha vardır. Ayrıca İbn Abbâs'ın, yanında Muhtâr anıldığı zaman:

-Kirâmen Kâtibîn melekleri ona salât etsin, dediği rivayetler arasındadır.⁸⁴⁰ Bilgiler bir araya getirildiğinde İbn Abbâs'ın Muhtâr hakkında Muhtâr'ın kendisine vahiy geldiğini iddia ettiği nakledilince: "Şeytanlara da vahiy gelir" diyerek Muhtâr'ı yerdiğini bildirir rivayetin aslında İbn Zübeyr'a ait bir söz olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Ağırakça, Muhtâr'a yönelik ağır eleştirileri sıraladıktan sonra, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbâs'ın Muhtâr hakkında müspet bir kanaate sahip olmalarını enteresan bulmaktadır.⁸⁴¹

⁸³⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 445; İbn Miskeveyh, II, 212-213; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, III,66; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 340; İbn Kesîr, VIII, 289. Belâzurî İbn Ömer'in öldürülen sayıyı 6.000 olarak zikrettiğini bildirir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 445.

⁸³⁸ İbn Kesîr, VIII, 320.

⁸³⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 445; İbn A'sem, VI, 294; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 340.

⁸⁴⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 446.

⁸⁴¹ Ağırakça, 181.

H. D. Van Gelder, Muhtâr'ın şahsiyetiyle örneği görülmemiş bir duruş sergilediğini, onun şahsiyetinin çok yönlü olduğunu söylemekte ve bu yönlerden bazılarını cesaret, politika bilgisi, kurnazlık ve insan sarraflığı olarak sıralamaktadır. Bu özelliklerin onu sürekli başarıya ulaştırdığını ve gücü elde etmesine vesile olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁴² Ehl-i Beyt söyleminin en yoğun işlendiği hareket, Muhtâr'a aittir.⁸⁴³

Muhtâr eşrâfın kendisine karşı giriştiği isyanı bastırdıktan sonra Ubeydullâh b. Ziyâd ile karşılaşmak üzere İbnü'l-Eşter'i göndermiş ve kazandığı başarı ile vicdanlarda silinmesi zor olan Kerbelâ acılarını bastırmıştır. Ancak tarihin seyri içinde bunu bir avantaja çevirmeyi başaramamıştır. Durumun kendi aleyhine dönmesine neden olan olaylardan bir tanesi de kürsü hadisesidir. O, bazı kesimleri kendine küstürmemek için sessiz kaldığı bu itikâdî sapkınlığın, her ne kadar kısa ömürlü bir hadise olsa da, ağır ithamlara maruz kalarak bedelini ödemiştir. Daha sonra İbnü'l-Hanefiyye'yi ve etrafındaki bazı kişileri Abdullah b. Zübeyr'in baskısından kurtarmış ve kendi hanesine bir artı daha yazdırmıştır. Sonrasında Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Mus'ab'ın orduları karşısında mağlup olarak hayatı son bulmuştur. Ancak kendisinden sonra, ismi, birçok itikâdî yönelimle anılmıştır. Buna rağmen Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs gibi önemli isimlerin övgülerine mazhar olmuştur.

3.4. Muhtâr'ın Şahsiyeti

Muhtâr'ın fiziksel ve kişisel özellikleri hakkında kaynaklardaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Konu ile ilgili rivayetlerde ise bazı problemler mevcuttur. Birincisi; kaynaklarda onun şahsiyeti hakkında karşılaştığımız rivayetler sayı itibariyle azdır. İkincisi; bu rivayetlerin birçoğu birbirini nakzetmektedir. Üçüncüsü; raviler arasında Muhtâr'a düşmanlık besleyenler, siyasal çizgide kendisini Muhtâr'ın karşısında konumlandıranlar Muhtâr hakkındaki ifadelerde genel manada olumsuz bir dil takınmaktadırlar ve hatta zamanla aşırıya kaçan yorumlarda bulunmaktadırlar.

---

⁸⁴² Gelder, 146-147.

⁸⁴³ Varol, *Hilafet*, 37.

Dördüncüsü ise; Muhtâr'ı tanımamızı sağlayacak olan bu konu, Muhtâr'ın dînî anlamda kendisine mal edilen bazı ithamlarla Mezhepler Tarihi kaynaklarının sahasına girmekte ve hepsi birer ayrı tartışma konusu olabilecek nitelik arz etmektedir. Oysa konunun her ne kadar Mezhepler Tarihi alanı ile işbirliği içerisinde ele alınması gerekli olsa dahi, gerek zaman gerekse çalışmanın ulaşacağı hacim bakımından başka araştırmalarda konuların değerlendirilmesi üzere kaynak sınırlaması yoluna gidilmiştir.

Muhtâr'a yöneltilen yalancılık ithamının çalışmamızda yer almaması buna örnektir. Bu ifade bazı kaynaklarda Muhtâr için neredeyse bir sıfat gibi kullanılmıştır. Örnek olarak İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-Nihâye isimli eseri verilebilir. İlk bakışta onun siyasî hayatta başarıya ulaşmak için söylediği iddia edilen bazı sözlerinin doğruluk payı taşımamasından dolayı kullanıldığı izlenimini uyandırmaktadır. Ancak bununla birlikte Muhtâr'ın kendisinin nebî olduğunu îma eden bazı sözleri rivayetlerde geçmektedir. Dolayısıyla yalancı sözcüğüyle Muhtâr'ın kendisinin bir peygamber olduğunu iddia ettiği ithamına binaen kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu ve benzeri durumların izahı için, Muhtâr'dan sonraki Muhtâr'a atfedilen yönelimlerin anlaşılması gerektiğinden Muhtâr'ın hayatının sona ermesinden sonraki süreçleri de ele alma lüzumu ortaya çıkmaktadır. Ancak kapsamış olduğu zaman diliminin, çalışmamızın dışına taşmasından ötürü ele alınmamıştır.

Şimdi bu kayıtlar altında Muhtâr'ın şahsiyeti hakkında kaynaklardan bize yansıyan bilgileri değerlendirelim.

Muhtâr'ın fiziki özelliklerinden bahsetmek istediğimizde yeterli ve doyurucu bilgiler bulamayız. Ubeydullah b. Ziyâd'ın kırbaç darbesiyle bir gözünü yaralamış olması, kaynaklarda bir gözü görme engelli kimseler başlığında Muhtâr'ın isminin de yer almasına neden olmuştur.⁸⁴⁴

---

⁸⁴⁴ İbn Habib, *Muhabber*, 302; İbn Rüste, Ebû Alî Ahmed b. Ömer b. Rüste (300/913'ten sonra), *el-A'lâgu'n-Nefîse*, Leiden, 1891, 224; Kalkaşandî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali (821/1418), *Subhu'l-A'sâ fi Sinaâti'l-İnşâ*, Beyrût, trsz. 449.

Ubeydullâh b. Ziyâd'ın darbesiye Muhtâr'ın bir gözünü kaybedip etmediği konusunda yeterli bilgi yoktur. Muhtâr yaralandıktan sonra, bir süre hapiste kalmış ve hapisten çıkarılıp Kûfe'den sürülmüştür. Yolda karşılaştığı kimseler, Muhtâr'ın gözündeki yaranın sebebini sormuşlardır. Bir aydan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen gözündeki yaranın iyileşmemiş olması, aldığı darbenin şiddetli olduğunu göstermektedir. Kendisinin bir gözünün görme engelli olduğunu söyleyen bazı kaynaklar vardır. Bununla birlikte Muhtâr hem Mekke savunmasında hem de Mus'ab'ın ordusundan olan kimselerle mücadele etmiş ve gösterdiği kahramanlığından söz ettirmiştir. Kaynaklar ise, cesareti ve savaşçılığını zikrettikleri bu zaman dilimlerinde, Muhtâr'ın bir gözünün görmüyor olmasından bahsetmemişlerdir. Böylesi bir engellilik halinin savaş meydanında önemli bir eksiklik olduğu varsayıldığında, Muhtâr'ın gözünün Ubeydullâh'ın kırbağı ile derin bir yara aldığı ancak uzun sürmüş olsa da zamanla iyileşmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulmalıdır.

Hitabet noktasında son derece başarılı olduğu kaynaklardan öğrenilirken, tarihi seyir içinde yaptığı konuşma metinlerinden de aynı kanaate ulaşılmaktadır.⁸⁴⁵ Muhtâr'ın İbnü'l-Eşter'i ikna etmek üzere yaptığı konuşma zikredilirken Muhtâr'ın belîğ konuşmasına vurgu yapılmaktadır.⁸⁴⁶ Haccâc'ın da Muhtâr'ın belîğ konuşabiliyor olmasına dair övgü dolu sözler sarfettiği kaydedilmektedir.⁸⁴⁷ İbn Nemâ ve İbn A'sem, Muhtâr'a ait konuşmaları daha uzun ve daha belîğ rivayetlerle eserlerinde yer vermektedirler.⁸⁴⁸

Muhtâr, cesareti ve savaşçılığı ile ön plana çıkmaktadır. Babasının Köprü Savaşı'nda ve bu savaşın öncesinde girdiği çarpışmalarda gösterdiği kahramanlıkların anlatılır olmasının bunda etkisi olabilir. Ebû Ubeyd'in Köprü

⁸⁴⁵ İbn Sa'd, V, 70-72; Taberî, VI, 23.

⁸⁴⁶ Dîneverî, 289.

⁸⁴⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 377; Taberî, V, 573; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 257.

⁸⁴⁸ Örnek olarak bakınız: İbn Nemâ, 91-92. Bir diğer örnek olmak üzere bakınız: İbn A'sem, VI, 240-241.

Savaşı'nda bir fili tek başına devirdiği kaydedilmektedir.⁸⁴⁹ O, cesaretiyle meşhur olan bir babanın oğlu olarak yetişmiştir. Köprü Savaşı'nın üzüntü verici sonuçlarına rağmen o devir halkında, harpten sağ kalanların eleştirildiği, köprünün diğer tarafında şehit olanların cesaretiyle methedildiği görüldüğünde⁸⁵⁰ bu durumu daha iyi anlaşılmaktadır. Haccâc, Muhtâr hakkında: “Muhtâr, yaman bir adamdır, orduyu harbe ateşlemek hususunda büyük bir insandır. Düşmana karşı ise adeta bir kırbaç gibidir,” demiştir.⁸⁵¹

Muhtâr, Kûfe'den sürüldüğünde Hicâz'a gitmiş ve orada Abdullah b. Zübeyr'in yanında Şam ordularına karşı Mekke'yi savunmuştur. Yaklaşık iki ay süren kuşatmada Muhtâr'ın büyük şecaat örneği gösterdiği, hatta İbn Zübeyr ordusunda kendisinden daha çetin savaşılan başka bir kimsenin olmadığı rivayet edilmektedir.⁸⁵² Bu durum, bizzat İbn Zübeyr tarafından da: “Muhtâr benim yanımda olduktan sonra kiminle savaştığıma aldırım. Ben, ondan daha çetin savaşılanı görmedim” sözleriyle ikrar edilmiştir.⁸⁵³ Gösterdiği performansla⁸⁵⁴ İbn Zübeyr'in en yakın adamlarından olmayı başardığı kaydedilmektedir.⁸⁵⁵

Sahabîden el-Münzîr b. ez-Zübeyr, el-Misver b. Mahreme, Mus'ab b. Abdirrahmân b. Avf ez-Zührî öldürüldüğünde morali bozulan Mekke ordusuna: “Ey İslâm ehli! Bana gelin bana! Ben ki; İbn Ebî Ubeyd b. Mes'ûd'um. Ben ki; asla kaçmadan, tekrar tekrar saldıran Ebû Ubeyd'in oğluyum. Ben ki; tekrar hucuma atılan ve geri dönmeyenin oğluyum. Ey kendini korumaya alanlar! Bana gelin bana,” diye bağırarak orduyu ateşlemeyi başarmış ve olası bir mağlubiyeti engellemiştir.⁸⁵⁶

⁸⁴⁹ Taberî, III, 458.

⁸⁵⁰ Taberî, III, 459.

⁸⁵¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 377; Taberî, V, 573; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 257.

⁸⁵² Belâzurî, *Ensâb*, V, 343; Taberî, V, 575; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 258.

⁸⁵³ Belâzurî, *Ensâb*, V, 340, 343.

⁸⁵⁴ İbn Sa'd, V, 72.

⁸⁵⁵ Güneş, 178.

⁸⁵⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 379; Taberî, V, 575; İbn A'sem, V, 164; Temîmî, 204.

İbn Zübeyr'in sıcak bir çatışmadan çekiniyor olması ve buna gerekçe olarak da Mescid-i Haram bölgesinde olduklarını göstermesine karşın olmalı ki; Muhtâr: "Onlar seninle savaşmaya değin Mescid-i Haram'da savaşma! (ancak onlar savaşır, savaş),"⁸⁵⁷ ayetini okuyarak savunma halinden taarruza geçmeyi önermiş ve İbn Zübeyr'i buna teşvik etmiştir.⁸⁵⁸

Muhtâr; Abdullah b. Mutî', Misver b. Mahreme, Münzir b. ez-Zübeyr, Mus'ab b. Abdірrahmân b. Avf ve bir grup Kureyşli ile birlikte iken: "Güzel bir koku aldım. Vallahi bu kokuda zaferin kokusunu hissediyorum. Haydi onlara saldıralım," demiştir. Muhtâr'ın bu çıkışından sonra Mekke ordusuna saldırılmış ve galip gelinmiştir.⁸⁵⁹

Yine bu kuşatmada yaşanan bir olayı aktaran Abbâs b. Sehl: "Muhtâr, Kâbe'nin yandığı günde de İbn Zübeyr'in yanındaydı. Muhtâr yanındaki 300 kişilik grubuyla, diğer tüm askerlerden daha iyi savaştı. Hatta yorgunluktan kendinden geçinceye kadar savaşıyordu. Arkadaşları etrafında toplanarak dinleniyor, sonra kalkıp yeniden savaşa devam ediyordu. Kâbe'nin yandığı gün, savaşı; ben, İbn Mutî' ve Muhtâr üstlenmiştik. O gün, aramızda en çok gayret gösteren Muhtâr oldu"⁸⁶⁰ demiştir.

Ebû Ma'ser'in Mekke kuşatmasına katılanlardan aktardığına göre Muhtâr orduya taarruza kalkmayı emretmiş ve bu teşvikinin savunma kuvvetlerinde olumlu bir etkisi olmuştur.⁸⁶¹ Muasırları onun hakkında "Bir sıkıntıya yakalanıp da o sıkıntıdan en güzel şekilde kurtulan odur"⁸⁶² demişlerdir.

Abbâs b. Sehl'in adamları ile birlikte Mekke sokaklarında Şamlılar tarafından kuşatıldığında benzer bir durumuda olan Muhtâr'ın saldırıya devam etmesi üzerine,

⁸⁵⁷ Bakara, 191.

⁸⁵⁸ Belâzurî, *Ensâb*, V, 340.

⁸⁵⁹ *el-İmâme ve's-Siyâse*, II, 189-190.

⁸⁶⁰ Taberî, V, 576. İbn Kesîr, Muhtâr'ın tüm gücüyle savaştığını söyler. Bkz. İbn Kesîr, VIII, 249.

⁸⁶¹ Temîmî, 204; İbn Abdірabbih, V, 142.

⁸⁶² Taberî, V, 576-577.

onun bu atılgan ve cesur tutumu karşısında adamlarının birbirlerini cesaret verici sözlerle gruplarının dağılmaktan son anda kurtulduğu görülür. Böylelikle Abbâs b. Sehl'in de kurtulmasının sağlanması, ardından mübarezeye çıkma cesareti zikredilir. Buna göre Muhtâr ve Abbâs çıktıkları mübarezeden zaferle dönmenin moraliyle adamlarına saldırı emri vererek Mekke sokaklarını Şam ordusundan kurtarmıştır.⁸⁶³

Muhtâr siyasî alanda da başarılı hamlelerde bulunmuştur. Ancak yalan söylemekten çekinmeyen bir tutum sergilemiştir. Kûfe'ye döndüğünde halkın Süleymân b. Surad etrafında toplandığını görünce İbnü'l-Hanefiyye ismini dillendirmesi, İbnü'l-Eşter'e İbnü'l-Hanefiyye ağzından mektup yazması ve benzeri durumlar buna örnek olarak gösterilebilir. Tevvâbûn'dan sağ kalanlara müspet içerikli mektuplar yazmıştır. Muhtâr; hapisteki ve harplerdeki tutumlarına bakıldığında soğukkanlı birisi olarak tanımlanabilir. Adamlarının kendisini Kûfe'de hapisten çıkarmak için girişimde bulunmaları teklifini reddedip bu işi daha sorunsuz çözme yoluna girmesi vb. durumlar buna örnek olarak gösterilebilir.

Amaçlarına ulaşma konusunda kararlılığı ile göze çarpmaktadır. Kûfe valisine eylemlerine son vermesi üzere yemin etmiştir. Bu yemini bozması durumunda bütün kölelerini azad etmek ve 1000 deve kurban kesmek gibi ağır bir kefareti ödemeyi kabul etmiştir. Ancak Muhtâr gerekirse tüm bu kefareti ödeyerek eylemlerine devam etmekte kararlı olduğunu söylemiştir.⁸⁶⁴ Tâif'in siyasî alanda şöhret sahibi birçok kimse çıkardığı, bunlardan dört kişinin adı zikredilmek istendiğinde birinin de Muhtâr olacağı yorumu yapılmaktadır.⁸⁶⁵

Muhtâr, hırslı bir kimse olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun, hilafeti Muâviye'ye devretme kararı alan Hz. Hasan'a göstermiş olduğu tepki bunun en önemli delillerindendir.⁸⁶⁶ Kûfe'den sürgün edildiğinde Mekke yolunda karşılaştığı

⁸⁶³ Taberî, V, 576-577; Temîmî, 204.

⁸⁶⁴ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 382; Taberî, VI, 8-9; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, VI, 51-52; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 290-291; İbn Kesîr, VIII, 264.

⁸⁶⁵ *Doğuştan Günümüze*, II, 491.

⁸⁶⁶ Belâzurî, *Ensâb*, III, 283; Taberî, V, 159.

kimselere karşı Ubeydullâh b. Ziyâd hakkında söylediği tehditkâr ifadeler,⁸⁶⁷ Abdullah b. Zübeyr ile karşılaştığında ona bey'at etmek konusundaki fevrî tutumu⁸⁶⁸ hırslı bir yapıya sahip olmasından güç almaktadır. Bu özelliği; onun, Abdullah b. Zübeyr'in kendisini yanından uzaklaştırması gibi olumsuz neticeleri olan bazı hatalar yapmasına neden olmuştur. Muhtâr'ın siyasî amaçlarına ulaşmak için defalarca yalan söylediği görülmektedir. Kûfe'ye geri döndüğünde İbnü'l-Hanefiyye'nin veziri olduğunu söylemesi,⁸⁶⁹ Abdullah b. Ömer'e, kendisinin hapisten çıkarılmasını sağlaması için hapse atılması konusunda hiçbir kabahati olmadığını mektubunda bildirmesi⁸⁷⁰ gibi örnekler bunlardan sadece bir kaçıdır.

Onun amaçlarına ulaşmak için verdiği sözleri çiğnemesinin kendisi adına bir kıymet taşımadığına şahit olmaktayız. Zira Zübeyrî yönetim tarafından herhangi bir olay çıkarmayacağına dair yemin ettirilmesine ve bu ettiği yeminlere mevcut yönetimin inanmasına gösterdiği tepki kaynaklarda açıklanmaktadır. Kendisinden onlara verdiği sözde durmalarını bekleyenleri ahmak olmakla suçlamıştır.⁸⁷¹ Hz. Hüseyin'in katillerini cezalandırma adına girişilen infazlarda daha önce şahitler huzurunda kendilerine eman verilen kimselerden bazıları da öldürülmüş ya da öldürülmekten son anda kurtulmuştur.⁸⁷²

Muhtâr'ın hedefine ulaşmak için içinde bulunduğu motivasyon İslâm'la hiç bağdaşmayacak bazı sapkın eylemlere dahi göz yummasına neden olacak kadardır. Taraftarlarından bir kısmının Hz. Ali'den kaldığı iddia edilen bir koltuk getirip, o koltuğa bir takım ilahi güçler atfetmesine sessiz kalmıştır. Söz konusu sapkın merasimlere taraftarlarından gelen tepkiler neticesinde son verilmiştir. Muhtâr'ın olanları kınayan herhangi bir ifadesine rastlanılmamaktadır. Adamlarından bir kısmını kaybetme endişesi taşıması onu bu davranışa sevketmiştir.

⁸⁶⁷ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 377; Taberî, V, 573.

⁸⁶⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 378; Taberî, V, 573-574.

⁸⁶⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 380; Taberî, V, 579-580.

⁸⁷⁰ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 381-382; Taberî, VI, 8-9; İbn A'sem, VI, 219.

⁸⁷¹ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 382; Taberî, VI, 9.

⁸⁷² Örnek olmak üzere; Ömer b. Sa'd'ın öldürülmesi ile ilgili bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VI, 406; Taberî, VI, 61.

Bunun dışında, Muhtâr'ın kendi taraftarlarından nakledildiğini anladığımız ve onun abid bir kimse olarak algılanmasını sağlayan rivayetleri burada aktarmayı gerekli gördük.

Ebû Mihnef'in Vâlibî'den naklettiğine göre Muhtâr, Kûfe'yi ele geçirmek için kıyam ettiği gecenin sabahında bütün askerlerini tan yeri ağarmadan önce savaş nizamına koyup, ardından öne geçerek askerlerine sabah namazını kıldırmıştır. Namazda Nâziât ve Abese surelerini okumuştur. Vâlibî, Muhtâr hakkında: “Biz lehçesi onun kadar fasih, kıraatı onun kadar düzgün bir imam ve cemaat dinlemedik,” demektedir.⁸⁷³

Muhtâr Kûfe'yi ele geçirmek üzere son hamlesini yapmak üzere Müzeynelerin Ahmeslerin ve Bârikların evlerinin bulunduğu mevkiden inmek üzereyken buranın sakinleri Muhtâr'a ikramda bulunmuşlardır. Ancak Muhtâr'ın hiç bir şey yemediğini gördüklerinde onun oruçlu olduğunu anlamışlardır. Hatta Ahmer b. Hudeyc el-Hemdânî Abdullah b. Kâmil'e: “Keşke bugün oruçlu olmasaydı! O zaman daha dinç olurdu,” demiştir. İbn Kâmil ise ona cevaben: “O masumdur. Ne yapması gerektiğini senden daha iyi bilir,” diye cevaplamıştır.⁸⁷⁴

Mus'ab, Muhtâr'ı öldürdükten sonra eşlerinden Amra binti Nu'mân b. Beşir'e Muhtâr hakkında ne düşündüğünü sormuştur. Amra binti Nu'mân onun hakkında olumlu sözler söylediği takdirde öldürüleceğini bildiği halde: “Allah ona rahmet etsin. O, Allah'ın salih bir kulu idi. Allah'ı ve Rasûlü'nü ve onun Ehl-i Beyt'ini severdi.⁸⁷⁵ O gündüzleri oruç tutar, geceleri namaz kıları,” demiştir.⁸⁷⁶ Muhtâr'ın hiçbirşeyden korkmadığı çok cesur olduğu zeki Hâzir cevap firasetiyle her şeyi anlayan birisi olduğu söylenmektedir.⁸⁷⁷

⁸⁷³ Taberî, VI, 23.

⁸⁷⁴ Taberî, VI, 28-29.

⁸⁷⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 443; Yakûbî, 215; Taberî, VI, 112; İbn A'sem, VI, 293; Dîneverî, 309; İbn Miskeveyh, II, 214; İbn Abdirabbih, V, 155; İbn Kesîr, VIII, 289; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 337.

⁸⁷⁶ Mes'ûdî, *Mürûc*, 391.

⁸⁷⁷ İbn Nemâ, 61.

Görüldüğü üzere şahsiyeti hakkında konuşulan kimse kendi taraftarlarından bir kimseden gelen rivayetlerde oruç tutan, namazlarını kılan, kıratı düzgün bir kimse olarak aktarılmaktadır. Aynı kişi düşmanları tarafından bunun aksi bir kimse olarak tasvir edilmektedir. Araştırmacıya düşen ise gerçekliği en yalın dille izah etmek olmalıdır.

SONUÇ

Bu araştırmada Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafi'nin hayatı, idarî ve askerî faaliyetleri ele alınmaya çalışılmıştır. Muhtâr hakkında onun hayatına dair önemli tespitlerde bulunulmuştur. Onun, hem hayatı hem de idarî ve askeri faaliyetlerine dair ortaya konulan temel tespitler sırasıyla aktarıldığında Muhtâr ve yaşadığı dönem daha iyi anlaşılacaktır.

Muhtâr 1/622 yılında Tâif'te doğmuştur. Sahabî değildir. Muhtâr üç evlilik yapmıştır. Çocuklarının sayısı ve isimleri hakkında gerek Sünnî gerekse Şîî kaynaklarda farklı sayılar ve isimler geçmektedir. Toplamda bu sayının en az 3 en fazla 8 olduğu görülmektedir. Fiziksel özellikleri konusunda kaynaklarda yeterli bilgi sunulmamaktadır. Ubeydullâh b. Ziyâd'ın bir gözünü yaraladığı zikredilir. Ancak bundan sonra gözünün iyileştiği yahut özürlü kaldığı meselesi konusunda farklı görüşler mevcuttur.

Hiz. Hasan'ın hilafeti Muâviye b. Ebî Süfyân'a devretme kararı almasından sonra, Muhtâr'ın amcasına Hiz. Hasan'ı Muâviye'ye teslim etmesini teklif ettiği rivayet edilmektedir. Böylece Muhtâr bazı kesimlere göre Hiz. Osman taraftarı olmakla suçlanarak, hayatının ilerleyen dönemlerindeki davranışları ile kıyaslanıp, belli bir çizgiye sahip olmamakla itham edilmektedir. Muhtâr hakkında çokça işlenen bu konu bazı sorunları barındırmaktadır. Hucr b. Adiyy başta olmak üzere Hiz. Hasan'a bu kararından dolayı birçok kimse sert ifadeler kullanmış ancak onlar Hiz. Osman taraftarı olmakla suçlanmamıştır. Muâviye döneminde Hucr aleyhine hazırlanan rapora Muhtâr imza atmamıştır. 20 senelik Muâviye iktidarında Muhtâr'ın Emevî yönetimi ile yakınlaşma girişimi bulunmamaktadır. Müslim b. Akîl Hiz. Hüseyin tarafından Kûfe'ye gönderildiğinde doğrudan Muhtâr'ın evine gitmiş ve orada kalmıştır. Muhtâr'ın Hiz. Hasan'ı Muâviye'ye vermeyi teklif etmesinden sonra kendisini öldürme girişiminde bulunduğu iddia edilen kimseler hayatlarının ileriki dönemlerinde Muhtâr hareketinin birer ferdi olmuşlardır. Ne Süleyman b. Surad ne de Sebî isyanında yer alan eşrâf Muhtâr aleyhinde bu davranışını hatırlatarak

propaganda yürütmemişlerdir. Muhtâr İbnü'l-Hanefiyye ve diğer Hâşimîlerle iletişime geçtiğinde Hz. Hasan'a karşı olan bu tutumu hakkında bir eleştiri almamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Muhtâr, Hz. Hasan'ın Muâviye'ye hilafeti devretme fikrinden dolayı etrafındaki birçok taraftarı gibi kızmış ve kendisinin bu siyaseti ile bir lider olamayacağını dile getirip, maksadını aşan böylesi bir tavır ortaya koymuştur.

Muhtâr'ın ve çevresindeki diğer kişilerin Hz. Hasan'a bu kararından dolayı ortaya koyduğu tavır bizi çok daha önemli sonuca götürmektedir. Hz. Hasan'ın etrafında toplanan kitle Hz. Hasan'a ruhani bir anlam yüklememekte onu siyasî bir motif olarak görmektedirler. Siyasî amacına hizmet etmediği takdirde kolayca gözden çıkarılabilmektedir. Hz. Hasan'ın bu davranışı neticesinde çağdaşları tarafından kendisine yöneltilen sert tutumun günümüzde olmaması, onun hilafeti devretme fikrinin Hz. Ali'den yahut Hz. Peygamber'den yahut da Hz. Allah'tan kendisine emredildiği yönünde, sonraki yüzyıllarda üretilen rivayetlerden olmalıdır.

Çalışmamızda elde ettiğimiz sonuçlardan biri de “Muhtâr'ın tek amacının Ubeydullâh b. Ziyâd'tan intikam almak olduğu” iddiasının zayıf olmasıdır. Hz. Hüseyin tarafından Kûfe'ye gönderilen Müslim b. Akîl ile birlikte çalışma yürüten Muhtâr, bu faaliyetleri ortaya çıkınca vali Ubeydullâh b. Ziyâd tarafında işkence görmüş ve şehirden sürülmüştür. Hicâz'a giden Muhtâr'ın yolda sarf ettiği intikam sözleri, Muhtâr'ın tüm yaptıklarını kişiselleştirdiği yorumlarına neden olmaktadır. Muhtâr'ın hayatına bütüncül bakıldığında, meselenin sadece bir intikam olmaktan çok daha öteye uzandığı görülür.

Muhtâr'ın hayatı incelendiğinde onun Ehl-i Beyt söylemini İbnü'l-Hanefiyye ismi üzerinden yürüttüğü anlaşılmaktadır. Muhtâr; Hicâz'da, Abdullâh b. Zübeyr'den Kûfe valiliği görevine getirileceği sözünü alarak onun yanında Emevî ordularına karşı savaşmıştır. Ancak kuşatma kaldırıldıktan sonra İbn Zübeyr'in verdiği sözü tutmaması onu amaçlarına ulaşmak için genelde Ehl-i Beyt ve Hâşimî, özelde ise İbnü'l-Hanefiyye söylemini dillendirmeye götürmüştür.

Kûfe'ye döndüğünde Süleymân b. Surad öncülüğünde bir hareketin başlatıldığını gören Muhtâr, İbnü'l-Hanefiyye'nin veziri olduğunu söyleyip, Hz. Hüseyin'in kanını talepte asıl hakkın kendi önderliğinde gelişecek bir oluşuma ait olduğunu savunmuştur. Ancak halkta bunun çok az etkisi olmuştur. Bunun üzerine Süleymân b. Surad'ın savaş bilgisi olmadığı, düzensiz ordularla zafer elde edilemeyeceği gibi daha rasyonel eleştiriler sıralamıştır. Muhtâr'ın Tevvâbûn'dan temelde ayrıldığı nokta onun siyasal bir oluşumun desteği ile bu işe yeltenilmesi gerektiğini savunmasıdır. Bu da ancak Kûfe'nin ele geçirilmesinden sonra olacaktır. Bu ayırım noktasını dile getiren Muhtâr, ikinci kez hapse atılmıştır. Muhtâr'ın hapse girmesi onun Ehl-i Beyt'in intikamını alma söyleminde, liderliğini perçinlemiştir. Emevîler karşısında mağlup olan Tevvâbûn'dan arta kalanlar için de şehirde tek lider olarak kalmıştır.

Abdullâh b. Ömer'in ricasıyla hapisten çıkan Muhtâr, kendi adamları tarafından İbnü'l-Hanefiyye'nin veziri olduğu konusunda şüphe edilmesi gibi bir olayla karşılaşmıştır. Adamlarının arasından bir heyet Hicâz'a gidip durumu tahkik etmiş, İbnü'l-Hanefiyye ise daha önceleri olduğu gibi müphem bir cevap vermiştir. Heyet üyeleri İbnü'l-Hanefiyye'nin bu müphem cevabını, kendilerine Muhtâr'la birlikte hareket etmelerine izin verilmesi olarak tevil etmişler ve Kûfe'ye dönüp tekrar Muhtâr hareketinin bir ferdi olmuşlardır. Bu hadise, Muhtâr'ı güçlendiren ikinci faktör olmuştur.

Muhtâr adamlarının telkinleriyle İbnü'l-Eşter'in desteğini almaları gerektiğini anlamıştır. İbnü'l-Eşter ise bu harekete katılmak için kendisinin liderliği etrafında toplanmalarını şart koşturmuştur. Muhtâr; İbnü'l-Hanefiyye'nin ağzıyla yazdığı mektupla İbnü'l-Eşter'i kendi saflarında savaşmaya ikna etmiştir. İbnü'l-Eşter bu mektubun İbnü'l-Hanefiyye tarafından gönderilmediğinden şüphelenmiş ancak Muhtâr'ın adamlarının sözlerine itibar etmekle yetinmiştir. İbnü'l-Hanefiyye'den işin hakikatini soruşturmamıştır. Bu tutumu, onun da bu işe esasında gönlünün olduğunu ve mektupta vaat edilenlere sahip olmak istediğini göstermektedir. Muhtâr, İbnü'l-Eşter'in desteğiyle şehri ele geçirmeyi başarmıştır.

Muhtâr'ın Ehl-i Beyt'in intikamını alma söyleminin bir hakikat değeri taşımadığını ve bu söylemi kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kullandığını ispatlayan gelişmeler, bundan sonra meydana gelmiştir. Muhtâr Kûfe yönetimini ele aldıktan sonra Hz. Hüseyin'in intikamını almak üzere verdiği sözleri bir kenara bırakmış ve bunun aksine kendisine muhalif kesim olan eşrâfa karşı müspet bir politika izlemiştir. Emevî ordularının Kûfe'ye doğru ilerlediği haberi şehre ulaşınca Muhtâr, İbnü'l-Eşter'i harekete geçirmiştir. İbnü'l-Eşter'in şehirden ayrılmasını fırsat bilen eşrâf, Muhtâr idaresinde mevâlînin ulaşmış olduğu haklara daha fazla tahammül edemeyerek birçok bahane ile isyan etmiştir. Derhal İbnü'l-Eşter'i Kûfe'ye geri çağıran Muhtâr, isyanı bastırmayı başarmıştır. Bu olay, Muhtâr'ın, eşrâfla geçinmesinin mümkün olmadığını anlamasını sağlamıştır. İsyanın bastırılmasından hemen sonra Hz. Hüseyin'in katillerini öldürme iddiası ile birçok katliam yapılmıştır. Gerçekleştirilen bu infazların çoğunda mahkeme yapılmamış; üstelik infazlar, İslâmî usul ve esasların dışına çıkılan şekillerde icra edilmiştir. Bu infazlar Hz. Hüseyin'in intikamını alma iddiasını gerçekleştirmenin çok dışında kalmıştır. Asıl öfkenin Muhtâr'a karşı gerçekleştirilen isyana olduğu görülmektedir. Üstelik bu isyan, mevâlînin Muhtâr döneminde elde ettiği haklara rahatsızlık duyulmasından çıkmıştır. Dolayısı ile mevâlî, Muhtâr'dan daha fazla öfkeli hareket etmiştir. Bu da bize, Muhtâr'ın haberi olmadan öldürülenlerin sayısının çok olduğu hakkında bir ipucu sunmaktadır. Bununla birlikte yapılan infazların Hz. Hüseyin'in intikamı söylemi ile gerçekleştirilmesi, isyana katılmayan bazı kişilerin de mecburen öldürülmesi ile sonuçlanmıştır. Üstelik bu kişiler arasında daha önceleri Muhtâr'dan, hayatına dair eman almış olanlar dahi vardır. Muhtâr'ın Ehl-i Beyt söylemini kullanmış olmasının en önemli delili, Kerbelâ'ya adı karışmış olanları, kendisine karşı bir isyan gerçekleştirmeye çalışmalarından sonra cezalandırmaya kalkmasıdır.

Çalışmamızda ortaya koyduğumuz tespitlerden biri de Kürsü meselesine dairdir. Koltuk hadisesi, Muhtâr'a karşı yöneltilen eleştirilerin neredeyse başında gelir ve en önemlilerindedir. Bu İslâm dışı uygulama mevâlîden küçük bir kesim tarafından ortaya atılmış ve kısa sürmüştür. Koltuk hadisesi muhalifleri tarafından Muhtâr'a fatura edilmiş ve onun aleyhinde fazlasıyla kullanılmıştır. Bize göre Muhtâr; kendi adamlarını etraftan kaçırmamak, siyasî hayatını devam ettirmek için

bu sapkınlığa sessiz kalmakla sorumludur. Rivayetlere bakıldığında koltuğun kaldırılması Muhtâr tarafından değil, halktan gelen tepkilerle gerçekleştirilmiştir.

İbnü'l-Eşter, Ubeydullâh b. Ziyâd karşısında galip gelmiştir. Bu galibiyet ve Kûfe'de gerçekleştirilen infazlar Muhtâr'ın kendi iktidarını sağlamaya hizmet etmiştir. Etrafında belli bir kesimi toplamayı başarması ve çalışmalarını meşrulaştırması için en akıllıca yol olarak Ehl-i Beyt söylemini dillendirmiştir. Muhtâr'ın elde ettiği bu başarı Hicâz cephesinde de büyük yankı uyandırmıştır. Kûfe'de bu gelişmelerin yaşanması İbn Zübeyr'in kendisine bey'at etmeyen ve aralarında İbnü'l-Hanefiyye'nin de bulunduğu Ehl-i Beyt fertlerini hapsetmesine neden olmuştur. İbnü'l-Hanefiyye Muhtâr'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Muhtâr'ın Hicâz'a 4.000 kişi göndererek İbnü'l-Hanefiyye'yi kurtarması ile İbnü'l-Hanefiyye, Muhtâr ölene kadar İbn Zübeyr'in tehlikesinden emin olarak yaşamıştır.

Ancak İbnü'l-Hanefiyye'nin neden Hicâz'da İbn Zübeyr'le aynı şehirde yaşadığı ve Kûfe'ye Muhtâr'ın yanına gitmediği meselesi, tartışma konusu olmuştur. Rivayete göre İbnü'l-Hanefiyye Kûfe'ye gitmek istemiş, ancak onun Kûfe'ye gelmesinden endişelenen Muhtâr, onun hakkında İbnü'l-Hanefiyye'ye kılıç vurulsa dahi işlemeyeceğini söyleyerek onun için bir tehdit oluşturmuştur. Bu rivayet bazı noktalardan problemler taşımaktadır. İbnü'l-Hanefiyye Kûfe'ye gitmemiştir. Onun Kûfe'ye gitmesi, o zamana kadar gösterdiği, siyasetten uzak tutumunu inkâr etmek olacaktır. O, Mekke'deki yapılanmanın nasıl sonuç vereceğini görmek ve bu sisli havanın geçmesini beklemek üzere Hicâz'da kalmıştır. İbnü'l-Hanefiyye'ye hiçbir kılıcın işlemeyeceği iddia edildiğinde Muhtâr taraftarlarının Hicâz'a neden gitmek zorunda olduklarını sormaları gerekecektir. Üstelik aynı hadise Ömer b. Ali ve Ubeydullâh b. Ali hakkında da benzer anlatımlarla kaynaklarda görülmekte ve tüm rivayetler kendi içerisinde bazı açmazlar barındırmaktadır.

Muhtâr hakkında ifade etmemiz gereken bir diğer mesele ise Muhtâr'ın öldürülmeden önceki itirafını aktaran rivayettir. Abdullah b. Zübeyr tarafından harekete geçirilen Mus'ab b. Zübeyr'e önce meydan savaşında yenilen, ardından konağa sığınmak zorunda kalan Muhtâr, zaman zaman konaktan inerek gerçekleştirdiği çarpışmalardan birinde öldürülmüştür. Muhtâr'ın, son çarpışmasına

çıkmadan önce, tüm kıyamını dünyalık elde etmek amacı ile gerçekleştirdiğini itiraf ettiğini bidiren bir rivayet vardır. Bu rivayet bazı noktalardan eleştirilebilir. Rivayeti aktaran Dîneverî, Muhtâr'ın son çarpışmasına konaktaki tüm adamları ile birlikte katıldığını söylemektedir. Oysa böylesi bir itiraftan sonra Muhtâr'ın, yanında çarpışacak adam bulamaması gerekmektedir. Öldürüldükten sonra karısı Muhtâr'ın salih bir kimse olduğunu söylemeye devam ettiği için feci şekilde infaz edilmiştir. Muhtâr öldürüldükten sonra ona atfedilen kısa ömürlü ve sınırlı taraftar kitlelerine sahip mezhepler oluşmuştur. Zâide b. Kudâme Mus'ab b. Zübeyr'in öldürülmesi esnasında Muhtâr'ın hatırasını yaşatacak söylemler kullanmıştır. İbn Abbâs ve İbn Ömer'in Muhtâr hakkında müspet ifadeleri vardır. Tüm bunlar söz konusu itirafı ifade eden rivayeti tartışılır kılmaktadır.

Muhtâr ve yaşadığı Kûfe hakkında dönemin daha iyi anlaşılması için Âmir eş-Şa'bî'nin hayatı ve tarihi rivayetleri hakkında akademik bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Dönemin toplumundaki karmaşık yapı, mevâlî hakkında yapılacak araştırmalarla ve Muhtâr'ın öldürülmesinden sonra ona bağlı devam eden gelişmelerin incelenmesi ile aydınlanacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

ABDÜLAZİZ MUHAMMED el-LÜMEYLİM, *Vad'u'l-Mevâlâ fî'd-Devleti'l-Ümeviyye*, Beyrût, 1993.

ABDÜLHÂLIK MUSTAFA, Nevin, *İslam Düşüncesinde Muhalefet*, çev: Vecdi Akyüz, İstanbul, 2001.

AĞIRAKÇA, Ahmet, *Emeviler Döneminde Kıyamlar*, İstanbul, 1994.

Ahbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye ve fîhi Ahbâru'l-Abbâsî ve Veledihî, Müellifi Mechul, thk. Abdülazîz ed-Dûrî, Beyrut, trsz.

AHMED MUHAMMED el-HAVFÎ, *Edebü's-Siyâse fî Asri'l-Ümevî*, Beyrût, 1965.

ÂKÎL, Nebîh, *Hilâfetü Benî Ümeyye*, Beyrût, 1983.

el-ASKERÎ, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl (400/1009'dan sonra), *el-Evâil*, Tanta, 1408.

ÂTIF ABBÂS HAMMÛDÎ KAYSÎ, *Sakîf ve Devruhâ fî't-Târîhi'l-Garbiyyi'l-İslâmî Hattâ Evâhiri'l-Asri'l-Ümevî*, Beyrût, 2003.

AYCAN, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, Ankara, 1990.

AZİMLİ, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak 2-Hz. Ömer*, Ankara, 2013.

_____ , *Dört Halifeyi Farklı Okumak 3-Hz. Osman*, Ankara, 2016.

_____ , *Dört Halifeyi Farklı Okumak 4-Hz. Ali*, Ankara, 2015.

_____ , *Halifelik Tarihine Giriş, Başlangıcından IX. Asra Kadar*, Konya, 2016.

_____ , Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Gerçekleşen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2005, cilt: III, sayı: 6, s. 177-194.

_____ , *Hz. Ali Neslinin İsyancıları, X. Yüzyıla Kadar Şiî Karakterli Hareketler*, Konya, 2013.

BAĞDÂDÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb (463/1071), *Târîhu Bağdâd ve Züyûlihî*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ, Beyrût, 1996.

BELÂZURÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Suheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, Beyrût, 1996. (Ensâb)

_____ , *Fütûhu'l-Büldân*, Beyrût, 1988. (Fütûh)

BEYDÛN, İbrâhîm, *ed -Devletü'l-Ümeviyye ve'l-Muâraza*, Beyrût, 1985.

_____ , *İtticâhâtü'l-Muâraza fî'l-Kûfe: Dirâse fî't-Tekvîni'l-İctimâi ve's-Siyâse*, Beyrût, trsz.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (255/869), *es-Sahîh*, İstanbul, 1981.

_____ , *et-Târîhu'l-Evsât*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid, Halep, 1977.

_____ , *et-Târîhu'l-Kebîr*, Haydârabâd, trsz.

CÜZCÂNÎ, Ebû İshâk, İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sâ'dî, (259/872) , *Ahvâlü'r-Ricâl*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Pakistan, trsz.

DÂRAKUTNÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî (385/995), *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, thk. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir, Beyrût, 1986.

DEMİRCAN, Adnan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul, 2016.

DÎNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dîneverî (282/895), *el-Ahbâru't-Tivâl*, thk. Abdülmün'im Âmir, Kâhire, 1960.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1986.

EBÛ'L FEREC el-İSFAHANÎ, Ali b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, (356/967), *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar, Beyrût, trsz.

EBÛ'L-FİDÂ', el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî (732/1331), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, b.y.y. trsz.

EBÛ ŞÂME el-MAKDİSÎ, Ebû'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm (665/1267), *Uyûnu'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyni'n-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, thk. İbrâhîm ez-Zeybek, Beyrût, 1997.

ERUL, Bünyamin, "Semûre b. Cündeb" *DİA*, İstanbul, 2008, XXXVI, 501-502.

EVKURAN, Mehmet, *Sünnî Paradigmayı Anlamak, Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması*, Ankara, 2012.

FESEVÎ, Ebû Yûsuf Yûsuf b. Süfyân b. Cüvvân (277/890), *el-Ma'rife ve't-Târîh*, thk. Ekrem Ziya Umerî, Beyrut, 1981.

GELDER, H. D. Van, *Mohtar de Valsche Propheet*, Leiden, 1881.

GÖL, Yavuz Selim, *Abbâsiler Döneminde Kâdi'l-Kudâtlık*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2018.

GÜNEŞ, Hüseyin, Dinî, Siyasî ve Sosyal Hayata Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı (16/637-81/700) (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2009.

_____ , “Muhtâr es-Sekafî Hareketi Karşısında Muhammed b. Hanefiyye'nin Yeri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sayı:75, 183-199, Ankara, 2015.

_____ , *Şia'nın Oluşum Sürecinde İbnü'l-Hanefiyye'nin Yeri, Geçmişten Günümüze Alevîlik I. Uluslararası Sempozyumu*, Editör: Mehmet Yazıcı, Bingöl, 2014.

HÂKİM en-NÎSÂBÛRÎ, Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamdiveyh b. Nuaym en-Nîsâbûrî (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ, Beyrût, 1990.

HALÎFE b. HAYYÂT, Ebû Amr b. Ebî Hubeyre eş-Şeybânî el-Ufurî el-Basrî (240/854), *Tabakâtü Halîfe b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkâr, b.y.y. 1993. (Tabakât)

_____ , *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, Beyrût, 1977. (Târîh)

HAMEVÎ, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî (626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrût, 1995.

HARBUTLU, Ali Hüsnî, *el-Muhtâru's-Sekafî Mir'âtü'l-Asri'l-Ümevî*, 64/684 - 67/686, *A'lâmü'l-Arab*, Kâhire, 1962.

HATÎBÜ'L-HAVÂRİZM, Ebû'l-Müeyyed el-Muvaffak Ahmed el-Mekkî (568/1173), *Maktelü'l-Hüseyn*, thk. Muhammed Semâvî, Kum, 1418.

el-HEMDÂNÎ, Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb b. Yûsuf (360/971'den sonra), *el-İklîl*, b.y.y. trsz.

HİND ĞASSÂN EBU'Ş-ŞA'R, *Hareketü'l-Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî fi'l-Kûfe*, Ammân, 1983.

İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed (463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrût, 1992.

İBN ABDİRABBÎH, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî (328/939), *el-İkdü'l-Ferîd*, Beyrût, 1404.

İBN ASÂKİR, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasen b. Hibetullâh (571/1175), *Târîhu Dimeşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî, Beyrût, 1995.

İBN A'SEM, Ebû Muhammed, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Kûfî (314/926), *el-Fütûh*, thk. Ali Şîrî, Beyrût, 1991.

İBN DUREYD, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî el-Basrî (321/933), *el-İştikâk*, thk. ve şrh. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Lübnan, 1991.

İBN EBÎ'L-HADÎD, Abdülhumeyd b. Hibetillâh (655/1258), *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, 1959.

İBN EBÎ TÂHİR, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ebî Tâhir Tayfûr el Mervezî (280/893), *Belâğâtü'n-Nisâ*, tsh. ve şrh. Ahmed Elfey, Kâhire, 1908.

İBN HACER el-ASKALÂNÎ, Şihâbüddîn Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz, Beyrût, 1994.

_____ , *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Suriye, 1986.

_____ , *Tehzîbü't-Tehzîb*, el-Hind, 1326.

İBN HALDÛN, Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed el-Mağribî (808/1406), *Târîhu İbn Haldûn (Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Târîhi'l-Arabi ve'l-Berber ve men Âsaruhum min Zevi's-Şe'ni'l-Ekber)*, thk. Halîl Şehhâde, Beyrût, 1988.

İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed (681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâi'z-Zamân*, thk. İhsân Abbâs, Beyrût, 1994.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî (456/1064), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, thk. Komisyon, Beyrût, 1983.

İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed (354/965), *Sikât*, Haydarâbâd, 1973.

_____ , *Târîhü's-Sahâbe*, Haydarâbâd, 1994.

İBN İZÂRÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İzârî el-Merrâküşî (712/1312'den sonra), *el-Beyânü'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endelüsî ve'l-Mağrib*, thk. Levi Provencal, Beyrût, 1983.

İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrût, 1986.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (276/889), *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kâhire, 1992.

_____ , *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*, Kâhire, 1423.

_____ , *Uyûnu'l-Ahbâr*, Beyrût, 1418.

İBN MANZÛR, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrût, 1414.

İBN MİSKEVEYH, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb el-Hâzin (421/1030), *Tecâribü'l-Ümem ve Teâkibü'l-Himem*, thk. Ebû'l-Kâsım İmâmî, İran, 2000.

İBN NEMÂ, Ca'fer b. Ebî İbrâhîm Muhammed b. Ebî'l-Bekâ Hibetullâh el-Huliyî (640/1183), *Risâletü Zevbi'n-Nüzzâri fî Şerhi Ahzi's-Sâr*, b.y.y. trsz.

İBN RÜSTEH, Ebû Alî Ahmed b. Ömer b. Rüsteh (300/913'ten sonra), el-*A'lâku'n-Nefîse*, Leiden, 1891.

İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd el-Hâşimî (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrût, 1990.

İBN SELLÂM el-CUMAHÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî el-Basrî (231/846), *Tabakâtü Fühûli's-Şuarâ*, thk. Mahmud Muhammed Şakir, Cidde, trsz.

İBN TAĞRİBERDÎ, Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağriberdî b. Abdillâh ez-Zâhirî el-Hanefî (874/1470), *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, Mısır, trsz.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed (597/1200), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafâ Abdülkâdir Atâ, Beyrût, 1992. (Muntazam)

_____ , *Telkîhu Fuhûmi Eser fî Uyûni't-Târîh ve's-Siyer*, Beyrût, 1997. (Telkîh)

İBNÜ'L-EBBÂR, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdurrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî (658/1260), *Kitâbü'l-Hulleti's-Siyerâ*, thk. Hüseyin Mûnis, Kâhire, 1985.

İBNÜ'L-ESİR, İzzüddîn b. Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (630/1232), *el-Kâmil fî't-Târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrût, 1997. (Kâmil)

_____, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrût, 1989. (Üsdü'l-Ğâbe)

İBNÜ'L-FAKÎH, Ebû Abdillâh Ahmed Muhammed el-Hemdânî (IV/X. Yüzyıl), *Kitâbü'l-Büldân*, thk. Yûsuf el-Hâdî, Beyrût, 1966.

İBNÜ'L-İMÂD, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (1089/1679), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâûd, Dimeşk-Beyrût, 1986.

İBNÜ'L-İMRÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Ma'rûf (580), *el-Enbâu fî Târîhi'l-Hulefâ*, thk. Kâsım es-Sâmurâî, Kâhire, 2001.

İBNÜ'L-VERDÎ, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureşî el-Maarrî (749/1349), *Târîhu İbnü'l-Verdî*, Lübnan, 1996.

İCLÎ, Ebû'l-Hasan Ahmed b Abdillâh b. Sâlih el-Kûfî (261/875), *Târîhu's-Sikât*, Beyrût, 1984.

İHSÂN ABBÂS (2004), *Şezerâtün min Kütübi Mefkûde fî't-Târîh*, Lübnan, 1988.

el-İmâme ve's-Siyâse, (İbn Kuteybe'ye nisbet edilen ancak ona ait olmayan eserdir.) b.y.y. trsz.

İMÂN ALİ Bİ'N-NÛR, *Devru'l-Mevâlî fî Sükûti'd-Devleti'l-Ümevîyye*, Libya, 2008.

- KALKAŞENDÎ**, Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Ali (821/1418), *Subhu'l-A'sâ fî Sinâati'l-Înşâ*, Beyrût, trsz.
- KANDEHLEVÎ**, Muhammed Yûsuf b. Muhammed İsmâîl (1384), *Hayâtü's-Sahâbe*, Beyrût, 1999.
- KAZANCI**, Ahmet Lütfi, *Kerbelâ'nın Hesabı*, İstanbul, 2015.
- KEŞŞÎ**, Muhammed b. Amr (h. 4. asrın yarısı/ m. 10. asrın yarısı), *Ricâlü Keşşî*, thk. Ahmed el-Hüseynî, Kerbelâ, trsz.
- KILIÇ**, Ünal, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muâviye*, İstanbul, 2001
- KOCADAĞ**, Yaşar, *Keysâniyye'nin Doğuşu, Gelişimi ve Düşünceleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004.
- KORKMAZ**, Sıddık, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Ankara, 2005.
- KÖLKSAL**, Mustafa Âsım (1998), *Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, İstanbul, trsz.
- KURAT**, Akdes Nimet, Ebu Muhammed Ahmed bin As'am Al-Kûfi'nin Kitab Ü'l-Futuh'undan "Muhtar Vakası"(Hicrî 66, Miladi 685), *Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII. Seri- sa. 50, sh.403-423*, Ankara, 1968.
- MAKDİSÎ**, Mutahhâr b. Tâhir (355/966), *el-Bed ve't-Târîh*, b.y.y. trsz.
- MES'ÛDÎ**, Ebû'l-Hasen, Ali b. Hüseyin b. Ali, (345/956), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, Kahire, trsz. (Tenbîh)
- _____ , *Mürûcu'z-Zeheb*, b.y.y. trsz. (Mürûc)
- MUHAMMED ABDÜ'L-HAYY MUHAMMED ŞA'BÂN**, *Sadru'l-İslâm ve'd-Devletü'l-Ümeviyye*, Beyrût, 1983.

MUHAMMED b. ABDİLLÂH b. ABDİLKÂDİR ĞABBÂN es-SUBHÎ,
Fitnetü Makteli Osmân b. Affân, Suûd, 2003.

MUHAMMED BEYÛMÎ MEHRÂN, *Dirâsât fî Târîhi'l-Arabi'l-Kadîm*,
b.y.y. , trsz.

MUHAMMED EBÛ ZEHRÂ, *Îmâm Zeyd Hayatı, Fikirleri ve Çağı*, Çev.
Salih Parlak-Ahmet Karababa, İstanbul, 1993.

MUHAMMED FERÎD (Bey) b. Ahmed Ferîd Paşa el-Muhâmî (1338/1920),
Târîhu'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmâniyye, thk. İhsân Hakkı,
Lübnan, 1981.

MUHAMMED b. HABÎB, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b.
Amr el-Hâşimî el-Bağdâdî (245/859), *el-Muhabber*, thk.
Ilse Lichtenstacher, Beyrût. trsz. (Muhabber)
_____, *el-Münemmâk fî Ahbâri Kureyş*, Beyrût, 1985.
(Münemmâk)

MÜBERRED, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (285/898), *el-Kâmil fî'l-*
Luğa ve'l-Edeb, Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm,
Kâhire, 1997.

NEŞVÂN el-HİMYERÎ, Ebû Saîd (b. Neşvân) b. Saîd b. Ebî Himyer b.
Ubeydillâh el-Himyerî el-Yemenî (573/1178), *el-Hûru'l-*
Îyn ve Tenbîhü's-Sâmi'in 'an Kütübi'l-İlmi's-Şerâif
Dûne'n-Nisâi'l-'Afâ'if, thk. Kemâl Mustafa, Kâhire, 1948.

NEVBAHTÎ, Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ b. el-Hasen b. Muhammed
el-Bağdâdî (310/922), *Firaku's-Şîa*, Beyrût, 1984.

NÜVEYRÎ, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed b. Abdiddâim
el-Kuraşî (733/1333), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*,
Kâhire, 1423.

ONAT, Hasan, Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği, İstanbul, 2017.

SÂBÎ, Ebü'l-Hasen (Hüseyn) Hilâl b. el- Muhassin b. İbrâhîm b. Hilâl el-Harrânî (448/1056), *Tuhfetü'l-Umerâ fî Târîhi'l-Vüzerâ*, thk. Abdü's-Settâr Ahmed Ferrâc, byy. trsz.

SALLÂBÎ, Ali Muhmmmed, *İslâm Târîhi:8, Emevîler Dönemi*, trc. Harun Ünal, İstanbul, 2009.

SIBT İBNİ'L-CEVZÎ (654/1256), *Tezkiretü'l-Havâs*, Kum, 1418-1376.

SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe*, Ankara, 2015.

_____, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara, 2015.

es-SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî (911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, b.y.y., 2004.

TABERÎ, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu't-Taberî, Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Beyrût, 1967.

TEMÎMÎ, Ebü'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm (333/945), *el-Mihan*, thk. Ömer Süleyman el-Ukaylî, Riyad, 1984.

TRİTTON, A. S. *İslâm Kelâmı*, çev. Mehmet Dağ, Ankara, 1983.

TÛSÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan (460/1607), *Ahbâru Ma'rifeti'r-Ricâl*, tsh. Hasen el-Mustafâ, Tahrân, 1347.

VÂKIDÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823), *er-Riddetü mea Nebzetin min Fütûhi'l-Irak*, thk. Yahya el-Cebûrî, Beyrût, 1990.

VAROL, Mehmet Bahaüddin, *Ehl-i Beyt Kavramsal Boyut*, Konya, 2004.

_____ , “Ehl-i Beyt Sevgisi Nedir? Nasıl Olmalıdır?” *İSTEM: İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2003, cilt: I, sayı: 2, s. 109-128.

_____ , “Emevîler’in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2006, cilt: IV, sayı: 8, s. 83-108.

_____ , “Harre Vakası (Sebeup-Sonuç Değerlendirmesi)”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 7, s. 513-534.

_____ , *Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli*, Konya, 2004.

_____ , *Hz. Hasan*, Ankara, 2014.

_____ , *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, Konya, 2004.

VIDA, Levi Della, “Muhtâr” *İ.A.* VI, 513-516, İstanbul, 1979.

WATT, William M. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, 1981.

WELLHAUSEN, Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1963. (Arap Devleti)

_____ , *İslâmiyetin İlk Devirlerinde Dinî Siyasî Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1989. (Muhalefet Partileri)

YAHYA b. MAÎN, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn b. Ziyâd b. Bestâm b. Abdurrahmân el-Mürrî el-Bağdâdî (233/848), *Ma'rifetü'r-Ricâl*, Dimeşk, 1985.

_____ , *Târîhu İbn-i Maîn (Rivâyetü'd-Dûrî)*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Mekke, 1979.

YÂFİÎ, Ebû Muhammed Affüddîn Abdullah b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yemenî (768/1367), *Mirâtü'l-Cenân ve İbrâtü'l-Yekzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zemân*, Lübnan, 1997.

YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb (292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, b.y.y. trsz.

YAŞAROĞLU, Hasan, *Muhtâr es-Sakafî (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 1991.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Dahhâk b. Kays," *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 409-410.

YÜKSEL, Ahmet Turan, *Abdullah b. Ömer (Hayatı ve Şahsiyeti)*, Konya, 2004. (Abdullah b. Ömer)

_____ , *İhtirastan İktidara Kerbelâ Emevî Valisi Ubeydullâh b. Ziyâd Döneminin Anatomisi*, Konya, 2001. (Kerbelâ)

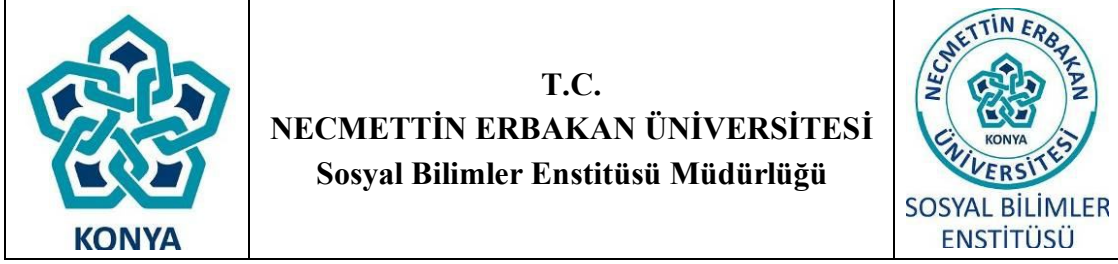
ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (748/1348), *el-İber fî Haberi men Ğaber*, thk. Muhammed es-Saîd, Beyrût, trsz.

_____ , *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhîri'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdü's-Selâm et-Tedmûrî, Beyrût, 1993.

_____ , *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnaûd, b.y.y. , 1985.

ZİRİKLÎ, Hayruddîn b. Mahmûd b. Ali (1396/), *el-A'lâm*, b.y.y. 2002.

ZÜBEYRÎ, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab b. Sâbit b. Abdillâh b. ez-Zübeyr (236/851), *Nesebi Kureyş*, thk. Levi Provençal, Kâhire, trsz.

ÖZGEÇMİŞ

Yasin Kurnaz, 1983 yılında Konya’da dünyaya geldi. İlk, orta ve lise eğitimini Konya’da tamamladı. 2001-2005 yılları arasında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Lisans eğitimini tamamladı. 2005 yılında başladığı İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalındaki Yüksek Lisanstan, “Muâviye b. Ebî Süfyân’ın Deniz Seferleri” isimli semineri ve “Muhammed b. Mesleme Hayatı ve Şahsiyeti” başlıklı tezi ile 2008 yılında mezun oldu.

2004 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı’nda Konya ilinin Karapınar ilçesindeki Salur köyünde imam-hatip olarak göreve başladı. 2014 yılında Konya Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi’nden mezun oldu. Ankara’nın Şereflikoçhisar ilçesinde başladığı vaizlik görevine Konya’nın Kadınhanı ilçesinde devam etmektedir.

Evli ve üç çocuk babası olup Arapça ve İngilizce bilmektedir.